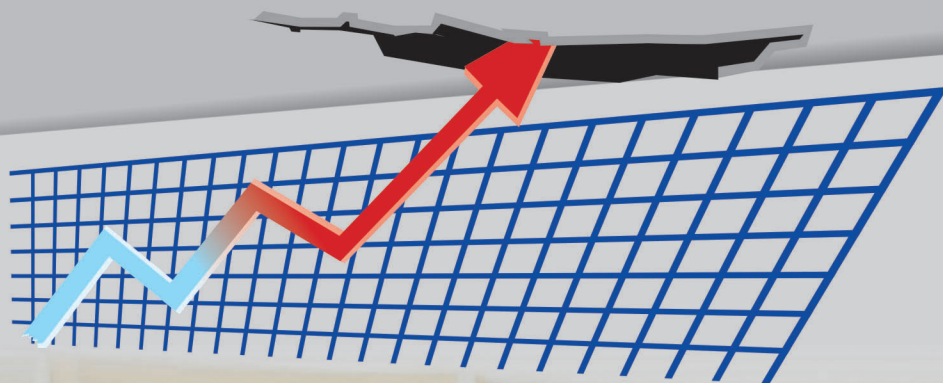

НЕЗАПОСЛЕНОСТ

КЛУБ
ИНТЕЛЕКТУАЛАЦА 123
Бања Лука

EDC EVROPSKI
DEFENDOLOGIJA
CENTAR

Клуб интелектуалаца 123, Бања Лука
Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска,
социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука

НЕЗАПОСЛЕНОСТ...

- ЗБОРНИК РАДОВА-

са научног скупа на тему
„Актуелни тренутак незапослености
у Републици Српској“

Бања Лука, 2011. година

Издавач

Клуб интелектуалаца 123, Бања Лука
Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска,
социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука

За издавача

Ратко Латинчић, дипл. екк, проф. др Душко Вејновић

Уредници

проф. др Брацо Ковачевић

проф. др Душко Вејновић

Програмски и уређивачки одбор

проф. др Брацо Ковачевић, Факултет политичких наука Универзитета у Бањој Луци, проф. др Душко Вејновић, председник Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања Бања Лука, Ратко Латинчић, дипл. економиста, председник Клуба интелектуалаца 123 Бања Лука, Ранко Милић, председник Уније удружења послодаваца Републике Српске, Петар Ђокић, Министарство рада и борачко инвалидске заштите Републике Српске, мр Винко Богдан, помоћник министра у Министарству науке и технологије Републике Српске, Рајко Кличковић, Министарство рада и борачко инвалидске заштите Републике Српске, мр Борко Ђурић, председник Привредне коморе Републике Српске, Драгица Ристић, Извршни директор Привредне коморе Републике Српске, проф. др Станко Станић, ректор Универзитета у Бања Луци, проф. др Симо Јокановић, проректор Универзитета у Бања Луци, доц. др Зоран Говедар, декан Шумарског факултета Универзитета у Бањој Луци, проф. др Драган Коковић, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, проф. др Ненад Сузић, Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци, проф. др Иван Шијаковић, Факултет политичких наука Универзитета у Бањој Луци, проф. др Нецад Башић, Правни факултет Универзитета у Бихаћу, проф. др Лазо Ристић, Факултет политичких наука Универзитета у Бањој Луци, доц. др Миодраг Ромић, Факултет политичких наука Универзитета у Бањој Луци, проф. др Жарко Ристић, Универзитет за пословне студије у Бањој Луци, проф. др Радоја Радић, Универзитет за пословне студије у Бањој Луци, Пантелија Ђургуз, председник Борачке организације Републике Српске, доц. др Слободан Симовић, Факултет физичког васпитања и спорта Универзитета у Бањој Луци, доц. др Остоја Барашин, Независни Универзитет у Бањој Луци, Бранка Колар-Мијатовић, Клуб интелектуалаца 123 Бања Лука.

Штампа

“АРТ ПРИНТ” Бања Лука

За штампарију

Милан Стијак

Технички уредник

Павловић Гојко, мр

Лектор

Татјана Понорац, проф.

Коректор

Сања Средић, проф.

Превод

Татјана Понорац, проф.

Тираж

1.000 примјерака

ПРЕДГОВОР

Задовољство нам је представити Вам Зборник радова који је резултат излагања на научном скупу „**Актуелни тренутак незапослености у Републици Српској**“ одржаном 10-11.12.2010. године у Бањој Луци, у организацији Клуба интелектуалаца 123, Дефендологија центра за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања и Уније удружења послодаваца Републике Српске, а уз подршку Министарства науке и технологије Владе Републике Српске. У Зборнику аутори су мултидисциплинарним приступом свестрано сагледали проблеме незапослености у Републици Српској са тежиштем на теме као што су: Незапосленост и социјална искљученост, Незапосленост и сиромаштво као облици друштвене и егзистенцијалне искључености – примјер Републике Српске, Узроци, врсте и посљедице незапослености, Концептуални и методолошки проблеми истраживања незапослености и сиве економије у Републици Српској, Социјална, правна и морална држава могу ријешити незапосленост, Незапосленост и чиниоци незапослености у Републици Српској, Предузетничке инвенције и иновације у функцији запошљавања, Инфлација, незапосленост и глобална економска криза, Куда води овај пут, Корелација (не)запослености, социјалне безбедности и националне безбедности, Актуелна проблематика незапослености високообразованих кадрова у шумарству Републике Српске, О феминизму и незапослености жена у Босни и Херцеговини, Незапосленост у Републици Српској с посебним освртом на стање у ОС БиХ по питању ове проблематике, Могућа стратегија запошљавања у области физичке културе, Стафинг људских ресурса у спорту и физичком васпитању, Запошљавање и друштвено укључивање инвалида у Републици Српској и окружењу - тренутно стање и перспективе, Неколико теза о феномену незапослености у републици српској данас – plaidoyer за једну редизајнирану солидаристичку и еклектицистичку опцију, Актуелни тренутак незапослености, Уставне и међународноправне гаранције људских права у Босни и Херцеговини као основ превазилажења незапослености, Незапосленост као фактор угрожавања људске безбедности, Млади, незапосленост и девијантне појаве, Незапосленост и људска права, Друштвени значај активне политике тржишта рада, Стратегија запошљавања Републике Српске 2010-2014 – перспективе и изазови у области запошљавања, Психосоцијални аспекти незапослености, Глобални генератори незапослености и крња егзистенција, Од идеје до профита – проблеми незапослености, Актуелни тренутак незапос-

лености, Актуелно стање незапослености у земљама транзиције и у развијеним земљама, Запошљавање и права незапослених у Републици Српској, Веза између незапослености и остваривања основних људских права, Савјети за подршку при запошљавању и јавно заговарање, Актуелно стање и основне карактеристике незапослености у Републици Српској. Уважени аутори и присутни на научном скупу указали су, између осталог, да сиромаштво и социјална неправда могу озбиљно угрозити стабилност Републике Српске. Питања незапослености, као генератор сиромаштва у Републици Српској, неопходно је ургентно рјешавати. Већина незапослених су људи без наде, а институције система и носиоци власти требају показати више разумијевања и солидарности за рјешавање овог сложеног друштвеног проблема. Универзално опредјељење треба да буде да се свим грађанима да шанса, а онда ће се показати све различитости. Богатство друштава и држава у транзицији треба да буде у различитостима, културном, економском, политичком, социјалном, моралном и сваком другом развоју, развоју у интересу свих грађана...

Главни и одговорни уредници

САДРЖАЈ

проф. др Брацо Ковачевић доц. др Миодраг Ромић НЕЗАПОСЛЕНОСТ И СОЦИЈАЛНА ИСКЉУЧЕНОСТ.....	9
проф. др Драган Коковић НЕЗАПОСЛЕНОСТ И СИРОМАШТВО КАО ОБЛИЦИ ДРУШТВЕНЕ И ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛНЕ ИСКЉУЧЕНОСТИ – ПРИМЕР РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ	17
проф. др Иван Шијаковић мр Немања Ђукић УЗРОЦИ, ВРСТЕ И ПОСЉЕДИЦЕ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ.....	23
проф. др Лазо Ристић..... КОНЦЕПТУАЛНИ И МЕТОДОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ ИСТРАЖИВАЊА НЕЗАПОСЛЕНОСТИ И СИВЕ ЕКОНОМИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ	36
проф. др Душко Вејновић СОЦИЈАЛНА, ПРАВНА И МОРАЛНА ДРЖАВА МОГУ РИЈЕШИТИ НЕЗАПОСЛЕНОСТ	45
доц. др Боро Трамошљанин НЕЗАПОСЛЕНОСТ И ЧИНИОЦИ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ.....	57
проф. др Радоја Радић ПРЕДУЗЕТНИЧКЕ ИНВЕНЦИЈЕ И ИНОВАЦИЈЕ У ФУНКЦИЈИ ЗАПОШЉАВАЊА.....	64
проф. др Жарко Ристић доц. др Радован Клинцов ИНФЛАЦИЈА, НЕЗАПОСЛЕНОСТ И ГЛОБАЛНА ЕКОНОМСКА КРИЗА.....	87

проф. др Неџад Башић КУДА ВОДИ ОВАЈ ПУТ	104
проф. др Саша Мијалковић проф. др Дане Субошић КОРЕЛАЦИЈА (НЕ)ЗАПОСЛЕНОСТИ, СОЦИЈАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ И НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ.....	119
проф. др Зоран Говедар проф. др Зоран Лукић мр Драган Чомић АКТУЕЛНА ПРОБЛЕМАТИКА НЕЗАПОСЛЕНОСТИ ВИСОКООБРАЗОВАНИХ КАДРОВА У ШУМАРСТВУ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ	136
др Зоран Милошевић О ФЕМИНИЗМУ И НЕЗАПОСЛЕНОСТИ ЖЕНА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ	148
др Драган Радишић НЕЗАПОСЛЕНОСТ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА СТАЊЕ У ОС БИХ ПО ПИТАЊУ ОВЕ ПРОБЛЕМАТИКЕ.....	155
доц. др Милан Гужвица МОГУЋА СТРАТЕГИЈА ЗАПОШЉАВАЊА У ОБЛАСТИ ФИЗИЧКЕ КУЛТУРЕ.....	174
доц. др Симовић Слободан, проф. др Бијелић Снежана мр Даниловић Евелина, Даниловић Андреј СТАФИНГ ЉУДСКИХ РЕСУРСА У СПОРТУ И ФИЗИЧКОМ ВАСПИТАЊУ.....	181
Рајко Кличковић, Msc ЗАПОШЉАВАЊЕ И ДРУШТВЕНО УКЉУЧИВАЊЕ ИНВАЛИДА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ И ОКРУЖЕЊУ - ТРЕНУТНО СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ.....	193
Слободан Наградић НЕКОЛИКО ТЕЗА О ФЕНОМЕНУ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ ДАНАС – PLAIDOYER ЗА ЈЕДНУ РЕДИЗАЈНИРАНУ СОЛИДАРИСТИЧКУ И ЕКЛЕКТИЦИСТИЧКУ ОПЦИЈУ.....	214

Пантелија Ђургуз АКТУЕЛНИ ТРЕНУТАК НЕЗАПОСЛЕНОСТИ.....	232
Гојко Павловић, Msc Николина Грбић-Павловић, Msc УСТАВНЕ И МЕЂУНАРОДНОПРАВНЕ ГАРАНЦИЈЕ ЉУДСКИХ ПРАВА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ КАО ОСНОВ ПРЕВАЗИЛАЖЕЊА НЕЗАПОСЛЕНОСТИ.....	238
Драгиша Јуришић, Msc НЕЗАПОСЛЕНОСТ КАО ФАКТОР УГРОЖАВАЊА ЉУДСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ.....	251
мр Јелена Поплашен Нела Лазић Бојана Миодраговић МЛАДИ, НЕЗАПОСЛЕНОСТ И ДЕВИЈАНТНЕ ПОЈАВЕ	259
Ирина Ковачевић Виолета Ромић НЕЗАПОСЛЕНОСТ И ЉУДСКА ПРАВА	264
Далибор Савић ДРУШТВЕНИ ЗНАЧАЈ АКТИВНЕ ПОЛИТИКЕ ТРЖИШТА РАДА.....	270
Тодор Скакић СТРАТЕГИЈА ЗАПОШЉАВАЊА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ 2010-2014 – ПЕРСПЕКТИВЕ И ИЗАЗОВИ У ОБЛАСТИ ЗАПОШЉАВАЊА.....	277
Драгана Јелић ПСИХОСОЦИЈАЛНИ АСПЕКТИ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ	294
Сања Средић ГЛОБАЛНИ ГЕНЕРАТОРИ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ И КРЊА ЕГЗИСТЕНЦИЈА	300
Миланко Штрбац ОД ИДЕЈЕ ДО ПРОФИТА – ПРОБЛЕМИ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ	307
Жаклина Комосар АКТУЕЛНИ ТРЕНУТАК НЕЗАПОСЛЕНОСТИ.....	336

Синиша Јевтић АКТУЕЛНО СТАЊЕ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ У ЗЕМЉАМА ТРАНЗИЦИЈЕ И У РАЗВИЈЕНИМ ЗЕМЉАМА.....	341
Свјетлана Драговић спец. Драгана Милијевић ЗАПОШЉАВАЊЕ И ПРАВА НЕЗАПОСЛЕНИХ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ.....	347
Мира Макивић ВЕЗА ИЗМЕЂУ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ И ОСТВАРИВАЊА ОСНОВНИХ ЉУДСКИХ ПРАВА.....	357
Обрен Бјелошевић САВЈЕТИ ЗА ПОДРШКУ ПРИ ЗАПОШЉАВАЊУ И ЈАВНО ЗАГОВАРАЊЕ.....	364
Ђорђе Марчета АКТУЕЛНО СТАЊЕ И ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ	372

НЕЗАПОСЛЕНОСТ И СОЦИЈАЛНА ИСКЉУЧЕНОСТ

Претходно саопштење

УДК 331.56:316.344.233

проф. др Брацо Ковачевић
доц. др Миодраг Ромић
Факултет политичких наука
Бања Лука

Abstract: *Unemployment and poverty, accompanied by lack of social contacts, are important elements of deprivations and social exclusion. Deprivations and social exclusion are often related to phenomena such as unemployment, poverty and social inequality that result in social discrimination.*

Key words: *unemployment, poverty, deprivations, social exclusion*

Апстракт: *Незапосленост и сиромаштво, те с њима повезан недостатак социјалних контаката, битни су елементи депривације и социјалне ексклузије, односно друштвене искључености. Депривација, друштвена искљученост, или социјална ексклузија се најчешће и доводе у однос са појавама као што су незапосленост, сиромаштво и социјалне неједнакости из којих произлази социјална дискриминација.*

Кључне ријечи: *незапосленост, сиромаштво, депривација, социјална искљученост*

УВОД

Рад и запосленост су, као и (не)рад и незапосленост су веома комплексне друштвене појаве. Рад и запосленост, а, са друге стране незапосленост, одређују не само друштвени положај и друштвени углед у друштву, него и ниво социјалне инклузије и социјалне ексклузије.

Друштвени положаји представљају мјеста која појединци имају у пољу друштвених односа, мјеста која они имају у друштвеној структури, односно позицију у друштвеном систему, а **друштвене улоге** нацрте или

скице очекиваних понашања особа у друштвеним ситуацијама, односно оне представљају низ норми и образаца понашања који су везани за одређени положај особе. Сваки друштвени положај је одређен *нормама* које одређују понашање особа и тако образују **друштвену улогу**. Друштвене улоге су те преко којих појединци своје понашање прилагођавају очекиваном понашању које је везано за његов друштвени положај и његову друштвену улогу. На тај начин се у различитим друштвеним ситуацијама појединци постављају у односу на свој положај и улогу, као и у односу на очекивања других да ће се он понашати у складу са својим друштвеним положајем и својом друштвеном улогом. Разлика између друштвеног положаја и друштвене улоге је у томе што се друштвени положај *заузима*, а улога *изводи* или *игра* у складу са постојањем друштвених положаја.

Друштвена улога је у уској вези са **друштвеним угледом**, који представља друштвену процјену и оцјену вриједности друштвене улоге појединца (занимања, професије, статуса). У сваком друштву постоји *хијерархија угледа* која је одређена материјалним положајем, степеном образованости, нивоом политичке и друштвене моћи, запослености или незапослености.

Бити **запослен**, подразумеива имати неку врсту егзистенцијалне сигурности, личног достојанства, самопоштовања, личног и друштвеног идентитета; бити незапослен још увијек, у овим условима рада и производње, значи бити без свега тог. Са радом су повезане значајне компоненте као што су: *новац* (односно плата, надница или материјална надокнада за рад који омогућавају задовољавање егзистенцијалних потреба); *активност* (стицање знања, вјештина, способности и образовања); *разноврсност* (у односу на бивање у кући, рад са собом носи неке друге активности); *слободно вријеме* (запосленост, рад и радно вријеме економски омогућавају да се човјек организује и у свом слободном времену); *лични и друштвени контакти* (радна средина је простор стицања нових познанстава и пријатељстава); *лични идентитет и осјећај самопоштовања*, јер бити без посла може подразумевати не само смањење повјерења људи у сопствену друштвену вриједност, него и смањење сопственог повјерења у сопствену вриједност.

Али, поред рада и запослености још неке појаве имају велики значај како за појединце, тако и друштво, а то су – **незапосленост, депривација и социјална искљученост**.

НЕЗАПОСЛЕНОСТ

У *Универзалној декларацији о људским правима* Уједињених нација пише да „свако има право на „рад“. Ипак, незапосленост је појава која се јавља у свим друштвима без обзира на развијеност и карактер друштвено - политичког система. Данас је, а с обзиром на технолошке промјене производње све раширенија.

Најчешће се незапосленост одређује као стање особе које се јавља када се она не може запослити; немогућност државе и друштва да запосле људе који су без посла и прихода; појава у оквиру које су људи били запослени па су без запослења остали или не прихватају посао при постојећем нивоу најамнина. Незапосленост се најчешће дефинише преко операционе дефиниције појма незапосленог, као сваког *појединца* који не ради, а способан је за рад и жели да ради.

Незапосленост се још може посматрати и дефинисати најмање са два аспекта:

- *агрегативног* - односи се на дио радне снаге који је изван процеса рада мимо своје воље и изражава се бројем лица која траже запослење и
- *индивидуалног* - односи се на појединца, односно на незапослено лице које не ради, иако то жели и способно је за рад.

Незапосленост не погађа само појединце, већ и друштвене групе и друштво у цјелини и зато она није више само социјални проблем којим су највише погођени сиромашни слојеви, већ је по свом значењу постала *глобална* и велики проблем многих држава. Као проблем, незапосленост има неколико битних значења:

- *друштвено* - собом носи подјелу радно активног становништва на запослено и незапослено, социјалне неједнакости и неравноправну позицију између запослених и незапослених особа;
- *економско* - односи се на економску и радну неискориштеност незапослених особа у чије је школовање и образовање друштво уложило велика материјална и финансијска средства, а они или не учествују у процесу друштвене запослености или одлазе у иностранство са чијим одласком се одливају и средства уложена у њихово школовање;
- *политичко* - јер општи тренд незапослености умањује животни стандард, стварајући социјалне проблеме и напетости који имају и своје политичке импликације;
- *психолошко* - јер незапосленост код особа ствара фрустрације, осјећања бесперспективности и сувишности, кризу личног и социјалног идентитета.

Незапосленост није само друштвена, него је и индивидуална појава која много утиче на особе, односно, на њихово:

- **здравље** – угрожава физичко и ментално здравље особа тако што развија депресивност, апатију, анксиозност, осјећај безвриједности и кривице, понижености и бесперспективности, незнања;
- **социјалну комуникацију и интеграцију** – неукључена, незадовољна особа са собом, околином и друштвом, отуђена особа избјегава шире социјалне контакте и губи интересовање за њих, смањујући свој социјални круг дружења са другим особама.

Са развојем и укључењем информатичких технологија, незапосленост ће се повећавати, а њено повећање ће изазвати читав низ личних и друштвених посљедица: ерозију личних и друштвених вриједности, пораст социјално-патолошких појава (криминала, крађе, пљачке, корупције) и психо - патолошких појава, депривацију, друштвену изопштеност, искљученост, односно социјалну ексклузију.

ДЕПРИВАЦИЈА И СОЦИЈАЛНА ИСКЉУЧЕНОСТ

Појам *депривације*, односно лишеност, лишавање или ускраћеност, односи се на стање у којем се појединац или група налазе када се нађу у неповољном положају у којем не могу задовољити људске потребе, налазећи се у некој дискрепанцији између очекивања и стварних могућности. Постоји неколико облика депривације, као што су:

- *економска* - има свој основ у недостатку материјалних добара, новца, неједнакој расподјели богатства и неједнаком приступу друштвеним добрима у друштву, (не)запослености;
- *социјална* - посљедица је неједнаке расподјеле моћи, статуса, угледа и престижа;
- *физичка* - односи се на неповољан физички и психички положај, душевне недостатке и лоше здравље;
- *етичка* - односи се на конфликте између идеала друштва и вриједности појединаца и група, и
- *психичка* - која се појављује када особе изгубе емоционалну подршку или изгубе смислени систем својих вриједности помоћу којих схватају и организују свој живот.

Треба напоменути да депривацију, односно ускраћеност на једном подручју често прати ускраћеност и на другим подручјима, када се акумулирање проблема и неповољних животних околности повећава. У том погледу незапосленост не представља само облик депривације, него и елемент те акумулације депривације па, према томе, и социјалне ексклузије.

Најчешће се социјална ексклузија схвата као посљедица искључености из сфере рада, што је тачно, али и недовољно схватање овог сложеног феномена. Ипак, постоји неколико облика или врста ексклузије, као што су:

- *економска* – односи се на недостатак посла, незапосленост, немогућност професионалног ангажовања, изопштеност из друштвене економије;
- *политичка* - односи се на искљученост из процеса политичког одлучивања и партиципације у политичким институцијама;
- *друштвена* - обухвата област друштвеног живота и живота заједнице у оквиру које особе могу имати ограничен број установа и институција, попут паркова, спортских терена, културних центара и позори-

шта; изопштене породице и појединци имају мању могућност за рекреацију, путовања или активности ван куће, ограничену или слабу друштвену мрежу која води ка изолацији и минималном контактирању са другима.

Појам друштвене ексклузије односи се на недостатак посла и радног мјеста, недостатак интеграције и немогућност приступа простору рада и економије, запошљавању, становању, медицинској заштити и услугама, друштвеним институцијама. Социјално искључење особе не могу партиципирати у друштвеним процесима, односима и институцијама нити се могу интегрисати у друштво.

Између социјалне ексклузије и **криминала** постоји одређена веза: модерна друштва се удаљавају од грађанских права, а приближавају прихватању или пак подстицању ексклузије. Стопа криминала одражава чињеницу да све већи број људи осјећа да их је друштво искључило и одбацило. Америчко друштво управо представља „природну лабораторију“ која већ показује „злокобну страну“ тржишно оријентисане социјалне политике: све већа незапосленост, сиромаштво, бескућништво, кориштење дрога и огроман пораст криминала. Млади у све већој мјери одрастају без неопходног вођства и подршке од стране одраслих, суочени су са заводљивим сјајем тржишта и потрошачке робе, а истовремено имају све мање могућности да на тржишту рада зараде за живот, што може да има за посљедицу дубок осјећај релативног сиромаштва и спремност да се прибјегне незаконитим средствима како би се одржао жељени начин живота. Постоји неколико главних веза између криминала и друштвене изопштености:

- промјене на тржишту рада, опорезивању и политици минималних надница довеле су до огромног пораста релативног и апсолутног сиромаштва код америчке популације;
- повећање социјалне ексклузије осјећа се у локалним заједницама које пате од недостатка стабилног живота, од сталних промјена становништва, све скупљих станова и смањења друштвене кохезије;
- економско сиромаштво и фрагментација заједнице одражавају се и на породични живот; одрасли у многим сиромашним породицама принуђени су да се баве различитим пословима како би преживјели, што доводи до сталног стреса, анксиозности и одсуства од куће; као посљедица тога, поремећена је социјализација дјецe и брига за њих; свеукупно „друштвено осиромашење“ заједнице значи да родитељи имају мало прилика да се за помоћ обратe другим породицама или рођацима;
- држава је престала да финансира многе програме за поновну интеграцију изопштених у друштво.

С обзиром да изопштени из друштва нису у стању да легитимним средствима постигну стандардни економски статус и потрошњу који се промовишу у друштву, једна од најнеповољнијих димензија везе између кримина-

ла и социјалне ексклузије јесте то што се у таквим аномичним срединама легитимне вриједности, којима је могуће остварити промјене, замјењују незаконитим, криминалним.

Оно што битно карактерише развијена друштва јесте постојање социјалних неједнакости и социјалне искључености изражених кроз коегзистенцију богатства и сиромаштва у граду. Велелепне зграде разних компанија и небодери, луксузни хотели и ресторани, раскошне улице и ноћна бљештава свјетла, представљају једно лице савремених градова. Она друга се понекад добро и не примјећује, али она постоји, а чине је бројни маргинализовани становници, зависници од дроге и алкохола, неписмени, особе са физичким и менталним недостацима, они са сталним полицијским досјеима, бескућници, сиромаси, просјаци и други. Парадигматични примјери градских простора у којима у специфичним микрокосмосима живе једни до других веома богати и веома сиромашни слојеви су: Гринич Вилиџ у Њујорку, Доклендс у Лондону, Сао Паоло и Рио де Жанеиро.

У свом урбаном развоју градови манифестују висок степен *социјалне сегрегације*. Сегрегација подразумева процес неравнојерне концентрације становништва у дијелу града с обзиром на социјално-економски статус, етничку и религијску припадност, земљу поријекла. Развој *гета* представља једну видљиву сегрегацију, а подразумева постојање дијела града континуираним насељавањем становништва са специфичним социјалним, етничким, религијским, економским и културним обиљежјима (нпр. црнаца, Индијанаца, Порториканаца, Кинеза, Јевреја – Мон Жик у Барцелони). Као институција, гето настаје тако што омогућава да се једна етничка заједница релативно несметано развија; покушај изласка из гета најчешће ствара «маргинализованог човјека» који је изгубљен у двјема културама којима не може у цјелини припадати. Заједница у гету се одржава утицајем обичаја, религиозних обреда, породичном хомогеношћу, едукацијом младих у традиционалном духу. Али, жеља за већим социјалним статусом и контакти са спољним свијетом довели су до напуштања гета и смањења његове социјалне улоге.

Према непотпуним статистичким подацима, готово трећина становника градова мање развијених земаља живи у *сламовима* (*squatter, фавела*), односно „насељима урбане сиротиње“. Слам је стамбена четврт социјално изопштених, четврт која социјално, физички и психички утиче на здравље, осјећање и понашање својих становника. Као «градска џунгла», *слам* (енгл. *slumber*) - дремеж) је назив за сиромашну и неусловну стамбену четврт у којој најчешће живе незапослене особе и у којој су још раширени алкохолизам, наркоманија, криминал и проституција. Треба напоменути, да се сламови не могу идентификовати са *квартовима социјалне биједе*, јер су у њима присутни социјални контакти, школовање и сл. Сламови су „дивља насеља“ која се граде спонтано, стихијски и неплански, од отпадних материјала, као што су: лимови, картон, платно, најлон, пластика, даске. То су сиромашна насеља без хигијенских садржаја, воде, канализације, одвоза

смећа, без школа, опскрбних и других центара и комуналне инфраструктуре, урбанистичког плана и слично. Јасно је да су услови живота у тим насељима изузетно тешки, нездрави, али и опасни јер су то насеља позната по високим стопама агресије и насиља, криминала, малољетничке деликвенције, постојања «гангова» и мафије, проституције, наркоманије. Страх и несигурност су битне карактеристике живота у њима. Несигурност живљења у граду и урбаним срединама, а нарочито оним великим, је свакодневна појава. Криминал се у урбаним подручјима, према подацима УН, у последње двије деценије XX вијека повећао по стопи 3-5% годишње (и то како у развијеним земљама Европе и Америке, тако и у неразвијеним земљама у Африци).

Поред социјално - патолошких, треба поменути и **психо - патолошке појаве**. Истраживања су показала да постоји корелација не само између неуроza, психонеуроza и психопатија у односу на одређене дијелове градова него и између тих појава и професија, социјалне и просторне мобилности као и класне припадности. Ова истраживања су показала да је повећан број неуроza присутан код наставника и социјалних радника, менталних обољења код оних који чешће мијењају зоне града у односу на оне који долазе из других градова, епилепсија је у већој мјери забиљежена код домаћица, психопатије код оних што често мијењају станове, шизофренија је више присутна у градовима гдје су социјални односи неразвијени, гдје је умањена стопа партиципације на локалном нивоу и у затвореним зонама градова. Иако број обољелих зависи од зоне у којој се станује, ипак су психозе готово два пута веће у градовима, него у селима.

Економски проблеми, незапосленост, бесперспективност, анонимност, изолација и недостатак партиципације у животу заједнице, утиче на повећану појаву социјалних и психопатолошких појава.

ЗАКЉУЧАК

Незапосленост је сложена друштвена појава која је повезана са другим такође сложеним друштвеним појавама. Као облик и израз депривације и социјалне ексклузије, незапосленост детерминира депривацију и социјалну ексклузију. У овој интерактивној и коегзистирајућој каузално-генетичкој вези незапосленост, депривација и социјална ексклузија се појављују као појаве које су међусобно повезане и које, са своје стране, снажно утичу на друге друштвене појаве као социјалне проблеме.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Abrahamson P., *Social Exclusion in Europe: Old Wine in New Bottles?* „Družboslovne rasprave“, Vol. 11, No. 19-20, 1995.
2. Гиденс Е., *Социологија*, Београд, „Економски факултет“, 2005.
3. Хараламбос М., *Увод у социологију*, Загреб, „Глобус“, 1989.
4. Ковачевић Б., и др., *Социологија рада (Увод)*, Добој, „Саобраћајни факултет“, 2008.
5. Ковачевић Б., Перић Р., *Социјална патологија*, Бања Лука, „Народна и универзитетска библиотека Републике Српске“, 2009.
6. Маџар Љ., *Политички узроци сиромаштва*, Нови Сад, „Издавачка књижевница Зорана Стојановића Сремски Карловци“, 2000.
7. *Међународни научни скуп „Друштвена криза и превазилажење сиромаштва у Републици Српској и Босни и Херцеговини“*, Бања Лука, „Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања“, 2009.
8. *Сиромаштво, незапосленост и социјална искљученост* (ур. Н. Старц), Загреб, „Програм Уједињених народа за развој“, 2006.
9. Шпорер Ж., *Концепт друштвене искључености*, „Друштвена истраживања“, Год. 13, бр. 1-2, 2004.
10. Шућур З., *Сиромаштво: теорије, концепти и показатељи*, Загреб, „Правни факултет“, 2001.
11. Шућур З., *Социјална искљученост: појам, приступи и операционализација*, „Ревија за социологију“, год. 35, бр.1-2, 2004.

НЕЗАПОСЛЕНОСТ И СИРОМАШТВО КАО ОБЛИЦИ ДРУШТВЕНЕ И ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛНЕ ИСКЉУЧЕНОСТИ – ПРИМЕР РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Претходно саопштење

УДК 316.344.233:331.5(497.6РС)

проф. др Драган Коковић
Филозофски факултет
Нови Сад

Abstract: *Unemployment and poverty are also known as: social imperilment, marginalization, social isolation and social exclusion. Recent interest into these problems is the result of expansion of unemployment and poverty in highly developed societies, where for a long time now there is a lot of talk about the crisis of state benevolence, and on the other side the discussion about unemployment and poverty as a new social phenomenon are more and more present in the terminology of the countries that have gone through transition, in which due to consequences of economic restructuring social inequality and unemployment are spreading.*

Key words: *unemployment, poverty, existential exclusion, social exclusion*

Апстракт: *Незапосленост и сиромаштво су повезани са другим терминима као што су: социјална угроженост, маргинализација, социјална изолација и социјална искљученост. Новија интересовања за ове проблеме су резултат ширења незапослености и сиромаштва у високо развијеним друштвима, у којима се већ дуже времена говори о кризи државе благостања, а с друге стране расправе о незапослености и сиромаштву, као новој друштвеној појави, све више су присутне у терминологији земаља које су прошле транзицију, у којима се услед последица економског реструктурирања шире друштвене неједнакости и незапосленост.*

Кључне речи: *незапосленост, сиромаштво, егзистенцијална искљученост, социјална искљученост*

Незапосленост представља једно од најтежих искушења које се икада догодило у савременој светској историји. Од њега скоро да није поштеђена ниједна земља. Оно врло често води у изузетну немаштину и што је понекад много горе, неспокојство које влада данас у милионима домова широм света.

Незапосленост и сиромаштво су друштвени проблеми и то непожељни друштвени проблеми за које многа друштва и државе покушавају да нађу решење.

- Први корак налажења решења је утемељење проблема и за то је потребна дефиниција појмова незапосленост и сиромаштво;
- Други корак је процена размере проблема и то подразумева налажење начина његовог мерења;
- Кад се проблем утемељи (установи), дефинише и измери, следећи корак је откривање узрока појаве незапослености и сиромаштва.

Неки истраживачи ове проблеме редукују на недостатак материјалних средстава, међутим, незапосленост и сиромаштво не подразумевају само материјалну депривираност (лишеност), већ представљају облике вишеструког лишавања које може имати многа обележја и последице. Тако се у неким истраживањима доказује да се аспектима незапослености и сиромаштва могу сматрати и неодговарајуће могућности школовања, лоши услови рада или недостатак моћи. Ниједан од тих услова не мора нужно бити директно повезан са приходом појединца. Сваки од њих имплицира да ако желимо уклонити ове негативне појаве, онда су нужно потребне шире промене, а не само повећање прихода незапосленим и најсиромашнијим члановима друштва.

У савременим истраживањима се радије употребљава израз социјална искљученост и она обухвата стање у којем вишеструка депривираност онемогућује појединцима учествовање у различитим подручјима активности друштва. Тако социјално искључене могу бити особе које не могу наћи посао и учествовати у активностима, нпр. слободног времена, учествовати на изборима, активно учествовати у политици неког друштва.

Незапосленост и сиромаштво су повезани са другим терминима као што су: социјална угроженост, маргинализација, социјална изолација и социјална искљученост. Новија интересовања за ове проблеме су резултат ширења незапослености и сиромаштва у високо развијеним друштвима, у којима се већ дуже времена говори о кризи државе благостања, а с друге стране расправе о незапослености и сиромаштву као новој друштвеној појави све више су присутне у терминологији земаља које су прошле транзицију, у којима се услед последица економског реструктурирања, шире друштвене неједнакости и незапосленост.

Мултидимензионалност сиромаштва као појаве упућује на стање окарактерисано трајним или честим оскудицама ресурса, могућности избора, способности, сигурности и моћи који су потребни за одржавање животног

стандарда, као и остваривање других економских, културних и социјалних, грађанских права. Сиромашни људи су на друштвеној маргини, окарактерисани недостатком гласа и политичке моћи, односно неспособношћу да преузму контролу над властитим животом.

На заседањима Европског већа у Лисабону и Феираји, државе - чланице Европске уније су покренуле велику иницијативу на тај начин што су борбу против сиромаштва и социјалне искључености поставили у центар концепта модернизације европског социјалног модела. У приступу је одређено и да се борба против сиромаштва и социјалне искључености морају утемељити на високом нивоу координације са националним акционим плановима и презентованим програмима.

Појам социјалне искључености Европска комисија први пут спомиње у свом документу из 1988. године, пред крај другог циклуса за борбу против сиромаштва. Популаризацији појма у току последњих деценија концепт социјалне искључености дугује и Европској унији после институционалног увођења појма у истраживачки дискурс на међународном плану. Споразуми у Мастрихту и Амстердаму, као и структурни фондови, укључивали су борбу против друштвене искључености. На копенхагенском самиту о друштвеном развоју и Уједињене нације су нагласиле ову појаву. Концепт друштвене искључености је утемељен као примарно европски појам. У сваком случају, појам друштвене искључености омогућује интеграцију појмова који су у слабој вези, а који су раније коришћени, као што су: сиромаштво, неизвесност друштвених појава, депривација.

Иако врло широко коришћен термин, социјална искљученост се користи као вишезначан, што знатно отежава његово дефинисање. То је разлог што различите владе и друге службене институције посебно наглашавају званичну дефиницију коју ће оперативно користити у одређеним документима. Може се рећи да су основне карактеристике дефинисања социјалне искључености дескриптивне, отворене и оперативне.

Међу изворима социјалне искључености посебно се могу нагласити они који су утемељени на расним, националним и етничким карактеристикама, који на различите начине погађају различите групе. Посебан извор искључености представљају средине које су слабије развијене, без развојне перспективе и географски оскудне. Изучавање депривилегованих подручја подразумева истраживање слабе расположивости услуга, слабе дистрибутивне инфраструктуре, одсуство привредних активности, ниске образовне структуре, ниског прихода, односно средине у којима делује таква друштвена и културна атмосфера као специфично окружење у процесу социјализације.

Посебан значај имају истраживања транзиционог оквира незапослености и сиромаштва, где се испитује стратешки оквир и оквир националних политика у области одрживог развоја, развоја конкурентности, борбе против корупције и односа према корпоративној друштвеној одговорности у реалним условима.

Ако се узме било који социолошки и економски речник, видеће се да је особа незапослена ако је способна за рад, али нема посао. Она може бити добровољно незапослена (ако је изабрала да не ради) или недобровољно незапослена (вољна је да ради, али не може да нађе посао). Недобровољна незапосленост је оно што већина људи има на уму када говори о незапослености. Статистика незапослености одражава претпоставке оних који прикупљају информације, као и стварни број особа за које се може сматрати да немају посао. Истраживачи упозоравају да стопе могу варирати с обзиром на дефиницију незапослености и с обзиром на начин израчунавања величине радне снаге (нпр. Треба ли samozапослене особе сматрати незапосленима?).

Друштвене последице незапослености за оне који немају посла повезане су с већом учесталости сиромаштва, лошег здравственог стања и смрти, деморализације и нарушених породичних односа. За друштво у целини оно значи неуспех у остваривању циљева улагања у људски капитал кроз образовни систем и губитак пореске добити, које су комбиноване с порастом трошкова за накнаде за незапосленост, што у крајњем случају угрожава инвестирање у друге делове социјалне државе.¹

Међу незапосленима се најчешће налазе они који не могу наћи посао у својој специјалности, али и квалификовани радници који се налазе на погрешном месту и оклевају да се преселе. Број оних који спадају у те категорије расте упоредо с тим како се смањује притисак потражње на резервоар радне снаге и одатле произилази. Захваљујући вишем образовном нивоу, радна снага може се лакше кретати из једне професије у другу и из једног места у друго (хоризонтална и просторна покретљивост). Тако се наводи пример да приучени радник скромног образовања неће лако научити неку нову вештину, а и ризик пресељења само је његов. Ако се једном настани, сва је прилика да ће тамо и остати скоро до века. Они који имају веће образовање и специјализацију у својој струци нису толико везани за своју околину. Ако се укаже већа потреба за његовом специјалношћу на сасвим другом крају земље, он ће се, наравно уз добре услове, преселити на ново радно место.²

По многим истраживањима, незапосленост „девалвира и урушава стандард и квалитет живота“. Познати истраживач Адриан Симфилд наводи следеће разлоге таквог урушавања начина живота незапослених: 1) Они

1 Видети одредницу 'незапосленост', у: Abercrombie, N.; Hill, S.; Turner, B.S. *Рјечник социологије*. Наклада Јесенски и Турк, Загреб, 2008, страна 232.

2 Зато Џон Кенет Галбрајт закључује: „Али незапосленост ће такође бити мања (уз било коју дану разину потражње) бољим културним прилагођавањем потребама индустријског система. Тако ће остати мања језгра формално необразованих који су потпуно неискоришћени. А бит ће и више не само оних који буду могли попунити празна мјеста на којима се захтева виша квалификација, него и оних који буду лакше мјењали занимање или пребивалиште – јер то је омогућено бољим образовањем. Узрок незапослености у модерном облику јесте агрегатне (у том смислу да проистјече из мање потражње) и структуралне, али и културне нарави“. Galbraith, J.K. *Нова индустријска држава*, Стварност, Загреб, 1970, страна 242.

који имају посао осећају се све несигурнијима, јер им је животни стандард угрожен; 2) радна снага све је мање склона да напусти радно место које не задовољава због оправданог страха да неће моћи пронаћи ново. Као последица тога смањује се мобилност, а истовремено расте број фрустрираних и отуђених радника. 3) Поделе у друштву све су израженије, јер незапослени и они са запослењем које их не задовољава, оптуживаће друштво за своје проблеме. Тако ће нпр. радници мушког пола који су навикнути да раде пуно радно време, можда сматрати разлогом своје незапослености чињеницу да удате жене улазе на тржиште рада. Неретко ће „жртвени јарци“ постати имигранти и припадници етничких мањина, а последица ће бити пораст међурасних и међуетничких тензија. 4) Поменути аутор је уверен како висока незапосленост смањује могућност једнаких шанси за запошљавање. Будући да постоји вишак радне снаге, послодавци се више не труде да запошљавају жене, припаднике етничких мањина, младе, старе, инвалидне и хендикепиране особе, као и бивше затворенике и штићенике установа за ментално оболеле.³

Последице незапослености за друштво огледају се у губљењу осећаја идентитета појединца и његове улоге у друштву. Однос према обавезама постаје сасвим другачији јер је рад активност која обавезује. Психолошко време се више не може структурирати, а осећај смисла обично се губи кад изгубимо посао.

Незапослен човек губи приход, а осећај слободе је тесно повезан са независношћу у сфери рада и запослења.

Истраживачи који су се бавили психолошким реакцијама на незапосленост тврде да је могуће идентификовати четири основне фазе: прву фазу називају *фазом шока*, која се манифестује осећањем неверице и дезоријентације; друга фаза је *фаза порицања и оптимизма*, јер током ове фазе незапослени имају позитивно-оптимистичко гледање, јер незапосленост сматрају привременом стањем; пуни ентузијазма они траже запослење; трећа фаза је *фаза забринутости и анксиозности* (тескобе) када незапослени обично постају све забринутији за сопствену будућност; коначно, четврта фаза је *фаза резигнације и прилагођавања* и означава фазу мирења са постојећом ситуацијом; појединци постају свесни да су њихови изгледи за проналажење новог запослења слаби, што резултира појавом апатије.⁴

Незапосленост нуди мрачну страну стварности. Чувени економиста Џон Кејнз је још тада записао да још увек није сигуран да ли је она довољно мрачна: „Милиони принудно седе скрштених руку, узалуд пропада њихов рад којим би могла да се створе чуда. Радници из постројења који данас немају посла у стању су сваког дана да произведу робе и вредности више милиона фунти – тиме би радници били срећнији и богатији. Требало би да засучемо рукаве и ствари доведемо у ред, одлучни да делујемо по сваку

3 Видети: Хараламбос, М. и Холборн, М. *Социологија: теме и перспективе*, Голден маркетинг, Загреб, 2002, стр. 749-750.

4 Исто, стр. 752.

цену, као што се чини у рату. Но, изгледа да нас у томе онемогућава исувише снажна инерција. Оно што данашњу ситуацију посебно обележава је – по мом мишљењу – чињеница да свако предложено решење у себи садржи нешто позитивно иако су, наравно, нека боља, нека лошија. Сви међусобно сукобљени програми нуде понешто добро. Међутим, ми не усвајамо ниједан.⁵

Незапосленост нарочито погађа младе и због тога се велики део средстава издваја и усмерава према тој популацији. Та средства су намењена преквалификацијама и младим људима који тек напуштају школу. Незапосленост се код младих јавља као препрека нормалној транзицији према свету одраслих, јер им се не пружа прилика за осамостаљивање од родитеља и принуђени су да искусе дуга раздобља сиромаштва. Они једноставно немају могућност да преузму одговорност за своју породицу.

На основу неких истраживања, Република Српска још увек представља једну од најсиромашнијих регија у Европи и један од најсиромашнијих делова бивше Југославије који је у послератном развоју примио мање међународне помоћи (око 20% од укупног износа) и који у целини има израженије социјалне и економске проблеме.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Abercrombie, N.; Hill, S.; Turner, B.S. (2008). *Rječnik sociologije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
2. *Анкета-студија за мјерење животног стандарда (Living Standards Measurement Study Survey – LSMS)*, Босна и Херцеговина: Агенција за статистику БиХ, Републички завод за статистику Републике Српске, Федерални завод за статистику, јесен 2001. године.
3. Galbraith, J.K. (1970). *Nova industrijska država*. Zagreb: Stvarnost.
4. Хараламбос, М.; Холборн, М. (2002). *Социологија: теме и перспективе*. Загреб: Голден маркетинг.
5. Кејнз, Џ. М. (1987). *Економски есеји*. Нови Сад/Београд: Матица српска, Европски центар за мир и развој, Цекос.

5 Кејнз, Џ. М. *Економски есеји*. Матица српска, Европски центар за мир и развој, Цекос, Нови Сад/Београд, 1987, страна 73-74.

УЗРОЦИ, ВРСТЕ И ПОСЉЕДИЦЕ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ

Претходно саопштење

УДК 331.56

проф. др Иван Шијаковић¹
мр Немања Ђукић²
Факултет политичких наука
Бања Лука

Abstract: *Starting from the concept of unemployment, the paper examines the economic, social, legal, political and demographic cause of unemployment. The paper also explains the types and forms of unemployment (normal, structural, cyclical, classic, hidden, technological and new structural unemployment), as well as economic, social, cultural, psychological and political consequences of unemployment. Finally, in the conclusion, the paper examines options for overcoming the problem of unemployment.*

Key words: *unemployment, the concept, causes, factors, types, forms, consequences*

Апстракт: *Полазећи од појма незапосленост, рад разматра економски, социјални, правни, политички и демографски узрок незапослености. Такође, рад образлаже врсте и облике незапослености (нормална, структурална, циклична, класична, прикривена, технолошка и нова структурална незапосленост), као и економске, друштвене, културне, психолошке и политичке посљедице незапослености. Напошљетку, рад у закључку разматра и могућности превладавања проблема незапослености.*

Кључне ријечи: *незапосленост, појам, узроци, фактори, врсте, облици, посљедице.*

¹ Професор на групи теоријских предмета на ФПН, студиј социологије

² Асистент на групи теоријских предмета на ФПН, студиј социологије

ПОЈАМ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ

Незапосленост је поливалентан друштвени феномен, јер сам појам незапосленост није једнозначно одређен. Значење појма незапосленост зависи од контекста у коме се проблем незапослености појављује. Тако можемо говорити о 3 контекста и 3 значења појма незапосленост. У *номиналистичком контексту*, незапосленост се појављује као егзистенцијално стање особе која самостално не може обезбиједити властито издржавање. На тај начин, *номиналистичко значење* незапослености означава став, односно спремност на прихватање посла под одређеним условима. У *системском контексту*, незапосленост се појављује као структурална немогућност државе и друштва да обезбиједи радни ангажман и накнаду за рад својим радно способним грађанима. Отуда се *социјално значење незапослености* односи на социјалне тешкоће унутар одређеног привредног система, као и на неравнотежу понуде и потражње рада у појединим дјеловима или на цјелокупном тржишту рада. У *аналитичком контексту* незапосленост се појављује као стање трајног или привременог недостатка радног ангажмана, стање у оквиру којег су људи били запослени па су остали без запослења или стање у коме незапослени (привремено или трајно) не прихватају постојеће послове на тржишту рада. Отуда и *правно-административно значење незапослености* означава правно - административно стање односно евидентираност на листи завода за запошљавање или право на новчану накнаду за незапослене.

Међутим, због лакше операционализације проблема незапослености, уведен је појам *референтне незапослености*³ као *стандардна дефиниција незапослености*, која обухвата лица унутар групе радно способног становништва која су: 1. током референтног периода биле без посла, 2. током тог периода биле у сваком тренутку на располагању за посао, те 3. тражиле посао (предузимале одређене кораке у циљу проналажења посла). На тај начин постало је могуће унутар укупног радно способног становништва БиХ (2.596.701) разликовати 1. запослене особе (842.831) 2. незапослене особе (315.11.) и неактивне особе (1.438.761).⁴

УЗРОЦИ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ

Узроци незапослености, тј. фактори који директно или индиректно, те у већој или мањој мјери изазивају и генеришу незапосленост, могу се идеално-типски класификовати на *економски*, *социјални*, *правни*, *политички* и *демографски* фактор. Међутим, упркос могућности класификовања узрока незапослености, треба имати на уму да није могуће нити једним фактором

3 Видјети: Агенција за статистику Босне и Херцеговине, *Анкета о радној снази 2010*, Година 5, Број 1, Сарајево 15.07.2010, стр. 11.

4 О статистичким подацима о незапослености, опширније видјети: *Исто*.

појединачно и самостално објаснити цјелокупне друштвене процесе структурације и реструктуриације на тржишту рада. Феномен незапослености је вишеструко условљена друштвена појава што значи да приликом разумијевања и објашњавања овог феномена из оптике социолошког дискурса никако не треба губити чињеницу савремене глобалне интегрисаности националних економија и изразите међузависности свјетских привредних система. Због тога је неопходно приликом узрочног објашњавања проблема незапослености ставити акценат на међузависност националних привреда изазваних процесом економске глобализације, будући да промјене у једној националној привреди нужно резултују одређеним посљедицама у другим националним привредама, а једна од тих посљедица свакако јесте и незапосленост.

1. Економски фактор – Када је ријеч о економском узроку незапослености, онда је потребно назначити два контекста овог проблема. А) Шири (глобални) контекст незапослености се тиче опште природе савремене свјетске економије, односно динамизма свјетског привредног система који онемогућава покушај стабилизације било какве врсте. Наиме, хипермобилност капитала и (структура) финансијског тржишта су узрок друштвене нестабилности која угрожава глобални просперитет⁵ у том смислу што електронизација тржишта омогућава ескалирање негативних аспеката основног императива капитала. Наиме, електронска тржишта омогућавају већу флукуацију (проходност) финансијског капитала. Отуда, недостатак инвестиција или недовољно инвестирање у индустрије које нуде просјечно плаћене послове јесте функција хипермобилног капитала који широм планете трага за најпрофитабилнијим краткорочним приликама.⁶ Осигурање и успон финансија умјесто дугорочног економског и друштвеног развоја, даље стимулишу глобални проток капитала и потрагу за приликама за краткорочно инвестирање. То изазива инверзију оног типа коју је још примјетио Кејнз, да економију покрећу финансијска тржишта, а не инвестиције у производњу.⁷ Због тога, сам свјетски привредни систем у глобалним размјерама онемогућава стабилан друштвено - економски развој националних држава, јер су економски процеси у цјелини мотивисани профитом и краткорочним инвестирањем а не дугорочним и стабилним друштвеним развојем. Због тога се и незапосленост јавља као посљедица одређене макроекономске оријентације глобалног свјетског система. Б) У ужем смислу, најједноставније речено, главни узрок незапослености јесте недостатак радних мјеста на којима би се незапослени појединци могли запослити. То значи да се у економском смислу незапосленост појављује тамо и онда, гдје и када је понуда радне снаге већа од потражње за радном

5 Видјети: Хатон, В., Гиденс, Е., *На ивици*, Плато, Београд, 2003, стр. 8.

6 Сасен, С., *Губитак контроле*, Чигоја Штамп, Београд, 2004, стр. 55.

7 *Исто*, стр. 59.

снагом. У свјетлу овог општег економског узрока, намеће се питање: Шта тачно узрокује такво стање? Као основни економски разлог незапослености може се идентификовати промјена у самој економској структури транзицијских друштава која је изазвана преласком на тржишну економију, приватизацијом и појавом малих и средњих предузећа, док са друге стране, тржиште рада институционално није било спремно да одговори на те промјене.⁸

2. Социјални фактор – Засигурно најдоминантнији узрок масовне незапослености јесте транзициона криза. Она се у виду стагнацијске и нове структуралне незапослености појавила готово без изузетка у свим транзиционим земљама. До повећања незапослености у поређењу са предтранзицијским раздобљем дошло је због тога што су се битно измјенили неки елементи друштвено-економског система који су у социјализму били другачије уређени, као што су: А) У социјализму су предузећа (због меког буџетског ограничења) могла запошљавати вишак радне снаге па су запошљавала раднике и кад нису имала довољно посла за све запослене, због чега су имала улогу осигурања од незапослености.; Б) У таквим условима у предузећима су створене предимензиониране административне службе, због чега су прелазом из система ограничених ресурса на систем ограничене потражње, многи запослени у набавним одељењима и производњи постали сувишни, а створена потреба за специјалистима за маркетинг, књиговођама, контролорима и особљем у продајним одељењима није могла надокнадити отпуштене; В) Распадом СЕВ-а и сломом совјетске привреде дошло је до губитка тржишта за остале земље чланице, због чега је након 1989. године смањена њихова индустријска производња. Г) До незапослености дошло је и због институционалних промјена (реформе правног система), приватизације и мјера макроекономске стабилизације.⁹

3. Правни фактор – Правна аномија се јавља као узрок незапослености на тај начин што непостојећа или лоша законска легислатива прво генерише, а потом репродукује незапосленост, чиме изазива кризу рационалности и легитимитета самог политичко-правног поретка. Правна аномија се тако појављује као двострука криза: 1. криза рационалности - излазна криза политичко-правног система, јер систем са легитимацијом не успјева да на адекватан начин доведе у везу одређене стручне профиле и њима оговорајућа радна мјеста, и 2. криза легитимитета – улазна криза политичко-правног система, јер политичко-правни систем сада повратно губи легитимацију (не успјева да одржи лојалност маса), будући да се процес нормирања показао као

8 Опширније видјети: Центар за истраживања и студије - ГЕА, *Структурна неравнотежа на тржишту рада у БиХ*, 2010.

9 Опширније видјети: *Психолошки аспекти незапослености*, Зборник радова XII љетне школе студената и наставника Одсека за психологију Филозофског факултета у Загребу, Силба, 2002.

дисфункционалан а сам систем као компромитован.¹⁰ Правна аномија (недостатак законске легислативе или лоша законска легислатива) има облик *излазне кризе рационалности политичко-правног система*, јер систем са легитимацијом (важећи политичко-правни поредак) не успјева да на адекватан начин нормира и организује дио или цјелину друштвене стварности на коју се односи, чиме сам систем делегитимише своју способност рационалног планирања, јер не успјева да изврши своју основну функцију. Конкретно, постојећа законска легислатива у Републици Српској (Закон о раду, Закон о локалној самоуправи, те акти о унутрашњој организацији и систематизацији радних мјеста у органима локалне самоуправе, те републичке и државне управе) нити дефинишу структуру органа локалне самоуправе нити доводе у везу одређене стручне профиле и њима одговарајућа радна мјеста. Тако на примјер, имамо готово уобичајену појаву да унутар произвољно успостављене структуре *Органа локалне самоуправе* (Општина), у *Одјељењу за друштвене дјелатности*, врло често није стручно заступљен нити један једини социолог, коме је управо овај сектор – бар када је ријеч о дистрибуцији послова у органима локалне самоуправе – радни хабитус *par excellence*.¹¹ У том смислу, *Закон о локалној самоуправи РС*, у члану 43 наводи: „Надлежности начелника општине су сљедеће [...] доноси правилник о организацији и систематизацији радних мјеста општинске административне службе;“¹² а члан 44 даље наводи: „Начелник општине има слободу да самостално утврди структуру и унутрашњу организацију општинске административне службе у законом утврђеним општим границама.“¹³ Како у условима овакве „правне регулисаности“ избјећи самовољу и нестручност? Овим и оваквим законским одредбама заправо се легализује нестручна организованост општинске административне службе, јер је она резултат приватне, партијске, политичке и идеолошке произвољности а не стручне заступљености у служби општег интереса. Истовјетан примјер постоји и на републичком и државном нивоу - унутар административне службе у органима и агенцијама републичке и државне управе. *Закон о административној служби у управи Републике Српске*, члан 31 наводи: „Унутрашња организација и систематизација радних мјеста у органу државне управе уређује се актом који доноси старјешина који руководи органом државне управе.“¹⁴ Правна

10 Упоредити: Хабермас, Ј., *Кризе позног капитализма*, Трећи програм Радио Сарајево, 1974, стр. 393 и даље.

11 Наравно, на овоме мјесту Одјељење за друштвене дјелатности и професију социолога узимамо егземпларно; то није једини могући примјер, али свакако јесте референтан примјер који на сликовит начин илуструје предметни проблем. Њихова референтност почива у томе што је поменуто одјељење незаобилазно у свакој структури органа локалне самоуправе, а професија социолога неоправдано дискриминисана у погледу радног ангажмана.

12 *Службени гласник Републике Српске*, број 101., Бања Лука, 18.п.2004, стр. 6.

13 *Исто*.

14 *Закон о административној служби у управи Републике Српске*, члан 31.

аномија има облик *улазне кризе легитимитета политичко-правног система*, јер политичко-правни систем усљед немогућности функционалног нормирања и организовања појединих сегмената друштва, сада постепено губи постојећу легитимацију, будући да се сам процес нормирања показао као дисфункционалан. Ерозија укупног легитимитета политичко-правног система је логична посљедица нормативно-организационе дисфункционалности, јер нерационално планирање постаје основ укупне дискредитације система у цјелини. На тај начин, непостојећа или лоша законска легислатива, својим партикуларним карактером отварајући маневарски простор политичким кадровским калкулацијама, не успијева да послује рационално, што посредно изазива немогућност одржавања лојалности маса на потребном нивоу, јер је сам систем компромитован. У том смислу, могуће је успоставити директну везу између правне аномije (законске недоречености) као израза политичких интереса на једној и кризе формално-демократских изборних процедуралности на другој страни. На тај начин, превазилажење правне аномije као узрока незапослености треба тражити на мјесту њеног јављања – дакле у измјенама и допунама законских легислатива у ономе дијелу и сегменту у којем постоје пропусти.

4. **Политички фактор** – Политички фактор незапослености крајње је амбивалентан. А) Непостојање озбиљније политичке стратегије за системско рјешавање проблема незапослености, генерише незапосленост у том смислу што се проблему незапослености приступа на партикуларан и неефикасан начин – *ad hoc* и у дневно-политичке сврхе, чиме се проблем незапослености само репродукује умјесто да се системски и ефикасно рјешава. Б) Политичке мјере и програми социјалне помоћи незапосленима, као дио социјалне политике неке државе, негативно утичу на мотивацију незапослених у погледу њиховог активног тражења посла.¹⁵ Док имају право на бенефиције за незапослене радници се не упуштају у активно тражење посла, док се при истеку периода унутар којег појединац има право на бенефицију повећава његова мотивација што доводи до учесталијег понашања усмјереног на активно тражење посла.¹⁶ В) Макроекономска и фискална политика неке државе одговорне су за креирање општих услова у којима функционише тржиште рада, јер регулативе које одређују стандарде и правила функционисања цјелокупног тржишта посредно одређују и понуду и потражњу радне снаге. На тај начин, закони и порези могу смањити потребу за радном снагом.¹⁷ Г) За објашњење незапослености одговорна је једним дијелом и социјална политика,

¹⁵ Mortimer, J.T., Peterson, A.C., *Youth Unemployment and Society*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

¹⁶ Исто.

¹⁷ Block, F. E., *Unemployment: causes and cures*, Cato Policy Analysis, No. 4, 1981.

будући да она на тржишту рада посредно одређује понуду и потражњу одређених група занимања односно појединаца одређених вјештина. Д). Такође, за објашњење незапослености одговорна је и образовна политика. Лоша образовна политика доводи до тога да образовни и економски систем нису функционално повезани, због чега одвојено, самостално и паралелно егзистирају. На тај начин се и образовни и економски ситем налазе у одвојеним и неповезаним процесима појединачне сталне и непрекидне пермутације, због чега овај паралелизам економског и образовног система изазива даљу репродукцију незапослености.

5. **Демографски фактор** - Нефлексибилна понуда радне снаге може се објаснити и све мањом географском мобилношћу радне снаге. Све је чешћа ситуација у којој радници, због различитих разлога, нису спремни да раде ван мјеста боравка, што нерјетко резултује повећаним стопама незапослености појединих регија неке државе.

ВРСТЕ И ОБЛИЦИ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ

Незапосленост може имати различите врсте и облике, зависно од узрока, карактера, обима и начина превазилажења. Традиционална подјела типова незапослености према њиховим узроцима најчешће разликује *нормалну, структуралну и цикличку незапосленост*.¹⁸

1. **Нормална незапосленост** укључује сезонску и фрикциону. *Сезонска незапосленост* је посљедица снажних варијација привредног процеса у одређеним дјелатностима условљених климатским, традиционалним или институционалним условима, уколико се периоди кризе не могу премостити производњом за залихе или прерасподјелом радног времена. Значајне промјене на страни понуде рада у одређеним периодима током године, на примјер у вријеме завршетка школске године, такође могу бити узрок сезонских промјена нивоа незапослености. *Фрикционална незапосленост* је привременог карактера и настаје у областима пољопривреде и туризма динамичних привредних система. Настаје због привремених промјена потреба тржишта рада за савим одређеним стручним профилем радне снаге као и због интензивног миграционог кретања радне масе. Јавља се због непрестаног кретања људи између подручја и запослења или кроз различите стадијуме животног циклуса, односно уколико прелази са једног радног мјеста на друго захтевају одређени временски период изван рада (нпр. вријеме тражења) узроковано несавршеношћу обавјештености и мобилности. Обично се претпоставља да је таква незапосленост краткотрајна, будући да подразумева истовремено постојање одго-

¹⁸ Burgess, P.L., *Unemployment*, World Book Illustrated Information Finder (CD-ROM Encyclopedia), Chicago, World Book, 1994.

варајућих радних мјеста, а за усклађивање понуде и потражње, односно спајање радника и послова, потребно је једино вријеме. Чак и кад би економија имала пуну запосленост, увијек би постојало неко колебање док дипломирани студенти траже посао или док се жене након порођаја враћају у радну снагу. Будући да су јој узроци технолошки развој (који квантитативно редукује људску радну снагу), сезонски карактер производње те опште промјене у структури привреде, ова врста незапослености се може ублажавати контролом просторне и професионалне мобилности радне снаге (мјерама преквалификације радне снаге и побољшаном информисаношћу о слободним радним мјестима).

2. **Структурна (структурална) незапосленост** је трајног карактера и настаје у готово свим областима привредног система. Настаје због унутрашњих структуралних неусклађености самог друштвеног система – неусклађености образовног система и потреба на тржишту рада. Наиме, убрзани техничко - технолошки развој изазива континуиране промјене у структури производње, што изазивна немогућност адекватног професионалног и територијалног прилагођавања радника. Због тога се ова врста незапослености јавља као дуготрајна појава.
3. **Циклична (цикличка) незапосленост** је незапосленост тоталног и глобалног карактера. Тотална је зато што захвата све гране привредног система а глобална зато што погађа све регије и земље и јавља се у међународним оквирима. Настаје као посљедица глобалног смањења потражње за радном снагом у условима несмањене понуде радне снаге. Ова врста незапослености иманентна је самој логици капиталистичке кризе, па се стога јавља циклично - повремено у краћим или дужим циклусима. Циклична незапосленост, која се још назива и коњукурна, посљедица је општег недостатка потражње на тржишту роба и имплицитно на тржишту рада. Она се јавља кад је свеукупна потражња за радом ниска. Кад се смањују потрошња и производња, незапосленост се повећава. Међутим, сам појам подразумјева да се ради о средњорочној појави која нестаје у условима поновне експанзије привреде. Уколико се ради о дугорочном ниском привредном расту, такав се тип незапослености, условљен недостатком потражње, назива *стагнацијска незапосленост*.

Уз овакву традиционалну подјелу на *нормалну, структуралну и коњукурну* незапосленост, могуће је говорити још о *класичној, прикривеној, технолошкој* и „*новој*“ *структуралној* незапослености.

1. **Класична незапосленост** је организационог, класног и синдикалног карактера. Настаје као посљедица политичког дјеловања разних организација и покрета (синдиката) који ремете унутрашњу организацију самог капитал-односа (процеса репродукције), тако што остварујући све већа права радника и све боље услове рада, условљавају

смањење запослености. Наиме, ојачали синдикати подижу плате радника, чиме немогућност смањења плата директно изазива отпуштање радника.

2. **Прикривена незапосленост** је техничког карактера и односи се на запослене особе чија је радна ефикасност смањена (испод просјека), зато што радна мјеста на којима се налазе не одговарају њиховој стручности и квалификацијама (због тога је „невидљива“).¹⁹
3. **Технолошка незапосленост** може се посматрати као дио структуралне незапослености, с образложењем да технолошки развој представља важан покретач структуралних друштвених промјена. Различит развој продуктивности или различите промјене у потражњи које су посљедица иновације производа изазивају промене у могућностима запошљавања у различитим секторима и потребу прилагођавања новим условима. Ако прилагођавање није могуће одмах и у потпуности остварити, настаје технолошки узрокована структурална незапосленост.
4. **„Нова“ структурална незапосленост** настаје када су капитални фондови неког привредног система недовољни да би запослили сву расположиву радну снагу. Таква структурална незапосленост типична је за земље у развоју, али се привремено може појавити и у развијеним земљама.

ПОСЉЕДИЦЕ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ

Уз инфлацију, незапосленост је по обиму утицаја резултујућих посљедица један од најтежих и најкомплекснијих друштвених проблема, јер она истовремено значи изостанак производње и прихода, изазива високе фискалне трошкове, доприноси значајној „разградњи“ људског капитала, повећава неједнакост (неравноправност) у друштву, а изазива и значајна психолошка оптерећења незапослених појединаца, производећи доживљај бескорисности и безизгледности.²⁰ Због тога је посљедице незапослености потребно класификовати на:

1. **Економске посљедице** - Незапослени представљају неискориштени ресурс сваке економије, јер формирање радно способне јединке захтјева велика улагања друштва, тако да неискориштено за рад способне особе истовремено значи губитак раније уложених средстава.²¹ При проучавању економских посљедица незапослености изузетно велик значај придаје се појави „одлива мозгова“, јер он има врло негатив-

19 Видјети: Ковачевић, Б., *Социологија рада*, Саобраћајни факултет, Добој, 2008, стр. 67.

20 Опширније видјети: Павловић, Р., *Тржиште рада и незапосленост као светски проблем*, Савезни завод за тржиште рада и миграције, Београд, 2000.

21 Опширније видјети: Томаш, Р., Шијаковић, И., Пржуљ, Ж., *Незапослени, ресурс или социјални проблем*, Бања Лука, 2004.

ван дугорочни утицај на економију друштва у коме се јавља. Врхунски стручњаци својим знањем и радом доприносе повећању степена развоја земље, њене производње те стандарда становништва. Стога, њихов одлазак неизбјежно узрокује регресију привреде матичне земље те, с друге стране, напредак привреде земље у коју су отишли.²²

2. **Друштвене посљедице - Најзначајније друштвене посљедице незапослености су: А) социјална искљученост и Б) криминално понашање и деликвенција.** Социјална искљученост настаје као посљедица маргинализације појединаца на тржишту рада, тј. као посљедица њихове продужене незапослености.²³ Незапосленост изазива пад животног стандарда и осиромашење, које онда накнадно изазива двије посљедице – ограничава ресурсе тражења посла и онемогућава партиципацију у друштвеним активностима. Ограничени ресурси и повећана социјална изолација изазивају *зависну партиципацију*, јер непосједовање потпуних информација истовремено значи социјалну искљученост и начелну немогућност партиципирања у систему одлучивања.²⁴ Тиме, стање незапослености одваја људе од потребних информација и социјалног капитала (друштвених веза и контаката) чиме отежава могућност запослења уопште. На тај начин се ствара спирала социјалног пропадања.²⁵ *Криминално понашање и деликвенција* настају као посљедица незапослености у том смислу што незапосленост продубљује неусклађеност културно дефинисаних циљева успеха на једној страни и институционалних норми на другој страни. Људи су социјализовани на такав начин да устрају у одређеним циљевима, а један од њих је и запослење. Због ограничених друштвених могућности не успијевају сви људи у остваривању себи постављених циљева, тако да се као резултат конфликта између аспирација да се достигну конвенционални циљеви на једној страни и ограничених ресурса да се они заиста и реализују на другој страни, јавља прво фрустрација због недоступности легитимних средства за остваривање постављених циљева, што напосљетку кулминира деликвенцијом као укупном посљедицом немогућности да се жељени циљеви постигну на легитиман начин и у складу са институционално прописаним средствима за остварење тих циљева.²⁶
3. **Културне посљедице** – Културне посљедице незапослености огледају се у формирању специфичне подкултуре незапослених особа, која

22 У том смислу опширније видјети: Припић, К., *Одлив мозга: ток и чиниоци вањских миграција научника*, Институт за друштвена истраживања Универзитета у Загребу, 1989.

23 Gallie, D., *Unemployment and Social Exclusion in the European Union*, European Societies, Vol. 1, No. 2, 1999, pp. 139-168.

24 Турен, А., *Постиндустријско друштво*, Глобус, Загреб, 1980.

25 *Сиромаштво, незапосленост и социјална искљученост*, Програм Уједињених народа за развој, Загреб, 2006, стр. 32.

26 Merton, R.K., *Social Theory and Social structure*, New York, Free Press, 1957, pp. 133.

води њиховом дањем културном маргинализовању.²⁷ Иако имају сличне културне карактеристике, незапослени се могу класификовати у 4 подкултурна типа. Прву групу представљају *конформисти* с традиционалним гледиштем на посао и рад. На рад гледају као на своју дужност и незапосленост, који код њих изазива осјећање бескорисности и изостављености. Они су социјално интегрисани (јаке везе с породицом, пријатељима и комшијама) и труде се пронаћи посао. Социјалну помоћ доживљавају као праведну, али је се сраме, јер за свој живот не зарађују сами. Другу групу чине *индивидуалисти*. Они имају широку мрежу пријатеља изван граница сусједства, па њихов живот није вођен снажном социјалном контролом. Заступају властита правила и вриједности, што им помаже да заобиђу правила спољног ауторитета. На рад гледају утилитаристички: рад је важан јер гарантује новац и друге погодности. Они преферирају предности своје ситуације у односу на запосленост те цјене слободу и слободно вријеме које имају док живе од помоћи државе. Сљедећа специфична култура назива се *аутономном*. Припадници овог типа су добро образовани али су слабо социјално интегрисани. Уживају у својој независности, социјални контакти испуњавају њихове интринзичне потребе, не траже посао, али и одбијају непоштене и илегалне стратегије остваривања прихода. Ова група има алтернативне радне вриједности. Последњу групу чине *фаталисти* који имају слабе везе са другима, али посједују снажне спољне регулације. Они су социјално изоловани и изразито зависни о социјалној помоћи. Спољне регулације и контрола ауторитета доминирају сваки аспект њиховог живота.²⁸

4. **Психолошке посљедице** – Незапосленост је деструктивна за психу незапослене особе јер изазива фрустрације, комплексе ниже вриједности, осјећај маргинализованости, сувишности и безперспективности, што доводи до психичких ломова и кризе како персоналног тако и групног и друштвеног идентитета.²⁹
5. **Политичке посљедице** – Незапосленост смањује животни стандард, ствара притисак на фискалну политику влада, изазива социјалне проблеме и напетости које могу да кулминирају револуцијама, социјалним немирима и политичким кризама власти.

²⁷ Mortimer, J.T., Peterson, A.C., *Youth Unemployment and Society*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

²⁸ Исто.

²⁹ Eisemberg, P., Lazarsfeld, P.F., *The psychological effects of unemployment*, Psychological Bulletin 35, 1938.

ЗАКЉУЧАК

Незапосленост се може превладавати *активним* и *пасивним* мјерама.³⁰ *Активне* мјере повећавају потражњу за радом (отварање нових радних мјеста, преквалификација и стручно оспособљавањем радне снаге) и оне изазивају повећање производње, пораст куповне моћи грађана, те повећање потражње за робом и услугама. С друге стране, *пасивне* мјере за сузбијање незапослености заснивају се на пружању социјалне и материјалне помоћи незапосленима, чиме се заправо на различите начине покушава смањити понуда радне снаге. *Активне* мјере сузбијања незапослености дјелимо на *индиректне* и *директне*. *Индиректне* мјере се заснивају на подстицању производње и њих чини приватизација друштвене/државне имовине. *Директне* активне мјере запошљавања подижу куповну моћ грађана. Тако нешто је неопходно да би порасла укупна потражња за услугама и производима, јер иначе повећана производња (нпр. кроз отварање нових радних мјеста) не би имала смисла. У те мјере се убрајају: отварање нових радних мјеста кроз јавне радове, посредовање и савјетовање од стране служби запошљавања, подстицање самозапошљавања, стручно оспособљавање, преквалификација, помоћ код самозапошљавања и суфинансирање запошљавања, усклађење образовног система са потребама тржишта рада, затим, скраћивање радног времена те подстицање географске, професионалне и економске активности и смањење износа накнаде за незапослене. Такође, у директне активне мјере се убрајају и креирање флексибилнијег тржишта рада, повећана потрошња од стране владе као мјера сузбијања незапослености, мјера смањења пореза, мјера смањивања камата и подстицање на чешће коришћење кредита.³¹

Пасивне мјере сузбијања незапослености служе за смањивање примарне и секундарне понуде радне снаге. Према томе могу бити: примарне пасивне мјере - смањивање законом прописане горње старосне границе запослености и секундарне пасивне мјере, које се односе на смањивање секундарне понуде рада. У њих се убрајају: додјеливање стипендија за наставак школовања, стимулација већег броја дјеце у породици, додјеливање разних додатака на плату једином хранитељу породице итд. Међутим, пасивне мјере ријетко су ефикасне, јер су дугорочни циљеви ипак усмјерени на запошљавање што више људи, а не на смањење понуде рада.³²

30 Црнковић-Позаић, С., *Тржиште рада у Хрватској*, Економски институт, Загреб, 1994.

31 Опширније видјети: *Психолошки аспекти незапослености*, Зборник радова XII лѐтне школе студената и наставника Одсјека за психологију Филозофског факултета у Загребу, Силба, 2002.

32 Исто.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Агенција за статистику Босне и Херцеговине, *Анкета о радној снази 2010*, година 5, број 1, Сарајево 15.07.2010.
2. Block, F. E., *Unemployment: causes and cures*, Cato Policy Analysis No. 4, 1981.
3. Burgess, P.L., *Unemployment*. In *World Book Illustrated Information Finder (CD-ROM Encyclopedia)*, Chicago, US, World Book, 1994.
4. Gallie, D., *Unemployment and Social Exclusion in the European Union*, European Societies, Vol. 1, No. 2, 1999.
5. Eisemberg, P., Lazarsfeld, P.F., *The psychological effects of unemployment*, Psychological Bulletin 35, 1938.
6. *Закон о локалној самоуправи Републике Српске*, Службени гласник Републике Српске, број 101., Бања Лука, 18.11.2004.
7. *Закон о административној служби у управи Републике Српске*.
8. Заједница општина Црне Горе, *Модел одлуке о организацији и начину рада локалне управе*.
9. Ковачевић, Б., *Социологија рада*, Саобраћајни факултет, Добој, 2008.
10. Mortimer, J.T., Peterson, A.C., *Youth Unemployment and Society*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.
11. Merton, R. K., *Social Theory and Social Structure*, New York, Free Press, 1957.
12. Павловић, Р., *Тржиште рада и незапосленост као светски проблем*, Савезни завод за тржиште рада и миграције, Београд, 2000.
13. *Психолошки аспекти незапослености*, Зборник радова XII љетне школе студената и наставника Одсјека за психологију Филозофског факултета у Загребу, Силба, 2002.
14. Прпић, К., *Одлив мозга: ток и чиниоци вањских миграција научника*, Институт за друштвена истраживања Универзитета у Загребу, 1989.
15. *Сиромаштво, незапосленост и социјална искљученост*, Програм Уједињених народа за развој, Загреб, 2006.
16. Сасен, С., *Губитак контроле*, Чигоја Штамп, Београд, 2004.
17. Стојановић, Б., *Тржиште рада и проблеми запослености у Европској унији*, Институт за европске студије, Београд, 1997.
18. Томаш, Р., Шијаковић, И., Пржуљ, Ж., *Незапослени, ресурс или социјални проблем*, Бања Лука, 2004.
19. Турен, А., *Постиндустријско друштво*, Глобус, Загреб, 1980.
20. Хатон, В., Гиденс, Е., *На ивици*, Плато, Београд, 2003.
21. Хабермас, Ј., *Кризe позног капитализма*, Трећи програм Радио Сарајево, 1974.
22. Центар за истраживања и студије - ГЕА, *Структурна неравнотежа на тржишту рада у БиХ*, 2010.
23. Црнковић-Позаић, С., *Тржиште рада у Хрватској*, Економски институт, Загреб, 1994.
24. Центри цивилних иницијатива, *Начелник и локална самоуправа: лидерство, демократија, развој*, Сарајево, 2009.

КОНЦЕПТУАЛНИ И МЕТОДОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ ИСТРАЖИВАЊА НЕЗАПОСЛЕНОСТИ И СИВЕ ЕКОНОМИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Претходно саопштење

УДК 331.56:339.163.4(497.6РС)

проф. др Лазо Ристић
Факултет политичких наука
Бања Лука

Abstract: *The author discusses the conceptual and methodological research issues of unemployment and the informal economy. The main methodological problems in research of unemployment are related primarily to categorically - conceptual system. The following methodological problems is related to data collection. It discusses the two basic methods of collecting data on the unemployed. The first refers to the unemployment register who are registered with the Employment Bureau, and the other on the periodic survey of a sample of labor.*

A separate issue related to the relationship between unemployment and the informal economy. The gray economy is usually represented as a negative phenomenon. However, in terms of overall economic activity underground economy is not useless. The positive side of the underground economy is the growth of overall economic activity, increasing use of resources, increasing employment, reducing social contradictions, improvement of the structure leads, increasing income of citizens, the development of entrepreneurial initiatives. Of course, negative aspects of the informal economy are more pronounced. They have a disastrous long-term consequences for the community.

Key words: *methodology, study, unemployment, informal economy, black market work, informal work*

Апстракт: *У овом раду аутор разматра концептуална и методолошка питања истраживања незапослености и сиве економије. Основни методолошки проблеми у истраживању незапослености везани су, прије свега, за категоријално-појмовни систем. Сљедећи проблем методолошке при-*

роде везан је за начин прикупљања података. Разматрају се два основна начина прикупљања података о незапосленим. Први се односи на евиденцију незапослених који су пријављени у Заводу за запошљавање, а други на периодично анкетирање узорка радне снаге.

Посебно питање везано је за однос незапослености и сиве економије. Сива економија обично се представља као негативна појава. Међутим, са аспекта укупне економске активности сива економија није бескорисна. Позитивна страна сиве економије је раст укупне економске активности, повећање степена кориштења ресурса, раст запослености, смањивање социјалне противрјечности, побољшавање структуре понуде, повећавање прихода становништва, развој предузетничке иницијативе итд. Наравно, негативне стране сиве економије су много више изражене. Оне имају катастрофалне дугорочне посљедице по заједницу.

Кључне ријечи: методологија, истраживање, незапосленост, сива економија, црно тржиште рада, рад на црно

Незапосленост је један од најтежих економских проблема јер значи изостанак производње и прихода, изазива фискалне проблеме, придоноси разградњи људског капитала, повећава неједнакост у друштву, изазива психичке тешкоће. Незапосленост се до двадесетог вијека посматрала кроз њену посљедицу – сиромаштво и биједу, а не као самосталан проблем који је потребно истраживати. Тек је почетком двадесетог вијека изнесено мишљење да незапосленост није само проблем појединаца, већ и проблем економије, те да истраживања треба усмјерити на узроке ове појаве.

Први истраживачки радови били су углавном дескриптивни, док су новија истраживања претежно корелациона. У првим истраживањима пажња се најчешће фокусира на једно опажање, на једном узорку испитаника. Користе се анкетне технике прикупљања података. Прва од најзначајнијих истраживања незапослености проведена су 30-их година 20. вијека. То су била квалитативна истраживања темељена на интервјуима и посматрањима, за разлику од данашњих квантитативних истраживања која се темеље на стандардизованим упитницима и сложеним статистичким анализама. Зато се подаци прикупљени у ранијим студијама тешко могу поредити са резултатима савремених истраживања. Важно је нагласити да су резултати првих квалитативних студија потврђени каснијим, методолошки напреднијим истраживањима.

Иако у овим истраживањима можемо пронаћи бројне методолошке недостатке, не можемо им оспорити велики утицај на будућа истраживања. Она су скренула пажњу на суочавање са незапосленошћу и тиме омогућила исцрпно истраживање тог подручја. Савремена истраживања знатно су прецизнија при избору методолошких поступака. Варијабле су у раним истраживањима често биле описне, а подаци су се прикупљали квалитативним методама као што су опажање и интервју. У савременим студијама

варијабле су јасно дефинисане и операционализоване, а подаци се најчешће прикупљају стандардизованим упитницима. Будући да су савремена истраживања методолошки боље утемељена од ранијих истраживања, она су поузданији извор научних сазнања.

Основни методолошки проблеми у истраживању незапослености везани су, прије свега, за категоријално-појмовни систем. Појам незапослености може имати различита значења зависно о контексту у којем се користи. Може описивати правно-административно стање односно евидентираност на листи завода за запошљавање или право на новчану накнаду за незапослене. Уједно, може означавати став односно спремност на прихватање посла под одређеним условима. Може се односити и на социјалне тешкоће унутар одређеног привредног система, као и на равнотежу понуде и потражње рада на појединим дијеловима или на цјелокупном тржишту рада. Међународна организација рада под незапосленим подразумева лица која су старија од добне границе одређене за мјерење економски активног становништва, која су: током референтног периода била без посла; током тог периода била су у сваком тренутку на располагању за посао; активно траже посао.

Дакле, критеријуми на којима се заснива стандардна дефиниција незапослености односе се само на активност појединаца током референтног периода. Сва три критеријума морају бити задовољена истовремено. Једини изузетак односи се на лица која имају споразум започињања посла након референтног периода те више не траже посао, али задовољавају остала два критеријума. Та ће лица ипак бити класификована као незапослена, будући да су већ расположива за рад а не раде.

Сљедећи проблем методолошке природе везан је за начин прикупљања података. Два су основна начина прикупљања података о незапосленим. Први се односи на евиденцију незапослених пријављених у Заводу за запошљавање, а други на периодично анкетаирање узорка радне снаге. Установе запошљавања, региструју лица која траже запослење, а послодавцима дају податке о расположивим радницима. Ове службе располажу са евиденцијом незапослених која служи као извор статистичких података о њиховом броју. Предности овог извора су једноставност, мали трошкови прикупљања података те доступност података. Међутим, постоје и бројна ограничења. Свака промјена у критеријумима за остваривање накнаде мијења и број регистрованих лица. Нека лица се јављају само због накнаде а стварно не траже посао. Друга лица задовољавају све критеријуме незапослености, али самостално траже посао па нису евидентирана у заводу за запошљавање. Осим тога, ова служба евидентира само незапослене, а не и укупну радну снагу.

Анкета узорка радне снаге једини је задовољавајући начин прикупљања података о незапослености. Главна предност овог метода је прикупљање података у складу с међународним стандардима тако да се могу међусобно упоређивати. Ипак, упоредивост није потпуна због различитих дијелова

коришћених у анкетама, те различитог третирања критеријума активности тражења посла. Главни недостаци овог начина прикупљања података су технички, методолошки и статистички проблеми узорка, вјеродостојност одговора испитаника, тешкоће у интерпретацији промјена у стопи незапослености између двије анкете и др.

Подаци о незапослености из ова два извора представљају двије различите групе података које се дјеломично преклапају. Ако је преклапање велико, односно, ако представља велики проценат укупне незапослености по оба критеријума, те ако су укупне величине приближно исте, та регистрована запосленост може се употребљавати као релативно поуздана. У стабилним условима тржишта рада разлика мађу подацима добијених из ова два извора мала је и доста стабилна.

Посебно питање везано је за однос незапослености и сиве економије. Сам појам сиве економије није јасно одређен. Не постоји опште усвојена дефиниција сиве економије. Тешкоће ближег одређења сиве економије постоје, прије свега, ради недостатка података, што произилази из саме њене природе. Зато се, у зависности од циља истраживања и аспекта анализе, обично описују сегменти економске активности који се сврставају у одговарајући концепт сиве економије. У литератури се најчешће користе фискални и статистички критеријум, затим критеријум тржишта и правни критеријум.

Наш циљ није да се упуштамо у анализу различитих дефиниција сиве економије. За потребе нашег разматрања прихватљива је дефиниција коју је дао Бошко Мијатовић. Она гласи: „Сива економија обухвата све оне активности које стварају новододатну вриједност, али нису регистроване у званичном обрачуну друштвеног производа стога што нису уредно пријављене и/или на њих није плаћен одговарајући порез.“¹ Наравно, ову дефиницију можемо оспоравати, прије свега с обзиром на њен обим. Међутим, треба имати у виду да Мијатовић диференцира неформални сектор на сиву и црну економију. Црна економија обухвата криминалне активности које не стварају новододатну вриједност, већ представљају илегалну редистрибуцију дохотка (нпр. рекет, превара, корупција).

Реформски процеси на нашим просторима створили су најпогодније услове за јачање и ширење сиве економије. У претходном периоду такође је постојала сива економија. Званична идеологија није истицала то питање а званична статистика није „пратила“. Идеологија је представљала самоуправно друштво као хармонично и безконфликтно, у коме сива економија нема значајне размјере. Тек крајем осамдесетих година ове појаве избијају на видјело. Реформе економског и политичког система из тог времена биле су погодне да се сива економија консолидује, прошири обухват и актере. Прва фаза транзиције очигледно није успјела и то ће бити најбоље тло за бујање сиве економије. Настају нове државе, предратна и ратна стања. „Сива економија у то вријеме постаје ’републички’ облик нове снаге у ’међу-

¹ Бошко Мијатовић, *Сива економија у транзицији*, Економска мисао, бр. 3-4, 1999., стр. 205.

собном обрачуну', облик 'националног олимпа', извор финансија за разноврсне форме 'организованих отпора' међурејубличких екстремиста према централној власти. Сива економија се у том периоду почела толерисати полазећи од 'националних интереса'.² У периоду ратних конфликта сива економија постаје облик и средство финансирања борбених активности. Она улази у регуларне политичке токове својим капиталом. Дакле, сива економија у том периоду има снажну политичку подршку. Створена је огромна инерција сиве економије чије ће дејство функционисати на дуге стазе. Наравно, то ће се одразити и на процес приватизације. У значајној мјери приватизација ће бити предмет сиве економије. Уколико се узму у обзир и ефекти црне економије онда је очигледно да висок степен сиве економије представља дугорочни проблем.

Сива економија обично се представља као негативна појава. Основни разлог је што држава ради њеног постојања губи дио прихода. Међутим, са аспекта укупне економске активности сива економија није бескорисна. Наиме, постојање сиве економије отвара питања антагонизма јавних и приватних интереса, затим расподеле и прерасподеле, политике и економије. У политичким круговима може се чути да високи ниво сиве економије настаје када су грађани склони сивој економији, а власт зато што је демократска постаје немоћна да сузбије сиву економију. Разумије се, у позадини овог приказивања је прикривање властитог удјела у сивој економији. Критика грађана је бесмислена, јер плаћањем јавних прихода грађани на рационалн начин купују јавне услуге и плаћају цијену употребе јавних добара. Дакле, плаћањем јавних прихода не плаћа се данак властима, него се купује оно што власти треба да реализују кроз јавне институције. Бесмислено је говорити покварености народа. Нормално је да они који плаћају јавне приходе очекују да нешто и добију за тај новац. Разумије се да ће склоности ка сивој економији порасти ако власти нерационално троше новац пореских обвезника. Осим тога, ако су власти неефикасне у рјешавању социјалних и економских проблема, грађани ће бити принуђени да се баве сивом економијом. С друге стране, ако су санкције за дјеловање у сектору сиве економије ниске и ако власти не раде посао на прави начин, сива економија ће се ширити. Према томе није тешко закључити да раширеност сиве економије није само одговорност грађана и послодаваца, него првенствено власти.

Дјелатност која се одвија у сектору сиве економије најчешће је рационална економска дјелатност. Постоје одређени разлози зашто је она у неформалном сектору, а држава треба отклонити све баријере преласка из неформалног у формални сектор. Ако се држава ослања само на санкције, резултат ће бити гушење развоја многих дјелатности.

Позитивне стране сиве економије су: раст укупне економске активности, повећање степена коришћења ресурса, раст запослености, смањивање социјалне противрјечности, побољшавање структуре понуде, повећавање прихода становништва, развој предузетничке иницијативе итд.

2 Сретен Сокић, *Економија транзиције*, Завет, Београд, 2003, стр. 373

Наравно, негативне стране сиве економије су много више изражене. Оне имају катастрофалне дугорочне посљедице по заједницу. Висок ниво сиве економије указује на нефункционисање система у свим димензијама. Њеним дужим дјеловањем разграђују се државне институције и вриједносни систем друштва. Власт губи вију развоја друштва, умањује се њена способност да рационално троши јавни новац и нуди грађанима квалитетне и јефтине услуге. Зато власт, ако хоће да смањи обим сиве економије, прво мора поћи од себе и провјерити да ли има визију развоја друштва и институција, да ли је спремна да рационално троши јавни новац, да нуди квалитетне и јефтине јавне услуге и добра итд. Без тога, борба против сиве економије може бити доживљена као насиље, а сама држава и њене институције могу доћи под утицај моћних креатора сивој тржишта.

Без обзира на негативне стране сиве економије, она у очима незапослених може изгледати другачија. Зато би било занимљиво истраживати каква је перцепција јавности о сивој економији, а посебно о раду на црно. Наравно, овдје би се појавили методолошки проблеми истраживања, које би требало рјешавати у фази израде пројектне документације.

У фокусу интереса треба бити конкретно искуство, мишљење и ставови грађана и послодавца о сивој економији и запошљавању. Овдје ћемо приказати један примјер за евентуално истраживање, кроз скицу анкетних питања и хипотеза. Прва група питања односила би се на социо - демографске варијабле. У другој групи питања испитаници би требали одговорити да ли су били (јесу) укључени у неки од облика рада на црно, у којим су дјелатностима судјеловали, да ли се радили привремено, хонорарно, колико је пријављено на „минималац“, колико непријављено, ако су незапослени да ли би радили на црно. Поред ових општијих питања слиједила би питања која се односе на узроке рада на црно. Наравно, питања су везана за хипотезе које се такође постављају. Питања која би се могла поставити, као и хипотезе, су:

- 1) Који су главни узроци рада на црно (непровођење закона и несанкционисање преступника; неморал појединаца и жеља за већом зарадом; висока стопа незапослености; високо пореско оптерећење које отежава легално пословање; начин да се преживи; институционална неефикасност; скупа држава; осиромашење широких слојева становништва; проблеми произилазе из транзиције; наслеђе; деградација јавних услуга; нешто друго)?
- 2) Постоји ли правна регулатива која Вам онемогућава да радите потпуно легално (да; не; нисам сигуран)?
- 3) Онемогућава ли Вам изостанак неког законског оквира да радите потпуно легално (да; не; нисам сигуран)?
- 4) Требамо ли бринути због високе стопе рада на црно (да; не; нисам сигуран)? Хипотеза: Већина испитаника сматра да је ситуација у нашој економији забрињавајућа и да рад на црно представља велики проблем, првенствено штетне посљедице за државу, јер изостају порески приходи због чега се појачава пореска пресија на легалне послодавце и мањи су приходи у фондовима пензионог и социјалног осигурања.

- 5) Који су главни разлози бригае због рада на црно (неформална економија има врло штетне посљедице за државу јер изостаје порески приход; неформална економија првенствено штети појединцу који ради на црно; неформална економија има врло штетне посљедице због нелојалне конкуренције)? Хипотеза: Основни разлог бригае због рада на црно је што настају штетне посљедице за државу, јер изостаје порески приход.
- 6) Да ли бисте пристали да радите на црно (не, такав посао је илегалан, често несигуран и експлоататорски; да, али само када не би постојала могућност пријављеног запошљавања; да, уколико би такав посао омогућио веће приходе; нисам сигуран/а)? Хипотеза: Постоје значајне разлике у ставовима послодаваца и оних који траже посао. Послодавци највише сматрају да не би радили на црно зато што је такав посао илегалан, често несигуран и експлоататорски. Запослени на црно сматрају да је такав посао прихватљив уколико не постоји могућност пријављеног запошљавања.
- 7) Осуђујете ли оне који раде на црно (не, због тешке економске ситуације незапослени појединац присиљен је да прихвати сваки облик зараде; да, због рада на црно држава трпи велике губитке и све лошије живимо; нисам сигуран)? Хипотеза: Грађани не осуђују оне који раде на црно зато што су они због тешке економске ситуације присиљени да прихвате сваки облик зараде.
- 8) Осуђујете ли послодавце који запошљавају на црно (да, они искориштавају и мање плаћају раднике; не, они само користе несређену ситуацију у друштву; не, то је једини начин на који неко предузеће може преживјети и постићи конкурентску предност; нисам сигуран/а)? Хипотеза: Постоје разлике у ставу према послодавцима. Запослени на црно и незапослени, као и послодавци осуђују послодавце који запошљавају на црно. Међутим, осуда послодаваца је са мањим интензитетом.
- 9) Сматрате ли да држава и друштво чине довољно да би се смањио рад на црно (не; акције које чини нису искрене, иако је понека мјера корисна; искрено се труде, али не довољно; чини све што могу; нисам сигуран/а)? Хипотеза: Држава и друштво у цјелини не чине довољно да би се смањио рад на црно.
- 10) Који су главни разлози неефикасности државе у сузбијању сиве економије (корумпираност државних службеника; куповање социјалног мира; неефикасност судова; корумпираност судских службеника; социокутурно и социоекономско наслеђе; све наведено; нешто друго)? Хипотеза: Главни разлог неефикасности државе у сузбијању сиве економије је корумпираност државних службеника и куповина социјалног мира.
- 11) Које мјере борбе против сиве економије сматрате најефикаснијим (подстицајне мјере које ће мотивисати послодавце да пријављују ра-

днике; кажњавање послодаваца који запошљавају на црно; кажњавање појединаца који такве послове прихватају; нисам сигуран/а)? Хипотеза: Већина послодаваца залаже се за подстицајне мјере према онима који послују на црно а запослени на црно и незапослени су подијељени између кажњавања и подстицајних мјера.

- 12) Сматрате ли да би већа друштвена осуда оних који раде на црно довела до смањењу дијела сиве економије (не, сиву економију може смањити само испуњавање законских обавеза послодаваца; да, када би осуда од стране друштва била већа појединци би се мање упуштали у незаконите облике рада; нисам сигуран/а)?
- 13) Сматрате ли да би већа осуда послодаваца који запошљавају на црно довела до смањења сиве економије (не, сиву економију може смањити само испуњавање законских обавеза послодаваца; да, када би осуда од стране друштва била већа појединци би се мање упуштали у незаконите облике рада; нисам сигуран/а)? Хипотеза: Не би требало кажњавати појединце који пристају да раде на црно. Кажњавање треба усмјерити ка послодавцима.
- 14) Ако држава прогласи поштравање мјера сузбијања сиве економије да ли ће доћи до смањења запошљавања на црно (не вјерујем, мислим да би се радило само о пријетњама или обећањима; да, такав начин запошљавања постати ће превише ризикантан за послодавце; нисам сигуран/а)? Хипотеза: Грађани не вјерују да би мјере власти могле довести до већих промјена.

На крају, закључићемо са општепознатом тврдњом да је проблем незапослености постао је кључни друштвени проблем. У таквој ситуацији цвјета црно тржиште рада. Рад на црно постаје један од битних начина да незапослена лица рјешавају егзистенцијалне проблеме. Црно тржиште рада не може се избјећи у друштву сталног раста сиве економије. Лица која прихватају послове на црно чине то из разних разлога, а прије свега зато што то представља једини начин обезбјеђивања средстава за живот.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Арандаренко, М. (1977). *Тржиште рада у транзицији: настајање индустријских односа у Србији*. Београд: Економски факултет.
2. Болчић, С. (1994). *Тегобе преласка у предузетничко друштво*. Београд: ИСИ ФФ
3. Мијатовић, Б. (1997). *Транзиција*. Београд: Економски факултет.
4. Мијатовић, Б. (1999). *Сива економија у транзицији. Економска мисао, бр. 3-4*.
5. Лазих, М. (2005). *Промене и отпори*. Београд: Филип Вишњић.

6. Неспорова, А. (2000). *Запосленост и тржиште рада у транзицијским господарствима*. Ревизија за социјалну политику бр. 2.
7. Радуловић, Б. В. (2004). *Незапосленост у савременом свијету*. Подгорица: Графо Зета.
8. Ристић, Л. (2008). *Образовање и запошљавање омладине. У: Образовање и запошљавање у Републици Српској* (стр. 47-60). Пале: Социолошко друштво Републике Српске.
9. Сокић, С. (2003). *Економија транзиције*. Београд: Завет.

СОЦИЈАЛНА, ПРАВНА И МОРАЛНА ДРЖАВА МОГУ РИЈЕШИТИ НЕЗАПОСЛЕНОСТ

Претходно саопштење

УДК 331.56:342.22

проф. др Душко Вејновић¹
Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и
криминолошка истраживања
Бања Лука

Abstract: *Economic, political and other forms of social inequality have become not only excessive but so dysfunctional that they even question further development of the society and normal functioning of the social system in general. Global economic and social fall will not be stopped until the rising tendency of unemployment as a massive, disorganized occurrence is stopped. The employment policy distinguishes active and passive measures of suppressing unemployment. Active measures (indirect and direct) stimulate employment demand. On the other hand, passive measures imply provision of social and material help to the unemployed. The paper addresses active and passive measures that our Republic implements for the purpose of overcoming unemployment. In order to overcome unemployment in the Republic of Srpska, the Government of the Republic of Srpska and its institutions are undertaking different measures, activities and actions, such as the projects of the Bureau of Employment of the Republic of Srpska. In any case, whichever measures are implemented, it needs to be clear that all of them have their advantages and disadvantages. Based on all the above, it can be concluded that unemployment represents one of the most difficult situations that a man can find himself in, especially if he does not have any other sources of existence. Therefore, we are dealing with a layered social occurrence which causes a series of cause-effect reflections on the individuals affected by it and the society in which it manifests itself.*

Key words: *unemployment, causes, suppression measures, state, global society*

¹ Проф. др Душко Вејновић је ванредни професор Универзитета у Бањој Луци и Високе школе унутрашњих послова у Бањој Луци на предметима Социологија, Социологија спорта, Пословна култура и комуникација и Дефендологија, те председник Дефендологија центара за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања.

Апстракт: Економске, политичке и друге друштвене неједнакости данас су постале не само превелик, него и толико дисфункционалне да су довеле у питање како даљу изградњу глобалног друштва, тако и нормално функционисање друштвеног система уопште. Глобално економско и друштвено посртање неће бити заустављено док се не заустави тенденција раста незапослености као масовне, стихијске појаве. У политици запошљавања разликујемо активне и пасивне мјере сузбијања незапослености. Активне мјере (индиректне и директне) подстичу потражњу за радом. С друге стране, пасивне мјере се заснивају на пружању социјалне и материјалне помоћи незапосленима. У овом раду наведене су активне и пасивне мјере које наша Република предузима у циљу превазилажења незапослености. Да би се превазишла велика незапосленост у Републици Српској, Влада Републике Српске и њене институције предузимају низ мјера, активности и радњи, као што су пројекти Завода за запошљавање Републике Српске. У сваком случају, коју год мјеру примијенили, треба бити свјестан да све оне имају својих предности и недостатака. Из досадашњег излагања може се закључити да незапосленост представља једно од најтежих стања у којем се човјек може наћи, поготово ако нема других извора за егзистенцију, осим своје радне активности. Дакле, ради се о једној слојевитој и сложеној друштвеној појави која изазива низ узрочно-последичних рефлексија, како на појединце који су њоме директно погођени, тако и на друштво у коме је присутна.

Кључне ријечи: незапосленост, узроци, мјере сузбијања, држава, глобално друштво.

1. ОПШТА РАЗМАТРАЊА

Глобално друштво се налази на великом историјском раскршћу. Економске, политичке и друге друштвене неједнакости постале су не само превелике, него и толико дисфункционалне да су довеле у питање како даљу изградњу глобалног друштва, тако и нормално функционисање друштвеног система уопште.

Незапосленост се, као жаришни проблем, тешко дефинише, с једне стране, зато што има више појавних облика, и с друге стране, зато што има већи број узрока. Исто тако, тешко је дати једну општеприхваћену дефиницију незапослености и због тога што се при одговору на питање шта је незапосленост често полази од друштвено-економских односа у појединим земљама и њихове потребе за оваквом или онаквом дефиницијом незапослености. Међутим, ипак се може рећи да се незапосленост, најчешће у постојећим дефиницијама које изражавају различите циљеве и опредјељења, дефинише на два начина: „Незапосленост изражава немогућност радно способних лица која желе да раде и да заснују радни однос уз надокнаду за

свој рад, чиме би обезбиједили своју егзистенцију.² Или незапосленим означавамо „свако лице које хоће да ради, а коме друштво не омогућава да нађе посао према својим могућностима и способностима, без обзира на његову професију и запосленост.“³ Друга дефиниција незапосленост види на начин да запослена лица не могу својом платом да подмире своје основне потребе за живот. У овој дефиницији имамо један дескриптивно аналитичан приступ и објашњења на један упрошћенији начин.

У Републици Српској и БиХ, према емпиријским подацима и сазнањима, сусрећемо се на неколико актуелних појавних облика и ситуација који прегледно, прецизно и јасно говоре о незапослености. Имамо лица која су раније радила, али су предузећа под стечајем или су чак угашена и због тога су морали прекинути рад. Значи, ради се о лицима која желе да раде, али не могу да нађу запослење.

Друга врста незапослености обухвата лица која раније нису радила у свом занимању, али су способна и квалификована за рад и поред тога не могу да нађу запослење, јер је потражња за таквом врстом стручних занимања крајње минимална или готово никаква (хиперпродукција кадрова). И најзад имамо лица која су привремено или трајно отпуштена с посла без икакве заштите, или пак новчане надокнаде.

2. УЗРОЦИ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ И БИХ

Глобално економско и друштвено посртање неће бити заустављено док се не заустави тенденција раста незапослености као масовне, стихијске појаве. А да би се зауставила тенденција раста, најприје морамо анализирати узроке феномена незапослености. Најкраћи преглед друштвено-економских узрока незапослености посматраних на глобалном плану има следеће елементе:

1. грађански рат (1992-1995);
2. велики број избјеглих и расељених лица;
3. транзиција и реструктурирање привреде;
4. недовољна искориштеност привредних капацитета;
5. непостојање осмишљене инвестиционе политике и конзистентне економске политике, која би се заснивала на крупним инвестицијама и објектима;
6. рапидно пропадање и заостајње агрокомплекса, што узрокује одлазак омладине у град, а остајање старих и изнемоглих људи на селу;
7. неприлагођен систем образовања са потребама и потенцијалима привреде;

2 Марковић, Д. (1994) *Социологија рада*, Савремена администрација, Београд, стр. 302.

3 Исто стр. 302.

8. дуго трајање економске кризе, што условљава високу цијену нових радних мјеста, тако да су послодавци (мали број заинтересованих) сада скроз демотивисани за запошљавање нових радника;
9. жене су изложене дискриминацији приликом запошљавања, и у приватном и у јавном сектору и теже налазе запослење, а прве су на листи када се отпуштају радници;
10. многа радна мјеста попуњавају често нестручна лица која онемогућавају младим и школованим лицима да се запосле;
11. запошљавање мимо реда и уз помоћ моћних и утицајних рођака, пријатеља, кумова и сл.;
12. непостојање адекватних планова и програма преквалификација, доквалификација и могућност професионалне покретљивости радника; и
13. непостојање ефикасног информационог система у области запошљавања.

3. СОЦИЈАЛНО-ПСИХОЛОШКЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ

Из досадашњег излагања може се закључити да незапосленост представља једно од најтежих стања у коме се човјек може наћи, поготово ако нема других извора за егзистенцију, осим своје радне активности. Дакле, ради се о једној слојевитој и сложеној друштвеној појави која изазива низ узрочно-последичних рефлексија, како на појединце који су њоме директно погођени, тако и на друштво у коме је присутна. Уопште, незапосленост је постала бауком за све земље које се налазе у транзицији, као и за земље ЕУ.

Према најновијим подацима „Евростата“, у Европској унији без посла је близу 18 милиона људи или 10,9 % радно способног становништва, са тенденцијом даљег пораста. Ако се стање економске кризе продужи, а уз то и технолошки процеси модернизације производње унаприједе, како су се одвијали последњих двадесетак година, врло је вјероватно да ће се у наредним годинама повећати проценат незапослених, па чак и удвостручити. Експанзијом овог проблема посебно су погођени млади људи, тј. омладина, јер проводећи живот у доколици, без средстава за живот и без јасног циља, сврхе, садржаја и знања, подложна је криминализацији, скитничењу, дрогирању, алкохолизму, проституцији, као и другим видовима против - друштвених понашања. Према једној недавно објављеној студији њемачких психолога о утицају незапослености на ментално здравље и понашање људи који остају без посла, запажено је да је та категорија људи неколико пута склонија депресивном, агресивном и дезорганизованом понашању. Наиме, долази до осјетне трансформације личности незапослених, такве особе ве-ома песимистички гледају на живот, привредну ситуацију, а посебно губе

наду да ће у скорије вријеме наћи запослење. Они који су дуже ван процеса рада, постепено губе самопоуздање, лако и брзо одустају од неког циља, падају у апатију, имају осјећај мање вриједности, беспомоћни су и све више се повлаче у себе, занемарујући чак и пријатеље, јер су изгубили повјерење у људе.

Потпуни раскорак између понуде и потражње на берзи радне снаге довели су до тога да будући радник не може да се определи само за једно занимање које ће обављати цијели радни вијек, већ мора да рачуна да ће током свог радног стажа мијењати послове и радити и по неколико занимања. За наше услове и прилике велики значај у будућем запошљавању имаће развој малих и средњих предузећа, а посебно електро-енергетски комплекс, телекомуникације, биохемијски инжињеринг, грађевинарство, модерна пољопривреда, саобраћај, туризам, што је за претпоставити да ће у тим областима бити више могућности за запошљавање и елиминисање сиромаштва.

4. ГЛОБАЛНИ ТРАНЗИЦИЈСКИ УЗРОЦИ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ

Без претензија да се свестрано и у потпуности сагледају сви узроци незапослености, набројаћемо само најважније, који су посљедица посрнуле транзиције:

1. Наука је подбацила ради својих оштрих политичких подјела и идеолошких опредјељења у историјској прилици транзиције, да анализира и предвиђа догађаје, па је тако изостала и друштвена критика и анализа проблема сиромаштва и незапослености. Друштвене промјене и развитак су основни задаци за проучавање друштвеног развоја и друштвених феномена.
2. Посткомунистичка транзиција политичко-економских институција и културних образаца суочава се са бројним аспектима класичног проблема интеракције културе и политичке структуре, те из тих разлога повећава се присуство сиромаштва и незапослености у друштвима у транзицији. То значи да природа социо-економских, историјско-етничких, културно – вриједносних, и идеолошко-политичких расцјеп у друштвима у транзицији и даље се задржава у зони тзв. „тешких друштава за демократију“. (Сатори)
3. Глобализацијски процеси су наметнули расподјелу ризика, умјесто ранијих унутар-друштвених процеса који су се одвијали у оквирима расподјеле добара (и услуга) између актера у процесима транзиције и рада. Трансформација организација рада се одвија у правцу њихове све веће промјенљивости, прилагодљивости и привремености (тзв. „3П“). У ту трансформацију процеси глобализације су „унијели“ неке доминантне новолибералне вриједности са новолибералним идеологијама, а то се не може занемарити, тим више што у позадини сваке

идеологије стоји „заштитничка“ функција одговарајућих друштвених актера у чијем средишту је борба за профит. Борба за профит је многе раднике оставила без посла.

4. У друштвима у транзицији тражено је увођење демократије, без обзира на конкретне политичке и економске услове, а занемарена је брига за изградњу институција. Политизација институција, државе и права на рад код грађана је такође повећала незапосленост, јер не обезбјеђује једнакост шанси за све.
5. Недостатак одговарајућег институционалног оквира омогућио је још једну несрећу више и то да слободно тржиште нужно добије облик црне берзе, приватизација постаје велика пљачка као „првобитна акумулација капитала“, а уместо капитала (којег нема) имамо спремност политичких елита да распродају „нацију“, државу и ресурсе, до спремности да становништво уведу у тзв. добровољно ропство.
6. Антинародна и антидржавна коалиција „нових–старих“ тајкуна у друштвима у транзицији уништила је државу, створила богату мањину и масовно осиромашила грађане–становништво и пројектовано их гура у друштвено штетна понашања (теорија девијантности), а самим тим повећава број незапослених.
7. Сматрамо да се транзиција, као пут ка слободи, у већини постсоцијалистичких земаља данас остварује путем осиромашења народа и њиховим увођењем у тзв. добровољно ропство, а грубо су нарушена уставом загарантована права грађана на рад, те се тиме повећава њихова незапосленост.
8. Максимализација профитне оријентације у друштвима у транзицији у наведеним условима отворила је врата за продор нелегалног капитала и за јачање мафије, организованог криминала и корупције. Криминализација државних структура и носиоца функција власти, непотизам, постаје питање од посебног значаја, што повећава незапосленост.
9. Рјешења за друштва у транзицији треба тражити у јачању улоге социјалне државе, у моралном препороду свих субјеката, да би се могли рјешавати нагомилани проблеми у сфери свакодневног живота и друштвених сервиса, па тако и проблеми незапослених, уместо њеног све већег ограничавања које изазива отклон грађана ка десничарским опцијама. Треба успоставити одрживу равнотежу сукоба и консензуса у друштвима у транзицији.

5. МЈЕРЕ ЗА ПРЕВАЗИЛАЖЕЊЕ НАЗАПОСЛЕНОСТИ

У политици запошљавања разликујемо активне и пасивне мјере сузбијања незапослености. **Активне мјере** подстичу потражњу за радом. То се

остварује различитим програмима за отварање нових радних мјеста, пре-квалификацијом и стручним оспособљавањем радника и сл. Као крајњи исход тих мјера очекује се повећана производња, али и пораст куповне моћи грађана те повећана потражња за робом и услугама. С друге стране, **пасивне** се мјере заснивају на пружању социјалне и материјалне помоћи незапосленима. Њима се, заправо, на различите начине покушава смањити понуда радне снаге. Пасивне мјере су краткорочне, захтијевају финансијску подршку од стране државе и не представљају трајно рјешење па се сматрају мање прихватљивим.

5.1. Активне мјере сузбијања незапослености

Дијелимо их на индиректне и директне. **Индиректне** мјере се заснивају на подстицању производње. На тај се начин ствара потреба за отварањем нових радних мјеста. Једна од таквих мјера је *приватизација* друштвене/државне имовине, то јест продаја те имовине приватним или правним лицима.

Предност приватизације је у томе што омогућује идентифицирање власника предузећа (предузеће више није «опште добро»). Затим, претпоставка је да ће тим предузетницима бити стало до проширења производње и дугорочног развоја фирме (сад кад је она у њиховом власништву), што би онда створило потребу за новим радним мјестима. Надаље, ствара се тржишна конкуренција: свако жели заузети што већи дио тржишта (имплицира се ширење производње). Приватизација је предуслов за развој тржишне економије. Међутим, позитивни учинци приватизације постају видљиви тек након одређеног времена. Испрва, долази до отпуштања прекобројних радника ради финансијског опоравка и стабилизације предузећа на тржишту. Ниво производње остаје једнак, уз мањи број радника, чиме се смањују трошкови предузећа. Тек кад прође раздобље прилагођавања на нове тржишне услове, отвара се простор за ширење тржишта и расте потреба за производњом и радницима. Међутим, важно је да сам процес приватизације буде проведен коректно (уз већу контролу државе, расписивање јавних конкурса, продају по тржишним цијенама, компетентност предузетника за управљање предузећем), иначе су мали изгледи да дугорочни позитивни учинци дођу до изражаја и може се догодити управо супротно од жељеног: да дође до још веће незапослености. Остале индиректне мјере су нпр. фондови за кредитирање малих и средњих предузећа, смањени порези послодавцима, нарочито за сваког новозапосленог радника и сл.

Под **директним** активним мјерама запошљавања мисли се на оне које подижу куповну моћ грађана. Тако нешто је нужно да би порасла укупна потражња за услугама и производима, јер иначе повећана производња (нпр. кроз отварање нових радних мјеста) не би имала смисла. У те мјере се убрајају: отварање нових радних мјеста кроз јавне радове, посредовање и савјетовање од стране служби запошљавања, стручно оспособљавање, преква-

лификација, помоћ код samozapošљавања и суфинансирање запошљавања; затим скраћивање радног времена те потицање географске, професионалне и економске активности и смањење износа накнаде за незапослене. Свака од ових мјера има своје предности и недостатке (зависно и о актуелним привредним приликама у држави).

Јавни радови, као мјера, прикладнији су за особе старије доби, будући да се сматра да би код млађих људи вјеројатно дошло до интерференције с тражењем посла у струци; такви су послови обично краткотрајни и често везани уз сезону те не доприносе производњи (та мјера није профитабилна). Ипак, доводе до јачања куповне моћи (већа потражња за робом), те постоји одређен психолошки добитак (људи су задовољнији, будући да раде).

Посредовање и савјетовање служби запошљавања сматра се јефтиним мјером уз добру организацију. «Смисао тих програма [служби запошљавања] је ставити незапосленог одмах на располагање на тржишту рада. За разлику од неких других, ова мјера не интерферира с активним тражењем посла. Међутим, то је ефикасно само ако се отвара већи број радних мјеста.

Подстицање *самозапошљавања* је мјера намијењена онима који своју незапосленост желе ријешити остваривањем властитих предузетничких идеја. Укључује савјетовање и оспособљавање за предузетништво те финансијску и организацијску помоћ (кредитирање, одгода пореских обавеза, ослобађање од административних препрека за регистровање предузећа...). Међутим та мјера је рискантна, јер је постотак неуспјеха висок (и преко 50 %), а често је усмјерена на оне који би и без тога били успјешни.

Оспособљавање и преквалификација су релативно скупе мјере, али у комбинацији с другима (нпр. суфинансирањем запошљавања) могу бити корисне. На тај начин се углавном рјешава проблем структурне незапослености. У Француској се послодавац успјешно подстиче на веће улагање у оспособљавање радника (плаћају мање доприносе за запошљавање). У Великој Британији подстиче се индивидуално оспособљавање (нискокапиталним кредитима), уз савјетовање и информисање о потребама тржишта радне снаге. У Њемачкој се НКВ радници у индустрији охрабрују на НКВ образовање, које им је субвенционирано и које ће им омогућити напредовање у послу. Занимљива је и стратегија ротације посла у Данској. Док се једни оспособљавају, на њиховим мјестима, уз припремни течај, раде до тада незапослени. У три од четири случаја то завршава њиховим примањем у стални радни однос.

Тренд указује да што је боља обученост и оспособљеност радника, незапосленост је мања: радници су флексибилнији и боље се сналазе на радним мјестима. Неки стручњаци мисле да програм додатног образовања може дјеловати само уз добровољно укључивање. Такође, нужно је ускладити систем образовања с потребама тржишта рада. При томе се препоручују уже циљани програми усмјерени на стицање специфичних вјештина. У САД-у је нађено да су најуспјешнији програми они намјењени женама, док су резултати младих најмање стабилни. То се може објаснити тиме што се

млади људи још увијек надају послу у струци, па се не посвећују потпуно програмима преквалификације.

Суфинансирање запошљавања треба усмјерити на оне којима је то заиста потребно. Холандска истраживања показују да би 50–70 % особа чији је рад субвенциониран и саме нашле посао. Ипак, мјера је врло употребљива за рјешавање проблема структурне незапослености, то јест као помоћ при запошљавању особа с факторима отежане запошљивости. Иако се показало да понекад има потешкоћа при прелазу са субвенционог на рад без субвенције⁴ (након истека одређеног рока послодавци отказују посао радницима да би запослили оне за које ће изнова примати субвенцију), има и позитивних искустава. У Аустрији, на примјер, субвенционирано запошљавање старијих особа на пробни рад од 3 до 6 мјесеци у око 70 % случајева је резултирало трајним. Међутим, не препоручује се одабир само једне скупине на коју ће се програм усмјерити.

Подстицање географске и економске мобилности још је једна мјера којом се настоји смањити првенствено структурна незапосленост. Како би се ријешио проблем ове врсте незапослености, предузећа се подстичу на отварање радних мјеста у подручјима високе незапослености, али обично је потребно и додатно образовање и преквалификација радника у тим регијама. Друга је могућност да се раднике покуша подстакнути на пресељење у она подручја гдје ће моћи наћи посао. Међутим, то је углавном проблематично зато што су људи везани уз своју породицу и социјалну околину.

Скраћивање радног времена запосленима да би се запослили нови радници није популарна мјера. Дотад запослени радници губе дио плате, а послодавци имају веће трошкове уз исту разину производње. Међутим, смањују се трошкови државе. Можда таква мјера може бити прихватљива уз мање порезе на доходак предузећа и за оне запослене који се приближавају пензији.

Постоје још неке мјере којима је циљ подићи свеукупни ниво потражње за производима и услугама и које директно утичу на куповну моћ грађана, а неке од њих су се користиле или се још увијек користе у Великој Британији.

Стварање флексибилнијег тржишта рада омогућује смањење незапослености узроковане реалном вриједношћу плата. Износ плате се прилагођава промјенивим условима понуде и потражње на тржишту. У условима привредне кризе смањивање реалне плате омогућује да већи број радника задржи своја мјеста (али постоји законом одређена минимална плата). У задњих 15 година британска економија је развила тај модел по узору на САД.

4 *Субвенције* - различити облици сталне или повремене финансијске помоћи коју нека институција (најчешће држава, и то из прорачуна) даје за тачно одређене намјене. Са стајалишта намјене, субвенције могу бити - регреси, премије, ослобађања од плаћања пореза, доприноса, царина или других обавеза.

Надаље, *мјером смањивања камата* подстичу се људи да чешће дижу кредите, мање се штеди (јер се на уштеђевину добијају мање камате) и расте реална платежна моћ грађана. Такође, постоји могућност намјерног рушења течаја (уз опрез због могуће инфлације). Посљедица је повећани извоз: цијене су странцима повољније, они купују више робе, јавља се потреба за повећаном производњом. С друге стране, увоз робе је скупљи и људи ће више куповати домаће производе. Важно је напоменути да наведене мјере почињу позитивно дјеловати тек кроз одређено вријеме.

5.2. Пасивне мјере сузбијања незапослености

Као што је већ наведено, пасивне мјере служе да би се на неки начин смањила понуда радне снаге. Једна од могућности је смањивање законом прописане горње добне границе запослености. По закону, сви радници старији од 65 година морају отићи у пензију и ослободити мјеста за нове раднике. Иако то углавном није оправдано, осим можда у занимањима која постају непотребна или су физички и психички исцрпљујућа, та добна граница се може помицати према доље (нпр. на 60 година). У Бугарској је та мјера, међутим, донијела многе проблеме, оптеретиле су се плате запослених, а због ниских пензија пензионери су тражили додатне послове на црно.

Остале пасивне мјере односе углавном на «смањивање секундарне понуде рада». Додјељују се стипендије за наставак школовања, како би се смањило притисак младих људи на тржиште рада. Може се стимулисати већи број дјеце у породици (тако да ради само један члан породице - што је нпр. за наше услове апсолутно неприхватљиво). Додјељују се разни додаци на плату једином хранитељу породице, без обзира на пол и сл. Међутим, пасивне мјере ријетко су прикладне, јер су дугорочни циљеви ипак усмјерени на запошљавање што више људи, а не на смањење понуде рада. Последња мјера која би се требала примјењивати јесте давање новчаних накнада и помоћи за незапослене. Систем новчаних накнада мора пружити корисницима потребну заштиту, али их мора и подстицати на активно тражење запослења.

У сваком случају, коју год мјеру примијенили, треба бити свјестан да све оне имају својих предности и недостатака. То посебно зависи о актуелној привредној и политичкој ситуацији у држави, а на неки начин и о особинама и структури незапосленог становништва. Стога, уколико се при одабиру мјера сузбијања незапослености желимо угледати на методе успјешнијих држава, можда можемо копирати њихове мјере, али не и привредне прилике!

Да би се превазишла велика незапосленост у Републици Српској, Влада Републике Српске и њене институције предузимају низ мјера, активности и радњи као што су пројекти Завода за запошљавање Републике Српске.

Према извјештају Завода за запошљавање РС посљедице свјетске економске кризе су најизраженије на тржишту рада, а највећи пад се осјећа у понуди слободних радних мјеста. Ограничена понуда, губитак тржишта и смањена извозна оријентација успорили су тренд раста у запошљавању и отварању нових радних мјеста. Из наведених разлога не постоји могућност запошљавања планираног броја радних мјеста. Пројекти који се највише користе су:

- Пројекат суфинансирања запошљавања незапослених лица;
- Пројекат запошљавања приправника високе стручне спреме;
- Пројекат Подршке запошљавању повратника у Републику Српску;
- Пројекат Подршке запошљавању рома у Републици Српској.

6. ЗАКЉУЧАК

Запосленост има темељну улогу у сваком друштву. Људе одређујемо, а и они сами себе зависно о томе шта раде у животу. Незапосленост негативно утиче у психолошком, социјалном и економском смислу. С обзиром да је незапосленост посљедично повезана са сиромаштвом, поред проблема да незапосленост расте по врло високим стопама јавља се и још један проблем, а то је да људи тешко излазе из незапослености. Врло ниске стопе изласка из незапослености значе да незапосленост постаје све трајнија. Република Српска је несумњиво земља високе стопе дуготрајне незапослености па настојање да се она смањи има највећу важност.

Незапослени можда нису најбројнији међу сиромашнима, али представљају скуп људи са високоим ризиком сиромаштва. Повезаност сиромаштва, образовања и незапослености је очита. Проблеми са којима се срећу незапослени су вишедимензионали и често укључују низак ниво образовања и мотивације. У овом раду наведене су активне и пасивне мјере које наша Република предузима у циљу превазилажења незапослености. Не постоје тачне процјене остварених резултата предузетих мјера, из тог разлога било би потребно увести нове технике и студије праћења прикупљања података. Стварање радних мјеста разноврсним програмима омогућује непосредну борбу против незапослености. Добро је познато да је за незапослене особе најважније да не изгубе радно искуство, односно стечена знања и способности и везу са тржиштем рада. Понуда послова и запошљавања у склопу различитих програма, попут јавних радова, може имати веће користи него програми усавршавања оспособљавања и професионалног образовања.

Постоје нека златна правила у сваком програму - послови које ће повећати примања углавном су скупљи и теже се спроводе. Потребно је спроводити програме чија искуства могу помоћи бољој примјени већих програма у будућности. Широки програми доквалификације и образовања на велике групе незапослених, показали су се као слаба инвестиција. Стога се пре-

цизно усмјеравање програма сигурно исплати. Економисти упозоравају на све већи број обесхрабрених радника који упорно траже посао, али не успевају да га добију. Број незапослених у периоду од прошле године па све до данас се све више повећава, фирме и предузећа отпуштају све већи број радника, као узрок свјетске економске кризе. Ту кризу осјећају и запослени, а нарочито они који су остали без посла, јер су финансијски, психички и морално најугроженија популација - број те популације из дана у дан је све већи.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Вејновић, Д., (2003), *Политичка култура, дијалог и толеранција у БиХ*, Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука.
2. Зборник радова, (2009), *Друштвена криза и превазилажење сиромаштва у Републици Српској и Босни и Херцеговини*, Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука.
3. Марковић, Д., (1994), *Социологија рада*, Савремена администрација, Београд.

НЕЗАПОСЛЕНОСТ И ЧИНИОЦИ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Претходно саопштење

УДК 331.56(497.6РС)

доц. др Боро Трамошљанин
Факултет политичких наука
Бања Лука

Abstract: *In this work we have analyzed the notion of unemployment, as well as its types and dimensions. After it we have elaborated the facts which have caused a high level of unemployment in Republic of Srpska. At least, we have suggested some activities which should be undertaken by the Republic of Srpska, not to alleviate, but to put in reasonable limits, which can be tolerated.*

Key words: *Republic of Srpska, society, underdevelopment, misery, unemployment, profession, institution, power, privatisation*

Апстракт: *У раду смо прво указали на појмовно одређење незапослености, врсте и димензије незапослености. Затим су елаборирани чиниоци који су детерминисали висок ниво незапослености у Републици Српској. И напослетку, предложене су и одређене активности које би Република Српска морала предузети да би се, ако не употпуности искоријенила незапосленост, а онда бар поставила у рационалне и прихватљиве границе које би се могле толерисати.*

Кључне ријечи: *Република Српска, друштво, неразвијеност, сиромаштво, незапосленост, занимање, рад, институција, моћ, приватизација*

1. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ, ВРСТЕ И ДИМЕНЗИЈЕ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ

Феномен незапослености је доста флуидан и тешко га је поближе операционализовати. Наиме, с једне стране незапосленост има вишеструке разлоге, а с друге се рефлектује у својим бројним манифестацијама. До сада је,

у вези незапослености, измоделовано више дефиниција од стране бројних теоретичара. Но, ниједна од њих децидно не одређује суштину незапослености. Зато би се могли сложити са С. Болчићем да се незапосленост може најјасније артикулисати, не путем дефиниција, него кроз два примордијална обиљежја: (1) Обиљежје оних особа које припадају радној снази, које су без посла и без прихода по основу обављеног посла, а које су тражиле запослење на душтвено предвиђени начин; (2) Друштвена појава знатне неукључености људи у рад, и то оних који желе да раде, који су били запослени па су остали без запослења, или оних који су се пријављивали одговарајућим институцијама за запошљавање ради запослења. Осим тога, поменути аутор, разликује фрикциону и структурну незапосленост. Прва је изазвана пролазним мијењањем посла, а друга је дуготрајна, усљед одређених технолошких и других структурних промјена. Овим формама незапослености, о којима говори С. Болчић, ми бисмо придодали:

- а) **Циклична незапосленост** која је детерминисана смањењем потражње за радном снагом и она се јавља у краћим или дужим временским релацијама.
- б) **Класична незапосленост** настаје као посљедица превелике економске снаге синдиката усмјерене предимензионираним порастом најамнина запослених радника. То власницима капитала даје алиби да отпуштају раднике са посла, што ће имати за резултат повећање незапослености.
- в) **Прикривена незапосленост** се односи на оне појединце и друштвене групе, чија радна ефикасност није на задовољавајућем нивоу, и она се налази испод дозвољене границе (просјека). Њихова радна мјеста не кореспондирају квалификацијама, и с тога је ова незапосленост камуфлирана и недоступна увиду јавности.
- г) **Текућа незапосленост** је последица неравномјерног, нерационалног, односно, непланског развоја привреде.
- д) **Латентна незапосленост** имплицира да радна снага није довољно искориштена у процесу рада.
- ђ) **Стагнантна незапосленост** се односи на она лица која у потенцијалитету очекују посао али га, по правилу, никада не добију у току живота.
- е) **Добровољна незапосленост** супсумира она лица која одбију понуђени посао, тако да својом вољом прелазе у популацију незапослених.

Када је ријеч о димензијама незапослености у њих убрајамо следеће:¹¹

- друштвена, која собом носи подјелу радно активног становништва на запослене и незапослене, социјалне неједнакости и неравноправну позицију између запослених и незапослених особа;

¹¹ Погледати: *Социологија рада*, група аутора Брацо Ковачевић, Перица Гојковић, Давор Видаковић, Саобраћајни факултет, Добој, 2008, стр. 65-70.

- економска се односи на економску и радну неискориштеност запослених особа у чије је школовање и образовање друштво уложило велика материјална и финансијска средства, а они или не учествују у процесу друштвене запослености или одлазе у иностранство са чијим одласком се одливају и средства уложена у њихово школовање;
- психолошка, јер незапосленост код особа ствара фрустрације, осјећање безперспективности и сувишности, кризу личног и социјалног идентитета;
- политичка, јер општи тренд незапослености умањује животни стандард, ствара социјалне проблеме и напетости који имају и своје политичке импликације.

2. ЧИНИОЦИ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Незапосленост је један од кључних проблема са којим се сусреће Република Српска од свог конституисања. Наведени феномен није спецификум само Републике Српске, него је присутан и у земљама Европе и ваневропским континентима, што ће рећи да има планетарну конотацију. Тако, нпр. у Европској унији има осамнаест милиона незапослених, а у Босни и Херцеговини, са њеним ентитетима, преко 500 хиљада незапослених. Хронична незапосленост је присутна и у оним државама које су настале дисоцијацијом друге Југославије (Словенија Хрватска, Босна и Херцеговина, Србија, Црна Гора, Македонија). Када говоримо о незапослености у Републици Српској она је, по нашем мишљењу, потенцирана бројним чиниоцима од којих издвајамо оне релевантне:

1. **Историјски усуд**- да егзистирамо на Балкану који се у економском и технолошком погледу налази испод хоризонта грађанске цивилизације за неколико вијекова. Према томе, цјелокупно временско раздобље проведено под доминацијом туђих империја, представља огромну историјску дефицитарност, која се не може трансцендирати преко ноћи. Отуда се може слободно констатовати да су наша друштвена неразвијеност, економска и технолошка заосталост наслијеђење, стицајем одређених историјских околности које ми нисмо бирали, него су нам наметнуте ригидним детерминизмом. То је еманирало сиромаштво и незапосленост, као перманентну појаву која је инхерентна економски заосталим земљама.
2. **Нестанак социјализма**, који је изазван огромним промјенама у свијету које су наступиле падом берлинског зида и дезинтеграцијом Совјетског Савеза. У таквим околностима и југословенски социјализам се није могао одржати као изоловано острво, тако да ће доживјети апокалиптични завршетак. Након краха социјализма, наступио је период транзиције, који није мимоишао ни Републику Српску. Уствари, дошло је до супституције социјализма са «људским лицем» у којем

се водило рачуна о радном човјеку са неолибералним капитализмом, са « нељудским лицем», гдје су људима одузета бројна права, а посебно право на рад. Радници су у процесу насилне и нехумане приватизације остали без посла и буквално најурени на улицу, чиме су апсолутно негирани њихово достојанство, персонални и социјални идентитет.

3. **У бирократском волунтаризму**, чији су протагонисти били они појединци (посебно у вријеме грађанског рата) који су испред својих владајућих странака, мимо стручних критеријума, дошли на руководеће функције у радним организацијама, државним и друштвеним институцијама. Они су злоупотребљавали неприкосновену моћ одлучивања на штету запослених које су масовно отпуштали са посла. Такво демонстрирање ароганције према радницима није имало никакву инхибицијску подлогу, будући да иза радника нису више стајали раднички савјети и комисија за жалбе, што је било присутно за вријеме самоуправног социјализма (гдје су радници били заштитени, при чему им нису могла бити нарушавана радничка права).
4. **У феномену аномије** који је присутан у Републици Српској. Позната је чињеница да се назначени феномен аномије везује за Емила Диркема. У дословном преводу она подразумева одсуство закона у друштву, када се у њему масовно крше норме понашања, што има за последицу дезинтеграцију друштва. Међутим, код Диркема аномија не значи само недјелотворност закона и неуважавања норми понашања, него и дисфункционалност друштвених институција. Она наступа онда када дође до њихове бирократизације. То имплицира да оне од средства постану циљ по себи, тако да својом стерилношћу више штете него што користе друштву. Ако посматрамо привредне, образовне, здравствене и културне институције, у оквиру Републике Српске, можемо доћи до закључка да изостаје њихова позитивна функционалистичка улога, с обзиром да су по својој природи више деструктивне него конструктивне. И у том погледу да не анализирамо функционисање свих побројаних институција довољно је, са аспекта предмета нашег рада, везано за чиниоце незапослености у Републици Српској, нагласити да привредне организације не предузимају оне дјелатности које би биле у функцији проширивања материјалне основе рада, с циљем да се запосле нови радници (што је њихова темељна функција), него се отпуштају и они који су до јуче били запослени. По тој основи њима се одузимају право на рад, а самим тим и право на живот, с обзиром да нису у могућности да обезбиједе своју егзистенцију у биолошком и физичком смислу.
5. **Неодговорна и стихијски конципирана приватизација** у Републици Српској помоћу које је политичка и економска елита настојала приграбити цјелокупну друштвену имовину наслијеђену од социјализма. Стога су се определијиле за најлошији модел приватизације,

којег су раније примијениле земље Источне Европе у временском периоду 1990-1995 (Русија, Румунија Бугарска). У њима је процес приватизације имао за посљедицу безочну пљачку друштвених и државних предузећа. Међутим, нашој политичкој и економској елити апсолутно је била страна свака помисао да примјене далеко успјешнији модел приватизације као што је случај у Словенији, Чешкој и Пољској, гдје није било отуђивања друштвене и државне имовине и њеног присвајања у бесцијење од стране повлаштених елита. Тако се друштво диференцирало на два пола: мањинску елиту богатих и огромну већину сиромашних, без средње класе која представља кохезивну снагу сваког друштва. Цјелокупно становништво је бачено у материјалну и духовну биједу. Велики привредни гиганти, који су запошљавали по неколико хиљада радника су пропали. Радници су остали без посла и силом прилика нашли на улици.

6. **Дискординација између образовања и потреба тржишта рада.** Дисфункционалност образовних институција Републике Српске се манифестује у томе што се више образује оних кадрова за којима тржиште рада нема потребе као што је случај са дипломираним правницима, економистима, технолозима, социолозима, филозофима, професорима физичке културе, географије... На другој страни, мање се уписује студената на оним факултетима за које тржиште рада показује интерес (електроинжењери, професори математике, физике, фармацеути...).
7. **Инсуфицијентност етоса рада.** Ми тај етос рада никад нисмо развили у породици, образовању и култури. Овоме се мора придодати да ни наша православна религија није активистичка већ контеплативна, усмјерена више прилагођавању свијету, него његовој промјени. Треба признати да је у Календару српске православне цркве у једној заповијести речено «Шест дана ради и сврши све послове, а седми дан је одмор Господу твојему». Но, у поменутој заповјести се не говори о квалитету рада већ о његовој кванитативној форми (што се тиче квалитета рада може се радити лоше, просјечно и изузетно добро што се у наведеној Божјој заповјести апстрахује). Све то условљава наше сиромаштво и неразвијеност као и незапосленост.
8. **Лоша законска регулатива** која не нормира радна мјеста за одређене професије које су потребне друштву. Типичан примјер је случај социологије, гдје се у органима локалне самоуправе Републике Српске не предвиђа запошљавање социолога. И тамо, гдје је социологија до прије неколико година била заступљена, у средњим школама и факултетима, она се бирократским волунтаризмом просвјетних институција укида и уводе нови предмети, демократија и људска права, комуникологија. Томе је допринио и погрешно схваћен болоњски процес, који у процесу рационализације наставе ниподаштава улогу хуманистичких наука, а на пиједестал, неприкосновене вриједности,

се поставља природнонаучни позивитистички поглед на свијет, у којем доминантну позицију заузимају природнонаучне дисциплине. Из овога закључујемо да он има нихилистички однос према хуманистичкој интелигенцији, а апологетски однос према техничкој интелигенцији. Тиме се блокира могућност демократизације Републике Српске, будући да се за њу једино може да избори хуманистичка интелигенција која има критичку дистанцу према постојећем свијету, а не техничка интелигенција која је више склона конформизму. Дакле, болоњски процес је у функцији глобализације свијета, по мјери најмоћнијих сила у свијету. Дакако, да се то лакше остварује ако имамо аутомате у друштву који не знају да критички мисле и нису по природи револуционарни, него уколико постоје оне личности у друштву које су више аутономне, слободоумне и спремне да преузму ризик у друштву, у смислу да се оствари његова трансформација кроз једну радикалну прерасподјелу економске и политичке моћи, у корист привирајућих друштвених група (радника, омладине, интелигенције, бораца).

9. **Модернизација** којој је изложена Република Српска у вријеме транзиције имплицира да је она изложена дисеминацији, односно ширењу нових научних и техничких достигнућа. Нове технологије све више супституишу људски рад, чија интенционалност иде у том смјеру да се човјек у раду учини непотребним и сувишним. Све то доводи до губитка радних мјеста и јавља се армија незапослених који су до јуче, били сигурни за своје радно мјесто.

Назначени чиниоци незапослености у Републици Српској имплицирају потребу предузимања одређених активности да би се она смањила и евентуално искоријенила.

- а) Република Српска и њено државно и политичко руководство морају поћи од економског детерминизма. Другим ријечима, нужно је да се изврши економска ревитализација Републике Српске, јер без њене снажне економске основе не може се остварити стабилност политичког и правног система. Зато се сва расположива финансијска средства морају уложити у привредни развој, будући да се једино у сфери економије ствара нова вриједност. Тиме би се запошљавали људи, што би дало почетни импулс за прогрес у научном, културном, цивилизацијском и сваком другом погледу.
- б) Развијати култ рада у породици, школи и другим културним и јавним друштвеним установама. Да је то неопходно увјеравају нас земље Запада које су високо развијене и просперитетне ради тога што је код њих етос рада доведен до пароксизма. Зато и није чудо што се те земље лакше суочавају са економским тешкоћама. Једна од њих је незапосленост, која се једноставније поставља у рационалне границе (тако се она лакше контролише од стране друштва).

- в) Трансформација друштвених институција у смислу њихове веће функционализације, јер без солидних институција нећемо постићи ефикаснију организацију друштва, у оквиру које се могу адекватно рјешавати сви проблеми, па и незапосленост.
- г) Убрзати завршетак процеса приватизације, с циљем да се етаблира приватна својина као фундаментални облик својине. Она је битна претпоставка стабилизације друштвених прилика, јер ако друштво нема темељни облик својине не може остварити кохезију као онај фактор који доприноси интеграцији друштва.
- д) Образовне институције се морају довести у чвршћу корелативну везу са захтјевима тржишта рада, с циљем да се школују они кадрови који су неопходни друштву, а не да се образују за биро. Овдје, наравно, не мислимо да образовне институције, у буквалном смислу, изгубе свој дигнитет. Оне не смију бити експозитура привреде, већ је њихова функционална аутономија есенцијална претпоставка да задрже свој идентитет и пријекно потребну слободу у свом раду.
- ђ) Дебирократизација Републике Српске, с обзиром да су у њој политичка и економска елита узурпирале моћ одлучивања о свим економским, политичким, социјалним и другим питањима. За њу се једино могу изборити прогресивне снаге друштва, с циљем да се озбиљно започне процес демократизације Републике Српске. Она је услов без које се не може остварити њен перспективизам, визија будућности и рјешавање питања незапослености.
- е) Офанзивна стратегија запошљавања, коју би новоформирана Влада Републике Српске морала инаугурисати. Назначена стратегија се мора потпуно имплементирати у практичном смислу, јер у противном она ће бити обична прокламација и остаће у домену «конкретне утопије».

ЛИТЕРАТУРА:

1. Вејновић, Душко, *Социологија*, Факултет за безбједност и заштиту, Бања Лука, 2009.
2. Жупанов, Јосип, *Маргиналије о друштвеној кризи*, Глобус, Загреб, 1983.
3. Ковачевић, Брацо, Гојковић, Перица, Видаковић, Давор, *Социологија рада*, Саобраћајни факултет, Добој, 2008.
4. Марковић, Данило Ж, *Социологија рада*, Савремена администрација, Београд, 1994.
5. Марковић, Михаило, *Друштвена мисао на граници миленијума*, Јавно предузеће Службени лист СРЈ, Београд, 1999.
6. *Социолошки лексикон*, Савремена администрација, Београд, 1982.
7. *Социолошки речник*, Завод за уџбенике, Београд, 2007.
8. Тили, Ч., *Суочавање са друштвеном променом*, Филип Вишњић, Београд, 1997.

ПРЕДУЗЕТНИЧКЕ ИНВЕНЦИЈЕ И ИНОВАЦИЈЕ У ФУНКЦИЈИ ЗАПОШЉАВАЊА

Оригиналан научни рад

УДК 331.5.024.5:005.51

проф. др Радоја Радић
Универзитет за пословне студије
Бања Лука и
American Heritage Univesity
San Bernadino - California

Abstract: *Typical characteristics of a crisis cycle in the economy are known in business theory and practice. Crisis manifestations appear in different forms, among which the most important is the rising number of unemployment. The ways of overcoming crises and their manifestations, which include different aspects, are also known, primarily introduction of new technologies, increased number of inventions, innovations and patents. In today's recession, there is a demand for adequate forms of inventions and innovations which are based on knowledge, and this attitude treats knowledge as "the knowledge capital". The aim of this paper is to point out the role of "the knowledge capital" in the entrepreneurial economy, and from the aspect of invention and innovation, its role in the increased employment.*

Key words: *crisis, unemployment, the knowledge capital*

Апстракт: *Карактеристична обиљежја кретања циклуса криза у економији позната су у пословној теорији и пракси. Манифестације кризе имају разне појавне облике, међу којима је свакако најзначајнији пораст стопе незапослености. Такође су познати начини излазака из кризе и њихове манифестације, које имају разне аспекте, а прије свега увођење нових технологија, пораст инвенција, иновација и патената. У данашњем стању рецесије, траже се одговарајући облици инвенција и иновација које су засноване на знању, а то доводи до третирања знања као „капитала знања“. Циљ овога текста је да укаже на значај улоге „капитала знања“ у предузетничкој економији, а са аспекта инвенција и иновација у функцији повећаног запошљавања.*

Кључне ријечи: *криза, незапосленост, капитал знања*

УВОД

Развој теорије технологије и иновација прати се кроз теоријске и практичне напоре усмјерене ка успостављању јединствених, општих теоријско-методолошких основа иновација и иновацијских процеса од суштинског значаја за развој привреде и друштва. Слиједећи тај правац истраживања, дошло је до мноштва различитих поставки и приступа уграђених у важеће парадигме, као општеважеће норме и тумачења, карактеристичне за одређене периоде, али подложне критици, мијењању и сталној динамици.

Развој теорије иновација везује се за прилике и развој привреде и друштва у цјелини тако да се проблем запошљавања може довести у везу која на глобалан начин повезује развој економије и привредних кретања и новог запошљавања са појављивањем кључних иновација настојећи да утврди законитости и узроке одређених правилности у том понашању. Истраживања су показала да се ради о циклусима правилног, очекиваног тренда промјене економских параметара успјешности привредне динамике који се понављају. У историјској перспективи, економски развој биљежи периоде просперитета, рецесије, депресије и опоравка¹ а сваки од њих има манифестације везане за запошљавање.

Овај материјал повезује четири кључне области савремених кретања у менаџменту:

1. иновације;
2. менаџмент,
3. предузетништво и
4. запошљавање.

Стратешки менаџмент технологије се бави динамиком технологије и одређивањем праваца стратешких технолошких подручја у складу са стратешким подручјима пословања. Нове технологије и иновације обезбјеђују промјене технолошке основице фирме како би се на тржишту остварила дугорочна конкурентност.

Предузетништво постаје стални задатак савременог менаџмента, а оно подразумева праћење прилика у окружењу и брзог одговора на њих у облику иновација у различитим дијеловима пословања. Нове прилике у окружењу, сталне иновације у организацији, суштина су иновативне стратегије као сталног изазова и јединог сигурног пута ка креирању дугорочне профитабилности и пословног успеха. У садашњим условима привређивања једино је сигурна промјена и то је основна порука овога текста.

1 J. Sundbo, *The Theory of Innovation*, Edward Elgar, 1998, стр. 31.

ИНВЕНЦИЈЕ И ИНОВАЦИЈЕ

Тржишни амбијент привређивања подразумијева велики број организација – „играча“ и њихову конкурентску утакмицу. Савремена тржишта нису омеђена националним границама, њих карактерише међународна отвореност и тиме „терен“ бива запоседнут већим бројем играча, конкуренција постаје заоштренија, а исходи пословних подухвата неизвеснији и ризичнији. Пословање ван граница националне привреде и сопствене земље не односи се само на пласман и ширење тржишта за сопствене производе који треба да се изборе са оштром међународном конкуренцијом у пласману и продаји.

Глобализација значи међународно отварање пословања у свим фазама креирања нове вредности и продаје, али не само продаје, како би се предности одређеног светског привредног простора потпуније користиле. То је довело до два наизглед супротстављена тока развоја глобалног амбијента пословања: прво, заоштрена међународна конкурентска борба и супарништво, и друго, уједињавање крупних мултинационалних компанија које доминирају свјетском привредном сценом за одређене производе/услуге. Ова два, наизглед супротстављена, тока у суштини су веома повезана и узајамно условљена, јер је управо заоштрена међународна конкуренција довела до међусобног повезивања и удруживања изван националних граница као начин да се ојача и учврсти конкурентска снага, смање ризици и неизвјесност. Мале и не ефикасне привреде претрпјеле су губитак позиција на тржишту, што се манифестовало тако да нема нових запшљавања већ су и запослени радници отпуштени.

Заоштрена међународна конкуренција природно намеће иновације као кључни изазов и нужан предуслов успјешности предузећа. Иновације и иновативна стратегија су такође одговор и начин да се обезбједи, ојача и учврсти конкурентска снага, а повезивање предузећа, најчешће у облику стратешких алијанси, је засновано на потреби да се истраживачки, развојни, технолошки потенцијали укрупне, концентришу и достигну критични ниво иновативне моћи која ће смањити неизвесност и ризик и обезбедити јаку конкурентску позицију.

Интегративни приступ иновацијама и управљању фирмом као цјелином уважавањем стратегије иновативности представљају срж модерних стратегија које задиру у суштину постојања, опстанка и даљег раста и развоја фирме у будућности, као основ њене конкурентности и профитабилности.

Иновације значе промјену у технолошком, економском, организационом домену, а то значи у свим дијеловима и функцијама организације, тако да се модели којима се објашњавају суштина и законитости иновација ослањају на мултидисциплинарни приступ и знања из различитих области и научних дисциплина.

Предузетништво представља менаџмент који препознаје прилике и изазове и уводи иновације и промјене као нормално, природно стање, за раз-

лику од „обичног“ менаџмента који се бави одржавањем стабилног стања без „поремећаја“ које носе радикалније иновације и промјене. Савремени услови привређивања намећу менаџмент типа предузетништва и иновативности као услов опстанка и развоја организације, тако да инсистирање на разликама између предузетништва и менаџмента, као и између предузетничке и „обичне“ фирме губи смисао и било какво оправдање у пракси савремених фирми које послују у условима тржишне утакмице.

Стратешки менаџмент фирме преузима задатке праћења прилика и изазова као и опасности и „замки“ у окружењу, а у самој фирми подстицања сталне иновативности и креативности како би се одговорило на те импулсе. Изазови тржишта и конкуренције, захтјеви раста и развоја у будућности условљавају постављање јасне визије и мисије организације које се остварују стратегијом иновативности.

Иновације и предузетништво су саставни дио свакодневних активности и бриге менаџмента, а услови глобализације и међународне утакмице само појачавају ову оријентацију имајући у виду снагу уједињене креативности и знања која се испољава у деловању стратешких алијанси и мрежа са циљем да се бесконачни креативни напор човјека и даље што ефикасније усмјери ка његовом технолошком, економском, превасходно општем, друштвеном развоју и добробити. У том смислу, активности планирања, усмјеравања, координације, контроле иновативности и предузетништва су драгоцене у остваривању постављених визионарских циљева развоја човјечанства.

Предузетничка организација се сматра синонимом за иновативну, учећу организацију са свим карактеристикама предузетничког управљања, лидерства који подразумева иновативну стратегију, сталне промене и учење, флексибилност и адаптивност, креативност и проактивно дјеловање. Оваква организација може да апсорбује ново запошљавање.

У овом приказу се доследно слиједе идеја, да су иновације у сржи савременог предузећа, те да оне захтијевају препознавање прилика и изазова промјена. Отуда и управљање иновацијама, као стални задатак савремене фирме, брише границе између предузетништва и менаџмента у класичном, академском смислу и смјештају проблем менаџмента савремене фирме у јединствене оквире стратешког и оперативног управљања. Зато се проблематика промјена, ризика и иновација се смјешта у домен сталних задатака стратешког менаџмента предузећа у функцији запошљавања.

Предузетништво је менаџмент који подразумева сталну бригу за шансе и изазове без обзира да ли се ради о развоју послова већ успостављене организације или о отварању новог посла и нове организације. Ограничења нема ни када је ријеч о величини фирме, мала и средња предузећа нису по дефиницији и предузетничка, нити се велике компаније могу а priori сматрати непредузетничким.

Предузетништво је тип менаџмента коме свакако треба тежити без обзира на величину организације и на тип делатности, с тим што ће у неким областима интензивних промјена, предузетни, иновативни тип организа-

ције бити једини могући начин опстанка у изузетно турбулентним и променљивим условима, док ће у дјелатностима мање интензивних промјена бити толерисан и мање предузетно, иновативно оријентисан тип менаџмента.

Иновације су у сржи предузетништва, оне су изазов савременог менаџмента; о остваривању иновација, било да се ради о њиховом стварању или екстерном прибављању, брине стратешки менаџмент, док се на оперативном нивоу спроводи поступак њихове што ефикасније имплементације.

Дакле, овдје се полази од основне тезе да су иновације кључни одговор предузећа и пут ка искориштавању прилика, изазова и шанси. За организације се прилике и шансе које се препознају у окружењу, претварају у иновације које она одабере, развија, осваја, прихвата, имплементира. У оној мјери у којој је организација спремна да иновацију прихвати и ефикасно примени, организација ће бити и предузетничка и иновативна и оставиће могућност додатног запошљавања.

Пословна прилика или прилика за одређени посао или за обављање одређеног посла је шанса да се нешто уради другачије и боље, а иновације су начин, пут којим се та активност обавља другачије и боље.²

1. ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ ТЕХНОЛОГИЈА И ИНОВАЦИЈА

Технолошке иновације које су дале изразити печат привредама развијеног свијета у двадесетом вијеку, посебно САД, Западне Европе и Јапана, представљају срж истраживањима која се баве стратегијама будућег развоја. Посебну вриједност ових истраживања представљају резултати до којих се дошло анализом прошлости а који су општег карактера и значаја везани за општи приступ иновацијама деветнаестог и двадесетог вијека. Драгоцјени су закључци о законитостима њиховог настанка и дифузије, пољења искустава у општем оквиру свјетског развоја и забиљежене неуједначености у развоју у различитим дијеловима свијета, као и успостављање везе између општих друштвених, политичких и економских прилика са промјенама саме технологије и технолошког развоја.

Историјска анализа кључних технолошких иновација, основних законитости и принципа има као крајњи циљ успостављање општих теоријских и методолошких поставки у основи технолошких иновација и нових технологија ради успостављања опште теорије технологије и иновација.

Највећа инвенција XIX вијека је откриће метода инвенције и пут до успостављања иновације. Значај овог драгоцјеног доприноса технологији сагледава се у институционализацији истраживања и развоја (ИР) као планске, систематске и усмерене активности, која је представљала кључ интензивних и радикалних технолошких продора у двадесетом вијеку.³

2 P. Wickham, *Strategic Entrepreneurship*, Prentice Hall, 2001., стр. 74.

3 D. C. Mowery, N., Rosenber, *Paths of Innovation*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

Двадесети вијек је допринио даљем развоју општег модела иновације, јер су забиљежена значајна одступања у пракси од класичних фаза линеарног модела. Овај модел је претпоставио линеарне, сукцесивне фазе и то полазећи од открића, као резултата фундаменталних истраживања, преко инвенције-идеје као резултата примјењених и даље развојних истраживања, долази се до успјешне примјене, комерцијализације и дифузије иновације.

Тај модел представља израз идеализоване стварности и указује на основне законитости у одвијању класично постављеног односа науке и технологије. У пракси се од овог модела веома много одступа, јер нису све иновације базиране на резултатима науке нити слиједе устаљени ток линеарног проласка кроз сукцесивне фазе истраживања и развоја до појаве нове технологије-иновације.

У пракси се унапређујују и усавршавају нови производи и процеси полазећи од постојећих. Овде се не ради о открићу као *окидачу иновационог циклуса*, већ се ради о побољшавању постојеће технологије, њено модификовање и прилагођавање, уз висок степен инкременталног-поступног учења. Временом инкременталне промене прелазе у нови квалитет и развија се сасвим нова технологија, а овај креативни процес често утиче на настајак нових иновационих циклуса, јер се рађају нове драгоцене идеје током усавршавања постојећих технолошких система.

Настајак идеје-инвенције није строго везан за појаву открића и фундаментална истраживања, већ генерисање идеја наступа из разноврних извора. Постојећа пракса представља један од драгоцених извора идеја, а у савременим условима се поступак генерисања идеја сматра критичним за иновациони циклус и систематски се обавља креирање и прикупљање драгоцених идеја за развој *интерно*, у самој организацији, и *екстерно*, из околности. Овакав приступ генерисању идеја значи да ова фаза иновационог циклуса никад не престаје, да је то непрекидна, природна активност примерена развоју технологија у свим њеним фазама. То значи да ток истраживања и развоја који се у класичном моделу завршава настанком технолошке иновације, у ствари је непрекидна активност, а иновација не представља и последњу фазу иновационог циклуса. То је непрекидни креативни процес, непрекинути ланац сталних усавршавања и промјена.

Настајак иновације често условљава изразиту потребу иновација у комплементарним областима. Често је неопходно да се уведу и помоћне иновације или побољшања изворно везана за друге гране и дјелатности да би се примарна иновација могла до краја успјешно да примјени, које се називају и комплементарним иновацијама.

Нови производи се морају прилагодавати и мијењати у складу са захтјевима купца, а процеси се мијењају како би се постигли што нижи трошкови. У том процесу долази и до реорганизације производних погона услед промјена осовне технологије, а вријеме потребно да би се комплементарне иновације успоставиле мјери се годинама, а понекад и деценијама.

Иако је потребно вријеме да би се осјетили значајнији економски ефекти иновација, њихов утицај на општи економски и друштвени развој је опредељујући и од суштинског значаја.

Сазнање о томе да је технолошки развој кључна полуга економског раста и просперитета и прихватање ове полазне основе за тумачење кључних збивања и односа у привреди и друштву, још је једна од тековина развоја у двадесетом веку. Економисти почињу да схватају значај технолошке промјене и доводе је у везу са економским показатељима успјешности и развојем. Један од значајних разлога за ово закашњело поимање значаја технолошког развоја, налази се у чињеници да економски приступ економском расту подразумева представљање одређених величина квантитативно. Мјерење комплексних величина нужних за сагледавање привредног развоја као што су мјере националног дохотка и друштвеног производа, као и одговарајућих инпута, постало је могуће тек 30-их, 40-их година прошлог вијека када су теоретичари развили методологију за праћење и оцјену дугорочних промјена инпута као и процјену аутпута економске активности.

Доступност ових података створило је основу за "откриће доприноса технолошких промена дугорочном економском расту тек 1950-их. Развој правих техника и алата за мјерење и стално праћење дугорочних промјена инпута и аутпута економске активности, условило је даље развој могућности анализе утицаја појединих фактора.

На примеру САД се закључује да, крајем деветнаестог вијека и у првој половини двадесетог вијека, не више од 15% измјереног раста аутпута се може приписати утицају раста измјерених инпута капитала и рада. Изузетно високо учешће од 85% других утицаја у расту аутпута указивао је на то даје економски раст постигнут захваљујући способности "извлачења" већег аутпута из сваке јединице инпута уложене у економску активност. За разлику од екстензивног раста који подразумева улагање у производне факторе, капитал и рад, овде је дошло до интензивног раста. Слиједећи ову мисао може се тврдити да је и раст запослености пораст једног од аутпута.

То значи способност обезбјеђења вишег нивоа аутпута без повећања улагања у основне производне факторе и указује на још један фактор који условљава укупну производност и успјешност привреде а то је технолошки прогрес. Откривен као резидуал, технолошки напредак је уведен као категорија која доводи до раста аутпута који није непосредно последица већих инвестиција у економску активност, али улагања су ипак неопходна да би дошло до технолошког прогреса. Развијена је квантитативна теорија технолошког прогреса која прецизно, математички, дефинише технолошки прогрес.

На основу дефинисане производне функције утврђује се подијела на поједине категорије неутралног и ненеутралног који се даље разврстава на типове радно-интензивног или радно-штедног, односно капитално-интензивног и капитално-штедног.⁴

4 Р. Радић, Стратегијски менаџмент технологија, УПС, стр. 237-252.

Економски развој је теже остварити у одсуству инвестиција у нову технологију јер је већина нових технологија опредмећена у капиталним добрима и стога се велики део нових технологија укључује у економске токове управо инвестирањем.

Технолошки развој доводи и до стварања сасвим нових и до тада непостојећих грана и дјелатности у којима настају сасвим нови производи и сасвим нови захтијеви за радном снагом и запошљавањем.

То је још једна од тековина и карактеристичних обиљежја технолошких промјена у двадесетом и двадесет-првом вијеку. Уочена је правилност у развоју нових дјелатности и грана које у почетку имају нагли успон, а потом доживљавају успоравање стопа раста пошто тржишта бивају засићена. Иновације којима се смањују трошкови процеса неће значајније моћи да продуже њихов животни вијек јер се јавља нижи еластичитет тражње, тако да је излаз управо у подстицајима предузетништву којим се развијају нове гране и нове технологије а тиме нови захтјеви за компетенцијама кандидата који ће бити запошљавани.

Одрживи економски раст условљен је континуалним промјенама у новим производима и гранама привреде.

Поред утицаја нових технологија на развој нових грана и сектора, не треба губити из вида њихов значај у зрелим гранама којима “удахњују” нови живот. Зреле гране доживљују раст продуктивности и појаву нових производа. Долази и до повољних ефеката утицаја технологија из других грана и сектора на зреле гране, тако да се ова појава препознаје под називом интерсекторско кретање и токови нових технологија, што се сматра такође карактеристичним обележјем технолошког развоја забележеног у двадесетом вијеку. Примјер иновација у хемијској индустрији и електроници које су данас уграђене у велики број капиталних и добара широке потрошње доказује изузетну комплементарност савремених иновација.

Међународни трансфер технологије се сматра значајним обиљежјем технолошког развоја у двадесетом веку. Појава различитих облика преноса технологије дала је свој печат привредном развоју великог броја земаља, било да се ради о увозу страних технологија или о извозу сопствених. Разноврсни облици трансфера технологије доказују да је већ на самом почетку двадесет-првог вијека свјетска привреда одмакла на путу глобализације. То доказују подаци о извозу САД, као привредно јаке и развијене земље, као и о растућем утицају мултинационалних компанија на међународни трансфер нових технологија. Огромни напредак који је учињен у областима транспорта и комуникација били су свакако основни технолошки покретач и подстицајни фактор интензивнијем трансферу технолошких знања, добара и капитала у међународним размјерама.

Оружани сукоби на просторима Ех-Југославије, најоштрија економска депресија икад доживљена кроз историју и протекционистичке политике између током тих сукоба, ограничиле су и успориле тренд глобализације за више деценија.

У последњој трећини XX вијека и почетком овога вијека, билежи се настанак веома густе мреже веза и међусобних односа фирми на међународном плану у облику заједничких улагања, различитих стратешких алијанси које доприносе интензивнијем проносу технологија. Нагли развој информационих технологија које обједињују ову међународну мрежу дале су нови квалитет, значење и значај појави глобализације у односу на тумачење и деловање овог феномена с почетка овог вијека.

Повећана стопа технолошких промјена и дифузије технолошких иновација је карактеристика којом се истиче не само растућа фреквентност нових технологија, већ и квалитативно нова својства организација које су у стању да све брже прихватају и примјене нову технологију. То значи да се као одговор на нове прилике јављају све чешће нове технологије и иновације у сржи нових пословних подухвата. XXI вијек биће обиљежен порастом предузетништва и иновација, а иновативна активност у предузећу у суштини никада и не престаје. Предузећа непрекидно држе корак са технолошким промјенама или ризикују да озбиљно заостану и пропадну.

Све бржа стопа технолошке промјене имала је одговарајући утицај и на конкурентску заштиту коју нуде патенти. Све већа комперцијализација иновација као карактеристика савременог развоја прати се, између осталог, и све већим бројем патената који се одобравају. Као што је познато, патент је право власништва које носиоцу тог права обезбеђује заштиту од неовлашћеног коришћења других тог добра у одређеном периоду времена.

Неки аутори указују на податке који говоре о знацима новог великог таласа иновација у свијету.

Зависност технологије од знања или све већи интензитет знања садржан у новим технологијама упућује на чињеницу да нови предузетнички подухват бива такође све више ослоње на знањима и то у два значајна домена: у домену креирања нових технологија и у њиховој примјени и експлоатацији. Успјешни предузетнички подухвати у *Новој економији* овладавају знањима и чврсто су ослоњена на знања. Конкурентност се гради на знањима, тако да доминантна постаје филозофија конкурентности грађена на компетентностима и иновативности. Креативни потенцијали, учење и флексибилност модерне организације чврсти ослонац траже у знањима која им нуде конкурентску моћ, а то постижу различитим стратегијама, структурама, ступањем у мреже и алијансе.

Појава сасвим нове понуде производа праћених потпуно новим технолошким процесима је још једна специфична карактеристика технолошког развоја у претходном вијеку. Прва деценија двадесет-првог вијека разликује се од прве деценије претходног, двадесетог вијека углавном по томе што се јављају производи за које је немогуће или тешко могуће наћи еквивалент у понуди из, на пример, 1910-их. Забележен је и раст укупне количине произведених добара, али нови производи којих раније није било дају далеко снажнији печат и радикално обилежавају карактер промјена које су се догодиле. Измјењен је однос у задовољењу купаца, реактивне и стратегије “одгово-

ра” на њихове захтјеве све више уступају мјесто “проактивним” стратегијама ослоњеним на научне продоре и потребу да се резултати науке све брже претварају у корисно добро, у технолошку иновацију која ће све брже наћи свој пут до корисника и великом брзином остварити дифузију у све области могуће примјене.

Нова производна филозофија је све више базирана на економији опсега напуштајући деценијски доминантну економију обима. Нове технологије које су омогућиле конкурентност серијске и појединачне производње у погледу ефикасности и цијена, унијеле су радикално нове односе и омогућиле флексибилност и потпуну тржишну оријетацију савремених предузећа.

Значај утицаја технолошког развоја на укупни друштвени и привредни раст све се више потврђује, а једна од кључних тековина развоја у овом вијеку везана је за прихватање и уважавање те чињенице. Та растућа свијест о значају технолошког развоја у пракси се одражава на све већа улагања у систематску активност истраживања и развоја на свим нивоима привреде и друштва. Постоји и повратно, узајамно деловање, сам економски развој и остварено благостање дјелује повратно на технолошки развој у значајној мјери обликујући правце тог развоја. Природа и карактер нових технологија настају и под снажним утицајем остварене економске моћи. Радови бројних аутора доказују утицај технолошког развоја на раст продуктивности и дохотка, али не треба занемарити ни повратно дејство, утицај дохотка и степена економског благостања на сам технолошки развој.

Током XX века забележено је стално мењање улога привреде, државе и универзитета као улагача у истраживање и развој и носилаца те активности. Забиљежено је све веће учешће великих компанија у остваривању иновацијске активности, а истраживачке јединице великих фирми се нису бавиле искључиво креирањем нових технологија.

Оне су се бавиле веома широким скупом питања везаних за технологије у фирми, пратиле су технолошке промене у окружењу, конкуренте и имале су посебне задатке у вези са припремом одлука о новим технологијама пружајући подршку у решавању тих сложених питања и пружајући савете менаџерима приликом набавке екстерних технологија. Ово је подстакло нове дисциплине и знања у оквиру менаџмента технологија и технолошких иновација која последњих деценија све више заокупљају пажњу теоретичара и у пракси имају значајне ефекте на нивоу стратешког управљања фирмом.

2. ОПШТИ ПРИСТУПИ ИНВЕНЦИЈАМА И ИНОВАЦИЈАМА

Менаџмент приступ технологији и технолошким иновацијама утемељује историјске категорије општег карактера и приступа иновацијама и иновацијским процесима везујући се за теорију дугих таласа која глобално, историјски сагледава опште услове настанка, развоја и приступа иновацијама у комплексу односа друштва, привреде, економских резултата и технологије.

Дуге историјске развојне циклусе карактеришу и одређене менаџмент парадигме које су утицале на иновацијску делатност. Теорија дугих таласа уводи периодизацију историјског развоја, где се нови таласи економског просперитета везују првенствено за кључне иновације и значајно обиљежје им даје однос према иновацијама и промјене у предузећу као резултат иновација.

Три основне парадигме теорије иновација историјски се смењују и повезују непосредно са конкретним питањима развоја трговине и индустрије током различитих таласа Кондратијева⁵. Три парадигме се односе на три базичне теорије иновација и назване су:

- а) Базична предузетничка теорија;
- б) Базична економско-технолошка теорија, и
- ц) Базична стратешка теорија иновација.

Стратешка парадигма садржи објашњење за иновативно понашање компанија у савременим условима. Повезаност са смењивањем дугих таласа Кондратијева полази од претпоставке да је сваки нови талас заснован на новом начину генерисања иновација у компанијама и да настају нове детерминанте иновационог процеса. Тако се закључује да сваки нови талас доводи до померања, промене парадигме иновационе теорије.

Свака од парадигми настала је у одређено историјско вријеме омеђено дугим таласом, тако да се предузетничка парадигма везује за крај 19. вијека и прелазак у 20.; технолошко-економска парадигма за период од 1930. до 1960-их, а тржишно оријентисана, стратешка парадигма за период који наступа и чији смо савременици.

Елементи три базичне теорије у пракси су често испреплетени и не могу се повући јасне границе међу њима. Често се наилази на предузетништво и технолошки развој који заједнички детерминишу развој компаније. Пракса је увијек комплекснија и не уклапа се у чисте теоријске поставке.

- а) Базична предузетничка теорија сагледава иновације пре свега као резултат напора појединаца. Најутицајнија је на почетку трећег таласа Кондратијева, око 1900. године, а сада доживљава ренесансу са нагласком на мрежама, предузетништву кроз појединачну иницијативу и оснивање малих и средњих предузећа, као и на предузетништву унутар великих организација.
- б) Базична економско-технолошка теорија иновација полази од технологије као основне развојне детерминанте. Карактеришу је устројавање истраживања и развоја као кључне активности настанка и развоја технологија. Промјене у организацији и на нивоу привреде и друштва у целини карактерише све већи значај истраживачко-развојне активности, као програмиране, планске која ангажује све већи проценат средстава и окупља све више људи на пројектима технолошких иновација. Карактеристичан је “technology-push” модел као

5 Руски економиста Кондратијев је творац теорије Дугих таласа у економији.

доминатни. Посебно је актуелна у првом делу четвртог циклуса Кондратјева, 1940-их и 50-их година, али се поново јавља 1980-их уз нове садржаје “market-pull” модела, мреже знања и укључивање јавног сектора.

- ц) Базична стратешка теорија иновација карактерише најновији развој и представља нову парадигму која се јавља и постаје све актуелнија. Ову теорију карактерише тржишна оријентација компаније, стратешки процес планирања за компанију као целину и густу испреплетеност кључних димензија: организације, стратегије, технологије и предузетништва које су детерминанте развоја.

Основна економско-технолошка теорија иновација је до краја рационална, предузетничка теорија је изразито процесуална, док стратешка обухвата својства обе наведене теорије. Предузетничка теорија и стратешка теорија говоре о свим типовима иновација, док економско-технолошка теорија углавном говори о технолошким иновацијама производа/услуга и процеса. Када је реч о управљачком приступу, предузетничка теорија делује уз веома мали степен управљања јер се зна да је веома тешко управљати предузетницима. Друге двије базичне теорије се баве управљањем иновационим процесом. Стратешка теорија полази од веома разуденог управљања и заједно са економско-технолошким теоријом полази од одређене организационе структуре иновативне организације, са јасно издвојеном истраживачко-развојном јединицом. Предузетничка теорија организације полази од веома лабаве и најмање формализоване структуре.

Наведене три основне теорије технологије и иновација везују се за одређена историјска раздобља и економске циклусе. Општи приступ стратешком менаџменту технологије и иновација сагледава се и кроз развој општих модела ИР у организацији.

Три парадигме организације ИР делатности откривају одређени преокрет и промене у односима унутар организације и у односу на окружење које су карактеристичне за промене односа према ИР активности, технологијама и иновацијама.⁶

Прва парадигма одговара најранијим данима организованог ИР када се технолошка изводљивост сматра примарним захтевом у односу на иновацију, друга се везује за тржишно оријентисан ИР, а трећа парадигма се уклапа у концепт стратешки оријентисаног ИР који у складу са одабраном стратегијом фирме укључује елементе технолошке и маркетинг оријентације ИР, али уноси и нове елементе који опредељују правце ИР-а: заштита окружења, друштвене норме и ограничења, циљеви друштвено-економског развоја, задовољство на раду, итд. То је типичан оквир *strategy-pull* модела.

Прва парадигма доминира у периоду 1950-1970. Карактеристично је да се формирају фондови за ИР у организацији, да је ИР у потпуном власништву и под контролом организације. Типично је да се стратешки организација у

6 A. Blecher, J. Hassard, S. Procter, red., *Decisions*, Routledge, London, 1966, стр. 28.

овом периоду оријентише ка технологу-пух, све је већа свијест о значају технологија у свеукупном пословном успеху и трошење за ИР расте.

Друга парадигма доминира у периоду од 1970-их до краја 1980-их доминира тржишна оријентација, модел "market-pull". Карактеристична је децентрализација ИР и раст значаја пословних јединица у креирању фондова за ИР, власништву и управљању ИР-ом. Најкрупнија промјена је везана за измјењен начин мишљења и приступа, када се одбацује концепт технологије која гура и почиње да води рачуна о силама тржишта које „вуку“ активности ИР.

Трећа парадигма развијена је 1990-их и још увек траје, и карактерише је интеграција прве и друге парадигме, раздвајање улагања у иновације производа и иновације процеса које имају своје законитости у животном веку технологије. Фондови за ИР, као и управљање и власништво деле се по карактеру и приоритетима тако да један дио пројеката ИР остаје на корпоративном нивоу, а један део се остварује на нивоу пословних јединица. Оптимизација ИР портфолиа и ресурса остварује се у складу са стратешким циљевима утемељеним у стратешком корпоративном менаџменту.

Иновативне активности фирме карактеришу четири основне димензије:

1. захтјева се континуирана и интензивна колаборација и интеракција различитих функционалних и професионално специјализованих области фирме што значи заједнички рад истраживачко-развојних тимова, производње, маркетинга, финансија, организације да би се стратешки управљало и кретало ка новим областима пословања.
2. Иновативне активности прати висок степен неизвесности и ризика, што се потврђује кроз чињеницу да само једна десетина истраживачко-развојних пројеката доживљава и комерцијални успјех.
3. Иновативна активност фирме је кумулативне природе, јер су технолошка знања по свом карактеру најчешће веома специфична укључујући развој и тестирање прототипова у пилот постројењима, што значи да се иновативна активност ослања на претходно развијене технолошке капацитете фирме без обзира на то да ли се фирма ослања у већој или мањој мјери на куповину готових, туђих технологија или самостално развија и ствара технолошке иновације.
4. Постоје изразите разлике у иновативним способностима које су проистекле из специфичних технолошких способности и вјештина у одређеној области за коју је фирма претходним кумулирањем технолошких знања постала у значајној мјери фокусирана.

Конкурентност се не гради на основама технолошке различитости, већ на основама различитости производа.⁷

⁷ К. Pavitt, оп.цит., стр. 105.

Фирме уласком у одговарајуће технолошке области овладавају свим компонентама технологије, хардвером, софтвером, брејнвером и оргвером.⁸ Посебну пажњу треба посветити компоненти уоргверу која подразумева организацију и управљање, успостављање одговарајућих система координације и контроле да би се нови технолошки потенцијал и све његове предности искористиле за јачање конкурентске позиције, освајање тржишта новим могућностима у остваривању аутпута.

3. ПОЈАМ И ДЕФИНИЦИЈЕ ИНОВАЦИЈЕ НЕКАД И ДАНАС

3.1 Шумпетерова анализа - дефиниције иновације некад

Шумпетер је несумњиво поставио камен темељац економске анализе технолошке промјене. Његова књига Теорија економског развоја (1912) представља нови приступ анализи технологије и иновација. У овом материјалу уведен је концепт иновације која настаје као резултат дјеловања предузетника.

Предузетником се може назвати појединац само онда када је примијенио иновацију.

У теорији се прави разлика између инвенција и иновација. У Шумпетеровим радовима о капитализму, технолошка промјена и развој међусобно су испреплетени и повезују се у јединствен концепт.

Шумпетер је истицао⁹ да стопа и правац технолошке промјене веома тешко могу да се предвиде, или по његовим рјечима, „технолошке могућности су неиспитано море.“ Ове ријечи се данас не сматрају у тој мјери тачним, имајући у виду прије свега систематске, циљно оријентисане, планиране, континуалне активности истраживања и развоја које се спроводе на свим нивоима националне привреде, кроз државне и приватне пројекте. То значи даје остваривање и дифузија технолошких промена мање случајна, све више предвидива и планска активност. Ипак, непредвиђена, случајна открића и иновације и даље су присутни. Настојања да се људске креативне способности усмјере и планирају, оцјене и вреднују, праћена су тешкоћама и суочавањем са комплексним стањем које личи на уморе које тек почињемо да испитујемо.

Шумпетер је писао: „Веома је погрешно тврдити да су предузеће и технологија два раздвојена фактора раста аутпута. Предузеће и технолошки прогрес су једна иста ствар, или још боље, технологија је била пропелерска сила предузећа.“¹⁰

8 М. Леви-Јакшић, Управљање технолошким иновацијама, Чигоја штампа, Београд, 1999, стр.26.

9 J.A.Schumpeter, Capitalism, Socialism, and Democracy, London, Allen Unwin, 1947, str. 118.

10 Ибид, стр. 110.

Ј. Шумпетер је дефинисао иновацију уводећи више елемената које иновација подразумева:

- увођење новог добра или новог квалитета добра које већ постоји;
- увођење новог метода производње који не мора нужно да значи претходно ново откриће и/или инвенцију;
- отварање новог тржишта;
- овладавање новим извором снабдевања сировинама или полупроизводима;
- увођење новог организационог облика у индустрију, подразумевајући тиме такође и стварање или уништавање монополске позиције.

Шумпетер истиче да је, по правилу, произвођач тај који иницира економску промјену. Он је писао: „предузећа уводе нове робе, предузећа уводе техничке новине у производњу „старих“ роба; предузећа уводе нове комерцијалне комбинације као што је отварање нових тржишта за производе или нових извораснабдевања материјалом; предузеће остаје приликом реорганизације индустрије, нпр, остваривањем монопола.“¹¹

Шумпетер је такође истицао да постоји асиметричан однос између произвођача и потрошача и да је произвођач тај који уствари учи потрошача да треба да пожели неки нови производ и открива, објашњава и креира његову потребу. Ово је у складу са концепцијом *technology-push* (технологије која гура) и доминантном филозофијом да је истраживачко-развојна дјелатност фирме задужена за нове технологије и иновације које гура кроз све фазе до потрошача коме даље намећемо, учимо га и откривамо му све предности новог производа. Овај концепт је доживио потпуни преокрет јачањем тржишне оријентације и посматрањем захтјева, жеља, тражње потрошача као основног импулса за остваривање дјелатности фирме. Тај промијењени однос се сагледава у *market-pull* (тржиште које вуче) моделу, а посебно је интересантан у томе што импулси за све пројекте развоја технологије такође долазе као одговор на захтеве, жеље, тражњу купаца.

Нова концепција *strategy pull* или стратегије која вуче удахњује нови живот и актуелност тврдњама Шумпетера да произвођач „учи“ купце и намеће им нову потребу, јер отвара широко поље различитих стратегија од којих је све значајнија *проактивна стратегија* када фирма желећи да оствари улогу лидера и да задржи „зараду пионира“ не чека да се појави тражња на тржишту да би иницирала иновације и промјене као одговор на тај импулс, већ активно креира тражњу, утиче на потребе потрошача и учи их да користе нови производ/услугу. Шумпетер даље истиче „...када је произвођач иноватор он је истовремено и монополиста, све док имитатори не копирају његов производ или метод производње.“¹² Он прави разлику између:

- а) адаптивног, и

¹¹ G. Antonelli, N. De Iiso; *Economics of Structural and Tehnological Change*, Routledge, London, 1997, стр. 17.

¹² Ибид, стр.18.

б) креативног одговора на захтеве окружења.

Адаптивни одговор је процес којим се привреда прилагођава промјени. Креативни одговор је у ствари процес којим привреда и индустрија раде нешто што је изван њихове дотадашње праксе.

Актуелност теоријског доприноса Шумпетера је у значају који је придавао предузетништву и предузетничкој активности у друштву и привреди сматрајући да је развој у суштини резултат иновативне способности предузетника и укључивање нових метода у производњу.

Ј.Шумпетер је, дакле, ставио нагласак на производњу и анализу предузетништва кроз производњу, без ограничења домена услуга које данас узимају све више мјеста у предузетничким активностима. Може се закључити да, по Шумпетеру, нема разлика између домена производње и услуга.

3. 2 Појам иновације – дефиниције иновације данас

У мноштву различитих дефиниција иновација треба одабрати ону која ће пружити најбољи оквир за разматрање предузетништва у организацији. „Иновација је примјена новог знања да би се понудио нови производ или услуга коју траже купци. Другим ријечима, иновација је инвенција којој се додаје комерцијализација.“¹³

„Сва добра (било да су физички производи или услуге) сматра се, састављена су од три фактора: природних сировина, физичког и менталног рада и капитала (новца). Иновација је нова комбинација ове три ствари. Предузетници, као иноватори, су људи који креирају нове комбинације ових фактора а потом их презентирају тржишту на оцјену потрошача.“¹⁴ Међу значајна подручја иновација наводе се:

- нови производи,
- нове услуге,
- нови процеси,
- нови методи рада,
- нови начини испоруке производа или услуга потрошачу,
- нови начини информисања потрошача о производу/услуги,
- нови начини организовања и управљања (менаџмента) у организацији,
- нови односи између организација, вишеструке иновације.¹⁵
- „Инвенција је активност креирања или производње примјеном имгинације, а иновација је комерцијална експлоатација инвенције.“¹⁶

13 A. Afuah, *Innovation Management*, Oxford University Press, Oxford, 1998, стр. 13.

14 P. Wickham, *Strategic Entrepreneurship*, Prentice Hall, 2001, стр. 74.

15 Ибид, стр. 77.

16 P. Finlay, *Strategic Management*, Prentice Hall, 1999, стр. 297.

Прецизно тумачење појмова инвенције и иновације има и практични значај за предузеће у делу који се односи на креирање и одабир стратегије иновативности. Предузеће може остваривати висок степен иновативности, а да при томе није нужан предуслов за то овладавање свим фазама инвентивног поступка који је везан за развој комплексних компетентности у свим кључним областима истраживања и развоја.

Може се одлучити за инвенцију и стратешки развити компетентности у правцу овладавања иновацијом у што краћем року, даље развијајући способности унапређења иновације. Иновација може да буде нови производ или нови начин за производњу производа (процес), нова услуга (попут учења на даљину код високог образовања), или нови начин организовања испоруке неке услуге (нпр. кориштењем Интернета), може да буде и промјена структуре организације или начина запошљавања кадрова.¹⁷ Иновације се по типу разликују:

1. Нови производ или услуга;
2. нови производни процес;
3. нова менаџмент или организациона структура;
4. нови тип маркетинга или свеукупно понашање на тржишту укључујући различите односе са државом и другим званичним регулаторним системима, друштвеним организацијама или специфичним потрошачима.¹⁸

Према Портеру иновација је нови начин да се ствари раде који је комерцијализован. Портер сматра да се процес иновације не може одвајати од стратешких и конкурентских акција фирме. Иновација је и „прихватање идеја које су нове за организацију која их прихвата.“

„Иновације су нове ствари примењене на бизнис производње, дистрибуције и потрошње производа и услуга. Могу се јавити у различитим формама, као што су нове менаџмент процедуре, нове финансијске услуге, нова средства дистрибуције, нови производи, итд. Технолошке иновације су нови производи (иновације производа) и нове машине или опрема (иновације процеса) или побољшање постојећих производа и процеса које се уводи на основу неке технолошке промене коју ствара иноватор и која се комерцијално искоришћује.“¹⁹

Инвенције су технолошка достигнућа која се још увек не експлоатишу комерцијално.²⁰

Иновациони процес је активност или скуп повезаних активности које доводе до само једне иновације или до више међусобно повезаних иновација. Иновациони пројекат је посебан скуп активности који доводи до ре-

¹⁷ Ибид, стр. 297.

¹⁸ J. Sundbo, *The Theory of Innovation*, Edvard Elgar, 1998, стр. 21.

¹⁹ P. Beije, *Technological Change in the Modern Economy*, Edward Elgar, London, 1998, стр. 1.

²⁰ Ибид, стр. 2.

лизације одређене иновације. Фирме најчешће предузимају више иновационих пројеката истовремено.

Према наведеним различитим дефиницијама и објашњењима иновације, издвајају се у основи два типа иновација у предузећу: технолошке и тржишне.

Као примјер успјешне технолошки изазвана иновације је мобилна телефонија. Постоји многопримера успешних иновација које суподстакнуте и директно изазване технолошким продорима. Компаније попут Мотороле у САД, Ериксона у Европи и друге развиле су мобилне целуларне телефоне користећи продоре и иновације у областима електронике, обраде сигнала и микроелектронике. Тако је створено огромно тржиште за које претходно није била изражена тражња.

Када се предузеће формира на основама успешне технолошки изазване иновације оно генерише велики профит, тзв. профит пионира, захваљујући позицији лидера, првог на тржишту, онога који креира тражњу. Ранији примери за успешну технолошки изазвану иновацију су: радио транзистори, касетофони, камкоредери, компакт дискови и слично.

Као примјер неуспјешна технолошки изазване иновације јесте интерактивна телевизија - ИТВ. На жалост, нису све технолошки изазване иновације омогућиле успешан предузетнички подухват, предузеће са успешним економским показатељима пословања. Поред других бројних фактора ризика, тржиште је један од кључних утицајних фактора који представља прејуреку. Успостављање новог производа/услуге које је технолошки изводљиво пролазећи кроз ригорозну тржишну проверу често наилази на и разочарање.

Искуство показује да већи проценат иновација бива одбачен услед тржишне неизводљивости него услед технолошке. Интерактивна телевизија је пример неуспешне технолошки изазване иновације.

Почетком 1990-их развој брзих дигиталних комуникација, видеа и проширења капацитета меморија за чување података, као и развој одговарајућих хардвера и софтвера, створило је очекивања и мотив за нови продор на тржиште, у изгледу је био посао вредан више милијарди долара, интерактивна телевизија (ИТВ).

Данас се може констатовати да су све технолошке препреке отклоњене на путу интерактивне телевизије, што значи да се по жељи гледаоца може окренути филм или пратити одређени програм који се нуди.

Телевизијска студија као и велике и мале компаније пожурили су да се укључе у овај талас. На пример, Дизни је купио АБЦ, Вестингхаус преузео ЦБС, а с краја 1995, АБЦ и Мајкрософту се удружили да би емитовали 24-часовну услугу вести кабловским путем и путем Интернета.

Тржишно изазвана иновација, иновација заснована на тражњи, као што је Интернет. Примјер тржишне снаге или снаге тржишне тражње у стимулisanу иновације може се наћи и у најновијој и континуираној трци која је наступила међу компанијама да освоје мјесто у новом тилдорадуу-

светској мрежи интернета - World Wide Web (www). Тржишна тражња за различитим софтверским пакетима за Интернет била је 1995. веома изражена.

У *Business Week* (октобар, 1995.) писало је: „Инвеститори ће тешко заборавити 9. август 1995. То је дан када се *Netscape Communications Corp.*, која саставља софтвер за Интернет, појавила у јавности. Нетсцапеове деонице које су нуђене по цени од 28 долара порасле су на скоро 75 долара да би се истог тог дана продаја закључила на нешто нижем нивоу од 58 долара, чиме су оснивачи и власници постали милтимилионери. Продаја софтвера за World Wide Web је скочила са 260 милиона долара ове године на 4 милијарде долара 1996., (према подацима Hambrecht & Quistline“).

Оваквих примјера има много али они нису предмет овога разматрања.

Ново знање везано за иновацију може грубо да се подијели у двије кључне области за фирму: технолошко и тржишно. Технолошко знање је везано за компоненте, њихову повезаност, методе, процесе и технике који чине саставни део производа или услуге. Тржишно знање подразумева знање о дистрибутивним каналима, примени производа, коришћењу услуге и очекивању купаца, њиховим жељама и потребама. Производ или услуга се називају иновацијом када су нови, а они су нови утолико што су им нижи трошкови, побољшана кључна својства (атрибути) или имају сасвим нове атрибуте, или су они сасвим нови и никада раније нису постојали.

На основу искуствених података, утврђени су и неки закључци о организацијама које се ослањају на два наведена типа, технолошки и тржишно изазване иновације:

- (1) Технолошки изазване иновације резултат су достигнутог нивоа техничко-технолошког прогреса;
- (2) Компаније које се ослањају на тржишно изазване иновације су најчешће у условима веома изражене и оштре конкуренције, јер су окренуте ка задовољењу исте веома добро идентификоване, јасно изражене тражње на тржишту;

Вријеме које протекне између иницијалног идентификовања потребе од стране пионира и тренутка реализације, веома се скратило, а у високим технологијама тај период је мањи од године дана.

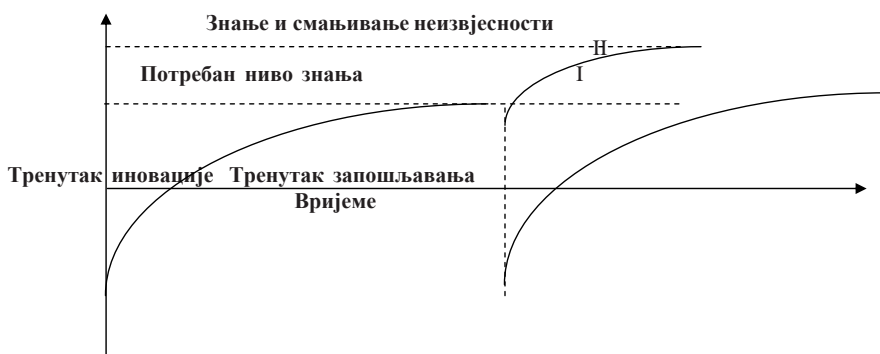
Процјена је да од 3000 идеја за нове производе, 300 су вредне даљег испитивања, 125 постају пројекти, 17 се претвара у конкретне производе, а само је један од пројеката профитабилан. Неуспјеси у развоју лијекова су познати: од 10.000 компоненти које се узимају у разматрање, само једна се нађе на рецепту. Просјечан трошак истраживања и развоја за један лијек је реда величине 150-225 милиона долара. Поређења ради, да би се успоставила нова производна линија за аутомобил потребно је око 750 милиона долара. Нова фабрика за производњу микрочипова кошта око 1,5 милијарди долара.

Са скраћивањем животног циклуса производа, појавама *обрнутог инжењеринга* и копирања производа, скраћивањем времена потребног да се лансира копирани производ са све мањим кашњењем, један од начина да се ипак буде успјешан и одржи конкурентност је да се континуелно уводе нове варијанте и лансирају нове генерације производа. *Casio*, јапански произвођач електронских уређаја широке потрошње, на пример, мијења своје производе отприлике сваких шест мјесеци.

4. ТРЖИШНА И ТЕХНОЛОШКА НЕИЗВЈЕСНОСТ ИНОВАЦИОНИХ ПРОЈЕКТА

Сваки иновациони пројекат прати тржишна и технолошка неизвесност.

Тржишна неизвесност је неизвесност која се јавља услед активности конкурената и купаца. Може се везати за профитну неизвесност или неизвесност да ће иновациони пројекат по завршетку генерисати профит.

Слика 1: Акумулирање знања, смањивање неизвесности и почетак запошљавања

Технолошка неизвесност се бави питањима која треба разрешити у фазама ИР и у свим другим фазама иновационог процеса. Ова неизвесност је посебно критична у процјени трошкова и трајања иновационог пројекта. Технолошка неизвесност настаје јер се јављају технолошки проблеми који су сасвим нови који траже разрешење што изискује време. На почетку планираног пројекта технолошка неизвесност је највиша, а са акумулирањем ИР напора усмјерених ка решавању технолошких проблема, ова неизвесност се полако смањује. Ово представља редуковање технолошке неизвесности. *Ниво И* је ниво знања који је неопходан за решавање свих технолошких проблема и појаве производа/услуге на тржишту. *Ниво ИИ* је ниво на коме

се јављају додатни проблеми после продаје или примене у самој организацији.²¹

И поред тога што се технолошка неизвјесност најчешће не сматра озбиљним проблемом за менаџера, сматра се да постоји законитост и условљеност између концентрације ИР напора и издатака и решавања технолошких проблема и елиминисања технолошке неизвјесности. Ипак остаје чињеница да иновациони пројекти имају различити степен технолошке неизвјесности, да се они у високом проценту још увек одбацују услед нерешених технолошких проблема и да постоји одређена повезаност између типа иновације и технолошке неизвјесности.

Доводе се у везу два основна типа иновација: иновација производа и иновација процеса, са технолошком неизвјесношћу. Емпиријске студије показују да последњих деценија технолошка неизвјесност типичних иновационих пројеката расте. То се догађа, између осталог, због повећане међународне конкурентности међу фирмама на већини тржишта што упућује иноваторе да истражују све мање познате области и технолошка подручја и да убрзавају иновациони процес. Још један разлог је све већи број технолошких подручја која се морају повезивати да би се креирале иновације.

Технолошка неизвјесност се, стога, треба увијек доводити у везу са потребном брзином и са комплексношћу иновационих пројеката. Повећати брзину иновационог пројекта или одабир комплекснијег пројекта ће условити раст укупних трошкова иновационог пројекта јер расте технолошка сложеност а самим тим и неизвјесност. Однос између брзине иновације и укупних трошкова пројекта познат је као *trade-off* (замјена, трговина) између времена и трошкова.²²

Укупни трошкови иновационог пројекта повећавају када се вријеме трајања пројекта смањује. Вријеме трајања је период од почетка пројекта све до успешног завршетка, тј. до тренутка када је производ уведен на тржиште или се нови процес почео да примењује у самој фирми.

Технолошка неизвјесност пројекта постоји само *ex ante*. Када се сви технолошки проблеми ријеше технолошка неизвесност пројекта се своди на нулу и *тада почиње запошљавање*. Ако се сви технолошки проблеми реше пре тренутка комерцијализације, остаје питање комерцијалног успеха иновације. Тржишна неизвесност постоји *ex post*. Непредвиђени догађаји, као што су, на примјер, појављивање имитатора убрзо пошто се појавио нови производ, или се конкурент појавио сасвим независно са сличном иновацијом отприлике у исто време, могу да угрозе профит.

Теоријски гледано, фирма као рационални доносилац одлука, ће инвестирати у иновациони пројекат када је очекивана предност већа од очекиваних трошкова, и када се ове нето предности (повраћај инвестиција, или слични показатељи) налазе изнад нивоа који је прихватљив за фирму. *Само тада постаје оправданост запошљавања*.

²¹ П. Беије, Ибид, стр. 98.

²² Ибид, стр. 101.

Висок степен тржишне неизвесности може да има два потпуно супротна ефекта:

- (1). фирме могу да постану веома обазриве што се одражава у осјетном смањивању издатака за иновације (ИР), или
- (2). може да их стимулише да убрзају иновационе пројекте и да се тражи комплексна технологија која им може отворити на пример, тржишну нишу. Повећана брзина и комплексност условљавају раст издатака ИР. Ниски трошкови и ниска комплексност иновације могу да изазову ниске иновационе профите, док већа брзина и комплексност могу да пружи већу шансу за монополски профит. *У првом случају, запошљавање је незнатно, а у другом случају знатно.*

Тржишну неизвјесност иновационог пројекта условљавају фактори у окружењу фирме и углавном се односе на:²³

1. Режим апропријабилности или релативну лакоћу са којом друге фирме могу да имитирају нови производ који се јавио на тржишту или нови процес који је примењен. Правна заштита може да пружи чвршћи режим и заштити иноватору, а уколико је он лабавији велики део профита ће отићи имитатору. Овај режим зависи од:
 - а) правне заштите иновације ослоњене на патентна права и заштиту знака и друга правна ограничења од имитирања;
 - б) Природе технологије, јер се неке технологије лакше имитирају а неке теже. Уопштено гледано, нове производе је лакше имитирати, него процесе, иако је познато да нов производ често значи измјењен, нови процес. Поред тога, природа технологије се односи на степен експлицитног, кодификованог знања који носи. Теже је и спорије усвајати технологију која носи висок степен некодификованог, скривеног (енгл. tacit) знања.
2. Животни циклус технологије је фактор који треба имати у виду када се размишља о тржишној неизвесности. Анализом животног циклуса технологије обухваћени су бројни екстерни фактори, из окружења организације, на којеорганизација има само одређени ограничени утицај. Животни циклус технологије уважава фактор времена који је за иновацију критичан, пројектује динамилку промена тражње и успоставља стратешке димензије и позицију технологије у односу на захтеве купаца, флексибилност процеса и различитост производа који се нуде. Успоставља се више фаза у оквиру животног циклуса тражње, а технологија се карактерише као стабилна, зрела/флексибилна или турбулентна у зависности од кореспондентног животног циклуса технологије (производа и процеса) у односу на животни

23 Ибид, стр. 109.

циклус тражње.²⁴ Када се установи основни стратешки карактер технологије у зависности од карактеристика гране, сектора, тражње, понашања конкурената, тржишна неизвесност иновационог пројекта се може ближе идентификовати.

3. Могућност контроле над комплементарним иновацијама и ресурсима који условљавају успех примарне иновације често се налазе изван саме организације и она предузима одговарајуће мере да неизвесност у погледу комплементарних ресурса смањи. То су мреже и алијансе, вертикално и хоризонтално повезивање са другим снабдјевачима, купцима, предузећима у истој врсти дјелатности или у сасвим различитој, најчешће комплементарној области, којима предузеће јача могућност контроле над комплементарним иновацијама и ресурсима које су некада пресудне за успјешност сопственог иновационог пројекта и које представљају дио „тржишне“ неизвјесности, тачније неизвесности које потичу из окружења и које значајно одређују исход иновационог процеса.

ЛИТЕРАТУРА:

1. A. Afuah, *Inovation Management*, Oxford University Press, Oxford, 1998.
2. A. Blecher, J. Hassard, S. Procter, (red.), *Decisions*, Routledge, London, 1966.
3. D. C. Mowery, N., Rosenberg, *Paths of Innovation*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
4. G. Antonelli, N. De liso; *Economics of Structural and Tehnological Change*, Routledge, London, 1997.
5. J. Sundbo, *The Theory of Innovation*, Edward Elgar, 1998.
6. J. A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism, and Democracy*, London, Allen Unwin, 1947.
7. М. Леви-Јакшић, *Управљање технолошким иновацијама*, Чигоја штампа, Београд, 1999.
8. P. Beije, *Technological Change in the Modem Economy*, Edward Elgar, London, 1998.
9. P. Finlay, *Strategic Management*, Prentice Hali, 1999.
10. P. Wickham, *Strategic Entrepreneurship*, Prentice Hali, 2001.
11. Р. Радић, *Стратегијски менаџмент технологија*, УПС.

²⁴ М. Леви-Јакшић, *Управљање технолозијама и иновацијама*, Чигоја штампа, Београд, 1999, стр. 151-155.

ИНФЛАЦИЈА, НЕЗАПОСЛЕНОСТ И ГЛОБАЛНА ЕКОНОМСКА КРИЗА

Претходно саопштење

УДК 330.342.15:331.56

проф. др Жарко Ристић
доц. др Радован Клинов
Универзитет за пословне студије
Бања Лука

Abstract: *In today's global economic world inflation is no longer number one problem in theory and practice. Unemployment as a current world issue, has taken over the initial position in scientific research of concerned global world. World unemployment (230 million unemployed people) in times of global economic crisis and financial recession has almost become an incurable problem of macroeconomic politics of the OECD and EU, which incorporates abandoning of the previous models of economic growth based on consumption and promotion of a new model of growth based on savings, investments and competition and with that the level of unemployment.*

Key words: *inflation, unemployment, global crisis, economic stability, economic growth, fiscal deficit, public debt*

Апстракт: *У данашњем глобалном економском свету инфлација није више проблем број један у теорији и пракси. Незапосленост, као горући светски проблем, преузео је челну позицију у научно - истраживачкој делатности забринутог глобалног света. Светска незапосленост (230 милиона незапослених) у условима глобалне економске кризе и финансијске рецесије постала је готово неизлечив проблем макроекономске политике ОЕЦД и ЕУ, што инкорпорира напуштање досадашњег модела привредног раста заснованог на потрошњи и што промовише нови модел раста заснованог на подстицању штедње, инвестиција, извоза и конкурентности, па, самим тим, и ниво запослености.*

Кључне речи: *инфлација, незапосленост, глобална криза, економска стабилност, привредни раст, фискални дефицит, јавни дуг*

Данас се у теорији и пракси сматра да је инфлација већ укроћена горопад. Но, будност монетарних стратега није на одмет, јер се инфлација може повратити већ код „првог“ оживљавања привреде. Ко контролише цене увек слугује опасност. Велика горопад обезвређивања новца која већ више од три деценије држи у својим раљама готово цео глобус тренутно је опасно укроћена, челницима емисионих институте и монетарним политичарима, у међувремену, инфлација изгледа као обична параноја. Чак се и у земљама у транзицији стопа обезвређења новца креће у просеку око 10-15% с тенденцијом даљег опадања упоредо са с падањем троцифреног поскупљења. Поскупљења су нагло пала и у развијеним змијама (са 12% почетком 80-тих година на само 2% у 2009/10 години, што је најнижи ниво инфлације од 1960.године).¹

У актуелном тренутку и земље слабих валута почињу да се дрско такмиче у рекордима сопствене стабилности. „У Италији, са њеним аутоматским прилагођавањем плата ценама (индексација звана „scala mobile“) због чега је једно време сматрана за неку врсту узорне инфлационе земље, стопа пораста цена ове године пашче на историјски најнижи ниво од три одсто. У Француској, навикнутој на поскупљења, обезвређење новца у протеклих неколико година било је вишеструко ниже од светског рекордера стабилности Немачке»² Тако је вулкан инфлације дефинитивно угашен (Л. Тхуров), чему је свој допринос посебно дала монетарна политика (Х.Тиетмевер). У модерном свету сада, бесни „ценовни рат“ без обзира шта је у питању (аутомобили, намештај, текстил, бела техника, електроника и др.).

Дисконти и јефтине препродавци својим дампишким ценама извршили су притисак на традиционалну трговину на мало која сада својим „распродајама“ по ниским ценама са своје стране терају те исте дампишке понуђаче у стечај». Тако је стратегија јефтиноће доспела и до производње, која, најпре, утврђује цене својих производа, а затим, смањује трошкове производње.

Инфлациони притисци су нагло попустили иако смо на њих већ навикли током више деценија. То попуштање коначно је постало јасно и финансијским тржиштима, као и менаџерима фондова и банкарским аналитичарима, који су, у протеклим годинама, непрестано предвиђали нове тенденције поскупљења и таласе инфлације, и показивали узбуне, „У Великој Британији су, на пример, готово сви експерти предвидели ново обезвређивање новца кад је британска фунта, приликом колапса Европског монетарног система изгубила готово 20 одсто своје вредности. Међутим, пророци су погрешили. Стопа инфлације је пала на рекордних 1,6 одсто и од тада опет само незнатно порасла.”⁴

1 Ж. Ристић и А. Живковић, *Финансијска макроекономија*, Чигоја, Београд, 1998.

2 *Економска политика*, бр. 2347, од 31. марта 1997.г. стр. 37.

3 А. Patrick, *Macroeconomie*, Economica, Paris, 1996.

4 *Економска политика*, оп цит., ст.37.

Финансијска тржишта су у Немачкој страховала, почетком двехиљадитих година, од новог раста поскупљења, јер је новчана маса, услед поновног уједињења, јако нарасла. Но, на опште изненађење посматрача конјуктуре стопа инфлације се преполовила за две године на једва 2%, наставивши од тада и даље да опада, да би на крају раст цена био мањи од 1,4%.

Највећи грешници, који су највише и промашили, јесу амерички аналитичари. У протеклим годинама 2. пута су жестоко погрешили: *први пут* су зазвонили на узбуну после пораста цена сировина; *други пут* су опомињали на опасност од инфлације услед пораста запослености⁵. Тако су допринели хистеричним гужвама на берзама идући од једног мини краха до другог. Економетријске студије тржишта радне снаге указивали су увек на нови старт инфлације. Томе су поговали и извештаји емисионих банкара и монетариста, који су годинама у главу сваком утеривали „просто правило”: ако стопа незапослености падне на шест одсто, предстоји ново кретање цена навише”, но, стара правила очигледно више не важе. „Ово сазнање се сада побија и код банкара и менаџера фондова. Тзв. инфлационе премије, којима су тржишта кажњавала хартије од вредности угрожених валута, у протеклим годинама су упадљиво смањене. Пре дванаест месеци су италијанске камате папира од вредности биле још готово пет процентних поена изнад немачких. Од тада се размак више него преполовио. Међутим, као покретачи глобалних стабилизационих трендова радо се проглашавају монетарни политичари. У ствари, владе и емисионе банке су се осамдесетих година широм света опростиле од веровања у привредно чудо према коме се незапосленост могла успешно сузбијати уз помоћ штампања новчаница”⁶. Но, преокрет не би био тако снажан и упечатљив да заговорници нису имали међународна робна и финансијска тржишта за снажне савезнике, а и глобализација је постала права противтежа (М. Веинденбаум).

Места производње и извори набавки могу се данас метеорском брзином преселити у иностранство, што знатно смањује тржишну моћ предузећа и синдиката. Брзо пресељење производње по светским пунктовима учинила је светску понуду прилагодљивом више него икада⁷. А национална исцрпљеност капацитета брзо попуњавају странци ускакањем у домаћу производњу. После реинтеграције „З и И” Немачкој су биле потребне огромне количине и роба и капитала за нове покрајине „иза зида”, али без наглог раста цена (инфлације) које је потерао вртлог потражње. Прилив робе и капитала у Немачкој дошао је из целог света, а немачки ниво цена повећао се за само пар процентних поена.⁸ Бундесбанка је тада чврсто држала новчану масу иако је биланс плаћања постао дефицитаран. Конјунктурни удари од тада, се више одржавају на кретања девизних курсева него стопе инфлације (Н. Флассбек). „Као што су робни токови широм света повећали флексибилност

5 R.G.Lipsey, *Macroeconomic theory and Policy*, E. Elgar, 1997.

6 *Економска политика*, оп. цит., ст. 38.

7 Р.Пау, *Economie publique financiere*, Ed. Themis, Paris, 1996.

8 *Економска политика*, оп. цит., ст. 38.

привреде, тако су међународна тржишта капитала довела до више дисциплине код влада и емисионих банака.” Сваки министар финансија, који данас покушава да свој терет дугова смањи уз помоћ инфлације, „осећа на својој кожи моћ тржишта”, сматра некадашњи гувернер Канадске националне банке. Већ и најмањи инфлациони сигнал може да изазове снажне реакције и улагача и креатора економске политике

Кад је, на пример, америчка конјунктура поново почела да се загрева, улагачи су у страху од новог раста цена почели масовно да се ослобађају државних облигација. Одмах су курсеви почели да падају, а дугорочна америчка камата је скочила у вис за читав процентни поен. Без потребе за интервенцијом емисионе банке тржишта су тек такорећи у сопственој режији смањила раст производње и ликвидности.⁹ Стога се свако одступање, свесно или несвесно, од курса стабилности, данас немилосрдно пенализује. (О. Исинг)

Број економиста, који предвиђају дефинитиван крај сваке инфлационе претње, сваким даном је све већи и већи. То поткрепљују чињеницом ширења нових средстава плаћања, као што су електронске новчане берзе (cyber - cash), које и доприносе драстичном смањењу монетарне основе емисионих банака. „За облик инфлације на коју смо ми до сада, навикнути то би имало огромне последице: где год је новац емисионих банака великим делом замењен приватним, кредитним односом, чувари валуте не могу више по свом сопственом нахођењу да шире ликвидност. То би за инфлацију представљало дефинитивни смртни удар.”¹⁰

Финансијска тржишта су данас преотела емисионим банкама толико моћи да познати економисти међународне сцене сматрају да се дефинитивно може рећи „збогом ери перманентног обезвређења новца.” Због тога, Roger Bootle у својој књизи „Смрт инфлације (Лондон, 2009) истиче: „Добродошло време нулте инфлације које ће наше економске навике и начине понашања у потпуности одбацивати”. Валутни истраживачи су већ убеђени да ће људи опет живети у свету цена који је постојао у касном 19. и раном 20. веку, када је ниво цена дуго времена остајао стабилан. Тако очекивани, будући ниво стабилности донеће привреди и друштву бројне предности: (а) потребе за државном интервенцијом биће много мање, (б) пословно планирање будућности биће чвршће и сигурније са стабилним калкулацијама менаџера, (ц) предузетни ризик биће редукован, а трошкови истраживања нижи, (д) ценовни сигнали биће јаснији и разумнији и (е) бизнис очекивања биће ухвативији за креаторе економске политике и монетарне ауторитете. „Истовремено ће, међутим, кретање према ери ниских цена суштински изменит и привредни живот у развијеним земљама. Поседници некретнина неће више моћи да полазе од тога, да ће општи страх од инфлације повећавати вредности њихове имовине. Менаџери ће морати да се привикну на све већу ценовну свест потрошача. Улагачи капитала неће

9 Исто, стр. 38.

10 Ибидем, стр. 39.

више моћи да рачунају са аутоматским инфлационим премијама за своје вредносне папире. Пре свега, мораће да се преорјентишу економски политичари. Пошто су деценијама били усмерени на борбу против обезвређивања новца, сада ће можда добити једног новог противника: дефлацију.”¹¹

Јапан и Швајцарска су добар пример драстичног обарања есконтне стопе на 0,5%, односно на 1% због опадања цена који прати стагнантни привредни раст и губљење радних места. После пропасти дугогодишњег спекулативног таласа на тржиштима акција и некретнина овим привредама прети опасност да буду увучене у силазну спиралу. Сада цене и даље падају, а финансијским институцијама и банкама прети опасност стечаја. И ако владе не преокрену ситуацију својим коњунктурним програмима ове земље засигурно одлазе у амбис дефлације. Ови “примери” показују и оно шта економисте највише плаши при ниским стопама, инфлације, пошто драстични поремаћаји цена онемогућавају монетарну политику да подстиче штедњу ниским (или негативним) каматама (што и централне банке не могу трајно да одрже такво стање).¹²

Генерално посматрано, општи пад цена мора доводити, и до пораста незапослености уколико новчане зараде не буду падале у истом обиму. А то значи да се и запослени и синдикати морају навићи на будуће смањивање новчаних зарада. Како ствари стоје, за сада представници запослених у САД спремни су само да прихвате замрзавање нивоа зарада, али не и смањење надница. Можда то смањење и није потребно уколико се разуман инфлациони циљ креће око стопе 1-2% годишње (Д. Кругман). Но, амерички економиста Martin Feldstein, још ригорозније гледа на ниво инфлације, који пројектује на око 2%, јер све што је „преко тога” свако поскупљење директно смањује привредни раст. Зато је неминовно да се људи науче да баратају са ниским стопама инфлације (М. Feldstein). То може бити тачно под условом да старе навике нису дубоко усађене: проклета инфлациона очекивања су увек непријатна изненађења.¹³ Када је нпр. у Великој Британији после кризе Европског монетарног система (ЕМС) дошло до пораста цена и пада нивоа камата, конзервативна влада је рачунала са порастом популарности. Међутим, уместо тога министарства и посланици су били преплављени протестним писмима у којима су се узбуђени власници вредносних папира жалили на срозавање номиналних камата. Власници кућа на Острву су се још више осећали превареним. Они су деценијама, у своје грађевинске калкулације урачунавали високе стопе раста инфлације и цена некретнина. Тако су, по њиховим очекивањима, њихови реални кредитни трошкови током година требало да буду све мањи. Међутим када су стопе поскупљења драстично опале, одмах су и цене некретнина „пале у подрум”. Многи градитељи „кућица у цвећу” дошли су у акутну новчану насташицу, а

¹¹ Ибидем, стр. 39

¹² J. F. Goux, *Economie monetaire et financiere*, Economica, Paris, 1996.

¹³ R. Vincke, *The New Money Management*, J. Wiley and Sons, N. York, 1996.

прави преокрет ни данас није на видику.”¹⁴ И у наредних 20 година цене кућа ће остати упорно на релативно ниском нивоу (D.Wood), јер је клизање цена надолe ноторни феномен с краја 20. века када је свануло макроекономској стабилизационој политици. То се још увек не узима као добар економски повод за разумно обарање номиналних дохотака, новчаних зарада, пензија и доприноса за социјално осигурање, јер такви облици „новчане илузије” не пролазе у европским привредама.¹⁵

* * *

Савремена светска финансијска криза карактерише се сложеносту у глобалним ефектима, што до сада није забележено у економској историји. Криза је настала у финансијској сфери, али се пренела на целокупан реални сектор и светску привреду у целини. Често се поставља питање: да ли је до кризе дошло дириговано или је резултат тектонских поремећаја у функционисању савременог неолибералног кредитно-тржишног система. Улазећи у анализу светске кризе неспорно је да је до сада и наметнути неолиберални и монетаристички модел доживео свој потпуни слом, што је из темеља пољуљало стубове неолибералног капитализма. Неолиберализам је „отворио» националне привреде и учинио их је незаштићеним за продор западног капитала, и невиђену експлоатацију преко виртуелног капитала и долара, као националног и светског новца без реалне основе и покрића. Безвредним папиром куповало се по свету све и ломиле „непослушне,, државе. У основи, ради се о стварању „периферних држава и привреда у интересу крупног западног финансијског капитала.¹⁶

Стопа економског раста је дубоко негативна, испод „стопе раста” у највећем броју земаља Европе. Ради се о стагнацији, а затим ретардацији или „имплозији“ развоја, што је резултат изабраног погрешног модела развоја. Светска криза је само продубила проблеме и убрзала кризу. Највећи допринос ниској стопи раста дају услуге, посебно трговина, саобраћај и финансијско посредовање, док је домаћа производња у стагнацији, односно у дубоко негативној стопи раста (опадање од 20-25 одсто). Све се то догађа у условима огромног прилива страног капитала од преко 55 милијарди долара (приватизација, ново задуживање и дознаке из иностранства). Просечна стопа раста индустријске производње у периоду 2001-2010. године износила је свега 1,9 одсто, а пољопривредне производње 0,8 одсто. Производња драстично опада између 24 и 34 одсто (различно по гранама). Домаћа производња је практично уништена (посебно политиком курса динара, потпуном либерализацијом увоза и погрешном приватизацијом предузећа).

¹⁴ *Економска политика*, оп. цит., ст. 39.

¹⁵ С. Комазец, Ж. Ристић и др А. Живковић, *Монетарни менаџмент*, Чигоја, Београд, 1998.

¹⁶ С. Комазец, *Монетарна и фискална политика и економски раст*, Чигоја, Београд, 2007. ст. 799-783.

Нема ту стимулативне ни заштитне политике, али ни осмишљене индустријске и пољопривредне политике. Све је подређеном стихијском деловању „закона тржишта”. Државна политика је потпуно нестала (посебно политика робних резерви, откупних цена, гаранција и подстицајних мера макроекономске политике). Домаћа привреда и производња су готово уништене на погрешном концепту развоја стабилизације, пошто је прихваћен без резерве неолиберални модел (приватизација, либерализација, децентрализација, дефискализација) ММФ и западних финансијских институција, који је у свим земљама у којима је примљен, изазвао разорне ефекте у привреди и друштву. Радници масовно остају без посла. Масовни раднички бунт је резултат лошег модела вођења развојне и стабилизационе политике.

Централна банка и влада истичу као приоритетан циљ стабилизације привреде односно „стабилност цена и девизног курса”, као синоним стабилности привреде и друштва. Међутим, званична инфлација се кретала 2006. године 6,6 одсто, 2007. године 10,1 одсто, 2008. године 8,6 одсто (стварно око 12 одсто). У 2009. години износила је на годишњем нивоу од 10,7 одсто (тако да је раст пензија већ инфлаторно потпуно обезвређен): „коридор инфлације” (или циљна инфлација) износио је у 2009. години 3-6 одсто, пројектована је 6 одсто, очекивана 9,8 одсто, а стварно могућа 15-16 одсто. И то заванично представља „стабилизациони синдром” у који је укључена и рестриктивна монетарна и фискална политика, али и потпуно погрешна спољнотрговинска политика и политика платног биланса (задуживања). Привреда може имати ниску инфлацију (дефлацију), рецесију и велику незапосленост рада и капацитета, ниску производњу и потрошњу и маргиналну домаћу штедњу, али то води гушењу производње и развоја, паду стандарда и огромној незапослености. Концепт приватизације је погрешан с потпуно погрешном употребом приватизациони прихода (буџет, јавна текућа потрошња). Ради се о продаји имовине (капитал) колектива који је стварао капитал под видом „друштвеног власништва.” До сада је продато око три хиљаде предузећа у којима је било запослено 34 хиљаде. Остварени приходи од приватизације износе укупно 2,8 милијарди евра, од чега је требало инвестирати 1,4 милијарде. Инвестиције нису оживеле и крећу се по стопи од око 14 одсто бруто домаћег производа (што износи свга 3-4 одсто изнад амортизације). У социјални програм није уложен ни један динар последњих пет година. Продата предузећа и банке од 3, 4 милијарде евра готово је једнако само једном (новом) кредиту ММФ од 3 милијарде евра. Приватизација је један од стубова неолиберализма (који је доживео крах као концепт у капитализму). Но, наши економисти тврде даје „приватизација без замене” и да је „улазак државе у предузећу историјски поражен концепт.”¹⁷

Наши фундаменталисти су у функцији крупног капитала и приватизације, по сваку цену. Потпуно су искључили социјалну политику, односно „социјалну правду”. Социјална правда није само давање из буџета за со-

17 Ж. Ристић, *Фискални менаџмент и економија јавног сектора*, Етностил, Београд, 2010.

цијалне и драге трансфере, а још мање за добијање средстава из „предприступних фондова ЕУ”. Огромна прерасподела богатства преко приватизације довела је до невиђеног социјалног раслојавања друштва. Заговарати приватизацију по сваку цену, одбацивати социјално - развојну интервенционистичку улогу државе, као „коректора” приватно-капиталистичког система и тржишно-профитног мотива (у функцији финансијског капитала), велика је превара социјално обесправљеног народа на ивицу егзистенције. Не може бити социјалне правде и „социјалне равнотеже” у друштву с доминантно приватним власништвом и мотивом профита, уз огромну прерасподелу дохотка у руке носилаца капитала, где су запослени голи привезак капитала. Говорити сада о социјалној правди, као главном реторичком питању и пароли потцењивање је здраве памети народа. Какву социјалну правду траже наше демократе - оруђе крупног капитала и страних и сопствених интереса, када су све продали (банке, предузећа, земљиште) страном капиталу и домаћим тајкунима. Запослене су претворили у привезак капитала, без социјалне и синдикалне заштите. Сада је то вулгаризација идеје „социјалне државе”. Прихватање идеја и концепта неолиберализма (приватизација, дерегулација, дефискализација, децентрализација и си.) носиоци власти су се јасно негативно одредили према социјалној правди и функцији државе. Екстремна концентрација финансијске моћи, дерегулисана тржишта и апсолутна владавина новца јесте то што одликује ултралиберализму. Ту је политика неодржива. Она је погубна за запослене, који су под све већим притиском, све сиромашнији и све задуженији, али на дуги рок и за финансијске моћнике који максималном експлоатацијом радне снаге гуше сопствено тржиште. У тој перверзној конфигурацији, новац је тај који кроји права и достојанство човека¹⁸.

Средња класа код нас је уништена, док се у ЕУ осећа тотално несигурно, готово у потпуној неизвесности (уз све већу незапосленост). Она је изгубила стабилну социјалну државу („државу благостања”), стабилан радни однос, радничка права, слободу говора, слободу удруживања и могућност заштите својих радних и социјалних права преко ослабљених синдиката. Крупан финансијски капитал је у офанзиви и руши све баријере пред собом. Нарастају сви елементи финансијског империјализма. Интернационализовани капитал не бира средства у сламању снаге запослених, док незапослени немају никаква права и моћ. Колика је брига носилаца економске политике за запослене, незапослене и уопште популациону политику? У нас је укупно било запослено 2001. године 2.102.000, док је крајем 2008. године то пало на 1.990.000. Оно што показује снагу и виталност привреде и друштва јесте да је запосленост у привреди смањена у исто време за 373.000. Незапосленост се креће на нивоу од 870.00 до 950.000. Но, већ сада имамо 1.660.000 пензионера (уз то нам популација спада међу најстарије у Европи), при чему број пензионера брже расте од новог запошљавања, уз

¹⁸ Ж. Ристић и С. Комазец, *Глобални финансијски менаџмент*, Универзитет за пословне студије Бања Лука, 2010.

тенденцију сталног погоршавања односа. Тренутно на једног запосленог у привреди (где се ствара национално богатство) која грца у неликвидности, под високим пореским третима, кризи производње, великим кредитним обавезама и др. долази 1,6 пензионера, и један незапослени. Ако томе додамо и 2 издржавана члана до 15 година старости, то је 5,6 издржавана на једног запосленог. Стварна стопа незапослености није 24 одсто, већ 38 посто. Томе треба додати и око 240.000 младе и способне, школоване, редуковане популације отишле у иностранство. Индекс беде (стопа незапослености и стопа инфлације) креће се око 45-48 одсто.

Буџет је дошао у само средиште интереса јавности, али и највећих дилема како попунити „буџетску рупу”. Истина је, да је висина јавних расхода и прихода у бруто домаћем производу изузетно висока 53 односно 51 одсто и спада међу највише у Европи. Дефицит консолидованог биланса јавне потрошње није се појавио само у 2008. години, већ је присутан и у претходним годинама. Тако је званични дефицит износио: 2006- 33,5 милијарде, 2007- 46,1 милијарду и 2008-54,7 милијарди. Међутим, у издатке буџета нису урачунати „драги издаци” (отплата главнице домаћим, и страним кредиторима и набавка финансијске имовине), што је нужно учинити, тако да се ситуација из основа мења. Тако је у 2005. уместо суфицита од 17,7 милијарди остварен дефицит од 14,7 милијарди динара, док се у 2006. дефицит повећава на 89,9 милијарди, 2007. године 83,6 милијарди и 2008. године 112,1 милијарда¹⁹. За 2009. годину првобитно је планирано 49 милијарди дефицита, а касније ребалансом читавих 90 милијарди. Ако је економски раст планиран најпре 7 одсто, затим је коригован на 3,5 одсто, уз прву процену пада од минус 2 одсто и коначно очекивани стварни пад бруто производа од минус 6 до минус 8 одсто, уз очекивану стопу инфлације од око 10-12 одсто. То ће нормални раст износити око 2-4 одсто, што је и база за буџетску потрошњу. Бруто домаћи производ (номинално) порастао би са 2.798 милијарди из 2008. а 2854 милијарде у 2009. години (захваљујући деловању инфлације). Буџетски дефицит у 2008.години не износи око 2 одсто у бруто домаћем производу, већ 4 одсто, док дефицит на класичне јавне расходе износи 9,2 одсто и средства уплата од приватизације из буџета су трошена за текућу јавну потрошњу. Без ових приватизационих прихода у буџету дефицит у 2003. би износио 45 милијарди (или 22 одсто буџетских прихода), у 2005. години 29 милијарди уместо приказаног суфицита од 17,7 милијарди и у 2006. години 42 милијарде (16 одсто јавних прихода) уместо 33,5 милијарди приказаног дефицита. Дефицит републичког буџета за 2009. планиран је на 70.5 милијарди динара, а већ у првој половини године остварен је са 53 милијарде (75 посто планираног за целу годину). Дефицит јавног сектора се у 2008. години финансирао на следећи начин: приватизацијом 41,6 милијарди, домаћим задужењем 7,4 милијарде и задужењем у иностранству 6,2 милијарде. Проблеми у 2009. и 2010. улазе на широм отворена врата. Наиме,

19 С. Комазец и Ж. Ристић, *Монетарна економија и банкарски менаџмент*, Етностил, Београд, 2010.

изостају приход од приватизације, инострано задужење је све теже и неповољније (ах и најгори облик иностраног коришћења дуга), задужење код насе централне банке искључено, а код пословних банака све где и доста ограничено. Због тога долази до тежњи да се смањи јавна потрошња и да се повећају порески приходи (ПДВ). Због све веће незапослености, мањих уплата доприноса и све већег броја пензионера није ништа очекивано да доприноси за ПИО покривају пензије у 2004. са 63 посто, у 2008. са 58,9 посто и у 2009. години са свга 48,6 посто. Остало су донације и трансфери из других извора буџету. Ако се овако настави раскорак ће бити све већи. Расходи за ПИО у републичком буџету износили су 2003. године 50,8 посто, у 2008. години 56,4 посто, док у неколико месеци 2009. године то расте на 70 посто. Може ли се овакав раскорак и све већи дефицит покривати? Буџет клизи ка све већим тешкоћама у редовном измиривању буџетских обавеза, али и неликвидност јавног сектора. Несолвентност државе на овом сектору је потпуно извесна. Дошли су на наплату рачуни једне погрешне фискалне, монетарне, спољнотрговинске политике и спољног задуживања, односно погрешне и погубне приватизације.²⁰

Сваког месеца у Србији се увезе преко једне милијарде долара више него што се извезе, стога се кумулативно повећава дефицит спољне трговине, уз нарастање спољног дуга. То је концепција да се краткорочни проблеми и тешкоће решавају задуживањем и да се дугорочно обавезе убрзано кумулирају и оптерећују будуће генерације. Ништа не мења у стварности што се структура дуга битно изменила у овом периоду. Тако је 2001. године од 10,8 милијарди долара дуга јавни дуг учествовао са 8,4 милијарде (90 посто), а приватни (банке и предузећа) 2,4 милијарди. Крајем 2008. године јавни дуг износи 9,2 милијарде (30 посто), а приватни дуг 21,6 милијарди (70 посто). Обавезе из једног и другог дуга значе одлив алцумулације у иностранству.²¹ Учешће доспелих обавеза на инокредите у бруто домаћем производу порасло је са 1 посто из 2000. године на 12,9 посто у 2008. год., док је стопа привредног раста у овој години 5,3 посто. Укупан пораст бруто производа није довољан да се покрију доспеле обавезе. Целокупна привреда ради само за камате и отплате. Улетели смо у дужничку кризу и намакли „омчу дугова”. Одатле сада општа трка за новим кредитима у иностранству, чак и за попуњавање буџетског дефицита. Да ли се уопште размишља куда то води? Да ли уопште постоји некакав концепт развоја и политика новог задуживања? Јавност треба да се боље упозна са политиком готово неконтролисаног спољног задуживања, буџетском политиком, ефектима промашене приватизације, инвестицијама, али и каматама и курсном политиком, посебно погрешно вођеном фискалном и монетарном политиком. Куда све ово може да води када имамо низак ниво привредне активности, и негативан раст (рецесија, ретардација, назадовање), милионску незапосленост, готово 1,6 милиона пензионера, огроман спољнотрговински дефицит, високу спољну

20 С. Комазец и Ж. Ристић, *Економија капитала и финансирање развоја*, Етностил, Београд, 2010.

21 С. Комазец и Ж. Ристић, *Макроекономија*, Етностил, Београд, 2010.

задуженост и све већи притисак терета спољних дугова, огроман буџетски дефицит, масовно осиромашено становништво и пролетеризацију средње класе? То је све нормална последица лошег концепта развоја и стабилизације, допуњена погрешном приватизацијом и либерализацијом тржишта. Са оваквим ” резултатима ” и погрешном развојном политиком - монетарном, фискалном, спољнотрговинском, расподелом, инвестицијама, девизном и курсном политиком - јасно нам је какав нас сценарио чека, ако се овако буде водила стратегија у привреди и друштву.

* * *

Финансијски апостоли транзиционе економије кроз режирани стечај бивших социјалистичких гиганата, насилне спољнотрговинске либерализације, тајкунску приватизацију, наркоманско задуживање, лажни фиксни девизни курс, бећарску јавну потрошњу и кредитни допинг, гурнули су привреду у депресивни понор, незапосленост и инфлацију, која просто убија, да би се пословно-политичка елита поткупила великим сумама новца пореских обвезника и по цену гурања државе у буџетске дефиците и јавне дугове. Буквално схваћена транспарентност приватизације, либерализације и дерегулације иде чак дотле да ће се вероватно избор председника државе обавити на „Фарми” у комшилуку „Великог брата” по таблоидизираним сценарију демонизованог свлачења и екстрадизованог гласања нокти-ма.

У институционалном хаосу, режимски предузетници (и нови и стари), ангажовани су за користан рад на путевима првобитне акумулације капитала за прескакање транзиције инструментима административног препорода, на крилима евроинтеграција и организованог криминала препродаје виталних органа привреде. На операционом столу болесне државе цех је платила примитивна приватизација, злогласна незапосленост, бећарско задуживање, сумануто инфлаторно џепарење и бедни динар²².

Динар данас плаћа цех вишедеценијски неспутаној инфлацији, неконтролисаног кретања спекулативног капитала, полуделих каматних стопа, проћерданих приватизационих прихода, и сулудој потрошњи иностраних кредита. Жути мохиканци су изгледа заборавили када смо имали хиперинфлацију од 2% на сат или 70% на дан. А то је управо испровоцирало устоличење евра, као обрачунске јединице, мере вредности, средства плаћања. Наступила је, стога евроизација, као последица погрешне економске политике, која предуго не успева да спречи прекомерну осцилацију курса динара.

„Нова стратегија ЕУ” за одрживи раст и радна места назване „Нова европска стратегија 2020” већ инсистира на увођење шеме надзора државе и

²² С. Комазец и Ж. Ристић, *Финансијска тржишта и берзански менаџмент*, Етностил, Београд, 2010.

повезивање програма фискалне стабилизације са већим улагањима у науку и образовање, повећање стопе запослености становништва (старости од 20- 64 године са садашњих 69 % на 75%), повећање улагања у истраживање и развој (са 1,9 % на 3, 0 %), смањење потрошње енергије за 20%, редуцирање емисије угљен-диоксида и штетних горива за 20%, повећање учешћа енергије из обновљених извора за 20 % у укупној потрошњи, повећање броја грађана са факултетским дипломама на 40%, смањење броја сиромашних за 20 милиона људи, што је заправо „план за паметан, зелени и свеобухватан раст”. План за иновације Уније јесте замена за Лисабонску агенду из 2000-те године која није учинила ЕУ „најдинамичнијом светском економијом засноване на знању”. Мудро осмишљена финансијска криза и весто диригована економска рецесија америчког либералног капитализма показале су сву међузависност економија чланица ЕУ и разоткриле су могућност преливања фискалне кризе из земље у земљу чланицу, деградирати могућности и трговинске могућности и конкретне модалитете помоћи држава у еврозони у финансијској кризи. Овде се заправо ради о потреби надзирања економских кретања у свакој држави чланици посредством учешћа Пакта за стабилност и раст.²³

Глобална финансијска криза, међутим, промовисла је извесна размимотилажења између ММФ и ЕУ. Наиме, ММФ сматра да је дошао крај досадашњем моделу привредног раста. До сада је ММФ заговарао потпуну финансијску либерализацију и отварање домаћег тржишта страним кредиторима, инвеститорима и банкама. Сада, пак, ММФ препоручује ограничавање прилива страних кредита, фискалне стимулансе за економски опоравак, повећану заштиту домаћег тржишта од иноконкуреније да би се повећала домаћа производња размењивих добара, првенствено за домаћу потрошњу и за (извоз. Европска унија, међутим, пркоси навалентном ММФ, ослањајући се првенствено на привредни раст кроз евриоинтеграције, либерализацију трговине, дерегулацију финансијских токова, замену домаћег новца у евро, подстицање кредитирања домаће привреде и домаћинства, и јачање финансијске подршке из мултилатералних и јавних извора. ЕУ, дакле, не показује интерес да мења наслеђени модел економског раста. Зато би ЕУ најрадије ставили Грчку под економски протекторат који суспендује део државног суверенитета, да би зграде, предузећа и ненасељена острва послужила за отплату дуга (а то је више од 2000 ненасељених острва у Егејском и Јонском мора, који чине једну петину површине Грчке). И ако се не прихвати немачки модел продаје Грчког државног дуга, ЕУ ће Грчку гурнути у загрљај ММФ. За нас је изузетно важно што је коначно Монетарни фонд схватио да постојећи модел привредног раста заснован на потрошњи, финансијским услугама и страним улагањима, није више одржив у пострецисионој транзицији. Нови модел нашег економског раста, стога, мора да почива на стимулансима штедње, инвестиција и извоза, на тржишном реструктурирању јавног сектора, реиндустријализацији и аргоруралном одр-

²³ С. Комазец и Ж. Ристић, *Међународно банкарство*, Етностил, Београд, 2010.

живом развоју. То је пројекат за „бомбардовање језгра српских глупости”, где су афоризми наелектрисане честице развојног духа кримогене економске политике и коруптивних финансијских услуга.²⁴

Корупција је дете транзиције, симбол кварења економске власти и амблем поткупљивања политичке елите, што се манифестује максимирањем профита, кршењем закона и узурпирањем јавних ресурса. Базични коруптивни механизам јесте деструктивна трансформација друштвеног у приватни капитал. У економском животу загосподарила је системска корупција, чији је генератор лош политички систем, који је продуковао трансмисионе тајкуне у министарске станове од пет ари. Демократски опијене владе проћердале су већ 13 милијарди евра од приватизације и још 10 милијарди од брзог задуживања током последњих десет година. Тако је склепан нови модел нултог инвестирања у рак економију, која иде уназад на похабаним точковима надевропске потрошње. Неизлечиви буџетски дефицити и наркомански јавни дугови јесу амблем усидрене фискалне кризе интегрисане са дугорочном економском депресијом. У том амбијенту, и „реформа реформе” промовише трајну финансијску рецесију, коју не разлика ни нови модел тзв. паметног развоја нити иновативна пореска политика.

Економија, као што је опште познато, има два пола: рад и новац (бар је тако у цивилизованом свету). Међутим, код нас је сасвим супротно, пошто економија има своја два антипола. Први пол - нерад, незапосленост, ниска продуктивност, радна демотивација, штрајкови и обуставе рада - обелодањује кризу рада; други пол економије - сива економија, дефицит без крића и инфлација - обелодањује монетарну кризу. У приоритету рад - новац, раширила се економска драма са аветима сабласног новца и бауком нерада, и отуђеног и експлоатисаног рада, која реалну суштину економије - човека тера у маузолеј, тј. у безљудну машинску халу аутоматике, као да економика није наука о људима и њиховим међуљудским односима (него наука о стварима).²⁵

Баук новца, дакле, кружи над привредом, било у виду правог новца и хартија од вредности, било у виду сиве емисије и непокривених дефицита и дубиоза. Новац фантом, као такав, исисава сокове из привреде и убризгава инфлацију у привреду да би, као аномалија, постао органски део економске кризе иако имамо гувернера, заменика гувернера, вицегувернера, министра финансија, заменика и помоћнике министра финансија, друге министре, заменике и помоћнике министара, директоре, заменике и помоћнике директора - колико и половина Европе.

Дугогодишња атрофија тржишног понашања вуче своје корене из наслеђеног система административно - етатистичког регулисања односа у производњи, размени, расподела и потрошњи и из политичко - волонтистичког поимања слободне циркулације роба, услуга, радне снаге и ка-

24 Ж. Ристић и Б. Мркаљ, *Финансијске стратегије привредног развоја*, Етностил, Београд, 2010.

25 Ж. Ристић и др., *Управљање јавним финансијама*, Етностил, Београд, 2010.

питала на заједничком, а не на јединственом тржишту. Валцер „споразумних” цена и „договорног” профита, јесте лакша варијанта политичке игре од сваке праве тржишне утакмице, која „потцењује” политичку функционерију. Разлог је јасан: теже се откривају промашаји и лакше се покривају губици (пошто је немогуће разлучити шта је плод административне економске политике, а шта је плод неефикасног привређивања и нерационалног пословања). А, то је и циљ политичке економске политике: прикрити промашено, покрити изгубљено, одузети остварено, поделити незарађено.

Транзициона економија јесте, заправо, спољна, увезена, туђа, произвољна, шарлатанска економија, коју су измисли неспособњакловићи, социјал - утописти, подривачке снаге и политички саботери, који су сматрали да је народ аморфна маса, коју треба за руку водити у капитализам изнајмљеним рецензијама науке, чији су представници продали душу и издали професију. Стога се, данас, политичка моћ у економији појављује као изван системска категорија, на коју и наука мора да рачуна.

Садашњи моћници без знања, заобилазећи мислеће актере, створили су типичан „саботерски” систем, који вероватно и сами нису желели. Тако, наступила је дуго припремама фаза политичког свеопштег упрошћавања, са „обученим” политичким сметалима. Намножена политичка сметала сада сами себи сметају, иако су отрежњења „болно” одјекнула. Садашње време већ захтева да се друштво ослободи наслеђених илузија, па макар то било по цену разбијања тврдих глава да би се извела радикална привредна реформа бећарске економије.²⁶

За ЕУ, Србија је капија према Истоку, кроз коју треба да пролази интерконтинентална размена роба, услуга, капитала, људи, информација, културе, идеја. У крајној инстанци, то је пут кретања глобалне мреже новог светског поретка са новим технологијама, новим улагањима, новим запошљавањима, новом конкуренцијом, због јефтине радне снаге, традиционално технички образованих радника, ниских транспортних трошкова, високих уштеда у пословању и егзотичних пореских и царинских олакшица. А, то је супротно логици петооктобарских жutih стубова макроекономске политике: „распродај”, „потроши” и „задужи се” по рецептури „емефскерг” глоба усидрене рецесије!²⁷

Да ли је могуће да је током последње две године на сваки сат петнаест људи остајало без посла, да се сваке недеље, гасило по десет предузећа и да се сваког месеца Србија задуживала по три милиона евра? Сваки пети грађанин гладује, јер српска влада успешно производи сиромаштво на експертски начин. А тамо гдје је живот лутрија, смрт је премија; само зато што сви пети октобар пишу масним словима искључиво они који никада не посте; овде је сваки дан празник ономе ко пише црном оловком, који као отпораш пред сваки пети октобар очекује боље сутра само за себе. Помирили су хомосексуализам и религију да би постали геј - иконе. Све у стилу:

26 Ж. Ристић и С. Сегић, *Пословне и предузетничке финансије*, Етностил, Београд, 2010.

27 С. Комазец и Ж. Ристић, *Менаџмент монетарних и јавних финансија*, Етностил, Београд, 2010.

социјализам ствара нераднике, капитализам производи незапослене, транзиција рађа гладне. Штрајк глађу против глади јесте нови вид демократског преживљавања на обећањима за мало морген одрживог развоја.

Социјални баласт, ниска стопа привредног раста, успоравање производње, застој извоза, топљење девизних резерви, неразвијено финансијско тржиште, деградирана инфраструктура, запуштена пољопривреда, уништена индустрија и заборављена демографска политика - јесу амблем српске економије и печат времена социјалног живота. А то се, у нас, нажалост, зове макроекономска политика која „пари” светске цене, балканске плате и арпски рад.

Србији је преко потребан својеврсни антикризни програм, **али** без примеса шок терапије, хетеродоксне стратегије ММФ и глобалног неолиберализма. Али, за Србију је опасно превише се наслањати на ММФ као спасиоца, из простог разлога што је тај Фонд више пута промашио циљеве, који су прописани његовим статутом. ММФ условљава својим кредитима на сувише тврда улагања и присиљава их, у кризи, на ригорозну штедњу. Тиме их тера у дубљу рецесију, уместо да подстиче раст и благостање. Тако се шире и беда и сиромаштво, и зависност. Основна грешка ММФ је што у кризама прописује своје старе стандардне рецепте²⁸: (1) Повећајте камате и зауставите бег капитала (иако то додатно поскупљује инвестиције и тера предузећа у стечај), и (2) Скрешите јавне издатке и субвенције и смањите дефицит у државном буџету (иако се привреда гура у дубљу рецесију): Гурај камате на горе и по цену привредног суноврата.

ММФ треба саслушати, али радити све супротно од његовог превазиђеног неокласичног модела равнотеже на принципима неолиберализма и глобализације, приватизације и дерегулације, који продужује економску агонију и социјалну трагедију. Куцање на врата ММФ јесте доказ потпуног пораза домаће економске политике и спремности на савијање пред канџама вечног кредитног ропства. Живот на вересију од преко 30. млрд. евра спољних дугова јесте стављање способности владе на међународни стуб срама од превазиђеног и штетног ММФ, као највишег стадијума финансијског империјализма економског глобализма, турбокапитализма. Погрешно је улазити наглавачке и у ЕУ на крилима тзв. Болоњске декларације универзитетске едукације, која упросечава високо школство и кретенизује млади нараштај по логици „освете бивших понављача: „ни знање ни звање.“ Да ли то чује Доситеј Обрадовић? Нека се бар чује нобеловац Пол Кругман, када гласно каже: „Ако треба да објасните економски успех у једној речи, та реч би била образовање!“ Врхунско образовање јесте „генетски код“ функционисања српске економије засноване на знању и то без кредита ММФ и без кандидатуре у ЕУ.

²⁸ Ж. Ристић, М. Царић и М. Радишић, *Монетаристичка и кејнзијанска финансијска макроекономија*, Етностил, Београд, 2010.

ЗАКЉУЧАК

Савремена светска економска рецесија и финансијска криза са својим глобалним ефектима није до сада забележена у економској теорији човечанства. Наметнути неолиберални капиталистички монетаризам из темеља је пољуљао глобалну економију са несамерљивим последицама на плану екстремне незапослености, планетарних буџетских дефицита и мамутског јавног задуживања. Опоравак производње, извоза и конкурентности у посткризном периоду се не назире, пошто су економска стагнација и финансијска имплозија резултат погрешног модела развоја неолибералног тржишта турбо капитализма. Досадашњи концепт реприватизације, либерализације и дерегулације у потпуности је угасио државу благостања, државни интервенционизам и социјалну тржишну привреду у којима је стабилан ниво цена и запослености рефлексција макроекономских перформанси.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Patrick, *Macroeconomie*, Economica, Paris, 1996.
2. *Економска политика*, бр. 2347, од 31. марта 1997.г.
3. J. F. Goux, *Economie monetaire et financiere*, Economica, Paris, 1996.
4. P. Pau, *Economie publique financiere*, Ed. Themis, Paris, 1996.
5. R. Vincke, *The New Money Management*, J. Wiley and Sons, N. York, 1996.
6. R. G. Lipsey, *Macroeconomic theory and Policy*, E. Elgar, 1997.
7. С. Комазец и Ж. Ристић, *Економија капитала и финансирање развоја*, Етностил, Београд, 2010.
8. С. Комазец и Ж. Ристић, *Финансијска тржишта и берзански менаџмент*, Етностил, Београд, 2010.
9. С. Комазец и Ж. Ристић, *Макроекономија*, Етностил, Београд, 2010.
10. С. Комазец и Ж. Ристић, *Међународно банкарство*, Етностил, Београд, 2010.
11. С. Комазец и Ж. Ристић, *Менаџмент монетарних и јавних финансија*, Етностил, Београд, 2010.
12. С. Комазец и Ж. Ристић, *Монетарна економија и банкарски менаџмент*, Етностил, Београд, 2010.
13. С. Комазец, *Монетарна и фискална политика и економски раст*, Чигоја, Београд, 2007.
14. С. Комазец, Ж. Ристић и А. Живковић, *Монетарни менаџмент*, Чигоја, Београд, 1998.
15. Ж. Ристић и С. Комазец, *Глобални финансијски менаџмент*, Универзитет за пословне студије, Бања Лука, 2010.
16. Ж. Ристић и А. Живковић, *Финансијска макроекономија*, Чигоја, Београд, 1998.

17. Ж. Ристић и Б. Мркаљ, *Финансијске стратегије привредног развоја*, Етностил, Београд, 2010.
18. Ж. Ристић и др., *Управљање јавним финансијама*, Етностил, Београда, 2010.
19. Ж. Ристић и С. Сегић, *Пословне и предузетничке финансије*, Етностил, Београд, 2010.
20. Ж. Ристић, *Фискални менаџмент и економија јавног сектора*, Етно-стил, Београд, 2010.
21. Ж. Ристић, М. Царић и М. Радишић, *Монетаристичка и кејнзијанска финансијска макроекономија*, Етностил, Београд, 2010.

КУДА ВОДИ ОВАЈ ПУТ

Претходно саопштење

УДК 316.334:330.342

проф. др Неџад Башић
Правни факултет
Бихаћ

Abstract: *A more present growth of the importance of technological development, mobility of capital and mobility of labor, although they are not recent, the meaning of these factors of production, with a dramatic development of transport and information technology, has decreased the importance of state boundaries from the middle of the 20th century. A high degree of technological connection, high resonance of mobility of capital and labor lead to a more present growth of interdependence in the international community and drastically decrease the possibility to solve interstate conflicts with military means, especially among developed countries. The shift of Eastern Europe countries and new countries from the Soviet Union, as well as countries of the Third World towards the model of market economy with democratic governments, has led to new changes with political marks with which economic connection of these countries suppresses the military factor as way of solving interstate problems in this part of the world as well.*

Key words: *globalization, technological development, mobility of capital and labor*

Апстракт: *Све израженији раст значаја технолошког развоја, мобилности капитала и мобилности рада, мада нису новијег датума, значење ових фактора производње, са драматичним развојем транспорта и информатичке технологије, све више умањују значај државних граница од средине 20. стољећа. Висок ступањ технолошке повезаности, висока резонанца мобилности капитала и рада, води све израженијем расту међузависности у међународној заједници драстично смањујући могућност рјешавања међудржавног конфликта војним средствима, особито међу развијеним земљама. Помјерање источноевропских земаља и нових земаља на-*

сљедница Совјетског Савеза, као и земаља Трећег свијета, ка моделу тржишне економије са демократским владама, носило је нове промјене са политичким назнакама са чиме економска повезаност ових земаља све више потискује војни фактор, као начин рјешавања међудржавних проблема и у овом дијелу свијета.

Кључне ријечи: глобализација, технолошки развој, мобилност капитала и рада

ГЛОБАЛНЕ СТРУКТУРАЛНЕ ПРОМЈЕНЕ

Развој нових технологија и иновација води новом облику производње у оквиру којег фактори производње бивају помјерени од традиционалних фактора производње (капитал-земља-рад) ка новим факторима производње (мобилизација капитала, иновације, информације). Кроз овај нови облике производње, производња све више постаје глобални процес¹ чиме се креирају могућности јефтинијег и бржег премјештања људи из једне регије у другу, са једног континента на други континент, бржи и јефтинији транспорт бржа флукуација информација између појединаца, великих социјалних, политичких, културних, расних и вјерских група и заједница, те рапидно ширење тржишне либерализације..., што доводи до фасцинантног дотицања и мијешања различитих раса, религија, култура и традиција. Овај процес глобализације производње води стварању новог облика односа између људи, држава, нација и цивилизација, чиме се ствара нови свијет који нужно тражи и нови облик правне регулације, и нове аспекте политичке интеграције и нове моралне и друштвене стандарде.² Креирање широког спектра глобалне међузависности води све израженијем стварању глобалне економије³ и нове

1 Jeffrey Sachs, "International Economics: Unlocking the Mysteries of Globalisation", Foreign Policy, 110 (Spring 1998), 218.

2 Jessica T. Mathews, Power Shift, Foreign Affairs, January/February, 1997, p59).

3 "National economies are becoming more integrated in four fundamental ways – through trade, finance, production, and a growing web of treaties and institutions. The increased trade linkages are clear: In almost every year since World War II, international trade has grown more rapidly than global production, resulting in a rising share of exports and imports in the GDP of virtually every country. In the past 15 years, cross-border financial flows have grown even more rapidly than trade flows. Foreign-direct investment (in which foreign capital gains a controlling interest in a cross-border enterprise), in particular, has grown even more rapidly than overall capital flows... Different stages of the production process of a signal output can be carried out in different parts of the world, depending of the comparative advantages of alternative production sites. Semiconductor chips might be designed in the United States, where the basic wafers are also produced; these are then cut and assembled in Malaysia; and the final products are tested in and shipped from Singapore. These cross-border flows often occur within the same multinational firm. One stunning fact about current trade flows is that an estimated one-third of merchandise trade is actually composed of shipments among the affiliates of a single company, as opposed to arms-length transactions among separate exporters and importers. (Jeffrey Sachs, "International Economics: Unlocking the Mysteries of Globalisation", Foreign Policy, 110 (Spring 1998), 218.

глобалне правно-политичке структуре⁴, с једне стране, али истовремено и у све израженијем културном расцјепу у све зависнијем и у све противурјечнијем свијету, с друге стране.⁵

Појам глобализације или глобализма, мада није новијег датума⁶, почиње доминирати у међународним економским и политичким односима половином прошлог стољећа, да би на самом почетку овог миленијума овај термин ушао у зону многих знанствених расправа и академских размислажења.⁷ Мада термин „глобализација“ остаје у многоме неодређен појам, који захвата бројне процесе технолошке, економске, финансијске и политичке међузависности између држава, питање суштине глобализације још увијек остаје недовољно истражен феномен којег је тешко свести само на односе међузависности између држава.⁸ Већина аутора овај ће феномен првенствено везивати за економске, војне, еколошке, социјалне и културне промјене крајем 20. стољећа, остављајући при том отворено питање самих узрока овог феномена и његових посљедица на концепт моћи државе, што чини главну динстинкцију између империјализма и колонијализма, као об-

4 Anne Mariae Slaughter (2004), *A New World Order*, Princenton University Press, Princenton and Oxford.

5 See more in Samuel P. Huntington (2002), *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*, Simon & Schuster UK, Ltd.

6 “Since globalization is a fuzzy term I its general use, it is impossible to say when it began. Maybe it was with the departure of homo sapiens from Africa some 100, 000 years ago and the subsequent slow colonization of the world. But it is possible to say things that are somewhat more up to date about human interaction across the globe over the past few thousand years. To put our present era in better context, it will be helpful to start with what is being said about shocking novelty of the Internet era. Than the discussion will look at for aspects of globalization in the long run: the sense of ourselves as part of a global community; global transmission of ideas and culture; global transmission of technology; and, finally, globalization of economy, prior the industrial revolution.” (Martin WOLF (2004), “Why Globalization Works”, Yale University Press, New Haven and London, p. 99).

7 Видјети више о различитим схватањима глобализације у: Robert O. Keohane and Joseph S. Nye Jr., *Globalisation: What's New? What's Not (And So What)*, Foreign Affairs, Spring 2000; Joseph S. Nye, Jr., “Globalisation's Democratic Deficit”, Foreign Affairs, July/August 2001, 3; Martin Wolf, “Will the Nation-State Survive Globalization”, Foreign Affairs, Vol. 80. no. 1., January/February 2001; Rivera-Batiz, Luis A., & Paul M. Romer, “Economic Integration and Endogenous Growth”, *Quarterly Journal of Economics*, May 1991, 106:2, 531-556; Susan Strange, “States, firms and diplomacy”, *International Affairs*, 68: 1 (1992).; Susan Strange, “The Defective State”, *Daedalus*, *Journals of the American Academy of Arts and Science*, Spring 1995; Peter F. Drucker, “The Global Economy and the Nation-State”, Foreign Affairs, Vol. 76. no. 5, September-October 1997; Dani Rodrik, “Sense and Nonsense in the Globalization Debate”, *Foreign Policy* 107 (Summer 1997); Jessica T. Mathews, “Power Shift”, Foreign Affairs, January-February, 1997.; Anna-Marie Slaughter, “The Real New World Order”, Foreign Affairs, Vol. 76, No. 5, September/October 1997; Stephen G. Brooks (2005), “Producing Security: Multinational Corporations, Globalization, and the Changing Calculus of Conflict”, Princenton University press; Mark Duffield (2001), “Global Governance and the New Wars”, Ced Books, London & New York; Mary Kolder (2005), *Global Civil Society*, Polity.

8 Robert O. Keohane and Joseph S. Nye Jr., *Globalisation: What's New? What's Not (And So What)*, Foreign Affairs, Spring 2000, p108-109).

лика глобализације, с једне стране, и модерног глобализма, с друге стране⁹. И док се узроци империјализма и колонијализма могу првенствено лоцирати као ефективна посљедица раста политичких и економских амбиција великих империјалних држава у њиховој међусобној борби за политички престиж и доминацију над страним територијама, с циљем да се обезбиједи већи капацитети политичке и војне доминације, узроци модерног глобализма прије би се могли тражити у конкуренцији између држава и нових субјеката за удио на свјетским тржиштима, што стриктно води промјени саме природе моћи државе, дакако и структуре политичког система.¹⁰

Разлика је фундаментална. Борба за контролу над страним територијем захтјевала је максималну концентрацију моћи у државним институцијама, првенствено војно-политичким институцијама, што је захтјевало све израженије јачање војне и политичке силе и моћи државе, што је тражило и одговарајућу структуру хијерархијски устројеног политичког система. Међутим, борба за престиж на свјетским тржиштима све више помјера политички ауторитет државе ка индустријском, комерцијалном и тржишном сектору, гдје се појављују бројни нови недржавни актери (МНЦ, НГО, међународне институције...) са чиме се престиж државе помјера са војно-политичког ка технократско-технолошком, економско-зnanственом пољу.¹¹ Све израженије помјерање тежишта моћи са војно-политичког на индустријски, тржишни и комерцијални сектор, чини државну хијерархијску институционализирану бирократско-политичку структуру неподобном да реализира потребе новог облика партиципације на свјетским тржиштима, што тра-

9 Martin Wolf, "Will the Nation-State Survive Globalisation?", *Foreign Affairs*, January/February 2001, pp179-181).

10 "Most obvious of the structural changes acting as the driving force on firms and government alike were those in the technology of industrial and agricultural production; related to them were changes in the international financial structure. The accelerating pace of technological change has enhanced the capacity of successful producers to supply the market with new products, and/or to make them with new materials or new process. At them some time, product and process lifetimes have shortened, sometimes dramatically. Meanwhile, the costs to the firm of investment in R&D, research and development - and therefore of innovation - have risen. The result is that all sorts of firms that were until recently comfortable ensconced in their home markets have been forced, whether they like it or not, to seek additional markets abroad in order to gain the profits necessary to amortize their investments in time to stay up with the competition when the next technological advance comes along. It used to be thought that internationalism was the preserve of the large, privately owned Western 'multinational' or transnational corporations. Today, thanks to the imperatives of structural change, these have been joined by many smaller firms, and also by state-owned enterprises and firms based in developing countries. Thus it is not the phenomenon of the transnational corporations that is new, but the changed balance between firms working only for a local or domestic market, and those working for a global market and in part producing in countries other than their original home base". ((Susan Strange, "States, firms and diplomacy", *International Affairs*, 68: 1 (1992), p. 3.

11 "A world global production networks makes the prospective economic gain from territorial conquest dubious, reducing the returns to realist statecraft. Access to capital and technology depends on strategic alliances with those who control global production, rather than on the control of any particular piece of territory. In a global economy where there is a surplus of labour, control over large amounts of territory and population can be more of a burden than an asset". ((Peter Evans, *The Eclipse of the State? World Politics* 50 (October 1997), p. 66.

жи нови институционализовани систем који захтјева виши ступањ флексибилности од ауторитарног и строго хијерархизованог система нација/држава. Траже се нови институционални нетворк-облици управљања који ће моћи остварити бржи, лакши и јефтинији приступ новим технологијама, остварити ефектнији продор на велика тржишта, имати стабилнији приступ изворима капитала, те превазићи сва ограничења која намеће територијално организовани систем нација/држава и на тај начин задобити моћ командовања над новом економском политиком која тражи модификацију либерализације тржишта, финансија, те глобални систем управљања слободним кретањима капитала и рада.¹²

Ствара се нови модел свјетске производње у којој свијет израста у јединствену економску цјелину гдје националне границе постају ирелевантне¹³. У овом моделу свјетске производње продаја производа, сервисирање производа, односи с јавношћу, и правна питања акмодирани су на локалном тржишту, док су производја опреме, резервних дијелова, планирање, истраживање, финансије, маркетинг, цијене и менаџмент, искључиво везани за глобално тржиште.¹⁴ Фактори производње „земља-капитал-рад“ све се више помјерају ка новим факторима производње „мобилност капитала-знање-проток информације“, што све израженије воде интернационализацији производње, што тражи виши ступањ либерализације економије, финансија и трговине.¹⁵

Технолошке промјене, те либерализација тржишта и кретања капитала и рада неминовно ће водити ка либерализацији монетарне и финансијске политике, што ће све више помјерати процес доношења одлука од државе ка великим интересним групама. Велике приватне комерцијалне банке измичу контроли државе, које кроз флукутирајући девизни курс стварају огромну масу тзв. „свјетског виртуалног анонимног новца“ који није везан ни за инвестиције, ни за производњу, ни за потрошњу или трговину, већ искључиво за манипулације са девизним курсом. Овај фиктивни новац, чија флукутација на свјетским финансијским тржиштима само у једном дану може да превазиђе суму већу од суме реалног новца који флукутира у укупној годишњој свјетској трговини и инвестицијама, израста у моћну силу, која мада не служи економским функцијама, драматично утиче на глобална економска и политичка кретања.¹⁶

Све израженија дерегулација монетарне и финансијске политике, као посљедице дјеловања великих транснационалних корпорација и великих приватних комерцијалних банака, са засебним транснационалним менаџментом, које виде себе као ненационалне засебне ентитете, тражи стварање

12 (Susan Strange, "States, firms and diplomacy", *International Affairs*, 68: I (1992), p6-7).

13 (Susan Strange, "States, firms and diplomacy", *International Affairs*, 68: I (1992), p4).

14 Peter F. Drucker, *The Global Economy and the Nation-State*, *Foreign Affairs*, Vol. 76. no.5, September/October 1997, p168).

15 Alvin i Hajdi Tofler, "Rat i Antirat", *Paideia*, Beograd 1998, str. 63-64).

16 Peter F. Drucker, *The Global Economy and the National State*, *Foreign Affairs*, Vol. 76. no.5, September/October 1997, p162).

нове мреже (нетворк) глобалних правних норми (институција) кроз проширење концепта државне легислативе ван њеног територија¹⁷, или стварањем минималне координације између националних централних банака највећих економских сила. Кроз стварање великих „trade blocs“, као нпр. ЕУ, НАФТА, WTO, Г7, који међусобно координирају своје акције, поступно се ствара нека врста флуидне „свјетске владе“ која би требала бити способна предвидјети кризу и понудити нове финансијске инструменте за отклањање евентуалних потешкоћа.¹⁸

Технолошки развој не само да стубоком мијења производни систем, тржиште и монетарни суверенитет државе, већ умногоме елиминира монопол државе над приступом информацијама и њиховим стокирањем и коришћењем. Ова промјена драматично мијења и способност државе да контролира јавно мњење, политичке и социјалне процесе, што знатно утиче на промјену односа појединца и социјалних група према држави, чиме се све драматичније мијења политичка стратификација глобалног друштва. Хијерархијска структура глобалне заједнице све више врши отклон од система нације/државе ка стварању нових глобалних хоризонталних стратификација чији се идентификациони кодови све чешће налазе у културном и вјерском background-у великих друштвених група радије него у политичком систему државе.¹⁹

Све моћнији процес глобализације у свом парадоксу, с једне стране, врши отклон од државе као регулаторне силе, док с друге стране, очајно тражи ефектно дјеловање државе на локалном нивоу, у форми network-дјеловања, искључујући на тај начин процес централизације у доношењу одлука, и принудни централизовани ауторитет државе, са чиме се природа саме државе, дакако и њене моћи, стубоком мијења. Кроз ову промјену природе државе и моћи обезбјеђују се двије битне претпоставке сувремене глобализације: „висок ступањ униформности са високим ступњем децентрализације“ као главне одреднице и суштина модерне глобализације која израста у феномен 21. стољећа.²⁰

Ове структуралне промјене, које траже прије свега редистрибуцију моћи између држава и нових актера (тржиште и грађанско друштво)²¹, воде у фундаменталне промјене природе саме државе и односа између држава, у којима држава све више губи на традиционалном значају у глобалним међународним односима. Промјена природе саме државе аутоматски води и про-

17 Peter F. Drucker, *The Global Economy and the National State*, *Foreign Affairs*, Vol. 76. no.5. September/October 1997, p168).

18 Amitai Etzioni (2004), *From Empire to Community*, Palgrave, MacMilan, p162 . Also see in Anne Mariae Slaughter (2004), *A New World Order*, Princeton University Press, Princeton and Oxford.

19 Jessica T. Mathews, "Power Shift", *Foreign Affairs*, January-February, 1997. pp-51-52).

20 Anne Mariae Slaughter (2004), *A New World Order*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, p9).

21 Jessica T. Mathews, "Power Shift", *Foreign Affairs*, January-February, 1997. p50).

мјени природе односа између држава, што води и промјени облика контроле над друштвом.²²

Драматичним технолошким напретком²³ и демократским политичким промјенама које су услједиле у Источној Европи након распада Совјетског Савеза, били су отворени нови простори за даљи процес либерализацију трговине, монетарне и фискалне политике, што је водило у бржу мобилизацију капитала и у индустријализацију производње у земљама које се брзо прикључују земљама пост-индустријског таласа. Структура подјела свијета на Исток и Запад све убрзаније добија нову структуру подјеле која све више диверсифицира свијет на нове подјеле које су прије свега детерминирани, не више дуж граничних линија између идеолошких матрица већ прије свега, начином производње и досегнутим ступњем технолошког развоја.²⁴

КА НОВОМ ГЛОБАЛНОМ КОНФЛИКТУ

Све израженији гап између развијених и богатих, који постају све моћнији и све арогантнији, с једне стране, и неразвијених и сиромашних, који постају све слабији и све бунтовнији и агресивнији, с друге стране, драматично води ка све видљивијим обрисима новог глобалног сукоба између „културе арогантне доминације” и „културе агресивног страха”, што креира експлозивну супстанцу нове глобалне „идеологије презира”

Сву драматику политичког набоја и моралног краха и неизвјесне будућности човјечанства показује податак да данас у свијету преко три милијарде људи, што чини скоро половина човјечанства живи са мање од 2 долара дневно²⁵, од

22 Susan Strange, “The Defective State”, *Daedalus*, Journals of the American Academy of Arts and Science, Spring 1995, 55).

23 Martin Wolf, “Will the Nation-State Survive Globalisation?”, *Foreign Affairs*, January-February, 2001, vol. 80.

24 “Данас је изглед свјетских цивилизација другачији. Убрзано се крећемо ка потпуно другачијој структури снага, које ће створити оштру подјелу свијета не на две, већ на три различите и супротстављене цивилизације – прву још симболизује мотика; другу монтажна трака; а трећу компјутер”. (Алвин И Хајди Тофл (1998), *Рат И Антират*, Паидеиа, Београд, стр. 22).

25 James Wolfenson, *The Other Crisis*, World Bank, October 1998, quoted from *The Reality of Aid 2000*, (Earthscan Publications, 2000), p.10 (The *New York Times* in one of their email updates, in their Quote of the Day section, for July 18, 2001 provided the following quote: “A world where some live in comfort and plenty, while half of the human race lives on less than \$2 a day, is neither just, nor stable.” — President Bush)

тога 1.3 милијарде са мање од 1 доларом на дан.²⁶ Сваке године умире преко 2.2 милиона дјеце само због недостатка вакцинације, а преко 15 милиона дјеце годишње остају без родитељског старања услед смрти оба родитеља заражених ХИВ/АИДС.²⁷ У исто вријеме само на куповину козметике, парфема, сладоледа, хране за животиње, цигарета, алкохола и пословних забава у САД-у, Европи и Јапану годишње се потроши преко 238 милијарди долара, док се на наоружање у свијету сваке године потроши преко 780 а на

26 1) This figure is based on purchasing power parity (PPP), which basically suggests that prices of goods in countries tend to equate under floating exchange rates and therefore people would be able to purchase the same quantity of goods in any country for a given sum of money. That is, the notion that a dollar should buy the same amount in all countries. Hence if a poor person in a poor country living on a dollar a day moved to the U.S. with no changes to their income, they would still be living on a dollar a day. In addition, see the following: Ignacio Ramonet, The politics of hunger, *Le Monde diplomatique*, November 1998; The 9th International Anti-Corruption Conference Plenary Address by James Wolfensohn, August 2000; March recognizes the billions living on less than two dollars a day, EarthTimes.org, October 24, 2000; The poverty lines: population living with less than 2 dollars and less than 1 dollar a day from PovertyMap.net provides two maps showing the concentration of people living on less than 1 and 2 dollars per day, around the world. Also note that these numbers, from the World Bank, have been questioned and criticized. The World Bank has been criticized for almost arbitrarily coming up with a definition of a poverty line to mean one dollar per day (of which they say there are about 1.3 billion people). That figure and how it has been chosen has been much criticized by many, as shown by University of Ottawa Professor, Michel Chossudovsky in the previous link. In addition, as also stated in the previous link, in the United States for example, the poverty threshold for a family of four has been estimated to be around eleven dollars per day. The one dollar a day definition then misses out much of humanity to understand the impacts. Even the two dollars per day that I have pointed out here, while affecting half of humanity, also misses out the numbers under three or four, or eleven dollars per day. These statistics are harder to find, and as I come across them, I will post them here! As an aside, Morgan Spurlock, the Oscar nominee for his documentary *Super Size Me* where he went 30 days on a diet of burgers only to see the effects, produced another documentary where for 30 days he tried to live on the minimum wage of \$5.15 per hour. At times he was earning \$50 to \$70 a day and yet the tremendous hardships he faced was incredible (including a ludicrous \$40 for a bandage in a hospital, and some \$500 for just being seen to). More fundamental than that though, for example, is a critique from Columbia University, called How not to count the poor. The report describes an ill-defined poverty line, a misleading and inaccurate measure of purchasing power equivalence, and false precision as the three main errors that may lead to “a large **understatement** of the extent of global income poverty and to an incorrect inference that it has declined.” (Emphasis added). This allows the World Bank to insist that the world is indeed “on the right track” in terms of poverty reduction strategy, attributing this “success” to the design and implementation of “good” or “better policies”. But the statistic is not lost on some of the most prominent people in the world. The *New York Times* in one of their email updates, in their Quote of the Day section, for July 18, 2001 provided the following quote: “A world where some live in comfort and plenty, while half of the human race lives on less than \$2 a day, is neither just, nor stable.” — President Bush; See also James Wolfenson, *The Other Crisis*, World Bank, October 1998 who said: “Today, across the world, 1.3 billion people live on less than one dollar a day; 3 billion live on under two dollars a day; 1.3 billion have no access to clean water; 3 billion have no access to sanitation; 2 billion have no access to electricity.” (See also note 21 below.) Koffi Anan, UN Secretary General, in a speech on the International Day for the Eradication of Poverty, 17 October 2000, said “Almost half the world’s population lives on less than two dollars a day, yet even this statistic fails to capture the humiliation, powerlessness and brutal hardship that is the daily lot of the world’s poor.”

27 State of the World’s Children, 2005, UNICEF.

наркотике преко 400 милијарди долара.²⁸ Највећа трагедија и хипокризија човјечанства лезу у томе да се не може обезбједити непуних 40 милијарди долара годишње, са којима да би се могли ријешити основни проблеми снабдијевања питком водом, проблеми исхране и санитарних потреба најсиромашнијег дијела човјечанства.

АРОГАНТНА „КУЛТУРА ДОМИНАЦИЈЕ“

Сву драматику сценарија према чијем амбису неумитно клизи човјечанство није тешко скицирати на темељу официјелних података о односима сиромашних и богатих чија се глобална конфронтација све израженије назира на обрисима блиске будућности човјечанства.

На самом почетку овог миленијума само 20 посто становништва свијета троши преко 86 посто укупног свјетског богатства²⁹, док само 5 најбогатијих нација свијета апсорбира преко 82 посто свих бенефиција од укупне свјетске трговине.³⁰ Неколико стотина најбогатих људи на свијету данас располажу богатством већим од оног са којим располаже преко 2.5 милијарди сиромашних овог свијета.³¹ Само 50 милиона људи у Европи и САД-у остварује исти приход као и 2.7 милијарди сиромашних³², док мање од 500 најбогатијих људи на свијету данас располажу са већим богатством од укупног националног бруто производа свих најсиромашнијих народа свијета. Преко 75 посто свјетских инвестиција циркулира између три велика гравитациона центра УСА-Канаде, ЕУ и Јапана. Ако се овоме додају и неке новоиндустријализиране земље и подручја обалне Кине, гдје су смјештене велике свјетске транснационалне корпорације, мање од 25 посто свјетске популације апсорбира преко 90 посто укупног свјетског инвестиционог капитала. Разлика између најбогатијих и најсиромашнијих земаља свијета порасла је од 3 пута у 1820 на 72 пута у 1992.³³ Само 12 посто богатог свјетског становништва користи 85 посто капацитета свјетске воде за пиће.³⁴

Кроз све израженији раст моћи богатих и све драматичније растућу дискрапанцу између богатих и сиромашних, све моћније се конституира глобална “култура доминације и ароганције” која све моћније помјера свијет од концепта културног индивидуализма ка концепту културног космополитизма богатих на темељу којег се креира концепт глобалне политике либерализма и монополизма богатих и моћних. Ова идеологија “културе доминације и ароганције” тражи нови глобали систем у којем ће државне владе,

28 *Consumerism*, Volunteer Now! (undated).

29 *1998 Human Development Report*, United Nations Development Programme

30 *1999 Human Development Report*, United Nations Development Programme

31 *Economics forever: Building sustainability into economic policy* PANOS Briefing 38, March 2000

32 Larry Elliott, *A cure worse than the disease*, *The Guardian*, January 21, 2002

33 *1999 Human Development Report*, United Nations Development Programme

34 Maude Barlow, *Water as Commodity - The Wrong Prescription*, *The Institute for Food and Development Policy*, Backgrounder, Summer 2001, Vol. 7, No. 3

институције и границе које би могле бити препрека несметаном кретању њиховог капитала, идеја и њихове моћи, бити брисане. Идеологија богатих и моћних тражи интегрирану глобалну заједницу у којој ће њихов новац циркулирати без ограничења, а њихов профит бити ослобођен сваког облика контроле и рестрикције, док ће њихова сигурност бити загарантована новом глобалном силом која ће бити довољно моћна и контролисана од стране богатих да ефектно заштити њихово богатство и њихову моћ мијењања свијета. Идеологија “културе доминације и ароганције” фокусирана је на глобалном протекционизму богатих, технолошком, финансијском и војном монополизму великих и моћних, и културном империјализму “цивилизованих”.

Неутољива жеђ за богатством и доминацијом све више мотивише богате на потрагу за новим изворима богатства и доминације, за новим облицима интегрисања у нову глобалну империју у којој новац супституира њихов културни идентитет, а финансијска моћ успјешно супституира традиционалну моћ националне државе, која се све више своди у раван политичке силе у рукама глобалне коалиције богатих и моћних, у креирању нове глобалне идеологије “културе доминације и моћи” која све драматичније отвара еру нове конфронтације и надметања за нову глобалну енергетску и технолошку доминацију, за контролу над новим тржистима и новим потрошачима, за нову либерализацију, и нове облике владања и доминације над сиромашним и немоћним.

АГРЕСИВНА “КУЛТУРА СТРАХА”

Истовремено на другој страни истог процеса глобализације све драматичнија је кондензација глобалног сиромаштва, немоћи, фрустрације и очаја преко 75 посто свјетског становништва које је остало на маргини економске, политичке и културне глобализације.

Данас више од 1.3 милијарди људи на свијету нема приступ питкој води, 3 милијарде људи нема елементарне санитарне увјете живљења, а преко 2 милијарде људи данас не користи електричну енергију.³⁵ Свако друго дијете у свијету живи данас у сиромаштву, свако треће је бескућник, свако пето нема приступ чистој питкој води, док свако седмо дијете у свијету нема приступ основној здравственој заштити. Скоро више од 1.3 милијарде дјеце данас у свијету живи у најтежем облику сиромаштва које опасно угрожава њихово здравље, чинећи тиме будућност нових генерација човјечанства све неизвјеснијом и све драматичнијом. Између 15 и 20 милиона људи годишње

³⁵ James Wolfenson, *The Other Crisis*, World Bank, October 1998, quoted from *The Reality of Aid 2000*, (Earthscan Publications, 2000), p.10.

умире усљед неухрањености и глади, док 10 милиона годишње умире усљед нехигијенских услова живљења.³⁶

Преко 1 милијарде људи ушло је у 21. стољеће неписмено, без могућности да научи читати и писати до краја свога живота³⁷, док би само 1 проценат смањена трошкова на свјетско наоуружање могао трајно ријешити овај драматичан проблем човјечанства³⁸. Преко 11 милиона дјеце испод 5 година умире сваке године од неухрањености, болести и лоших услова живота. На сваки позајмљени долар неразвијене земље плаћају преко 13 долара камата и других финансијских издатака наметнутих од стране даваоца кредита³⁹. 48 најсиромашнијих нација у свијету учествује са мање од 0.4 посто у укупном свјетском извозу⁴⁰. Више од 790 милиона људи преовлађују у Азији и Африци још увјек живи у условима хроничне глади и неухрањености без икаквих могућности побољшања њихових услова живљења⁴¹.

Смањење трагедија сиромашних тешко је за очекивати ако се узму у разматрање најновије процјене Уједињених нација које предвиђају повећање свјетске популације на 12 милијарди до краја 2050, са највишом стопом раста управо у најсиромашнијим земљама, гдје је у периоду од 1960. године до 2000. године забиљежен раст популације од 69 процената на 80 процената⁴².

У оваквом окружењу сиромашни и немоћни драматично траже нову глобалну подјелу свјетског богатства, траже нове стандарде који би били фоку-

36 1.3 billion people in underdeveloped countries live in poverty while 1.3 billion people have no access to running water. 800 million people in these countries have inadequate food supplies. Between 15 million and 20 million people die annually because starvation or disease aggravated by malnutrition; 10 million people die each year because of substandard housing, unsafe water, or poor sanitation in densely populated cities. /Michael T. Klare, *Redefining Security: The New Global Schisms*, Current History, November 1996, reprinted in Patrick O'Meara, at all, *Globalisation and the Challenges of the New Century*, Indiana University Press, 2000, /.

37 *The State of the World's Children*, 1999, UNICEF

38 *State of the World*, Issue 287 - Feb 1997, *New Internationalist*.

39 *Global Development Finance*, World Bank, 1999.

40 *Human Development Report 2000*, p. 82, *United Nations Development Programme*.

41 *World Resources Institute Pilot Analysis of Global Ecosystems*, February 2001, (in the *Food Feed and Fiber section*). Note, that despite the food production rate being better than population growth rate, there is still so much hunger around the world.

42 «According to the most recent UN estimates, total world population is expected to soar from approximately 5.6 billion people in 1994 to somewhere between 8 billion and 12 billion by the year 2050 - an increase that will undoubtedly place great strain on the earth's food production and environmental capacity...Overall, the populations of the less-developed countries /LDC/ are growing at a much faster rate than those of the advanced industrial nations. As a result, the share of world population accounted for by the LDCs rose from 69 percent in 1960 to 74 percent in 1980, and is expected to jump to nearly 80 percent in the year 2000. Among third world countries, moreover, there have been marked variations in the rate of population growth: while the newly industrialised nations of East Asia have experienced a sharp decline in the rate of growth, Africa and parts of the Middle East have experienced an increased. If these trends persist, the global distribution of population will change dramatically over the next few decades, with some areas experiencing a substantial increase in total population and others moderate or even negligible growth.» Michael T. Klare, *Redefining Security: The New Global Schisms*, Current History, November 1996, reprinted in Patrick O'Meara, at all, *Globalisation and the Challenges of the New Century*, Indiana University Press, 2000, p136.

сирани на новим моралним и политичким начелма који би им гарантовали висе достојанства и бољи живот њих и њихове дјеце. Немоћ сиромашних и маргинализованих да креирају окружење које би им гарантовало сигурност преживљавања, све их више гура ка идеологији културног национализма и вјерског екстремизма, политичког анархизма и економског изолационизма, што их све изразжније води ка стварању глобалне “културе страха и бунта” и што их све драматичније гура ка глобалној идеологији насиља и разарања.

ОПАСНА “КУЛТУРА ПРЕЗИРА”

Кроз ову драстичну дискрапанцу у дистрибуцији свјетског богатства, успоставља се брутална технолошка, економска и политичка доминација свјетског интегрираног капитала, без обзира на његов национални, вјерски или културни background, што стубоком мијења социјалну и политичку структуру унутар-националних и међународних односа, изазивајући велику кризу идентитета маргинализованих социјалних група и читавих народа ⁴³. Овај глобални процес дистрибуције свјетског богатства тражи нову улогу националне државе која се све више сводити на улогу чувара и заштите интереса глобално-интегрираног капитала трансформирајући на тај начин интердржавни конфликт у интра-државни конфликт, конфликт између државе и друштва. Све драматичније се креира концепт „културе презира“ између богатих и моћних, с једне стране, и сиромашних и немоћних, с друге стране.

Линије подјеле између богатих и сиромашних у новој империјалној подјели свијета пресецају границе националних, етничких, расних и вјерских подјела. Ексклузивном кругу богатих придружују се како власници великих корпорација и банака из развијеног свијета, тако нафтни магнати и брутални диктатори, корумпиране војне и политичке елите, шеици, политички и вјерски лидери из неразвијених земаља, бескрупулозни свјетски трговци оружјем и дрогама, који ће уласком у круг богатих спрати сву прљавштину и крв свога богатства.

Истовремено глобалном покрету сиромашних, немоћних и очајних из неразвијеног свијета, придружује се велика армија бескућника, незапослених и очајних из високоразвијених земаља. Број незапослених у овим земљама досегао је драматичну бројку од преко 60 милиона претежно младих људи, док је уддио плата у укупном националном производу (ГНП) ових земаља драматично пао са 75 посто у 1975. години, на свега 62 посто у 1995. Висина

⁴³ “Both traditional and modern values were shaped by economic scarcity, which prevailed almost everywhere until recently. But during the past few decades, a new set of post-modern values has been transforming the social, political, economic and sexual norms of reach countries around globe. These new values reflect conditions of economic security. If one grows up with a feeling that survival can be taken for granted, instead of the feeling that survival is uncertain, it influences almost every aspect of one’s worldview”. (Ronald Inglehart, Globalisation and Postmodern Values, The Washington Quarterly, Winter 2000, pp222-223/).

примања између неквалификованих и висококвалификованих у високоразвијеним земљама све се више продубљује, што све више сиромашне одваја од богатих.⁴⁴ Разлика између прихода најбогатијих и најсиромашнијих слојева становништва у најбогатијим земљама порасла је са 30 на 74 пута.⁴⁵

Контуре новог глобалног сукоба називају се на свим вододјелницама и разинама људске заједнице, чинећи овај долазећи глобални сукоб између „културе моћи и ароганције” и „културе страха и бунта” најдраматичнијим процесом у савременој историји човјечанства. Никад нису драматичније били истакнути снажнији захтјеви за новом глобалном прерасподјелом богатства са новим стандардима глобалне демократије, морала и људског достојанства.

У овим новим глобалним односима, у којима доминира моћ и и ароганција богатих и моћних, и све снажнији набој очаја, фрустрације и немоћи сиримашних и маргинализованих⁴⁶, што је праћено са све драматичнијом дифузијом моћи националних држава ка глобалним тржиштима, глобалним финансијским, монетарним и медијским институцијама, те глобалним невладиним организацијама, чија интегрирана финансијска и политичка мрежа моћи, далеко надмашује појединачну моћ и најмоћнијих држава, тешко да се може говорити о постојању неког глобалног конфликта између Запада и Истока, Сјевера и Југа, Кршћанства и Ислама. Овдје ће прије бити ријеч о новом глобалном сукобу који се не може инхерентно индицирати као сукоб између цивилизација, култура и традиција великих свјетских заједница, већ прије свега као сукоб између „културе доминације и ароганције” с једне стране, и „културе страха и бунта” с друге стране, који је индукован у процесу «глобалне дистрибуције моћи», која надилази културне, расне и вјерске подјеле. Ријеч

44 According to the 1994 Organisation for Economic Cooperation and Development jobs study, unemployment in OECD countries was below 10 million in the 1950s and 1960s but started to climb in the mid-1970s, reaching 25 million in 1990. By 1995, unemployment is expected to reach 35 million. In the mid-1970s, the share of wages in GNP in Europe, the United States, and Japan started to decline. The European Union share in 1995 is projected to stand at 62 percent as opposed to 75 percent in 1975. Wages discrepancies between skilled and unskilled labourers has widened in United States, Canada, and Australia, and real wages for unskilled workers in the United States declined more than one percent between 1980 and 1989.» /Eisuke Sakakibara, *The End of Progressivism: A Search for New Goals*, Foreign Affairs, Vol. 74. no. 5, 1995, reprinted in *Globalisation and the Challenges of a New Century*, /eds. Patrick O'Meara at all/, Indiana University Press, 2000, p. 75.

45 *The Corporate Planet*, *Corporate Watch*, 1997.

46 For economic growth and almost all of the other indicators, the last 20 years [of the current form of globalization, from 1980 - 2000] have shown a very clear decline in progress as compared with the previous two decades [1960 - 1980]. For each indicator, countries were divided into five roughly equal groups, according to what level the countries had achieved by the start of the period (1960 or 1980). Among the findings: Growth: The fall in economic growth rates was most pronounced and across the board for all groups or countries; Life Expectancy: Progress in life expectancy was also reduced for 4 out of the 5 groups of countries, with the exception of the highest group (life expectancy 69-76 years); Infant and Child Mortality: Progress in reducing infant mortality was also considerably slower during the period of globalization (1980-1998) than over the previous two decades; Education and literacy: Progress in education also slowed during the period of globalization.

је о процесу који проистиче из саме природе глобализације, чији је темељни идентификациони код израз акумулације богатства и моћи код једних, и сиромаштва, очаја и немоћи, код других.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Alvin i Hajdi Tofler, "Rat i Antirat", Paideia, Beograd 1998.
2. Amitai Etzioni (2004), *From Empire to Community*, Palgrave, MacMilan.
3. Anna-Marie Slaughter, "The Real New World Order", *Foreign Affairs*, Vol. 76, No. 5, September/October 1997.
4. Anne Mariae Slaughter (2004), *A New World Order*, Princenton University Press, Princenton and Oxford.
5. Dani Rodrik, "Sense and Nonsense in the Globalization Debate", *Foreign Policy* 107, Summer 1997.
6. *Economics forever: Building sustainability into economic policy* PANOS Briefing 38, March 2000.
7. Eisuke Sakakibara, *The End of Progressivism: A Search for New Goals*, *Foreign Affairs*, Vol. 74. no. 5, 1995, reprinted in *Globalisation and the Challenges of a New Century*, /eds. Patrick O'Meara at all/, Indiana University Press, 2000.
8. *Global Development Finance*, World Bank, 1999.
9. *Human Development Report 2000*, United Nations Development Programme.
10. James Wolfenson, *The Other Crisis*, World Bank, October 1998, quoted from *The Reality of Aid 2000*, (Earthscan Publications, 2000).
11. Jeffrey Sachs, "International Economics: Unlocking the Mysteries of Globalisation", *Foreign Policy*, 110 (Spring 1998), 218.
12. Jessica T. Mathews, *Power Shift*, *Foreign Affairs*, January/February, 1997.
13. Joseph S. Nye, Jr., *Globalisation's Democratic Deficit*, *Foreign Affairs*, July/August 2001.
14. Larry Elliott, *A cure worse than the disease*, *The Guardian*, January 21, 2002.
15. Mark Duffield (2001), "Global Governance and the New Wars", Ced Books, London & New York.
16. Martin Wolf (2004), "Why Globalization Works", Yale University Press, New Haven and London.
17. Martin Wolf, "Will the Nation-State Survive Globalisation?", *Foreign Affairs*, January-February, 2001, vol. 80.
18. Mary Kolder (2005), *Global Civil Society*, Polity.
19. Maude Barlow, *Water as Commodity - The Wrong Prescription*, *The Institute for Food and Development Policy*, Backgrounder, Summer 2001, Vol. 7, No. 3.
20. Michael T. Klare, *Redefining Security: The New Global Schisms*, *Current History*, November 1996, reprinted in Patrick O'Meara, at all, *Globalisation and the Challenges of the New Century*, Indiana University Press, 2000.
21. Peter Evans, *The Eclipse of the State?* World Politics 50, October 1997.

22. Peter F. Drucker, "The Global Economy and the Nation-State", *Foreign Affairs*, Vol. 76. no. 5, September-October 1997.
23. Rivera-Batiz, Luis A., & Paul M. Romer, «Economic Integration and Endogenous Growth», *Quarterly Journal of Economics*, May 1991.
24. Robert O. Keohane and Joseph S. Nye Jr., *Globalisation: What's New? What's Not (And So What)*, *Foreign Affairs*, Spring 2000.
25. Ronald Inglehart, *Globalisation and Postmodern Values*, *The Washington Quarterly*, Winter 2000.
26. Samuel P. Huntington (2002), *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*, Simon & Schuster UK, Ltd.
27. *State of the World*, Issue 287 - Feb 1997, *New Internationalist*.
28. *State of the World's Children, 2005*, UNICEF.
29. Stephen G. Brooks (2005), "Producing Security: Multinational Corporations, Globalization, and the Changing Calculus of Conflict", Princeton University press.
30. Susan Strange, "States, firms and diplomacy", *International Affairs*, 68: 1 1992.
31. Susan Strange, "The Defective State", *Daedalus*, *Journals of the American Academy of Arts and Science*, Spring 1995.
32. *The Corporate Planet*, *Corporate Watch*, 1997.
33. *World Resources Institute* Pilot Analysis of Global Ecosystems, February 2001.
34. *1998 Human Development Report*, *United Nations Development Programme*.
35. *1999 Human Development Report*, *United Nations Development Programme*.

КОРЕЛАЦИЈА (НЕ)ЗАПОСЛЕНОСТИ, СОЦИЈАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ И НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Претходно саопштење

УДК 331.56:342.22

проф. др Саша Мијалковић
проф. др Дане Субошић
Криминалистичко-полицијска академија
Београд

Abstract: *Consideration of correlation (un)employment, social security and national security requires a prior discussion of the concept of human security - the so - called individual, human and societal security with the concepts of social and national security. In addition to shedding light on these correlations, the paper points out the scope and content of concepts of quality of life, living standards, social development, social security, social protection, social insurance and social risks, as determining correlative categories and as determinants of contemporary concepts of human security and national security.*

Key words: *employment, human right to work and the rights arising from labor, human security, social security, national security*

Апстракт: *Разматрање корелације (не)запослености, социјалне безбедности и националне безбедности захтева претходно разматрање односа концепата безбедности људи – тзв. појединачне, људске и социјеталне безбедности са концептима социјалне и националне безбедности. У прилог расветљавању поменутих корелација, у раду се указује на обим и садржај појмова квалитета живљења, животног стандарда, социјалног развоја, социјалне сигурности, социјалне заштите, социјалног осигурања и социјалних ризика, као детерминишућих корелативних категорија и као детерминанти савремених концепата безбедности људи и националне безбедности.*

Кључне речи: *запослење, људско право на рад и права проистекла из рада, безбедност људи, социјална безбедност, национална безбедност*

УВОД

Начелно, *безбедност* је несметано достизање, уживање, развој и заштита референтних вредности одређених субјеката, одсуство опасности које би то довеле у питање, те одсуство страха да ће се то догодити. Сагледава се кроз извесне *концепте безбедности*.¹ То су теоријски и практични модели заштите и унапређења референтних вредности појединих категорија субјеката безбедности – појединца, друштвених група, државе, међународне заједнице и човечанства. Безбедност је динамична, па се мењају и концепцијска одређења у погледу референтних вредности, опасности које им прете, као и субјеката, начина и средстава њихове заштите.²

Настојања да се безбедност дефинише универзално као „одсуство претњи по стечене вредности, односно одсуство страха да те вредности могу да буду нападнуте“, намећу извесне дилеме: чије вредности могу да буду угрожене?; које су то вредности?; ко би их могао напасти?; чији би страх требало рачунати?; како направити разлику између искреног (иако можда неутемељеног) и лажног страха и да ли одсуство претњи и/или страха треба разумети у апсолутном или у релативном смислу?³ Генерално, појам безбедности може да се сагледа давањем одговора на наведена питања и њиховим концентрисањем у одређене логички заокружене и складне мисаоне целине – концепте безбедности.

Човек је најнижи, али не и најмање важан и вредан „ниво“ око којег се концентрише безбедност. Чак су и идеје осталих концепата безбедности (безбедност државе, међународна безбедност и глобална безбедност), ако не директно, онда бар индиректно усмерене ка безбедности и животу човека. Ово стога што човек егзистира у извесном социјалном, државном и међународном окружењу. Зато је и безбедност појединца услов безбеднос-

1 Концепти су настали на основу релевантне безбедносне праксе, првенствено с циљем њеног унапређења. Такође, постојала је и потреба да се отклоне бројне мањкавости и недоречености у одређењу појма безбедност. Према томе, концепти безбедности су продукт, али и средство безбедносне теорије и праксе, а њихова вредност је *идејно-иновативна и инструментална*. Називају се још и *нивоима (анализе) безбедности*.

2 На пример, у „фокусу тзв. *хладноратовске* (државоцентричне-Вестфалијанске) *безбедности* су: територија и границе државе; спољна безбедност државе; војни фактор безбедности; људски фактор; релација Исток-Запад; спремност државе за акцију и централна улога државе у безбедности. У фокусу тзв. *постхладноратовске безбедности* су: појединци и заједнице; унутрашња безбедност државе и транснационална безбедност; мултидимензионални фактори безбедности; природни и енвайронментални фактори; економски, социјални и енергетски проблеми; глобална безбедност; превентивна и ревитализациона улога државе, уз појаву недржавних субјеката безбедности.“ Law, D. M.: *Људска безбедност и реформа сектора безбедности, десет година после*, Људска безбедност, број 2, Факултет цивилне одбране, Београд, 2004, стр. 96.

3 Moller, V.: *Национална, социјетална и људска безбедност – Општа разматрања са приказом балканског случаја*, Људска безбедност, број 1, Факултет цивилне одбране, Београд, 2003, стр. 37, 39, 41-42; Baldwin, D. A.: *The Concept of Security, Review of International Studies*, No 23, British International Studies Association, 1997, pp. 12-17.

ти друштва и државе, али и човечанства, односно националне и глобалне безбедности.

Безбедност човека неодвојиво је везана за његов живот и људске слободе и обухвата: заштиту личних, имовинских, економских, социјалних, политичких и других права и слобода човека и грађанина од ускраћивања њиховог коришћења.⁴ Даље, *безбедност људи* подразумева обезбеђивање животног језгра, тј. стање минималног скупа животних услова.⁵

Теоријски и практично, живот и безбедност човека могу да се посматрају на више нивоа, кроз концепте безбедности појединца, друштвених колектива и човечанства, и најмање из два аспекта: као појединачно људско право и као квалитет живота, које се у великој мери ослања на могућност остваривања права на рад (запосленост) и права која су проистекла из рада.

ПРАВО НА РАД И КОНЦЕПТИ БЕЗБЕДНОСТИ ЉУДИ

Концепт *безбедности појединца (индивидуе)* или тзв. *индивидуалне – појединачне безбедности (individual security)* за фокус интересовања има човека – појединца. Стога се назива још и „човеко(људско, хумано)центричним“ концептом. Човек је природно, друштвено и разумно биће, што значи да има широк спектар личних потреба, вредности и интереса којима континуирано треба пружати заштиту.

Безбедност појединца је извесност задовољења његових потреба, остваривања и заштите личних вредности, те осећај личне сигурности. Мисли се, пре свега, на његов живот, те на могућност несметаног задовољења основних физиолошких потреба (исхрана, кретање, одмор, здравље, биолошка репродукција, што је најчешће условљено радом и прибављањем средстава за живот), на неприкосновеност (неповредивост) менталног и физичког интегритета и личне имовине, слободно одлучивање, понашање и испољавање духа и самоафирмације. Реч је о продукту инстинктивних потреба, стечених рефлекса и искуствених доживљаја, без којих је незамислив живот човека, али и безбедности земље чији је грађанин.

Укратко, то је стање *личног (физичког, менталног и здравственог) интегритета* и *материјално-егзистенцијалног (имовинскоправног, економског и социјалног) статуса* појединца и његове породице, односно заштићеност „*идентитета и суверенитета појединца*“. Овакво стање може се посматрати на најмање два нивоа, и то као субјективно одсуство страха од угрожености, односно као присуство економских, политичких, социјалних и општебезбедносних услова за живот.

4 *Мала политичка енциклопедија* (група аутора), Савремена администрација, Београд, 1966, стр. 96.

5 King, G.; Murray, C. J. L.: *Rethinking Human Security, Political Science Quarterly*, Vol. 116, No. 4, The Academy of Political Science, New York, 2001/2002, pp. 585–610.

Безбедност човека је стање његове заштићености од опасности, угрожавања и повређивања његовог живота, личности, права и имовине. Безбедност људи је објективно стање заштићености њихових основних људских права и слобода, а пре свега живота, здравља (телесног и психичког склада), личног достојанства и њихове имовине од свих извора и облика угрожавања.⁶ Безбедним се могу назвати они грађани које у остваривању слобода и права, било личних, било имовинских, противправно не ометају и не онемогућавају нека друга лица. Према томе, безбедност појединца је извесност остваривања слобода и права грађана. Без безбедности нема индивидуалне људске слободе, и обрнуто.⁷

Реч је о минимуму општих претпоставки које је потребно испунити да би се сваком људском бићу обезбедила лична егзистенција и безбедност. Како су људска права у тесној корелацији са опстанком, односно животом и квалитетом живљења, безбедност човека би се могла одредити и као заштићеност од угрожавања његових људских права и слобода. Истовремено, безбедност појединца подразумева и његову заштићеност од угрожавајућих природних и техничко-технолошких појава, коју концепт људских права „не покрива“.

Безбедност као циљ степенује се по приоритету. Степени угрожавања безбедности мерљиве су категорије, које могу да се степенују као:

- *најмање угрожена* безбедност, коју одликује одсуство штетних последица за људе,
- *мање угрожена* безбедност, коју одликује осећање страха и несигурности због постојања реалне опасности од угрожавања безбедности људи,
- *средње угрожена* безбедност, коју одликују покушаји угрожавања безбедности, вређање достојанства личности и лакше телесне повреде, те оштећења материјалних добара, односно њиховог окружења, чиме се та добра не стављају ван функције,
- *више угрожена* безбедност, коју одликује тешко нарушавање здравља особа (тешке телесне повреде и теже нарушавање психичког здравља) и оштећења материјалних добара и њиховог окружења, која их стављају ван функције, тако да се оне након одређене интервенције, могу обновити, *највише угрожена* безбедност, коју одликују смртне последице за особе и уништење материјалних добара, као и знатне штете по њихово окружење, након чега њихове функције не могу да се обнове.⁸

Када говоримо о квалитету живота човека, људска права су значајна из најмање два аспекта:

6 Субошић Д.: *Организација и послови полиције*. Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2010, стр.104.

7 Милетић, С.: *Појмовник полицијског права*, Службени гласник, Београд, 2001, стр. 1–3.

8 Субошић Д.: *Организација и послови полиције*. Криминалистичко - полицијска академија, Београд, 2010, стр.104.

- прво, право на живот је једно од фундаменталних људских права и
- друго, остала људска права су у функцији квалитета живота. Мисли се подједнако на основна грађанска и политичка права, на основна економска, социјална и културна права и на права солидарности, односно на индивидуална и на колективна права, те на међународно ратно и хуманитарно право (тзв. Хашко и Женевско право). На пример, остваривањем права на образовање стварају се протпоставке за остваривање права на рад и права проистеклих из рада, чиме се ствара материјална основа за задовољавање животних потреба.

Безбедност и живот појединца и остваривање његових економских права условљени су безбедношћу државе и групе којој припада, правним поретком, владавином права и функцијом безбедности. Осим тога, они су и предмет самозаштите, што значи да је појединац дужан да се о њима и сам стара.

Најзад, о животу и безбедности појединца стара се и међународна заједница, прописујући међународне стандарде остваривања и заштите људских економских и социјалних слобода и права и интервенишући у ситуацијама када их држава нарушава или када није у стању да их заштити (дипломатским средствима; средствима политичке, економске и војне принуде, и кривичноправним средствима).

Неспорно је и то да се разним угрожавајућим појавама крше многа економска и социјална права и угрожава живот појединца. Осим тога, кршење неких од њих узрокује нове угрожавајуће појаве, али и изазива деструктивне реакције угрожених појединаца. С правом се може рећи да се угрожавања егзистенције појединца јавља и као узрок, и као последица угрожавања безбедности. Чињеница да је „један од највећих актуелних проблема у сфери безбедности људи управо немогућност мобилисања укупне светске јавности да подржи и унапреди људска права“⁹ рађа нову забринутост: пасивности према заштити људских права доприноси њиховом кршењу и угрожавању живота и безбедности појединца и колектива.

Следећи ниво безбедности човека познатији је као концепт људске – *хумане безбедности (human security)*. У његовом фокусу су живот и безбедност појединца и колектива који су изложени (превасходно невојним) директним и индиректним претњама које потичу од државних и недржавних актера.

Концепт људске безбедности карактеришу три струје.¹⁰ Према првој, људска безбедност је остваривост широког распона различитих људских права. Приступ је заснован на владавини права и настоји да ојача норма-

9 Ogura, K.: *A Pacific Perspective, The New Challenges to International, National and Human Security Policy*, The Trilateral Commission, Warsaw, 2004, p. 59.

10 Наведено према – Hampson, F. O.: *Вишезначност појма људске безбедности*, Људска безбедност, број 1, Факултет цивилне одбране, Београд, 2003, стр. 12–13, 29; видјети шире у – Hampson, F. O.: *Human Security, Security Studies – An Introduction* (ed. Williams, P.), Routledge, London – New York, 2008, pp. 229–243.

тивни међународни и национални оквир, правосудни систем и утицај међународних организација у погледу дефинисања и наметања државама стандарда људских права. Безбедност људи штите кривични судови, односно Међународни кривични суд.

Други је приступ заснован на хуманитарној основи, па су сигурност народа (одсуство страха), тј. основна лична права, укључујући право на опстанак – живот, највиши циљ међународних интервенција. Рат је највећа претња људској безбедности, где претежно страдају „неборци“, које је од претње насиљем дужна да штити међународна заједница. Овај је приступ касније проширен (тзв. *интегрални приступ људској безбедности*) тако што су, поред конфликтних и ванредних ситуација, и „економска беда, социјална неправда и политички притисци“ прихваћени за претње људској безбедности. Њега су „заокружиле“ Уједињене нације 1992. године заузевши став да су и „невојни извори нестабилности у области привреде, друштва, хуманитарног рада и екологије постали претње миру и безбедности“. Циљеви и заштита људске безбедности повезани су са војном интервенцијом, хуманитарном (економском и социјалном) помоћи и помоћи у ванредним ситуацијама, постконфликтном изградњом мира и спречавањем сукоба.

Најзад, најшире је схватање људске безбедности као „одрживог људског развоја“, односно као заштита и унапређење квалитета живота остваривањем, заштитом и унапређењем економских, социјалних и права на животну средину. При том, „људски развој је шири појам и подразумева процес ширења опсега људских избора (*слобода од ускраћености*), а људска безбедност значи да те изборе људи могу да врше у сигурности и слободи (*слобода од страха*)“. Међу највеће претње безбедности људи убрајају се сиромаштво и незапосленост. Наведени проблеми нису локални ни државни, већ глобални, а добрим делом потичу од економске и социјалне неједнакости и недостатка социјалне правде у међународним односима. Људска безбедност се штити мерама прерасподеле богатства и прихода између богатих и сиромашних и новим партиципаторним структурама власти на локалном, државном и глобалном нивоу.

Људска безбедност се најчешће схвата у духу UNDP-овог *Извештаја о људском развоју* из 1994. године, где се одређује као „опстанак и дигнитет човека кроз *слободу од страха (насиља)* и *слободу од ускраћености (сиромаштва)*“, односно као „безбедност људи од свих могућих облика угрожавања, првенствено од претњи животу, здрављу, зарађивању, личној сигурности и људском достојанству“. У том смислу, састоји се од најмање два атрибута: слободе од хроничних претњи безбедности, као што су глад, болести и угњетавање, и заштите од изненадних и штетних поремећаја тока свакодневног живота (на радном месту, у кући или у суседству). Све то повезано је, између осталог, и са човековим (не)запослењем.

Битне детерминанте људске безбедности и квалитета људског живота су економија, животна средина и друштво, а њене сфере: *економска безбед-*

ност, тј. довољан и предвидив доходак, предвидиво запослење, безбедност и здравље на раду, покривено социјално осигурање, задовољство нивоом дохотка, диспаратет дохотка и компетитивност; *безбедност животне средине*, односно њена заштита од загађености и деградације, као и несметан приступ санитарно исправној води, чист ваздух и незагађен земљишни екосистем; *здравствена безбедност*, тј. заштићеност људи од болести и инфекција, доступност и квалитет здравствене заштите, здравствени статус људи, развијеност система здравствене заштите; *прехранбена безбедност*, која подразумева физичку и економску доступност хране, односно доступност и квалитет прехранбених артикала и куповну моћ људи; *образовање*, односно могућност људи да се образују, ниво образованости, корелација образованости и могућности запослења, развијеност националног образовног система, иновације и актуелност curriculum-a; *социјална сигурност*, тј. стабилност породице, квалитет становања, квалитет живота у локалној заједници, безбедност културног идентитета, ефекти етичког кодекса заједница, развијеност и слобода медија и комуникација, слобода и ефекти синдикалног организовања; *политичка и институционална безбедност*, које обухватају развијеност и заштићеност људских права, утицај политике на квалитет живота грађана и утицај органа формалне социјалне контроле (пре свега војних и полицијских снага, обавештајних служби и правосудног система) на безбедност људи и *лична и колективна безбедност*, односно одсуство страха од угрожавања живота насиљем и злостављањем, заштићеност људи од криминала и аутодеструктивних појава, безбедност учествовања у саобраћају итд.¹¹

Готово све сфере људске безбедности условљене су материјалном базом људског живота, која се, генерално, обезбеђује остваривањем права и рада и права проистеклих и рада. На основу ових индикатора развијен је *индекс људског развоја (UNDP HDI)* којим се мере способности земаља да осигурају безбедност свом становништву, односно безбедност становништва: здравље и животни век, степен образованости и ниво животног стандарда. То овај концепт чини практично применљивим и друштвено корисним.¹²

Најзад, концепт *друштвене*, односно тзв. *социјеталне безбедности (societal security)* за референтне објекте заштите има друштвене групе, тј. људске колективе које карактеришу заједнички идентитет, вредности и интереси. Настао је на „недостацима и недореченостима“ традиционалног концепта националне безбедности који *недржавним актерима* није посвећивао заслужену пажњу. Заборављало се то да су многобројне претње националној безбедности истовремено и претње безбедности друштва. С друге стране, безбедност држава неодвојиво је везана за суверенитет, а безбедност друштва за његов идентитет. Опстанак државе је питање одржања

11 *Индикатори људске безбедности у Србији – Извештај за 2004*, Факултет цивилне одбране, Београд, 2005, стр. 11–12.

12 Видјети шире у – Bähr, K.: *Redefining Security in a World of Global Threats – An Outline of the Debate about Three Different Concepts: Traditional Security, Broadened Security and Human Security*, Heinrich Böll Foundation North America, Policy Paper 22, Washington, 2003, pp. 8–12.

суверенитета, а опстанак-живот друштва је питање опстанка идентитета. Кад изгуби суверенитет, држава више није држава, а кад изгуби идентитет, друштво није преживело. Тако је идентитет оправдано постао безбедносно питање, питање високе политике, око којег је конструисан концепт социјеталне безбедности.¹³

Истовремено, „паралелни процес интеграције и фрагментације по економским, регионалним, етно-националним и религиозним критеријумима који карактерише савремени свет упућује на потребе посвећивања веће пажње концепту друштвене безбедности, па чак и његовог постављања у центар безбедносних анализа, не само на етно-националном, већ на нивоу глобалног друштва“.¹⁴

Значи, за социјеталну безбедност *идентитет* је витална вредност људских колектива. *Идентитет* (лат. *Identitas* – истоветност, идентичност, подударност, једнакост) је истоветност у битним, одређујућим својствима. У психологији личности, *идентитет* је свесни или несвесни доживљај суштинске самоистоветности и континуитета *властитог ја* током дужег времена, без обзира на његове мене у различитим периодима и околности-ма.¹⁵

Према томе, *социјетална безбедност је безбедност људских колектива које детерминише заједнички идентитет (уже), односно национални идентитет и јединство (шире одређење), због којих појединце и колективе угрожавају други појединци и колективи којима је својствен други идентитет*. Истовремено, *угрожавање социјеталне безбедности је угрожавање идентитета* (нпр., ускраћивање права на слободу вероисповести), *односно угрожавање живота и безбедности појединаца и колектива због њиховог идентитета* (нпр., дискриминација у погледу запошљавања због припадности појединца другој етничкој или верској групи).

Конкретније, „социјетална безбедност је могућност друштва да опстане и задржи свој суштински карактер под променљивим условима и могућим или постојећим претњама. Реч је о одрживости традиционалних видова језика, културе, облика удруживања, верских и националних идентитета и обичаја, а све то у оквиру прихватљивих услова за развој“.¹⁶ Критеријум идентитета не мора да буде национална припадност, већ и верска, етничка, расна припадност, припадност социјалним групама и слојевима, политичка орјентисаност, географски критеријуми итд. У новије време, контексту

13 Weaver, O.: European Security Identities 2000, *European Security Identities* (eds. Burgess, P.; Tunander, O.), PRIO Report 2/2000, Oslo, pp. 29–55, у: *Реформа сектора безбедности*, (ур. Хаџић, М.), Институт Г 17 плус и ЦЦВО, Београд, 2003, стр. 366, 368; види – Monahan, T.: *Surveillance and Security*, Routledge, London, 2008; Gough, S.; Stables, A.: *Sustainability and Security within Liberal Societies*, Routledge, London, 2008.

14 Baylis, J.: International and Global Security in the Post-Cold War Era, *The Globalization of World Politics* (eds. Baylis, J.; Smith, S.), Oxford Press, New York, 2001, pp. 253–276, у: *Реформа сектора безбедности*, (ур. Хаџић, М.), Институт Г 17 плус и ЦЦВО, Београд, 2003, стр. 71–72.

15 Требјешанин, Ж.: *Речник психологије*, Стубови културе, Београд, 2001, стр. 179, 226–227.

16 Moller, V.: *Исто*, стр. 52; видјети шире у – Шкорић, М.; Соколовска, В.; Лазар, Ж.: *Традиција – језик – идентитет*, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2008.

људске и социјеталне безбедности наметнула су се и питања безбедности припадника сексуалних мањина, али и родно и полно засноване небезбедности. Значи, идентитети могу да буду *традиционални* и *новоконструисани* (новостворени), што упућује на променљивост садржаја социјеталне безбедности.

Правни оквир социјеталне безбедности може се наћи у *Општој декларацији о правима човека*: свако има право на слободу мисли, савести, вероисповести... мишљења и изражавања, што обухвата и право да не буде узнемираван због свог мишљења... (чл. 18–20). Ове норме садржане су у свим уставима модерних демократских држава.

За социјеталну безбедност се везују многе теорије, попут биолошких, сукоба цивилизација, културног империјализма, културне предоминације, новог светског поретка итд. Доводи се и у везу са бројним појавама којима се угрожава живот колектива и група, попут расизма и ксенофобије, етничких и верских конфликта; демографских експлозија и имплозија; добровољних и присилних – легалних и илегалних миграција; „етничког чишћења“ и геноцида; насилне асимилације мањинског домородачког становништва, миграната или националних мањина; верског и идеолошког фанатизма и екстремизма; националистичког екстремизма и сепаратизма; претензија ка територијама других држава; дискриминације и насиља према полним, родним и сексуалним мањинама итд.

У погледу запослења, за угрожавање социјеталне безбедности везује се дискриминација припадника одређених етничких, верских, расних, полних и родних група кроз: немогућност запослења, кроз могућност запослења искључиво на тешким, нехигијенским и слабо плаћеним пословима, кроз немогућност сталног запослења, кроз рад дужи од стандардног радног времена, кроз исплаћивање зарада које су испод националних економских стандарда, кроз ускраћивање права на социјално и здравствено осигурање и одсуствовања с посла због болести итд.

Проблем социјеталне безбедности је све израженији у Европи. „Нације у постхладноратовској Европи су рањиве на нов начин. Ако се нација или културна група раније осећала угроженом (радном имиграцијом, страним производима и идејама, међународном економском сарадњом) могла је да зове државу у помоћ: да тражи рестриктивну имиграциону политику, да спроводи протекционистичку економску политику и да се повуче из нежељене сарадње. Ово више није тако једноставно: контрола граница, а делимично и економска политика, функције су Европске уније, док су многе друге интеракције постале теже заустављиве. Стога нације више немају могућност да траже од држава да решава таква питања, јер их држава не контролише – осим ако нација не захтева да држава спроведе драстичније мере које крше тренутна правила Уније и уназађују интеграције.“¹⁷

17 Weaver, O.: *Исто*, стр. 371–372, 384–385.

КВАЛИТЕТ ЖИВОТА – РАСКРСНИЦА БЕЗБЕДНОСТИ ПОЈЕДИНЦА, СОЦИЈАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ И НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Разматрање корелације тзв. појединачне, социјалне и националне безбедности могуће је кроз сагледавање обима и садржаја појмова квалитета живљења, животног стандарда, социјалног развоја, социјалне сигурности, социјалне заштите, социјалног осигурања и социјалних ризика, као детерминишућих корелативних категорија и као детерминанти савременог концепта безбедности људи и државе. Пре тога, неопходно је сагледати савремено поимање националне безбедности.

Безбедност државе (енг. *state security*), односно национална безбедност (енг. *national security*) спада у тзв. *старе, традиционалне приступе безбедности*.¹⁸ Према *ортодоксној верзији* овог концепта, у фокусу безбедности налази се држава, односно њен „опстанак“, виталне вредности (суверенитет, територијални интегритет, политичка независност, опстанак државе, национално јединство) и државни интереси у спољној политици које треба штитити од директних претњи које долазе од других држава. Примарно средство у (само)заштити држава била је њихова „снага“, која се генерално сводила на војну, а потом и на економску моћ. Због тога се назива још и *државоцентричним* приступом безбедности.

Брига за свакодневну безбедност друштва стављана је у други план, била је занемаривана или се о неким њеним аспектима „стидљиво полемисало“. Највећим претњама и опасностима по националну безбедност сматран је оружани напад споља или различити облици „субверзија изнутра, које су потпомогнуте споља“ (и обрнуто), а не економски, социјални, еколошки, образовни, здравствени, прехранбени, проблеми физичке безбедности и други проблеми друштва. У том смислу, национална безбедност је поистовећивана са тзв. *спољном безбедношћу земље*, а грађани су били инструмент у функцији безбедности, односно одбране земље. Осим дипломатије, обавештајна и војно-одбрамбена функција издвајале су се као примарне потфункције националне безбедности, односно заштите виталних друштвених вредности. Истовремено, *економску моћ* су многе земље сматрале подједнако важном за националну безбедност.

Док су се многе државе „тркале у наоружавању“ и спремале се да воде одбрамбени рат од војног напада споља, урушиле су се изнутра. Испоставило се да су највеће претње по националну безбедност заправо етнички и

¹⁸ За овај ниво безбедности традиционално се користи назив *национална безбедност*. С обзиром на то да се њиме обележава безбедност државе, његова употреба није потпуно исправна. Стога је и назив *државна безбедност*, иако се мање користио, заправо био исправнији. Ово због тога што је категорија нације најчешће ширег обима од државе и што државе и не морају да буду националне, односно да се територијално поклапају са категоријом нација. Види – Мијалковић, С.: *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009; Buzan, B.: *People, States & Fear – An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Lynne Rienner Publishers, Boulder – Colorado, 1991.

верски национализам, политичка превирања, повећање обима (организованог) криминала, нејединство и опортуност друштвених група, економске и социјалне противуречности и кризе које су, нажалост, често прерастале и у сурове оружане конфликте. Резултат тога су многи грађански ратови, грађанске револуције, насилне промене политичке власти, распади држава, урушавања националних економија и загађење животне средине. Такву су судбину доживеле махом државе реалсоцијализма.¹⁹

То је концепт националне безбедности учинило неодрживим у његовом традиционалном моделу, па је нужно проширен у три правца: „на горе“ (ка регионалној, међународној и глобалној безбедности), „на доле“ (ка друштвеној и појединачној безбедности) и „бочно“ (ка културној, политичкој, економској, еколошкој, здравственој, енергетској и другим сферама безбедности). Савремена национална безбедност је заправо раскрсница наведених концепција безбедности.

Значи, савремено поимање *националне безбедности* подразумева синтезу безбедности грађана и безбедности државе, али и допринос државе међународној и глобалној безбедности. Реч је о извесном стању заштићености виталних националних вредности и интереса које се оптимизира функцијом државног и недржавног сектора националног система безбедности.

*Националне вредности*²⁰ су од виталног значаја за опстанак и развој друштва и државе, па би и њихово угрожавање довело у питање постојање државе као међународног субјекта, али и егзистенцију, па и опстанак друштва-становништва. Реч је, првенствено, о миру и слободи, правима и безбедности грађана и друштвених група; квалитету живљења; националном јединству, достојанству, поносу и идентитету; здравој животној средини; енергетској стабилности, економском и социјалном просперитету; правном поретку; територијалном интегритету; политичкој независности и суверенитету.

19 Примери који аргументују ову тезу су свежи: сведоци смо развоја ситуације у Совјетском Савезу, Чехословачкој, Румунији, Албанији, „другој“ и „трећој Југославији“, Србији.

20 *Вредности* су идеална својства извесних предмета, радњи и садржаја свести које им људи (појединачно и/или колективно) придају, а која се састоје у томе да их чини пожељним за људе јер им користе за побољшање живота, односно уживају у њима. Условно, могу да се поделе на вредности појединца (индивидуалне вредности), вредности група (друштвене вредности), вредности држава и нација (државне – националне вредности), вредности међународне заједнице (међународне вредности) и планетарне – глобалне вредности.

*Национални (државни) интерес*²¹ је потреба нације или државе, односно корист, добит, погодност од посебног значаја за опстанак нације. Своје јасно дефинисане и артикулисане намере нација тежи да реализује преко политика, ангажујући при том расположиве духовне и материјалне ресурсе.²² Могу да буду политички, економски, војни, социјални, културни, научно-образовни, енергетски, еколошки, демографски, безбедносни и други интереси.

Као једна од виталних националних вредности, *квалитет живота* се, пре свега, односи на стандард живљења, постигнут степен економског развоја и могућности за њихов даљи развој, односно на социјални развој и тзв. социјалну безбедност. Речју, мисли се на благостање, односно на друштвени живот у обиљу, правилну расподелу друштвеног богатства што је, у извесном смислу, повезано са правдом. Такође, реч је и о праву народа да самостално располаже својим природним богатствима, као и о развијеним људским слободама и правима.²³

Животни стандард обухвата услове живота и рада човека: запосленост и социјалну структуру становништва, исхрану, одевање, снабдевање потрошним добрима, образовање, здравствене услове, социјалну сигурност, услове становања и снабдевеност комуналном инфраструктуром, саобраћајне услове, културне услове који укључују одмор, разоноду и шире – културни живот. У ствари, животни услови обухватају личну и колективну потрошњу. *Лична потрошња* остварује се појединачним трошењем материјалних добара, чиме се обезбеђује материјална егзистенција људи, док се *колективна потрошња* остварује заједничким коришћењем услуга које пружају бројне институције. Друго подручје животног стандарда су радни услови, тј. однос радног времена, услова радног места и слободног времена и зараде. Општи фактори од којих зависи животни стандард јесу производња, потребе становништва и односи између производње и потрошње

21 *Интерес* је, уопштено, далекосежна усмереност воље, пажње и делатности појединца или колектива ка одређеном циљу, чије је постизање за њих важно. У достизању интереса исказује се задовољавање одређених потреба материјалне или духовне природе. Тадић, Љ.: *Политиколошки лексикон*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996, стр. 78–79; као безбедносно–политичка категорија, *интерес* је политички изражена или освешћена потреба, при чему садржај интересних опредељења битно зависи од постојећих система вредности носиоца потребе, који и дефинише интерес. Павловић, В.: *Интерес, Енциклопедија политичке културе* (група аутора), Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 428–429.

22 Ковач, М.: *Стратегијска и доктринарна документа националне безбедности – Теоријске основе*, Свет књиге, Београд, 2003, стр. 31, 33, 37.

23 Димитријевић, В.: *Безбедност и политичка заједница, Појам безбедности у међународним односима*, Савез удружења правника Југославије, Београд, 1973, стр. 7–38, у: *Реформа сектора безбедности* (ур. Хацић, М.), Институт Г 17 плус и Центар за цивилно–војне односе, Београд, 2003, стр. 34; Тадић, Љ.: *Политиколошки лексикон*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996, стр. 25.

koji su opredeljeni društveno-ekonomskim sistemom, neposrednom politikom ekonomskog i socijalnog razvoja.²⁴

Socijalni razvoj obuhvata aktivnosti socijalne zaštite pomoću kojih se obezbeđuje minimum standarda života određenim kategorijama stanovništva (uža koncepcija), odnosno sve aktivnosti od kojih zavisi životni standard i tzv. socijalno blagostanje (šira koncepcija). Rеч je o unapređenju materijalnog, kulturnog i drugih nivoa društva u целини. Socijalni progres se ne postiže samo eliminiсањем глади, сиромаштва и незбринутости, већ сталним unapređenјем општих услова живота. Његов основни циљ је стварање пропорције између производње, економског и материјалног развоја, с једне стране, и животног стандарда становништва, с друге стране. Socijalni razvoj zavisi od три фактора: степена економског развитка, друштвено-економског система и метода социјалног развоја.²⁵

Socijalna bezbednost (sigurnost) подразумева свеобухватне гаранције грађанима против одређених ризика чијим се наступањем смањују или губе професионалне способности, снижава животни стандард или се намећу обавезе и терети. Тиме се тежи друштвеном стању у коме успешно делује извештан спој друштвених и законских мера, чији је основни циљ да створе, у корист грађанина и заједнице, неку врсту гаранција против одређених ризика који стоје пред сваким од њих, попут болести, материнства, инвалидности, старости, незапослености, несреће на раду итд. Socijalna bezbednost „индицира на онај комплекс активности које врши заједница (посредством јавних служби) како би грађанима осигурала њихово благостање, односно физичку добробит, морални и интелектуални развој, гарантовала средства која су довољна за задовољење животних потреба у било којој фази живота, али и средства која ће их заштитити од свих главних ризика (socijalna nesigurnosti) који их могу погодити у њиховом животу и друштвеној заједници“. Obezbeđuje се заштитом социјално угроженних лица и обавеза је тзв. социјалне заштите.²⁶

Socijalna заштита је пружање одговарајуће помоћи појединцима или групи у савладавању тешкоћа које су изазване биолошким факторима (малолетство, старост), друштвеним узроцима (делинквенција), елементарним непогодама, повредом, болестима, инвалидношћу. Остварује се социјалном политиком државе. У савременим условима социјалног развоја, социјална сигурност добила је шире значење: не само отклањање последица социјалне угрожености, већ и отклањање њених узрока, с циљем достизања социјалног благостања. Због тога је интегрисана у готово све области друштвеног живота и рада. Фактори који нарушавају социјалну сигурност су лични фактори (болест, старост, слабљење радне способности), технолошки (губици радних места, одумирање одређених занимања), макроеко-

24 *Економска и пословна енциклопедија (група аутора)*, Савремена администрација, Београд, 1994, стр. 1 779.

25 *Исто*, стр. 1 436-1 437.

26 Недељковић, Љ.: *Осигурање за случај незапослености у Србији* (магистарска теза), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2007, стр. 16.

номски, социјални и политички фактори (несигурност развоја, промене у друштвеном систему), микроекономски и социјални разлози (положај предузећа, расподела дохотка). Због њиховог дејства социјална сигурност се јавља као циљ и резултат укупног социјалног развоја.²⁷

Социјално осигурање обухвата систем мера и активности којима се становништво обезбеђује од ризика: болести (здравствено осигурање), старости (пензијско осигурање) и инвалидности (инвалидско осигурање). Реч је о методу заштите лица погођених одређеним социјалним случајем, издвојеним, диференцираним социјалним ризиком (осигураним случајем, социјалном незгодом). Из овог метода развио се механизам *социјалног обезбеђења* који обухвата све случајеве социјалних ризика, све становништво као могуће кориснике социјалне заштите, изван систем (државни подсистем), са јасним и блажим критеријумима за остваривање права социјалне заштите. Израстањем социјалног обезбеђења у јавни сервис који се добрим делом финансира из државног буџета, социјална политика издиференцирала се у једну од државних политика.²⁸

Сматра се да су социјално осигурање (обезбеђење) и социјална сигурност „два назива која покривају исту садржину“, са заједничком тежњом „организовања превенције појава социјалне несигурности (социјалних ризика), пружања помоћи, заштите и сигурности онима који се нађу у тим стањима, које они сами не могу поднети ни савладати“.²⁹

Социјални ризици (заштићени ризик, осигурани ризик) су случајеви који могу да задесу осигурано лице у животу и раду, а који су имали за последицу да то лице, у целини или делимично, буде лишено прихода од свог рада, услед догађаја независних од његове воље, као што су болест, повреда на раду, незапосленост и друго, или да су му због тога наметнути већи или нови терети, тј. повећане потребе, које он тешко може да поднесе, а чије наступање изазива нужну заштиту од стране друштвене заједнице. У основи, то није „само будући и неизван догађај који не зависи у потпуности од воље појединца, већ и реализовани догађај који умањује средства за егзистенцију и стандард живота лица, односно намеће му несразмерне терете у односу и у поређењу са осталим грађанима“.³⁰

Осим наведеног, „квалитет живота тесно је повезан и са одсуством страха од економске усамљености, претераног усељавања и бекства домаћих стручњака и интелигенције, али и са одсуством страха од пада животног стандарда испод минимума егзистенције, што прети опстанку државе у исконском смислу људске смрти и неплодности. С таквим су опасностима прекопчани мали и неразвијени народи“.³¹

27 *Економска и пословна енциклопедија*, стр. 1 432.

28 *Мала политичка енциклопедија*, стр. 1 163–1 164.

29 Шундерић, Б.: *Право Међународне организације рада*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2001, стр. 535.

30 Недељковић, Љ.: *Исто*.

31 Димитријевић, В.: *Исто*, стр. 35.

Значи, *социјална безбедност* има за циљ да се пронађу средства и начини којима би се могло помоћи свим члановима друштва у достизању њихове сигурности против различитих ризика који би ограничили, уништили или умањили њихову радну способност, односно лишили их средстава за опстанак, или би отежали услове живота. Реч је о извесној социјалној обавези и функцији савремене државе. Унапређењем квалитета живота становништва задовољавају се интереси социјалне правде, ствара се социјални мир, доприноси јавном миру и безбедности, односно безбедности појединца и бројних колектива, а тиме и националној безбедности.

ЗАКЉУЧАК

Данас је немогуће разматрати безбедност људи, држава, па и међународне заједнице без уважавања економских детерминанти савременог живота. То потврђују и актуелна збивања која су последица тзв. светске економске кризе, а које су се директно рефлектовале на референтне вредности и интересе појединаца, група и држава. Ова, економска димензија савременог живота, своди се на омогућавање појединцу да оствари своје људско право на рад, као и да оствари права која проистичу из рада. Тиме појединац, стварањем вишка вредности, као порески обвезник, доприноси националној безбедности. С друге стране, држава је дужна да омогући појединцу да то право оствари, јер тиме штити своје интересе економске стабилности, социјалног мира и несметаног функционисања државне администрације и националног система безбедности. Ове тезе прожимају се кроз савремене концепте безбедности људи и државе.

У оквиру концепта појединачне безбедности право на рад и права проистекла из рада, поред осталих људских права, референтне су вредности појединца којима се ствара материјална база за живот и достизање и остваривање осталих животних потреба.

Концепт људске безбедности је генерално усмерен ка спречавању уништавања квалитета живота појединаца и колектива унапређењем услова и квалитета свакодневног живота, стварањем слободе човека од ускраћености (сиромаштва) и слободе од страха (од економски мотивисаног насиља).

Концепт социјеталне безбедности усмерен је ка заштити живота и квалитета живљења појединаца и колектива од опасности које долазе од човека (других појединаца и колектива) због различитости у њиховом идентитету. Овде је нарочито изражен проблем дискриминације у погледу запошљавања, остваривања права из радног односа и права социјалне заштите по основу родног, полног, етничког, верског и расног критеријума.

Најзад, у оквиру савременог концепта националне безбедности, квалитет живота становништва сматра се једном од виталних националних вредности, а њено достизање, унапређење и заштита – једним од приоритетних

националних интереса. Стога би савремена држава требало да настоји да заштити право на запослење појединца, односно право на обезбеђивање средстава за минимум пристојне егзистенције кроз ефикасну економску и социјалну политику, које су компоненте политике националне безбедности. У том смислу, држава би требало да води активну политику унапређивања животног стандарда, социјалног развоја, социјалне сигурности, социјалне заштите и социјалног осигурања од социјалних ризика. Тако се долази до закључка да су безбедност појединца и безбедност државе, из аспекта запослености грађана, „две стране једне медаље“.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Baldwin, D. A.: *The Concept of Security*, Review of International Studies, No 23, British International Studies Association, 1997.
2. Baylis, J.: *International and Global Security in the Post-Cold War Era, The Globalization of World Politics* (eds. Baylis, J.; Smith, S.), Oxford Press, New York, 2001, pp. 253–276, у: *Реформа сектора безбедности*, (ур. Хаџић, М.), Институт Г 17 плус и ЦЦВО, Београд, 2003.
3. Bähr, K.: *Redefining Security in a World of Global Threats – An Outline of the Debate about Three Different Concepts: Traditional Security, Broadened Security and Human Security*, Heinrich Böll Foundation North America, Policy Paper 22, Washington, 2003.
4. Buzan, B.: *People, States & Fear – An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Lynne Rienner Publishers, Boulder–Colorado, 1991.
5. Weaver, O.: *European Security Identities 2000, European Security Identities* (eds. Burgess, P.; Tunander, O.), PRIO Report 2/2000, Oslo, pp. 29–55, у: *Реформа сектора безбедности*, (ур. Хаџић, М.), Институт Г 17 плус и ЦЦВО, Београд, 2003.
6. Димитријевић, В.: *Безбедност и политичка заједница, Појам безбедности у међународним односима*, Савез удружења правника Југославије, Београд, 1973, стр. 7–38, у: *Реформа сектора безбедности* (ур. Хаџић, М.), Институт Г 17 плус и Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2003.
7. Борђевић, И.: *Реализација концепта људске безбедности у пракси*, Људска безбедност, број 1, Факултет цивилне одбране, Београд, 2004.
8. *Економска и пословна енциклопедија (група аутора)*, Савремена администрација, Београд, 1994.
9. *Индикатори људске безбедности у Србији – Извештај за 2004*, Факултет цивилне одбране, Београд, 2005.
10. King, G.; Murray, C. J. L.: *Rethinking Human Security*, Political Science Quarterly, Vol. 116, No. 4, The Academy of Political Science, New York, 2001/2002.
11. Ковач, М.: *Стратегијска и доктринарна документа националне безбедности – Теоријске основе*, Свет књиге, Београд, 2003.

12. Law, D. M.: *Људска безбедност и реформа сектора безбедности, десет година после*, Људска безбедност, број 2, Факултет цивилне одбране, Београд, 2004.
13. *Мала политичка енциклопедија* (група аутора), Савремена администрација, Београд, 1966.
14. Мијалковић, С.: *Национална безбедност*, Криминалистичко - полицијска академија, Београд, 2009.
15. Милетић, С.: *Појмовник полицијског права*, Службени гласник, Београд, 2001.
16. Moller, V.: *Национална, социјетална и људска безбедност – Општа разматрања са приказом балканског случаја*, Људска безбедност, број 1, Факултет цивилне одбране, Београд, 2003.
17. Monahan, T.: *Surveillance and Security*, Routledge, London, 2008; Gough, S.; Stables, A.: *Sustainability and Security within Liberal Societies*, Routledge, London, 2008.
18. Недељковић, Љ.: *Осигурање за случај незапослености у Србији* (магистарска теза), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2007.
19. Ogura, K.: *A Pacific Perspective, The New Challenges to International, National and Human Security Policy*, The Trilateral Commission, Warshaw, 2004.
20. Павловић, В.: *Интерес*, *Енциклопедија политичке културе* (група аутора), Савремена администрација, Београд, 1993.
21. Rousseau, J-J.: *The Social Contract*, E. P. Dutton, New York, 1950.
22. Субошић Д.: *Организација и послови полиције*. Криминалистичко - полицијска академија, Београд, 2010.
23. Тадић, Љ.: *Политиколошки лексикон*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996.
24. Требјешанин, Ж.: *Речник психологије*, Стубови културе, Београд, 2001.
25. Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, број 83/2006.
26. Hampson, F. O.: *Вишезначност појма људске безбедности*, Људска безбедност, број 1, Факултет цивилне одбране, Београд, 2003.
27. Hampson, F. O.: *Human Security, Security Studies – An Introduction* (ed. Williams, P.), Routledge, London–New York, 2008.
28. Хаџи – Видановић, В.; Милановић, М.: *Међународно јавно право – збирка докумената*, Београдски центар за људска права, Београд, 2003.
29. Шкорић, М.; Соколовска, В.; Лазар, Ж.: *Традиција – језик – идентитет*, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2008.
30. Шундерић, Б.: *Право Међународне организације рада*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2001.

АКТУЕЛНА ПРОБЛЕМАТИКА НЕЗАПОСЛЕНОСТИ ВИСОКООБРАЗОВАНИХ КАДРОВА У ШУМАРСТВУ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Претходно саопштење

УДК 331.56:630(497.6РС)

проф. др Зоран Говедар
проф. др Зоран Лукић
мр Драган Чомић
Шумарски факултет
Бања Лука

Abstract: *The aim of the authors of this paper is to analyze, through verified and documented data, the current situation in the labor market and present some solutions and activities which can be undertaken in order to decrease the unemployment of highly-qualified personnel in the forestry sector and related activities in the Republic of Srpska. Based on the contrasted number of graduate students and the number of employed/unemployed highly-qualified personnel, key problems and causes of the rising number of unemployed in the field of forestry in the Republic of Srpska are identified. It is evident that there is a lack of coordination between skills and demands in the labor market, and on the other hand, there is a lack of coordination between qualified personnel and sectors in which there is a demand for workers. The authors emphasize the role of joint cooperation of all parties in order to get satisfactory results and improve the current situation. First of all, it is necessary to improve the capacity of the forestry economy in order to get a sustainable and strong growth of quality working places. The authors also emphasize the need for a constant emphasizing of the relevance for education and training in order to obtain skills and improve the approach towards the development of human resources. In the end, considering different specific qualities (long-term production process, the environmental-economic aspect of forests, the need for and realization of long-term plans and so on), the forestry area is especially demanding in the aspect of education, employment and constant training of highly-qualified personnel. If the current trend continues, this can lead to a*

long-term violation of relations between supply and demand for highly-qualified personnel from the forestry field.

Key words: *unemployment, highly-qualified personnel, forestry*

Апстракт: *Циљ истраживања аутора овог рада је да се кроз провјерене и документоване податке, изврши анализа тренутне ситуације на тржишту рада и понуде нека од рјешења и активности које се могу провести у циљу смањења незапослености високообразованих кадрова у сектору шумарства и повезаних дјелатности Републике Српске. На основу упоредних показатеља стања и односа броја дипломираних студената и броја запослених/незапослених високообразованих кадрова уочени су кључни проблеми и узроци све већег броја незапослених у области шумарства РС. Уочљива је чињеница да постоји неусклађеност између вјештина и потреба тржишта рада, а с друге стране, постоји неусклађеност између образовних профила и сектора у којима постоји повећана тражња за радницима. Аутори наглашавају да је потребна заједничка активност свих интересних страна како би се постигли задовољавајући резултати и унаприједила постојећа ситуација. Прије свега, потребно је унаприједити капацитете шумарске привреде како би се омогућио одржив и снажан раст квалитетних радних мјеста. Такође наглашавају да је потребно константно водити активности ради повећање релевантности образовања и обуке у циљу стицања вјештина и унапријеђење приступа развоју људских ресурса. На крају, имајући у виду различите специфичности (дуготрајан производни процес, еколошко-економски аспект шума, потреба прављења и реализовања дугорочних планова итд.), област шумарства је посебно захтјевна и у погледу едуковања, запошљавања и константног усавршавања високообразованог кадра. Уколико се постојећи тренд настави, може доћи до дугорочног нарушавања односа понуде и тражње за високообразованим кадром из области шумарства.*

Кључне ријечи: *незапосленост, високообразовани кадрови, шумарство*

УВОД

Шумарство је значајна привредна дјелатност у смислу кориштења материјала (првенствено дрвна сировина) и енергије, као и ангажовања радне снаге. Такође, то је стручна, научна и област привређивања која обухвата све послове којима се омогућава да се у одређеној мјери задовоље људске потребе у односу на шуму и њене производе. Да би се извршила квалитетна анализа проблема незапослености у шумарству, првенствено ћемо се осврнути на различите могућности ангажовања и радних мјеста везаних за организације и институције у сектору шумарства и повезаним дјелатностима.

Према ФАО-у (*Food and Agriculture Organization*) класификацији користи од шума могу се разврстати на:

- производе од дрвета,
- недрвне производе шума и
- услужне користи од шума.

Дрвни производи су синоним за шумске дрвне сортименте. Често пута се називају главни производи, с обзиром на обим и вриједност њихове производње, те значај који имају за подмирење различитих људских потреба. Недрвни производи шума обухватају добра биљног и животињског порјекла, осим дрвета, која се код нас често називају и споредни (остали) шумски производи. Услужне користи од шума обухватају спортске, рекреативне, туристичке, ловне, риболовне и друге активности, укључујући газдовање заштићеним зонама.

Поред главних, у шумама и на шумским земљиштима обављају се и неке друге дјелатности, као што су: гајење и сакупљање печурака, хватање и расплод дивљачи, укључујући и припадајуће услуге, улов и узгој рибе на ријекама и језерима у ареалу шума, вађење руда и камена, пружање угоститељских услуга у хотелима, мотелима, ресторанима, планинарским домовима и кућама, те камповима који се налазе у ареалу шума.

Шуме и шумска земљишта су једини или важан извор сировине за већи број дјелатности у оквиру прерађивачке индустрије, а представљају у један од извора прихода од туризма (планинарење, лов И риболов, камповање, итд.). Још се јављају могућности развоја и других дјелатности које се према критеријумима ФАО и ИУФРО подводе под „Аграрно шумарство”, а то су: узгој говеда за производњу млијека, узгоју оваца и коза, узгоју пчела, производњи меда и пчелињег воска, љековито биље, гајењу усјева и засада који нису на другом мјесту класификовани, шумско воће, гајење зачинског биља, узгој жаба, пужева, глиста и др.

О значају шума и дрвета као сировине може се просуђивати и са квантитативног аспекта, тј. са аспекта обима производње и прераде дрвне масе код нас. Према наводима Републичког завода за статистику РС за 2008. годину, у шумарству са искоришћавањем шума и преради дрвета ангажовано је око 6,2 % (2,6 + 3,6) укупно запосленог становништва Републике Српске. Од укупног броја запослених у РС у 2008. години који износи 201 797, у шумарству са искоришћавањем шума било је запослено 5 276 радника, док је у преради дрвета било запослено 7 194 радника.

Циљ истраживања у овом раду је, да се кроз провјерене и документоване податке, изврши анализа тренутне ситуације на тржишту рада и понуде нека од рјешења и активности које се могу провести у циљу смањења незапослености високообразованих кадрова у сектору шумарства и повезаних дјелатности Републике Српске. На основу упоредних показатеља стања и односа броја дипломираних студената и броја запослених/незапослених

високообразованих кадрова уочени су кључни проблеми и узроци све већег броја незапослених у области шумарства РС.

МЕТОД РАДА

У раду су кориштене класичне методе прикупљања података, опис-де-скрипција, анализа статистичких података, као и вршење компарације-компаративне анализе.

На основу упоредних показатеља стања и односа броја дипломираних студената и броја запослених/незапослених високообразованих кадрова уочени су кључни проблеми и узроци све већег броја незапослених у области шумарства РС. Коришћењем расположиве и провјерене документације (Статистички билтени, евиденција Завода за запошљавање, званични подаци Студентске службе Шумарског факултета), извршена је анализа тренутне ситуације на тржишту рада. Методом индуктивно – дедуктивног закључивања предложена су рјешења и активности које се могу провести у циљу смањења незапослености високообразованих кадрова у сектору шумарства и повезаних дјелатности у Републици Српској.

ДИСКУСИЈА

Глобална финансијка криза је највећи узрочник чињенице да је незапосленост у свијету прошле године, према наводима Међународне организације рада, достигла рекордних 212 милиона људи. Побољшање стања запослености не очекује се ни у 2010. Босна и Херцеговина и Република Српска су, поред глобалне економске кризе, додатно оптерећени и недавним ратним дешавањима, уништеним привредним капацитетима, политичким нестабилностима, и другим факторима који увелико утичу на велику стопу незапослености радно способног становништва. Тако, према подацима Федералног завода за запошљавање, Завода за запошљавање Републике Српске и Завода за запошљавање Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, у Босни и Херцеговини са 30.09.2010. године на евиденцијама је пријављено 517.062 незапослена лица, што предстваља више од 40% становништва. У Републици Српској тренутно је незапослено преко 140 000 лица. Поражавајућа је чињеница да се на крају 2008.године на евиденцији Завода за запошљавање РС налазило преко 3100 високообразованих кадрова, док је исте године на Универзитетима у РС дипломирало око 5900 студената. Овакви трендови су се неминовно одразили и на привредну дјелатност шумарства, па прво запослење високообразованог кадра често предстваља непремостив проблем за младе стручњаке.

Главна усмјерење запослења високообразованог кадра из области шумарства је Јавно предузеће „Шуме Српске”, Агенција за шуме РС,

Министарство пољопривреде, водопривреде и шумарства, „Индустријске плантаже” АД, општинске инспекције и образовне установе - Шумарски факултет. Такође, овај кадар се запошљава у дрвнопрерађивачком сектору, консултантским кућама и невладиним организацијама. Међутим, потребно је напоменути да је у ЈПШ „Шуме Српске” као послодавцу за највећи број кадра шумарског усмјерења, проценат запосленог високообразованог кадра око 16%, што у тренутној ситуацији представља око 650 запослених. У Владиним институцијама (првенствено Министарство и Агенција за шуме), запослено је не више од 30 стручњака шумарског усмјерења. На јединој високообразовној установи, Шумарском факултету, тренутно је ангажовано 39 стручњака из области шумарства. Са друге стране, према евиденцији Републичког завода за запошљавање РС, са 31.12.2009.године на евиденцији незапослених је било 63 високообразована стручњака из области шумарства, а по најновијим подацима из 2010. године, тај број је 53 (табела 1 и 2).

Табела 1: Евиденција незапослених из области шумарства и прераде дрвета са 31.12.2009.

Степен	Занимање	Укупно
ВИ/ВШС	Шумарски инжењер	1
	Инжењер прераде дрвета	2
ВИИ/ВСС	Дипломирани шумарски инжењер	53
	Дипломирани инжењер прераде дрвета	5
Укупно		61

(извор: Републички завод за запошљавање РС)

ВИ/ВС – Шести степен/ Виша стручна спрема

ВИИ/ВСС – Седми степен/Висока стручна спрема

На евиденцији незапослених лица Завода за запошљавање РС нема магистара и доктора наведених занимања.

Табела 2: Стање на евиденцији Завода за запошљавање РС 2009.

Шумарство/ прерада дрвета	31.12.2009. незапослени	Запослено са евиденције у 2009	Стопа запошљавања
Техничари			
Шумарство	638	117	15,5
Прерада дрвета	1021	131	11,4
Високо квалификовани			
Шумарство	1	0	0,0
Прерада дрвета	27	3	10,0

Виша стручна спрема			
Шумарство	0	1	100,0
Прерада дрвета	-	-	-
Висока стручна спрема			
Шумарство	61	37	37,8
Прерада дрвета	11	1	8,3
Магистри и доктори			
Шумарство	0	1	100,0
Прерада дрвета	-	-	-

(извор: Завод за запошљавање РС)

Потребно је истаћи и врло битну чињеницу да су у школској 2009/10 на Шумарском факултету у Бањој Луци дипломирала 64 студента и стекла звање дипломирани инжењер шумарства. Истовремено, број студената који се годишње уписују на студије Шумарског факултета одржавају сличан тренд према којем се у последњих 10 школских година уписује у просјеку око 100 студената годишње (графикон 1). На графикону 1. наведен је број уписаних студената на прву годину студија на Шумарском факултету Универзитета у Бањој Луци, за период од 2001-2010.

Графикон 1

(извор: подаци Студентске службе Шумарског факултета у Бања Луци)

Ради детаљније анализе, наведена је структура дипломираних студената Шумарског факултета за период од 2001-2010. Та структура наведена је на графикону 2:

Графикон 2

(извор: подаци Студенстске службе Шумарског факултета у Бањој Луци)

Поред чињенице да је јасно уочљив тренд раста броја дипломираних инжењера шумарства из године у годину, такође је потребно извршити поређење броја уписаних и број дипломираних студената у истој години. Када се изврше таква поређења, изводи се закључак да годишње у просјеку дипломира 33% од броја уписаних студената. И поред тога да у просјеку дипломира трећина уписаних студената, ипак је на Републичком заводу за запошљавање тренутно евидентирано 53 незапослена инжењера шумарства. Поставља се оправдано питање шта би се десило да дипломира више од трећине уписаних студената, ако и са овим процентом, имамо читаву генерацију дипломираних инжењера евидентираних као незапослене. Из наведених података, може се јасно закључити да постоји дисбаланс између потреба динамичног и савременог тржишта радне снаге са образовањем и усавршавањем радне снаге.

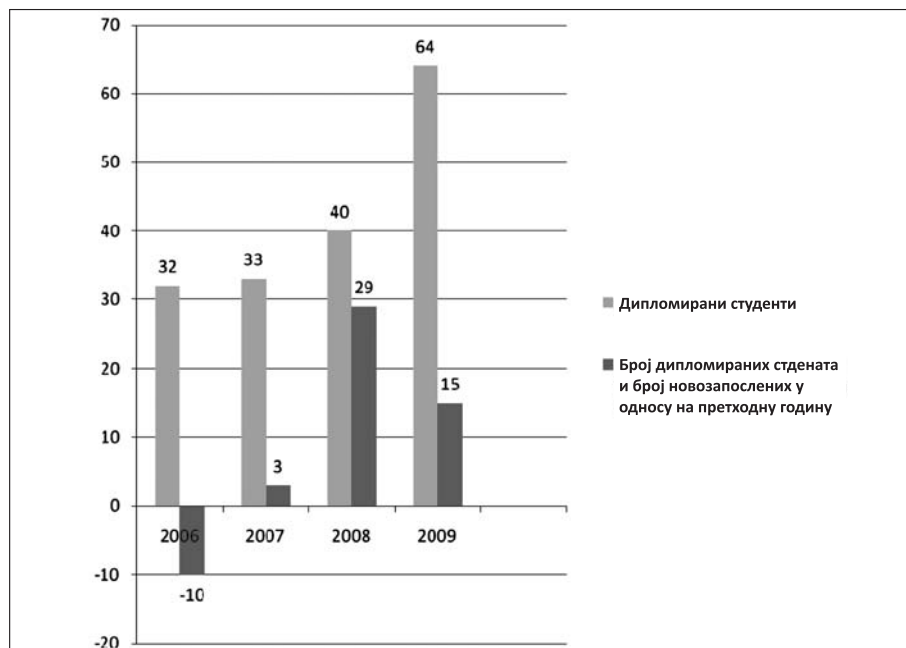
Битно је истаћи чињеницу да 2000.године, у доба приватизације, долази до својинске трансформације државног капитала у предузећима шумарства на стратешки и нестратешки. Стратешки капитал није био предмет приватизације, док је нестратешки капитал којег су чинила средства за рад у свим фазама искоришћавања шума, издвојен из ЈПШ „Српске шуме” и постао основа за формирање основних државних предузећа (ОДП-ова)

за услужне radove у шумарству. Ова предузећа су касније приватизована и углавном пререгистрована у друштва са ограниченом одговорношћу. Директна посљедица ових активности је повећање броја незапослених високообразованих кадрова ЈПШ „Шуме Републике Српске”, који су до тада били ангажовани на пословима искоришћавања шума.

Неки од ових кадрова су успјели наћи ангажман у узгојно - заштитним областима ЈПШ “Шуме Српске”, међутим, многи су остали без сталног запослења.

На графикону 3 јасно се уочава разлика између броја дипломираних студената и броја новозапослених инжењера шумарства. Развијеност привредних капацитета и могућности запошљавања нису довољне за висок број дипломираних студената шумарства. Уколико се узме у обзир чињеница да одређени број дипломираних студената дипломира и на другим шумарским факултетима Универзитета у Београду, Сарајеву итд., проблем незапослености постаје још израженији. Уписна политика није у надлежности Шумарског факултета, која већ одавно није усклађена са стварним потребама шумарске привреде и институција, што има за посљедицу продукцију великог броја кадрова, са малим могућностима за запослење. У том смислу, потребно је унаприједити међусекторску сарадњу између образовања високостручних кадрова и могућности њихова запошљавања у сектору шумарства и повезаних дјелатности, са циљем дефинисања и провођења много реалније уписне политике.

Графикон 3

Треба истаћи и проблем недовољних практичних знања дипломираних студената, који се јавља као директна посљедица недовољне теренске наставе и практичне обуке. Неопходно је формирање наставних база Шумарског факултета у Бања Луци и сталних огледних површина за извођење теренске наставе и практичне обуке. Формирање Института за шумарство и дрвну индустрију може представљати велику могућност за унапређење научно-истраживачког рада, гдје се може запослити десетине дипломираних инжењера шумарства.

Уочљива је чињеница да постоји неусклађеност између вјештина и потреба тржишта рада, а с друге стране, постоји неусклађеност између образовних профила и сектора у којима постоји повећана тражња за кадровима. Оно што је потребно урадити у области шумарства, а што је у складу са Стратегијом запошљавања БиХ је: прије свега, развијање капацитета ове привредне дјелатности како би се омогућио снажан раст са већим бројем квалитетних радних мјеста; друго, унапређење образовања и обуке ради постизања потребних вјештина и способности које су у складу са захтјевима тржишта и треће, извршити унапређење институционалног оквира и капацитета ради дефинисања и имплементације одговарајућих политика запошљавања.

Неки од приједлога за подршку запошљавању високостручних и других кадрова у сектору шумарства и повезаних дјелатностима, дефинисани су у материјалу за израду Нацрта стратегије развоја шумарства од 2010-2020. Овдје наводимо неке од њих:

- Унаприједити пословни информациони систем;
- Побољшати ефикасност запосленог особља;
- Усвојити план дугорочног развоја шумарства;
- Побољшати укупан систем пословног планирања;
- Побољшати ефикасност улагања средстава у постојеће и нове пројекте;
- Елиминисати корупцију у сектору шумарства;
- Основати фондове за унапређење шумарства;
- Пружити подршку приватним предузетницима за изградњу њихових потенцијала;
- У сектору сеоског и пољопривредног развоја побољшати имплементацију донаторских пројеката који врше расподјелу средстава за грантове и зајмове у шумарству;
- Јавно предузеће објављује тендере за велики дио сјече и привлачења у својим шумама. Шумари Јавног предузећа помажу израду планова газдовања шумама за власнике приватних шума, врше расподјелу садница и врше дознаку. Они би могли с временом да врше обуку (извођачких) компанија, на примјер о безбједности, о коришћењу технологија сјече, обраде дрвета, газдовања, итд.;
- Привредна комора може имати улогу у јачању удружења и заступању јачања законодавства, помаже израду материјала за обуку, помаже оснивање или функционисање информационих система и билтена о

- тржишту и цијенама, помаже трговинске сајмове и сусрете на којима се срећу снабдјевачи и купци;
- Министарство за економске односе и регионалну сарадњу омогућава и помаже страна директна улагања и промовише извоз из РС у сарадњи другим институцијама;
 - Републичка Агенција за мала и средња предузећа треба да помаже развој малих и средњих предузећа у сектору шумарства;
 - Агенција за шуме може да помогне при сакупљању података о економској вриједности производа у сектору шумарства и њиховом утицају на стандард живота на селу;
 - Шумарски факултет треба да развија и имплементира савремени наставни план за шумарске предмете, да прати и унапређује њихово запошљавање у пракси,
 - Невладине организације које су специјализоване за развој туризма (нпр. које могу помоћи код оснивања удружења власника сеоских туристичких домаћинстава и вршити обуку за јачање удружења и идентификацију нових производа и побољшање квалитета, објављивати упутства о заштити осталих (недрвних) шумских производа и вршити обуку о методама сакупљања осталих (недрвних) шумских производа);
 - Консалтинг компанија треба да помажу израду планова газдовања за власнике приватних шума;
 - Дипломирани инжењери шумарства могу израдити преглед тржишта са удружењима шумовласника.

ЗАКЉУЧАК

И поред проведених реформи, образовни систем се суочава са значајним изазовима и стога је неопходно унаприједити га од најнижег до највишег нивоа. Чини се да формални систем образовања није у стању обезбиједити вјештине потребне динамичном и савременом тржишту рада. Уочљива је чињеница да постоји неусклађеност између вјештина и потреба тржишта рада, а с друге стране, постоји неусклађеност између образовних профила и сектора у којима постоји повећана тражња за радницима. Како би се постигли задовољавајући резултати и унаприједила постојећа ситуација потребна је заједничка активност свих интересних страна.

Прије свега, потребно је унаприједити капацитете шумарске привреде како би се омогућио одржив и снажан раст квалитних радних мјеста.

Такође, потребно је констатно проводити активности ради повећање релевантности образовања и обуке у циљу стицања вјештина и унапријеђење приступа развоју људских ресурса. И поред чињенице да су уведени европски оријентисани наставни планови и програми, не постоје докази о ефектима њихове примјене. Потребно је вршити константни мониторинг

и вршити евалуацију резултата проведених реформи, како би се одређене корекције и унапређења могла редовно вршити. У сваком случају, потребно је извршити обогаћивање наставних планова и програма садржајима који ће стварати услове за развој предузетничке културе. На државном и ентитетском нивоу потребно је извршити унапређење институционалног оквира и капацитета ради дефинисања и имплементације одговарајућих политика запошљавања.

Имајући у виду различите специфичности (дуготрајан производни процес, еколошко - економски аспект шума, потреба прављења и реализовања дугорочних планова итд.), област шумарства је посебно захтјевна и у погледу едуковања, запошљавања и константног усавршавања високообразованог кадра. Сама чињеница да уписна политика није у надлежности Шумарског факултета, и да већ одавно није усклађена са стварним потребама шумарске привреде и институција, има за посљедицу продукцију великог броја кадрова, са малим изгледима за запослење. Тренутна ситуација се може унаприједити са константним развојем међусекторске сарадње између образовања и привредних дјелатности са циљем дефинисања и провођења много реалнија уписне политике. Ситуација да само на Шумарском факултету у Бањој Луци годишње дипломира преко 50 студената општег смјера је неприхватљива. Уколико се овај тренд настави, може доћи до дугорочног нарушавања односа понуде и тражње за високообразованим кадром из области шумарства. Потребно је извршити детаљну анализу и број студената који се уписују на прву годину, свести у реалне и потребне оквире. Такође, потребно је константно развијање различитих вјештина студената, и то путем већег обима теренске наставе и практичне обуке. У том смислу, неопходна мјера је формирање наставних база Шумарског факултета и сталних огледних површина за извођење теренске наставе и обуке, као и јачање иницијатива за формирање Института за шумарство и дрвну индустрију, што може представљати велику могућност за унапређење научно-истраживачког рада. Студенти шумарства се поред стручних предмета, морају усавршавати у економским и организационим областима, како би стекли неопходна знања потребна за позиционирање на захтјевном и динамичном тржишту рада.

ЛИТЕРАТУРА:

1. *Билтен статистике шумарства број 10*, Републички завод за статистику РС, 2010 (<http://www.rzs.rs.ba/PublikSumarstvoCIR.htm>)
2. Званични подаци студентске службе Шумарског факултета Универзитета у Бањој Луци.
3. „*Стратегија развоја шумарства РС 2010-2010*” - нацрт, Влада РС, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, Бања Лука, 2010. године (http://www.sisrs.org/download/okrugli_sto_nacrt_strategije.pdf)

4. „Стратегија запошљавања у Босни и Херцеговини 2010-2014”, април 2010. (<http://www.msr.gov.ba>). Гласник Шумарског факултета Универзитета у Бањој Луци број 9, Шумарски факултет Бања Лука, Бања Лука 2008.
5. Гласник Шумарског факултета Универзитета у Бањој Луци број 10, Шумарски факултет Бања Лука, Бања Лука 2009.
6. <http://www.vladars.net>
7. <http://www.rars-msp.org>
8. <http://www.zzrs.org/statistika/statistika.asp>
9. www.fao.org
10. <http://www.sumers.org/portal/index.php>

О ФЕМИНИЗМУ И НЕЗАПОСЛЕНОСТИ ЖЕНА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Претходно саопштење

УДК 316.346.2-055.2:331.5(497.6)

др Зоран Милошевић
Факултет за економију и менаџмент
Слободан П Универзитет
Бијељина

„У погледу развоја женског предузетништва,
неповољно је што се скоро 2/3 особа
женског пола изјаснило
да ‘не размишља о бављењу предузетништвом.’“
Александар Јанковић

Abstract: *The paper analyzes ideological positions of feminists and their hypothesis that “men are responsible for a small number of working women.” The author opposes this thesis by arguing that the unemployment of women is determined by two factors: lack of will with women to be entrepreneurs (they look for a more secure job), as well as (traditional) working ethics.*

Key words: *women, feminism, unemployment, BiH, equality, education, tradition, working ethics, entrepreneurship*

Апстракт: *У раду се анализирају идеолошке позиције феминисткиња и њихова хипотеза да су „мушкарци криви за недовољну запосленост жена“. Аутор овој хипотези супротставља став да је незапосленост жена условљена двома факторима: недостатком воље код жена да се баве предузетништвом (бирају сигурније послове), као и (традиционалном) радном етиком.*

Кључне речи: *жене, феминизам, незапосленост, БиХ, равноправност, образованост, традиција, радна етика, предузетништво*

Питање незапослености јесте веома важно животно питање, а на њега се надовезује питање да ли постоји и полна (не)равноправност. Данас се углавном овим питањем баве жене из тзв. невладиног сектора, а одговори које нуде су базирани на феминистичкој идеологији.¹ Феминизам није систематична теорија, већ опредељена политичка позиција. У том смислу је сличан конзервативизму. Феминизам црпи снагу из непосредног животног искуства и чврсто је повезан са активизмом, са борбом за промене. У том смислу је сличан марксизму и другим покретима који теже политичким променама.

Из овог опредељења феминизма потичу и његова главна својства, као што су:

1. Приписивање личном искуству општег значења.
2. Несистематичност. Искуство и његово прихватање су до крајности индивидуализовани.
3. Приписивање личном животу политички значај. Власт мушкараца над женама се превасходно појављује у сексуалној сфери. Ова сфера је индивидуализована. Зато женско искуство потчињавања руши све границе које деле јавно од приватног. Да би се ово објаснило неопходна је политичка теорија која би ујединила јавни и приватни живот.
4. Најважнији циљ феминизма је свргавање власти мушкараца над женама.²

Када се расправља о питању незапослености жена уопште, па тако и о незапослености жена у Босни и Херцеговини женске организације полазе од следећих претпоставки и стереотипа који су развијени у оквиру западног феминизма:

1. Да постоји економско окружење које узрокује неравноправност жена (доминација мушкараца на економској сцени, доминација мушкараца у политичком животу државе, што додатно утиче на маргинализацију жена у процесима економских одлучивања; стереотипи и поделе посла и занимања на мушка и женска;
2. У БиХ не постоји ни једна иницијатива на државном нивоу која би за циљ имала мерење степена дискриминације жена у економском животу земље;

Иако, дакле, овде имамо генерализације које нису сасвим тачне, јер 2009. године однос незапослености је био 23,1% (мушкарци) и 25,6% (жене) и 2,5 % више незапослености жена не може сведочити о некој великој или системској дискриминацији. Поред тога, према „Саопштењу“ Агенције за статистику БиХ, 2010. године та разлика у незапослености жена се смањила

1 Видјети: В. П. Макаренко, *Главные идеологии современности*, «Феникс», Ростов н/Д, 2000, стр. 185.

2 Исто, стр. 186.

на 0,3 посто, што говори о чињеници да је током 2009 – 2010. без посла остао већи број мушкараца.³

Другим речима, овде се понављају стереотипи преузети из феминистичке литературе, а који у БиХ немају утемељење.

Зашто је, дакле, део жена сиромашан – због економског окружења или због неразвијеног предузетничког духа?

„Иако се у транзицијским променама неповратно губи могућност „сигурног запослења“ апсолутна већина добојске омладине, тачније 51,3% њих, (у Србији у 2006. години 54%) би радије изабрали „сигуран посао, без обзира на зараду“ него „посао у којем може да се добро заради, без обзира на сигурност посла“. Када би се нашли у хипотетичкој ситуацији да могу да бирају где ће да раде, скоро половина добојских испитаника (46,9%) би се определила за „посао у државној фирми“, док се за ту опцију определило нешто више од 1/3 испитаника (37%) у Србији две године раније. За „покретање сопственог бизниса“ се определило 22% младих у Добоју, односно 23% испитаника у Србији неколико година раније (ЦеСИД). Мада би било реално очекивати да млади људи у периоду друштвених промена лакше прихватају новине од старијих, па и оне везане за нове радне ангажмане примереније тржишној привреди, као што је улазак у приватно предузетништво, подаци показују да су они пре слични општој популацији него што се од ње разликују. Очигледно је да ни у поодмаклој фази друштвене трансформације у БиХ није дошло до значајнијег уласка младих у предузетничке послове. Да ли се иза тога крије пасивност младих или неподстицајно окружење за предузетништво? Да ли се иза жеље за сигурном егзистенцијом, коју виде у државним фирмама, крије свесна самообмана?“⁴

Јанковић даље наводи податак да је више од половине младих у Добоју, као и у целој БиХ, незаинтересовано за покретање приватног бизниса. Тачније, у БиХ је 54% младих незаинтересовано за покретање властитог бизниса (у Добоју 60,2%), само 8% младих су покушали покренути властити бизнис, 28% њих то нису покушали због компликованих процедура, а 10% младих су покушали и одустали.⁵ Пошто је ово истраживање обухватило младе оба пола, јасно је да ни код једних ни код других не постоји снажна предузетничка оријентација, те оптуживати мушкарце за положај жена у БиХ, представља велику грешку и идеолошку заблуду.

Дакле, како наводи Јанковић у свом емпиријском истраживању, може се извести закључак да „Познато је да су жене мање склоне бављењу преду-

3 Саопштење, бр 9, Агенција за статистику БиХ, Сарајево 15. 11. 2010.

4 Александар Јанковић, *Економска осамостаљеност и предузетничке оријентације младих (пример младих у Добоју)*, Наука, бр. 1, Слобомир П Универзитет, 2010, стр. 112.

5 Исто, 123.

зетништвом“.⁶ Да ли то значи да женама не одговара капиталистички (нео) либерални поредак или је то само део локалне (пост)комунистичке културе, остаје неразјашњено.

У „Алтернативном извјештају о имплементацији CEDAW конвенције за БиХ“ има део који говори о давању кредита за предузетнице:

„Ефекти глобалне финансијске и економске кризе утицали су и на банке у БиХ, узрокујући пооштравање услова и средстава осигурања за добијање кредита. Иако жене по закону имају иста права на наслеђивање и власнички удио, у традиционално патријархалној средини каква је БиХ мушкарци су најчешће власници имовине. Самим тим, жене су ограничене у приступу предузетничким кредитима јер немају, или немају довољно имовине која служи као средство осигурања кредита.

Држава је усвојила неке програме за подршку женском подузетништву међутим степен реализације ових средстава у пракси је изузетно мало. Тако рецимо у 2008. години жене су користиле само 3,98 % средстава предвиђених за развој, предузетништво и обрт у ФБиХ.

Доступне анализе говоре да поред приступа кредитима и средствима њиховог осигурања, традиционална улога жена и друштвене вриједности представљају препреку за женско предузетништво у БиХ.“⁷

Други део феминистичких истраживања маркира необразованост као узрок сиромаштва (жена). Но, то није апсолутно тачно. На пример, у Русији, Словенији и још неким државама (Европске уније) више су плаћени послови неквалификованих, полу-квалификованих и квалификованих радника, па тако и жена, од високо-квалификованих. Овде је образованост проблем за већа примања. То су друштва где има превише високо-квалификоване радне снаге, а мало ниско-квалификоване. Такође овај проблем погађа једнако и мушкарце и жене, а снажно је повезан са деиндустријализацијом региона (у чему Запад и те како има „заслуге“, тј. овде се отвара питање Западне политике и примене моћи коју поседује).

6 Александар Јанковић, *Социо-демографска обележја као предикатори предузетничких оријентација младих (пример младих у Добоју)*, Наука, бр. 2 - 3, Слобомир П Универзитет, 2010, стр. 78 - 79. Прва истраживања о женама-предузетницама, наводи Јанковић, упућују на то да су оне сличне мушкарцима-предузетницима у погледу личних и демографских карактеристика, а да се разлике јављају у погледу типа, величине и изабране области посла, у циљевима и очекивањима од посла, примењеним стратегијама, мотивима, обрасцима раста, управљању изазовима итд. При томе је јасно показано да жене у бизнису радије теже стабилности, квалитету и потврђивању својих способности, док су мушкарци чешће усмерени на профит и раст. Код женског пола је израженија непредузетничка оријентација у односу на мушки пол, нарочито у добојском истраживању (за 16,1% више у Добоју и 12,4% у Србији). У погледу развоја женског предузетништва, неповољно је што се скоро 2/3 особа женског пола изјаснило да „не размишља о бављењу предузетништвом“. Александар Јанковић, *Социо-демографска обележја као предикатори предузетничких оријентација младих (пример младих у Добоју)*, стр. 82

7 Alternativni izvještaj o implementaciji CEDAW konvencije za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, Banja Luka, oktobar 2010, str. 15.; Упор.: *Statistički informator, pregled stanja tržišta rada u BiH*, Agencija za rad i zapošljavanje BiH, Sarajevo, 2007.

Тачно је да део жена не завршава високе школе због предрасуда социјалне средине (жени је место у кући), али да ли се може рећи да је то доминантан фактор? Жене свесно бирају да „раде у кући“ уколико не могу наћи адекватно и иоле добро плаћено запослење (у то сам се уверио приликом анкетирања и о томе сам писао у ова два рада за Науку. Једноставно, породици је исплативије да жена остане у кући и подиже дјецу, уштеди спремајући храну, брине се о старијим и болесним члановима породице (код вишегенерацијских домаћинстава), него да ради за малу плату која није довољна ни да плате вртић за једно или двоје дјеце. Жене у БиХ су лошијег образовног нивоа од мушкараца и мање су плаћене.

Можда се овде може направити корелација са радном етиком. **Другим речима, да ли поред необразованости жена и традиционална радна (женска) етика даје допринос у економском сиромашењу жена?**

Наиме, познато је према емпиријским истраживањима да најбољу радну етику имају Кинези, а најлошију припадници ислама. Без обзира на образованост Кинези покрећу предузетништво и у другој генерацији, по правилу, постају успешне особе, што није случај са становништвом БиХ. У последње две деценије смо сведоци појаве кинеских транснационалних предузетника на тлу Европе, где они постепено изграђују пословне империје на бази развијања социјалних мрежа између земље порекла (Кине) и земље у коју се усељавају и покрећу бизнис, као и захваљујући способношћу прилагођавања захтевима и условима локалних тржишта⁸.

У БиХ, Стратегији за запошљавање 2010 – 2014. године стоји: „Ниско учешће жена у радној снази је дјеломично посљедица ниског нивоа образовања: **изгледа да им недостаје низ вјештина и квалификација** потребних да одговоре захтјевима тржишта рада; с тога већина жена са најнижим нивоом образовања чак и не покушава да нађе запослење.“⁹

Подаци говоре да жене иначе доминирају у образовању, здравственој и социјалној заштити (62 посто),¹⁰ што је показатељ да жене следе послове „који су им по мери“. Такође, према „Алтернативном извјештају о имплементацији CEDAW конвенције за БиХ“ – „БиХ економија је неконкурентна, ниске продуктивности са уско пвезаном технолошком застарјелошћу и високим удјелом радне снаге у производњи. Истовремено, неодговарајуће образовање и непостојање одговарајућих вјештина радне снаге штети исправном функционисању тржишта рада. Истраживање и развој као темељ модерне економије готово су потпуно занемарљиви у БиХ.“¹¹

8 Светлана Милутиновић, *Кинески транснационални предузетници у Будимпешти и Београду: у потрази за тржиштима транзиционих економија*, Социологија, Vol. XLVII, број 2, 1995., стр. 142-160.

9 Ministarstvo civilnih poslova BiH, *Strategija zapošljavanja u Bosni i Hercegovini 2010 – 2014*, april 2010.

10 *Prava žena u BiH društvu*, <http://mladiliberalimostara.blogger.ba/arhiva/2008/03/09/1421780>

11 *Alternativni izvještaj o implementaciji CEDAW konvencije za Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, Banja Luka, oktobar 2010, str. 13. БиХ је рангирана као 109-а од 133 земље према Извештају о глобалној конкурентности 2009-2010. године. Види: <http://www.weforum.org/documents/GCR10/index.html>.

Значајна разлика постоји у секторској структури запослених у БиХ. Индустријски сектор (традиционално тежак за рад) запошљава само 16 посто жена. Од укупног броја запослених жена у формалном сектору 71 посто је рад у трговини, образовању, здравству, социјалној заштити.¹²

Трећи део проблема види се у „приступу ресурсима“, тј. постављењима на директорска и управљачка места. „Тако нпр., нема жена на мјестима директорица Клиничког центра, Домова здравља, шефова клиника, декана факултета, и сл.“¹³

Ово питање може бити повезано са необразованошћу жена (нема таквих кадрова), што је случај у неким дисциплинама, нпр. социологији у Републици Српској (женски кадар тек стасава, па се може догодити за деценију да ће доминирати овом науком), али и одсуством правих информација. На пример, на Слобомир П Универзитету који има шест факултета, три факултете воде жене, а ако томе додамо да је и ректорка жена, онда је доминација жена очигледна. Другим речима, нама се чини да је ово олако изречена тврдња која нема заснованост у емпиријским чињеницама.

Такође, тврди се да економске реформе у земљи, узрокују даљу дискриминацију жена. Кључну улогу у овом процесу имају мушкарци. Ово је такође делимично тачно. Наиме, део тих мушкараца, ако не и већина има женску децу. Које они остављају то богатство? Данас је пракса да и ћерке од својих очева наслеђују и имовину и новчана средства.

ЗАКЉУЧАК

На крају можемо рећи да се на босанско-херцеговачку реалност не могу накалемити идеолошке предрасуде и стереотипи феминизма (као идеологије). Жене праве свестан, и чини се, рационалан приступ када се одлучују за „рад у кући“ уместо за формално запослење, поготово ако се ради о слабије плаћеном послу. То је последица: нижег образовног нивоа жена у БиХ у односу на мушкарце, високих опортунитетних трошкова запошљавања (не исплати им се да раде „за мале паре“ и у исто време плаћају скупе услуге чувања дјете, неге старијих чланова домаћинства и сл.), али и традиционалне културе (у приватне послове прво улазе „мушке главе“, а жене тек као испомоћ у каснијим фазама кад посао почне да се проширује).

Постојање научних истраживања, а не оних од невладиног (женског) сектора показују да је кључни проблем код женске незапослености управо одсуство предузетничког духа и традиционалне (женске) радне етике. Исправљањем ових недостатка код жена успоставили би се услови за њихову равноправност и у сфери запошљавања. Другим речима, илузорно је очеки-

12 Ministarstvo civilnih poslova BiH, *Strategija zapošljavanja u Bosni i Hercegovini 2010 – 2014*, april 2010.

13 *Ekonomski položaj žena*, Radna grupa „Vedra“ Banja Luka, „Forma“, Mostar, „Žene za žene internacional, Sarajevo, Savez sindikata, „Forum žena“, Sarajevo, Bez godine izdanja, str. 15.

вати да само мушкарци покрећу послове и да без обзира на природу посла запошљавају жене. Јасно је да у грађевинарству, на пример, нема много жена не зато што то не желе мушкарци, већ саме жене не желе такав посао. Много је области где жене не желе да раде. Зато анализе које то игноришу и остају само површне идеолошке опсервације.

ЛИТЕРАТУРА:

1. *Alternativni izvještaj o implementaciji CEDAW konvencije za Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, Banja Luka, oktobar 2010.
2. *Ekonomski položaj žena*, Radna grupa „Vedra“ Banja Luka, „Forma“, Mostar, „Žene za žene internacional, Sarajevo, Savez sindikata, „Forum žena“, Sarajevo.
3. Јанковић, Александар: *Економска осамостаљеност и предузетничке оријентације младих (пример младих у Добоју)*, Наука, бр. 1, Слобомир П Универзитет, 2010.
4. Јанковић, Александар: *Социо-демографска обележја као предикатори предузетничких оријентација младих (пример младих у Добоју)*, Наука, бр. 2-3, Слобомир П Универзитет, 2010.
5. Макаренко, В. П.: *Главные идеологии современности*, «Феникс», Ростов н/д, 2000.
6. Министарство цивилних послова БиХ, *Strategija zapošljavanja u Bosni i Hercegovini 2010 – 2014*, април 2010.
7. Милошевић, Зоран: *Појам и теорије политичке модернизација*, Српска политичка мисао, бр. 3, Београд, 2008.
8. Милошевић, Зоран: *Економска сарадња Руса и Срба и деградација светосавског културног обрасца*, у зборнику: *Русија и Балкан – питања сарадње и безбедности*, ИПС, Београд, 2008.
9. Милошевић, Зоран: *Увод у социологију*, Слобомир П Универзитет, Слобомир – Бијељина, 2009.
10. Милошевић, Зоран: *Будућност евра*, Српска политичка мисао, бр. 1, Београд, 2009.
11. Милошевић, Зоран: *Слабљење (економске) моћи САД и Запада*, Национални интерес, бр. 1, Београд, 2010.
12. Милутиновић Светлана: *Кинески транснационални предузетници у Будимпешти и Београду: у потрази за тржиштима транзиционих економија*, Социологија, Vol. XLVII, бр. 2, 1995.
13. *Саопштење*, бр. 9, Агенција за статистику БиХ, Сарајево 15. II. 2010.
14. *Statistički informator*, pregled stanja tržišta rada u BiH, Agencija za rad i zapošljavanje BiH, Sarajevo, 2007.
15. *Prava žena u BiH društvu*, <http://mladiliberalimostara.blogger.ba/arhiva/2008/03/09/1421780>.
16. <http://www.weforum.org/documents/GCR10/index.html>

НЕЗАПОСЛЕНОСТ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА СТАЊЕ У ОС БИХ ПО ПИТАЊУ ОВЕ ПРОБЛЕМАТИКЕ

Претходно саопштење

УДК 331.56(497.6РС)

др Драган Радишић
Оружана снаге БиХ
Сарајево

Abstract: *The author of this paper analyzes the notion of unemployment in the Republic of Srpska. The first part of the paper is concerned with the definition and types of unemployment. The second part deals with labor supply in the Republic of Srpska, while the third part deals with labor demand. The fourth part is a review on the status of this phenomenon in the Armed Forces of BiH (discharge-acceptance) and the influence on the labor market in the Republic of Srpska and BiH, while the conclusion contains information about institutions for decreasing unemployment and measures for increasing the demand and improvement of the quality of labor supply. The author puts a special emphasis on the fact that in every country there is a public institution whose prime objective is to increase employment and reduce long-term unemployment. This institution is called the Bureau of Employment. The aims of this institution need to be realized through organized coordinated activities in four basic areas known as the pillars of European employment policy: improving employability, entrepreneurship, adaptability or adjustability and equal conditions for employment. Today, the Bureau of Employment of the RS needs to be more efficient in the labor market, which was disturbed in the previous period. The Bureau needs to be more active in all activities related to the provision of qualified workers and monitor the effects of these activities, i.e. together with these organizations find possible modalities of cooperation and mutual support.*

Key words: *unemployment, labor market, labor supply*

Апстракт: *Аутор је у актуелном раду извршио анализу незапослености у Републици Српској. У првом дијелу рада интерпретирао је појам и врсте*

незапослености. У другом делу рада интерпретирана је понуда рада у Републици Српској, док је у трећем делу интерпретирана тражња за радом, у четвртом делу је дат осврт на стање ове проблематике у Оружаним снагама БиХ (отпуст-пријем) и утицај на тржиште рада у Републици Српској и БиХ, док је у закључку нешто више речено о институцијама за смањење незапослености те о мерама за повећање тражње и побољшање квалитета понуде радне снаге. Аутор се посебно осврнуо на чињеницу да у свим земљама постоје јавне установе чији је основни циљ повећање запослености и смањење дугорочне незапослености. Та установа се назива Служба за запошљавање. Циљеви ове службе треба да се остварују координираним активностима у четири основна подручја позната као стубови европске политике запошљавања: побољшање способности за запошљавање, предузетништво, адаптивност или прилагодљивост и једнаки услови за запошљавање. Данас је Завод за запошљавање РС суочен са потребом ефикаснијег деловања на тржишту рада, које је изузетно поремећено у протеклом периоду. Завод би морао да се активније укључи у ове активности са аспекта обезбеђења потребних радника и праћење ефеката тих активности, односно да заједно са тим организацијама сагледа могуће модалитете сарадње и међусобне подршке.

Кључне ријечи: незапосленост, тржиште рада, понуда рада

УВОД

Економско стање у земљи директно утиче на ниво запослености, односно незапослености. Онај део активног становништва који није запослен у друштвеном и приватном сектору, а не спада ни у групу приватних занатлија или пољопривредника, представља незапослено становништво. Несклад између обима радне снаге и инвестиција, понуде и потражње, изазива незапосленост отвореног типа или непотпуну запосленост. Како незапосленост може имати тешке економске, социјалне, па чак и политичке последице, сваки и најмањи проценат, појавни облик и врста незапослености могу се сматрати штетним.

Појам прикривена незапосленост односи се на недовољну и лажну запосленост. Осма интернационална конференција за статистику рада даје следећу дефиницију за незапослене: Незапослени су: сва лица одређене старости која се посматраног дана или недеље налазе у једној од следећих категорија:

- а) радници који су способни да раде и чији је уговор о раду истекао или је привремено прекинут, који су без посла и траже запослење;
- б) лица која су способна да раде одређено време, траже запослење ради зараде, раније нису радила, и која у одређеном занимању нису радила као плаћени радници;

- ц) лица без посла, способна за рад одмах, која су извршила све припреме за прихватање запослења у одређеном року;
- д) лица привремено или трајно отпуштена без накнаде.

Поред апсолутних квантитативних и квалитативних показатеља незапослености: обима регистроване незапослености, времена чекања на запослење као и структуре незапослених лица по различитим обележјима, за реалну оцену, неопходно је утврдити и одговарајуће релативне показатеље и открити узроке који изазивају њену појаву и утичу на њен обим и појаву. Релативне мере незапослености су: стопа незапослености и коефицијент активирања незапослености.

У првом делу рада интерпретиран је појам и врсте незапослености .У другом делу рада интерпретирана је понуда рада у Републици Српској, док је у трећем делу интерпретирана тражња за радом, у четвртном делу је дат осврт на стање ове проблематике у Оружаним снагама БиХ (отпуст-пријем) и утицај на тржиште рада у Републици Српској и БиХ. док је у закључку нешто више речено о институцијама за смањење незапослености те о мерама за повећање тражње и побољшање квалитета понуде радне снаге.

1. ПОЈАМ И ВРСТЕ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ

Проблем незапослености поставио се пред економску науку настанком велике економске кризе 30-их година XX века, која је захватила све развијене земље света. Крајњи резултат те кризе била је велика економска депресија која је довела до пада профита и надница, али и до наглог повећања броја незапослених. Криза је дуго трајала, незапосленост се није смањивала, а тржиште није успевало да својим самосталним деловњем подигне ниво тражње за радном снагом.

Полазећи од тих чињеница настала је нова теорија, по свом аутору Џону Мајнardu Кејнсу. Она је тврдила да тржиште није у стању да у условима економске кризе обезбеди адекватан ниво тражње за радном снагом и да ту улогу мора на себе да преузме држава користећи механизме пореза и државних расхода. Држава треба да подигне ниво пореза и повећа ниво својих прихода, а потом да та средства утроши за разне радове који би довели до раста тражње за радном снагом.

По традиционалној економској теорији, незапосленост може постојати само ако људи не желе да прихвате посао по најамнини која тренутно важи на тржишту. У случају да незапосленост ипак постоји, ова теорија говори о вољној незапослености. У том случају незапосленост се сматра последицом воље људи да не прихватају посао при постојећем нивоу најамнина.

Под појмом радне снаге, поред запослених, подразумевају се и сви људи који траже посао, односно који су регистровани на берзама рада да могу и желе да раде. Према томе, број радне снаге представља збир запослених и

лица која су се пријавила на бироима рада. Стопа незапослености представља учешће у укупној радној снази оних који желе да раде а немају посла.

$$\text{Стопа незапослености} = \frac{\text{број незапослених}}{\text{број радне снаге}} \cdot 100$$

У сваком друштву постоји један број људи који траже посао, али се нису пријавили на берзама рада. Треба имати на уму да је у готово свакој земљи, број незапослених и стопа незапослености већа од оне коју званична статистика приказује у својим извештајима.

Број неапослених се може повећати на више начина: један број радника остаје без посла, јер су добили отказе на местима на којима су радили, било због лошег рада, било због тога што је предузеће пропало; један број људи привремено не ради, али очекује да би се могао поново запослити у истој фирми у којој су раније радили (чекање); један број људи је добровољно одлучио да напусти посао. Међутим, и радна снага и број незапослених се повећавају када се заврши школска година и када они који су завршили образовање, почну да траже посао. Они тада постају део радне снаге, а незапосленост у друштву се повећава¹.

Број незапослених се смањује на два начина: један је што људи нађу посао и запосле се, а други је што престају да траже посао. У ову друу групу спадају људи који су стекли услове на пензију (године старости) и они који су изгубили наду да ће наћи посао па га престају и тражити².

Постоји више врста незапослености:

- структурна незапосленост,
- незапосленост кејнзијанског типа,
- класична незапосленост.

Структурна незапосленост настаје због неускалађености образовне структуре незапослених и радних места која се нуде.

Незапосленост условљена недостатком тражње представља **незапосленост кејнзијанског типа**. Та незапосленост настаје када се агрегатна тражња за добрима смањује, а цене и најамнине се не могу довољно брзо прилагодити тој смањеној тражњи тако да друштво не остварује пуну запосленост фактора производње.

Класична незапосленост је појам који је увела класична економска теорија. Наиме, пошто је класична теорија претпостављала велику флексибилност најамнина и цена које воде еномију у стање пуне запослености, она није могла да објасни постојање велике незапослености током кризе 30-их година. Ова теорија незапосленост објашњава превеликом снагом радничких синдиката који су подигли најамнине изнад равнотежног нивоа и тиме онемогућили да се оствари прилагођавање најамнина на ниже но-

¹ М. Иванић: *Принципи економије*, Економски факултет, Бања Лука, 2002. године, стр. 381

² Ibid.

вим привредним условима, што је неминовно водило у повећање незапослености.

Природна стопа незапослености представља стопу незапослености која постоји када је тржиште рада у стању равнотеже. Ова врста незапослености је добровољна. У природну стопу незапослености улази и део људи који је без посла због структурне незапослености.

Укупна незапосленост се може поделити у два дела – равнотежну или природну незапосленост, која је резултат нормалног деловања тржишта рада, синдиката и структурних проблема и која представља вољну незапосленост, с једне, и кејнзијанску или цикличну незапосленост чији је узрок недовољне тражње и тромости тржишног механизма и која представља невољну незапосленост, с друге стране.

2. ПОНУДА НА ТРЖИШТУ РАДА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

2.1. Понуда рада – колико је стварно незапослених

Понуда рада на једном тржишту представља скуп људи који су спремни да раде уз дате услове које нуде послодавци и које гарантује држава. Понуда рада је већи скуп од институционално регистрованог броја запослених и лица која траже запослење, јер она обухвата и оне који су спремни за рад „рад на црно“ и мимо услова које гарантује држава, односно у нерегистрованој зони. У великом броју земаља још увек постоји расна, национална, верска и полна дискриминација у раду и запошљавању. У модерним привредама укупна понуда рада представља збир регистрованих незапослених и запослених лица.

У Републици Српској најпотпунију евиденцију о лицима која траже запослење поседује Завод за запошљавање Републике Српске на Палама. Његова евиденција је на основу Закона о запошљавању³ и Закона о евиденцијама у области рада и здравственог осигурања⁴. Од усвајања Закона о евиденцијама до данас правна основа рада и запошљавања у РС битно је измењена. Усвојен је Закон о предузећима, Закон о раду и Закон о запошљавању, чиме је значајно промењен однос државе и послодавца, те послодавца и запослених. Промењен је и статус незапослених лица. Послодавац има одлучујућу улогу у избору лица којима ће понудити запослење. Држава више не може обавезати послодавца да искључиво путем државне институције врши запошљавање и да поштује социјалне приоритете које утврђују државне институције. Послодавца, који доноси коначну одлуку да ли ће запослити неко лице или не, не занимају много подаци о социјалном стању. Њега више занима способност кандидата, односно подаци о стручној спреми, претходном искуству на сличним пословима, те референце и препоруке.

3 Службени гласник РС број 38/00 и 85/03

Према Закону о запошљавању, понуда на тржишту рада у РС може се креирати кроз

Завод за запошљавање РС, специјализоване и посебно лиценциране агенције и самостално тражење посла од стране незапослених. Дакле, број лица која траже запослење кроз наведене облике представља стварну понуду рада у РС. Међутим, агрегирани подаци из сва три извора не постоје. Због тога, подаци Завода биће један од најзначајнијих и најпоузданијих извора у даљем делу анализе, јер је то најпотпунија и најобимнија база, без обзира на превазиђеност неких информација које она садржи.

2.2. Структура незапослености у Републици Српској

У Републици Српској је крајем децембра 1992. године било регистровано 82310 лица без запослења. Годину дана касније Завод је регистровао 93304 лица без запослења. У наредне две године број лица која траже запослење путем Завода за запошљавање се смањивао. Крајем 1994. године 91291 лице тражило је запослење путем Завода, а крајем 1995. године тај број је износио 77431 лице. Већ прве године по завршетку рата и демобилизације број лица која траже посао се нагло повећао. Крајем 1996. године 121904 лица евидентирано је као незапослено. Већ крајем наредне 1997. године број лица која су тражила запослење био је већи за преко двадесет хиљада (142124). У наредним годинама број незапослених лица се стабилизовао, у интервалу од око 140 хиљада до 150 хиљада (око 10% укупног становништва). Од достизања броја незапослених од 14124 у 1997. години до данас, промене укупног броја у току године биле су испод 10%, те се може сматрати да је у последњих седам година укупни број лица која су тражила запослење у РС релативно стабилан.

Табела 1: Месечни преглед активне радне снаге са евиденције незапослених (октобар 2010.)

КВАЛИФИКАЦИОНА СТРУКТУРА							
КАТЕГОРИЈА	БЛ	БН	ДО	ПД	ИС	ТР	УКУПНО
1 - НК	10222	8970	8820	6180	2592	2308	39092
1 - НК (ЖЕНА):	4598	4191	3643	2491	1383	1214	17520
2 - ПК-НСС	918	1254	885	380	314	144	3895
2 - ПК-НСС (ЖЕНА):	405	812	327	148	220	77	1989
3 - КВ	15814	10111	9285	7818	5200	4794	53022
3 - КВ (ЖЕНА):	6647	3750	3394	2914	1919	2036	20660
4 - ССС	10639	7170	5622	4561	4764	3703	36459
4 - ССС(ЖЕНА):	6339	4611	3604	2782	2924	2133	22393

5 - ВКВ	465	356	278	193	251	147	1690
5 - ВКВ (ЖЕНА):	87	48	34	31	19	16	235
6-1 ВШС	606	539	323	332	246	342	2388
6-1 ВШС (ЖЕНА):	302	329	166	213	146	209	1365
6-2 ВШС СП	0	5	0	0	0	1	6
6-2 ВШС СП (ЖЕНА):	0	3	0	0	0	1	4
7-1 ВСС	2202	1080	470	412	885	692	5741
7-1 ВСС(ЖЕНА):	1375	669	265	243	540	387	3479
7-2 МАГИСТРИ	20	26	4	20	9	13	92
7-2 МАГИСТРИ (ЖЕНА):	13	16	1	11	5	6	52
8- ДОКТОРИ НАУКА	1	0	0	0	0	2	3
8- ДОКТОРИ НАУКА (ЖЕНА):	1	0	0	0	0	1	2

Извор: Завод за запошљавање РС

2.2.1. Квалификациона структура незапослених

Квалификациона структура незапослености није претрпела значајније промене у последњих осам година, мада се број незапослених у оквиру различитих квалификационих група мењао по различитим стопама. У укупном броју незапослених највећи је број квалификованих радника, затим неквалификованих (без занимања) и радника са средњом стручном спремом. Крајем 2003. године ове три категорије незапослених чиниле су 92.58%, а 1996. године чиниле су 89.24% укупног броја лица која траже запослење (види наредну табелу). Такође, крајем 2003. године квалификовани радници и радници са средњом стручном спремом заједно, представљали су 60.08% укупног броја незапослених, а седам година раније, 59.62%. Та стопа учешћа била је максимална 2001. године и износила је 62.46%. Током читавог анализираног периода релативно учешће квалификованих радника у броју незапослених било је највеће и кретало се око 37%.

Ова структура је типична за привреду у стагнацији, односно привреду са ниском стопом индустријског раста, јер управо индустријске гране „апсорбују“ највећи број квалификованих и радника са средњом стручном спремом. Такође, ова појава је типична за друштво у коме тржиште рада нема велики утицај на обим и структуру образовног система.

Најчешћа занимања међу незапосленим лицима трећег степена квалификационости (КВ) су продавци, бравари, возачи, конфекционари и металостругари, а у оквиру четвртог степена (ССС) економски, машински и административни техничари, медицинске сестре, те матуранти гимназије. У оквиру осмог степена квалификационости (ВСС), највише је незапослених

економиста и правника. Истина, и тражња је највећа за економистима и правницима.

Дакле, иако су се у послератном периоду одвијале значајне реформе, структура незапослених је такође остала релативно стабилна, што је резултат дугогодишње привредне стагнације и готово непромењеног образовног система и непромењеног односа образовног система и тржишта рада.

2.2.2. Полна, социјална и старосна структура незапослених

Према процјенама, у укупном становништву РС релативно је више жена него мушкараца, те је, под осталим истим услоима, већи степен вјероватноће да ће међу незапосленима бити више жена. Од укупног броја лица која траже запослење путем Завода за запошљавање РС крајем 2003. године 54,54% били су мушкарци, а 45,46% жене. Крајем 2000. године у укупном броју лица која траже запослење било је 56,43% мушкараца и 43,57% жена. Релативни раст броја жена међу незапосленим повећао се и током 2001. године (43,58%) и 2002. године (44,15%). Међутим, у РС је релативно више незапослених мушкараца. Углавном у свим филијалама Завода (изузев Сарајева) релативно је већи рој мушкараца међу онима који траже посао. У филијали Добој 60% незапослених су мушкарци што је највиша стопа, а у филијали Сарајево мушкарци представљају 47,24% незапослених, што је најнижа стопа. То не значи да се више, лакше и брже запошљавају жене. Ниво еманципације и положај жене у друштву још увијек има велики утицај на односе на тржишту радне снаге.

Завод за запошљавање РС регистровао је крајем 2003. године 5896 (4,02%) лица са инвалидитетом која траже запослење, од чега је 5242 (3,58%) ратних војних инвалида. Међу незапосленим је 40449 (27,60%) учесника рата и 55441 (3,78%) чланова породица погинулих бораца. Здравствено осигурање преко буџета РС користи 88163 (60,15%) незапослених. Од укупног броја незапоелених 98846 (67,44%) су лица са сталним мјестом боравка, 35673 (24,45%) прогнана и расељена лица, 4474 (3,05%) избјегла лица и 7581 (5,17%) повратници. Према брачном статусу, међу лицима која траже запослење највише је ожењених (удатих) (63,09%), неожењених (неудатих) има 32,45%, разведених 2,66%, и 1,81 удовица (удоваца). Број демобилисаних бораца и избеглица који чекају посао се смањује. У 2002. години борци су чинили 34,52% (49981) незапослене популације, а избегла и расељена лица 34,58% (50071). Међутим, повећава се број повратника који траже запослење што је и логична последица процеса који се одвијају у друштву у вези са санирањем последица рата.

Завод за запошљавање РС прати незапослене према старости у интервалу живота који је законски прописан као период способности за рад (од 15 до 65 година, а за неке категорије и дуже).⁴

ОПШТИНА БАЊА ЛУКА	ГОДИНА 2010, МЕСЕЦ ОКТОБАР	
НАЗИВ ПАРАМЕТРА		БРОЈ
ОД 15 - 18 ГОДИНА		14
ОД 18 - 20 ГОДИНА		461
ОД 20 - 24 ГОДИНЕ		1354
ОД 24 - 27 ГОДИНА		1439
ОД 27 - 30 ГОДИНА		1471
ОД 30 - 35 ГОДИНА		2172
ОД 35 - 40 ГОДИНА		2234
ОД 40 - 45 ГОДИНА		2179
ОД 45 - 50 ГОДИНА		2298
ОД 50 - 55 ГОДИНА		2226
ОД 55 - 60 ГОДИНА		1444
ОД 60 - 65 ГОДИНА		305
ЛИЦА У 65-ТОЈ ГОДИНИ		4

Извор: Завод за запошљавање РС

За Републику Српску карактеристична су четири специфична интервала старосне доби незапослених.

2.3. Дужина чекања на запослење

Присутна је релативно велика концентрација лица која траже запослење у интервалу чекања на посао од 0 до 6 мјесеци. У том интервалу се налазило крајем 2003. године 23768 незапослених лица или 16,22%. Дужи интервали чекања обухватају релативно мањи број незапослених. Преко 50% незапослених чека запослење дуже од двије године. Од три до пет година запослење чека 19440 лица или 13,26%, затим од пет до седам година 19075 или 13,01% те од седам до девет година 17546 или 11,97%. Скоро 7% од укупног броја незапослених на запослење чека преко девет година.

⁴ «Незапосленим лицем у смислу овог закона сматра се лице са навршених 15 година живота, које ни по којем основу није радно ангажовано, а које је пријављено на евиденцију неапослених лица коју води Завод и које активно тражи запослење.» (члан 4. Закона о запошљавању, Службени гласник РС бр. 85/03.

У модерним условима период застаревања знања је много краћи од времена чекања на запослење великог броја незапослених у РС. Скоро 1/3 незапослених, према дужини чекања на запослење налази се готово у незнању. Њихова незапосленост све више постаје социјални, а све мање економски проблем. То је још наглашеније ако се у обзир узме чињеница да је врло висок степен подударности између дужине чекања на запослење и старосне доби.

У свим интервалима чекања бројнији су мушарци од жена. Једино у филијалама Требиње и Српско Сарајево више је жена које чекају на посао преко пет година.

Губљење наде да ће се пронаћи запослење значајан је фактор у опредељивању одређеног броја незапослених да прибегну „недисциплини“ и престану се редовно пријављивати Заводу. То је разлог због којег је концентрација незапослених у интервалима дужег чекања смањена.

2.4. Флукуације понуде рада

Повећање понуде рада. Заводу за запошљавање РС у току месеца у просеку се пријави преко 4000 нових лица која траже запослење. Сваке године повећан је број новопријављених лица у јулу, септембру, октобру и децембру. Овај прираст последица је динамике у школском систему. У јулу се најчешће пријављују лица која су тек завршила средњу школу и намјеравају да траже запослење. У септембру и октобру се такође пријављују лица која су истој години завршила средњу школу, а уписују се на ванредно студирање или су крајем августа матурирала у средњој школи. Најмање је пријава у току јануара због малог броја радних дана.

Смањење понуде рада путем Завода одвија се брисањем са евиденције по различитим основама као што је:

- запослење,
- нејављање,
- „рад на црно“,
- преселење и слично.

Најчешћи разлог брисања са евиденције је „нејављање“ које наступа као законска мера према лицима која се Заводу не јаве дуже од шест месеци. Послије тог рока сматра се да лице није заинтересовано да путем Завода тражи запослење.

Ефекти флукуације. Ефекти већег брисања са евиденције од пријављивања на евиденцију утицали су на смањење броја незапослених лица. Тај утицај био је највећи у 2001. години (-11065 лица). Ово је последица примене новог Закона о запошљавању који је укинуо обавезу послодавца да све потребе за радом пријављује Заводу. Број новопријављених лица стално је растао и био је крајем 2003. године за 83,7% већи него у 2000. години. Такође, и број лица брисаних са евиденције се повећавао и био је већи у 2003.

години за 83,82%. Ова кретања потврђују одржавање стабилног броја незапослених као и спекулативни приступ једног броја лица пријављивању на евиденцију Завода, као и „губљење наде“ у запослење путем чекања на евиденцију Завода.

3. ТРАЖЊА ЗА РАДОМ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

3.1. Тражња кроз Завод за запошљавање

У складу са изменама Закона о запошљавању и Завод за запошљавање РС почео је да прилагођава своју делатност. Однос према послодавцима и клијентима битно се мења. Завод покушава да развије низ услуга и за једну и за другу страну и да буде ефикасан у посредовању при запошљавању.

Завод за запошљавање настоји да повећа тражњу за радом кроз реализацију две групе послова: а) посредовање у запошљавању, укључујући у ову активност све облике комуникације између послодавца и незапослених, затим припремање за запошљавање кроз информисање, саветовања кроз избор занимања, доквалификацију и преквалификацију и б) провођење оперативних програма запошљавања на основу приоритета и програма које је утврдила Влада РС.

У 2003. години уз посредовање Завода за запошљавање РС запослено је 3747 лица. Од тог броја 75,1% су квалификовани и радници са средњом стручном спремом. Најмање је запослено полуквалификованих и радника са вишом школом. Завод је био најефикаснији у посредовању при запошљавању на подручју Добоја (1445 запослених), Бијељине (854 запослених) и Сарајева (640 запослених), док је на подручју Бањалуке уз посредовање Завода посао добило 377 лица, Требиње 225 лица и најмање на подручју Приједора, 206 лица.

Вероватноћа запошљавања уз посредовање Завода највећа је за квалификоване раднике (44,22%), затим за раднике са средњом стручном спремом (30,88%), те радника без квалификације (14,97%), док су шансе најмање за полуквалификоване раднике (1,97%), затим раднике са вишом школом (2,51%), те високом стручном спремом (5,44%)

Кроз провођење оперативних програма запошљавања Завода за запошљавање у току 2003. запослило се 3320 радника.

У 2003. години Завод за запошљавање укупно је посредовао у запошљавању 7067 лица. У истој години запослење је нашло 5475 лица без посредовања Завода за запошљавање. Од тог броја највише их је запослено на подручју филијале Бањалука (2887), затим Приједор (917), Бијељина (556), Добој (371), Требиње (454) и Сарајево (290). Према томе, укупан број новозапослених радника у 2003. години био је 12542.

У структури тражње за радом треба уочити још једну значајну класификацију која има велике последице по запослење. Послодавци могу нудити посао „на одређено време“ и „на неодређено време“. Око 70% тражње за радом усмерено је на „неодређено време“, а око 30% на „одређено време“.

Битна димензија структуре тражње је „захтевање“ или „не захтевање“ претходног радног искуства лица која се запошљавају. Однос ове структуре такође има одговарајуће значаје за карактер привредног развоја, стабилности и дугорочности привреде. У РС, у просјеку, у преко 60% случајева захтева се постојање претходног радног искуства, док лица без искуства имају шансе у око 40% случајева. Посебно високе захтеве за запошљавање имају државна администрација која захтева велико радно искуство на готово истим пословима за које се објављује конкурс, тако да се запошљавање често своди на метод напредовања већ запослених државних службеника. Нажалост мали је број компанија које примају приправнике и упућују их на специјалистичку обуку која је потребна за обављање посла.

Можемо уочити да што је дужи период примене Закона о запошљавању повећава се број лица која се запошљавају без посредовања Завода. Тако на подручју филијале (Бањалука, Приједор и Требиње) имамо појаву да се преко 50% укупно запослених запосли мимо посредовања Завода.

3.2. Фиктивна тражња за радом – „радници на чекању посла“

Радници на „чекању“ је нова категорија у сектору запослености. Практично „чекање“ значи да радник за кога послодавац нема посла не добија отказ уговора о раду и не упућује се на тржиште рада, него добија статус „радника на чекању“. То значи да се он сматра запосленим и предузеће презузима део обавезе према том раднику као што су здравствено и пензионо осигурање, а у неким предузећима и умањена плата.

Суштински посматрано, појава „радника на чекању“ узрокована је сломом социјалистичке привреде, падом конкурентности државних компанија у условима либерализације економије, те нужношћу да се коначно призна да су државне компаније увек имале вишак запослених. Веровање да ће „радници на чекању“ поново заузети своје радно мјесто у неизвесним условима је заблуда.

Закон о радном односу је предвиђао могућност да у случају недостатка посла, радник може бити на „чекању“ највише до 3 мјесеца. Међутим, то је био изузетак који је у последње време постао правило али које је и врло често злоупотребљавано. Дешавало се да радници буду „на чекању“ три месеца, а затим враћени пар дана на посао, те поново упућени на „чекање“.

Методе избора радника за „чекање“ биле су различите. Најчешће основни критеријум за упућивање на „чекање“ био је недостатак посла и процена да посла неће бити у неколико наредних месеци.

Усвајањем Закона о раду у јесен 2000. године укинута је статус „радника на чекању“. Предузећима је дат рок од 90 дана да одлуче да ли ће „радницима на чекању“ уручити отказ или их позвати на посао. Међутим, по процјенама, још увек има око 30000 радника „на чекању“ и то у предузећима која нису потпуно приватизована.

3.3. Тражња за радом „на црно“

Сломом социјалистичке привреде и легализацијом приватног предузетништва, рад „на црно“, као нелегално запошљавање радника, добио је на значају. Наравно, не може се тврдити да рад „на црно“ није био у социјалистичкој ери развоја у БиХ. У то вријеме рад „на црно“ имао је најчешће привремени и сезонски карактер.

Инспекцијски органи утврдили су да је врло честа појава да су радници „на чекању“ из државног сектора привреде истовремено запослени „на црно“ у приватном сектору привреде.

Предузећа користе „рад на црно“ као фактор максимирања профита.

Постоје два важна параметра која детерминишу склоност послодавца да запошљавају раднике „на црно“.

Прво, социјалистичка држава дала је велика социјална права свим грађанима (бесплатно школовање на свим нивоима образовања, бесплатна потпуна здравствена заштита, гарантовано запослење, обавезно пензионо осигурање и слично).

Друго, држава је свесна да је у државном сектору привреде и државним институцијама присутна презапосленост. На другој страни, постоји и формално регистрована висока незапосленост. У таквим условима, ако би се државни сектор привреде и институција отворио деловањем тржишта врло брзо би дошло до наглог раста ионако високе незапослености.

Оба фактора под чијим деловањем се развија рад „на црно“ указују на кризу друштвеног предузетништва и нужност радикалног реформисања државних институција.

Поред „рада на црно“, функционисање тржишта рада у РС оптерећено је и следећим појавама из домена сиве економије: избегавање пензионисања радника који су испунили законске услове за пензионисање, фиктивно вођење великог броја сезонских радника због избегавања плаћања обавезе, „мимо сезоне“ постојање двојног система плате: ниже плате у књигама због избегавања плаћања обавеза и исплата неевидентираних дела плате у готовини и слично.

Тренутно не постоје поуздане процене о броју радника запослених „на црно“. На основу инспекцијских контрола може се говорити о броју од 30000 до 40000 радника. Тако је Инспекција рада РС у току 2003. године регистровала 40167 радника запослених „на црно“.

3.4. Запошљавање радника

Уговор о раду може закључити лице које је старије од 15 година. Према трајању, уговор о раду може бити на неодређено и на одређено време. Уговор на одређено време може се закључити најдуже на две године. Садржај уговора о раду законски је утврђен. Поред података о уговорним странама, опис посла који ће запослено лице обављати и плату и друге новчане накнаде које ће му припадати у току трајања запослења, те друга права која раднику припадају, као и услове за отказивање уговора о раду.

3.5. Отпуштање радника

Најчешћи повод отпуштања радника је стечај предузећа или институције, те прекршај уговорних правила на раду. Међутим, до отпуштања радника долази и због тежих повреда радних обавеза.

Радник који је закључио уговор о раду на неодређено време, а коме преостаје радни однос најмање две године непрекидног рада код послодавца, послодавац је дужан да исплати отпремнину. Радник нема право на отпремнину ако је отпуштен због тога што је извршио тежу повреду радних обавеза или ако се у року од 30 дана не врати на посао после истека неплаћеног одсуства или мировања права из радног односа.

Висина отпремнине зависи од дужине рада радника код послодавца и износи: за рад од 2 до 10 година 40%; за 10-20 година рада 50%; за 20-30 година рада 60%; и за рад преко 30 година рада 70% просечне месечне плате радника исплаћене у последња три месеца при отпуштању с посла или која му припада према колективном уговору за сваку навршену годину рада.

Законом о раду прописан је „отказни рок“, те права и обавезе радника и послодавца поводом „отказног рока“. Општим колективним уговором регулисано је да отказни рок у зависности од дужине запослености код послодавца износи: 30 дана за рад до 10 година; 60 дана за рад од 10 до 20 година; 90 дана за рад од 20 до 30 година и 120 дана за рад од преко 30 година.

Због наведених разлога послодавци су изузетно опрезни код запошљавања. С једне стране, они се труде да немају довољан број запослених радника како би избегли отпуштање, а с друге стране, да флукутирајуће потребе за радом „попуне“ запошљавањем радника „на црно“.

3.6. Плата, цена рада и друге накнаде

Право на плату утврђује се колективним уговором, правилником о раду и уговором о раду.

За вријеме годишњег одмора, државног празника, привремене спријечености за рад због повреда на раду или професионалне болести, као и за вријеме прекида рада због пропуста послодавца да предузме одговарајуће

мјере заштите на раду, раднику припада плата у износу 100% просјечне плате коју је радник остварио у одговарајућем претходном периоду или 100% износа плате коју би остварио да је био на раду.

Општи колективни уговор обавезује послодавца да запосленим на терет трошкова пословања обезбједи плаћање једног топлог obroка за вријеме радног дана у висини најниже цене рада.

3.7. Незапосленост омладине

Запослење је полазни услов за одређење положаја младих људи у друштву, за остварење њиховог пристojног животног стандарда, за остварење свих жеља, интереса и циљева. Лоша економска ситуација младих у РС и у целој БиХ директно је повезана са могућностима запослења и положајем на тржишту рада.

У РС је током 2003. године стопа укупне незапослености износила је 38%, у БиХ око 41.5% а у ФБиХ 43.4%. Тако висока стопа укупне незапослености одражава се и на запосленост, односно незапосленост омладине. Према статистичким показатељима највећа незапосленост међу младима је у старосној доби од 20 - 24 године. Ако се томе дода и податак да је највећа незапосленост међу евидентираним у Заводу, у старосној групи од 30 - 35 година, онда је веома суморна и алармантна ситуација по питању запослености младих људи у РС.

У Заводу за запошљавање РС регистровано је крајем децембра 2003. године 146575 незапослених лица. Видимо да је учешће омладине у том броју 33.45%, те да је међу њима 51.66% женског пола. Од укупно регистроване женске радне снаге, 37.98% чини женска омладина. Незапослена омладина у РС чини 5.36% од укупно радно способног становништва у РС, а 14.17% од укупног броја омладине у РС. Према квалификационој структури незапослених 69.67% чине млади са средњом школом општег, стручног и занатског типа, 22.34% су неквалификовани и полуквалификовани, док свега 2.79% чине млади са високом стручном спремом. Ово је прилично неповољна структура за садашње могућности запослења гдје се траже млади људи са што бољим квалификацијама, знањем и информацијама, које коренспондирају са модерном технологијом, новом организацијом рада и пословања, као и новим видовима маркетинга и услуга, а све засновано на разноврсним и новим потребама модерног потрошача, пробирљивог конзумента и слободног грађанина.

Поводом процеса транзиције и отпуста војног персонала, Министарство одбране БиХ, обавестило је јавност да нужност примене законских решења у области одбране има за последицу да ће се са транзицијом и престанком војне службе у ОС БиХ суочити већи број војних лица, којима уговори не могу бити продужени услед законских ограничења.

Законом о служби у ОС БиХ („Службени гласник...“) утврђена је максимална дужина трајања службе војних лица у Оружаним снагама БиХ и то:

- а) официра – 30 година, али најдуже до 55 године живота;
- б) подофицира – 30 године, али најдуже до 50 година живота;
- в) војника – 15 година, али најдуже до 35 година живота.

Министарство одбране и Заједнички штаб ОС БиХ, предузимају мере и активности на смањењу укупног броја лица којима истичу уговори, али и даље остаје значајан број припадника ОС БиХ који ће морати напустити ОС БиХ и за које ће бити неопходно пружити помоћ. У вези с тим, Министарство одбране БиХ планирало је у буџету за 2010. годину средства за збрињавање војних лица у процесу транзиције у износу од милион конвертибилних марака, али су затражена и чекају се средства, подршка и помоћ земаља НАТО-а, Европске комисије и других потенцијалних донатора, који би успоставили нови поверенички НАТО ТРУСТ ФОНД за БиХ и тиме допринели усмеравању прихода за отпуштени војни персонал.

У припреми за транзивију и отпуст војног персонала, Министарство одбране и Заједнички штаб ОС БиХ су предузели низ значајних активности:

- Усвојена Политика и Програм транзиције и збрињавање отпуштеног персонала „Перспектива, и Правилник о транзицији;
- Успостављени регионални транзицијски центри у Бања Луци, Мостару и Сарајеву;
- Извршена анализа персонала;
- Реализоване активности да се у буџетском захтеву за 2010. годину планирају иницијална финансијска средства;
- Предузете активности на информативној кампањи и медијској презентацији унутар ОС БиХ, према јавности, међународној заједници и потенцијалним донаторима;
- Добијена подршка Парламентарне скупштине БиХ, Председништва БиХ и Већа министара БиХ у напорима МО БиХ на изградњи властитог система транзиције и збрињавања персонала;
- Упућено писмо Министра одбране БиХ органима и институцијама на државном и ентитетским нивоима у циљу добијања помоћи и подршке процесу транзиције и збрињавања персонала;
- Извршена едукација транзицијског персонала и друге мере.

Провођење поступка транзиције и збрињавања састоји се од:

- првог појединачног разговора;
- мотивационих курсева и транзицијских радионица;
- другог појединачног разговора;
- потписивању појединачног уговора;
- имплементације одабраног појединачног пројекта помоћи.

У интервјуу датом „Дневном листу“ од 04. јануара 2010. године, генерал-мајор Славко Пуљић, заменик Начелника Заједничког штаба ОС БиХ истиче да ће током 2010. године престати активна војна служба за 2750 војних

лица. По њему критично раздобље отпуста је од 28. фебруара до 31. јула 2010. године, јер у том периоду истиче уговор за 2711 војника који прекорачују старосну границу. Према законским решењима исти немају право на отпремнину, као ни стављање у стање службе „на располагању.“ Ако узмемо у обзир да је скоро трећина ових отпуштених војника из Републике Српске, то ће засигурно отежати и онако тешку ситуацију кад је у питању незапосленост. Но ипак, није све тако црно како изгледа. У оквиру система управљања особљем у МО-у и ОС БиХ, предузете су активности на пријему младих војника у ПВС и 138 цивилних лица из грађанства, на основу јавних конкурса расписаних за попуњу. У идућој 2011. години планира се обука за још 900 младих војника, те је закључно са првим јануаром 2011. у професионалну војну службу ОС-а БиХ предвиђен пријем нових 1200 младих војника.

Да постоји велики интерес младих за пријем у професионалну војну службу у ОС БиХ потврђује и податак да је по задњем конкурсном од 16.08.2010. године исказана потреба за 600 војника а 04.10. ове године на четири локације ОС БиХ – у Сарајеву, Бањој Луци, Тузли и Чапљини тестирано око 6000 пријављених кандидата.

Кандидати морају проћи кроз тест физичке спремности, који укључује број урађених склекова и трбушњака у интервалу од две минуте, те трчање на 3200 метара. Након тога следе тестови мотивације и општег знања. Цели процес тестирања врши се као и у земљама чланицама НАТО-а.

Међу 6000 кандидата је око 400 жена које пролазе исте тестове као мушкарци, а значајно је истаћи да међу кандидатима има већи број са завршеним факултетима или чак и магистеријем. Основна плата војника у ОС БиХ, без топлог obroка, стажа и других накнада, износи око 500 КМ. Ради осигурања потпуне транспарентности процеса одабира, новинарима су дати на увид досијеи кандидата и објашњен начин њиховог оцењивања и механизам контроле целог процеса.

Председништво БиХ је регулисало величину, структуру и локације ОС БиХ, као и националну заступљеност (Срби 33,60 %, Хрвати 19,80 %, Бошњаци 45,90 % и остали 0,70 %), Оружане снаге имају у свом редовном саставу 10.000 припадника. И у овом случају се поступило у складу са одлуком Председништва. Тако је предвиђен пријем 410 Бошњака, који ће служити у Бањој Луци, Бихаћу, Бугојну, Чапљини, Дервенти, Мостару, Палама, Хацићима, Сарајеву, Травнику, Тузли, Устиколини и Зеници. Србима је отворено 60 места и пружене могућности рада у Бањој Луци, Билећи, Бијељини, Жепчу, Приједору, Добоју, Сарајеву, Палама, Дервенти, Тузли и Бугојну. Планирано је да буде примљено 130 Хрвата, а они ће после обуке бити упућивани у Чапљину, Кисељак, Ливно и Жепче. Један од важних услова је животна доб за апликацију за посао 18 – 27 година. Подмлађивање ОС БиХ је у складу са смјерницама НАТО-а према којима је 35 година горња старосна граница за професионалног војника.

ЗАКЉУЧЦИ

У свим земљама постоје јавне установе чији је основни циљ повећање запослености и смањење дугорочне незапослености. Та установа се назива Служба за запошљавање. Циљеви ове службе треба да се остварују координираним активностима у четири основна подручја позната као стубови европске политике запошљавања:

- побољшање способности за запошљавање,
- предузетништво,
- адаптивност или прилагодљивост,
- једнаки услови за запошљавање.

У РС јавна служба за запошљавање је Завод за запошљавање РС. Завод за запошљавање РС је основан Законом о запошљавању и остваривању права незапослених лица 1993. године. Данас је Завод за запошљавање РС суочен са потребом ефикаснијег деловања на тржишту рада, које је изузетно поремећено у протеклом периоду⁵. У Заводу се воде евиденције о незапосленим лицима и регистар послодаваца. Завод за запошљавање РС издаје редовну публикацију „Билтен“, која је средство и интерног и екстерног информисања у сарадњи са средствима информисања, и на друге начине настоји да обезбеди информисање о слободним радним местима и редовно извештава надлежно министарство рада, синдикат и друге заинтересоване институције, као и јавност, о разним питањима из домена тржишта рада и својих активности. Не би требало занемарити чињеницу да на подручју РС подстицајна средства за остварење радних места обезбеђује Фонд за развој и запошљавање, а средства за започињање сопственог бизниса уз одговарајућу обуку разне међународне организације. Завод би морао да се активније укључи у ове активности са аспекта обезбеђења потребних радника и праћење ефеката тих активности, односно да заједно са тим организацијама сагледа могуће модалитете сарадње и међусобне подршке.

Мере за побољшање квалитета понуде радне снаге:

- допунска обука у циљу повећања шанси за запошљавање;
- образовање за предузетништво и покретање сопственог бизниса и стварање „предузетничких инкубатора“;
- развој и подршка волонтерском раду;
- саветодавни рад са младим у циљу стицања самопоуздања и самосталног тражења посла.

У оквиру мера којима се подстиче повећање тражње за радном снагом најзначајније су:

- подстицање оснивања и развоја малих и средњих предузећа;

5 Покренут је читав низ активности на унапређењу рада Завода, које су засноване на анализи делатности и дефинисању праваца развоја кроз стручну студију израђену у току 2003. год.

- субвенционирање зарада младих стручних радника, приправника и талената;
- подстицање програма самозапошљавања удруживањем средстава из наменских извора и сопствених средстава, идеја и знања младих незапослених лица;
- ослобађање од пореза и доприноса у одређеном периоду при запошљавању младих;
- легализација сиве економије;
- боље законско уређивање и подстицање флексибилних форми запошљавања.

Уз прилоге о стању у ОС БиХ у вези ове проблематике и утицаја на тржиште рада у Републици Српској и БиХ, видимо да је ово веома битно и утицајно и може повећати незапосленост у случају већег отпуста професионалних војника (истек уговора, трансформације и реформе уз смањење бројног стања и сл.), али и позитивно деловати на тржиште рада због пријема већег броја младих људи разних занимања у професионалну војну службу.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бурда, М., Виплош, Ч., превод са енглеског Даница Поповић: *Макроекономија*, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2004.
2. Младеновић, Д., Болевић, В., Шошкић, Д.: *Економска статистика*, Економски факултет, Београд, 2004. године.
3. Иванић, М.: *Принципи економије*, Економски факултет, Бања Лука, 2002. године.
4. Правилник коришћења средстава Завода за запошљавање Републике Српске, Билтен бр.4/2002.
5. Службени гласник РС, број 38/00 ; 85/03 ; 18/94
6. „Ослобођење“ од 16.11.2010.године
7. www.mod.gov.ba

МОГУЋА СТРАТЕГИЈА ЗАПОШЉАВАЊА У ОБЛАСТИ ФИЗИЧКЕ КУЛТУРЕ

Претходно саопштење

УДК 331.5.024.5:796/799

доц. др Милан Гужвица
Висока школа унутрашњих послова
Бања Лука

Abstract: *The paper discusses the strategy for development of school sport and possible reform of the subject “Physical education” in primary and secondary schools, as well as development of university sport. Furthermore, it talks about the need for organized physical exercise in order to preserve and improve health and other population categories. It is thought that with the minimum investment and construction of new school sports facilities, introducing physical education into lower and the elective sport in higher grades, with an annual load of 108 hours, will largely meet the needs of school children and youth. Organizing school sports associations, which would involve a large number of pupils, not only in primary but also in secondary schools, would improve the effect of growing up healthy and better life quality. Improving conditions for the development of school sport would raise quality, not just a school sport, but sport in general. This would open up new jobs, and therefore the employability of university-educated professionals in the field of physical culture.*

Key words: *school, sport, physical education*

Апстракт: *У раду се говори о стратегији развоја школског спорта и могућој реформи предмета „Физичко васпитање”, у основној и средњој школи, али и о универзитеском спорту. Надаље, говори се о потреби за организованим физичким вјежбањем с циљем очувања и унапријеђења здравља и других категорија становништва. Мисли се да би се с минималним улагањем и изградњом нових школских спортских објеката, увођењем физичког васпитања у ниже и изборног спорта у више разреде, с годишњим оптерећењем од 108 часова, добрим дијелом задовољило потребе школске дјеце и младих. Организовањем школских спортских друштава, у којима*

би учествовао велики број ученика и ученица, не само у основним, већ и у средњим школама, постигао би се ефекат здравог одрастања и квалитетнијег живота. Побољшањем услова за развој школског спорта подигао би се квалитет, не само школског спорта, већ и спорта уопште. На овај начин би се отворила и нова радна мјеста, па самим тим и могућност запошљавања факултетски образованих стручњака из области физичке културе.

Кључне ријечи: школа, спорт, физичко васпитање

УВОД

Још у робовласничком друштвеном систему (Спарта и Грчка) физичке активности су имале велики значај и биле су саставни дио образовног система. Касније, у времену Хуманизма, поново се јавља потреба за физичким активностима као средству за правилан и хармоничан психосоматски развој човјека. Међутим у класном друштву, одавно позната изрека (извадак из стиха једне Јувеналове пјесме) „здрав дух у здравом тијелу“, као да је била заборављена. Физичке активности тада нису биле широко прихваћене. Почетком двадесетог вијека спорт и физичке активности доживљавају процват и поново попримају велики друштвени значај. Данас у условима развоја друштва, великог и брзог технолошког напретка, створени су предуслови за развој и унапријеђење спорта као активности за све. Ипак, мали је број грађана који су укључени и који виде интерес у спорту и физичкој активности.

На срећу, или жалост, савремена технолошка достигнућа олакшала су живот људима, али су истовремено пореметили равнотежу и почели озбиљно угрожавати њихов биолошки статус. Савремена технолошка достигнућа су вјероватно, и један од узрока укидања радних мјеста и све веће незапослености. Незапосленост је данас један од кључних проблема савременог друштва у свим областима, па тако и у области физичке културе. У питању је, дакле, веома тежак проблем за чије узроке не постоји консензус нити међу стручњацима који се баве овом проблематиком. Иако узроци незапослености нису предмет овога рада, треба рећи да већина аутора у својим објашњењима овог феномена наглашава изазиту мултидимензионалност и међузависност различитих фактора. У питању је међусобно дјеловање економских, социјалних, етичко-хуманитарних, демографских и других фактора, односно оних фактора који утичу на креирање друштвеног живота. Дакле, без аспирација за објашњењем узрока незапослености, најједноставније објашњење ове појаве јесте недостатак радних мјеста на којима би се појединци могли запослити. Посматрамо ли само област физичке културе, дјеломично рјешење овога проблема могло би бити најприје, у изградњи јасне стратегије развоја спорта као њеног дијела, гдје би главни стратешки циљ био укључивање што већег броја дјеце и младих у школ-

ски, односно универзитетски спорт. Наравно, не смију се заборавити ни друге категорије људи (радни људи и инвалиди), јер спорт као значајан фактор физичког вјежбања подразумијева и елементе одмора и рекреације, и представља основно средство за подизање радне и одбрамбене способности грађана. Зато се у цивилизованом свијету раде стручне анализе и програми са конкретним активностима, док нажалост то код нас није случај, ствари се у том погледу не мијењају, или ако се то дешава, најчешће се ради стихијски и непланирано. Промјене су неопходне, посебно у смислу успостављања нових модерних курикулума у школама, прије свега у основним, а затим у средњим школама и факултетима.

СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА ШКОЛСКОГ СПОРТА

Обавеза сваке образовне установе (школе) је да помаже појединцу највише што је могуће у његовом општем развоју. Ово се постиже кроз одговарајуће наставне садржаје чији је циљ повећање духовне, менталне и физичке снаге, односно стицање посебних знања, отварање посебних домета свијести и досегнуће особности.

С обзиром на чињеницу да држава, с једне стране, прописује садржаје и методе у облику обавезног курикулума, а с друге стране држава иницира потенцијалне иновације, који су у складу с постављеним циљевима, отворена је могућност модернизовања наставе. Модернизовањем наставних садржаја у школама мијењају се односи школе и друштва у свим областима, па тако и у области физичке културе и спорта као њеног дијела. Наравно, у промјенама структуре наставе, у овом случају предмета „Физичко васпитање“ главну ријеч треба да води педагошка наука, односно наука из области физичке културе чија ће рјешења обезбиједити висок степен задовољства сваког ученика.

Опште је познато да настава из физичког васпитања представља систематски, плански и организовани процес, који позитивно утиче на правилан психофизички развој човјека као јединственог бића. Као таква, она изискује и студиозна изучавања свих њених компоненти, јер није довољно само организовати наставу, већ је потребно пронаћи и нове начине који ће допринијети рјешењу одређених задатака. Потребно је промијенити однос према физичком васпитању и спорту уопште, тако да то буде средство задовољења физичких потреба сваког појединца.

Већ смо закључили да савремена технолошка достигнућа значајно утичу на одрастање дјецe, тако да су природни облици кретања све запостављенији. Све је мање игре у слободном времену дјецe коју није могуће надокнадити ни на малобројним часовима физичког васпитања у школи. Примјетно је да актуелни школски програми који се односе на наставу физичког васпитања не одговарају у потпуности савременим кретањима друштва. Наиме, на основу искустава о карактеру и квалитету наставе физичког вас-

питања, могуће је тврдити да недостаје индивидуални интензитет оптерећења који би изазвао позитивну реакцију (стимуланс) и промјену која би била у функцији физичког развоја и физичке способности ученика. Имамо ли у виду да је задатак школског курикулума изградња профила школе као индивидуалног концепта и развијање унутрашње иновацијске динамике, отворена је и могућност одређене реформе наставе физичког васпитања. Реформа би била у складу са стартешким циљевима, а односила би се на провођење наставних садржаја који би били у складу са биолошким развојем школске дјеце, односно с њиховим сензибилним периодима развоја. Дакле, јасно дефинисане потребе школске дјеце и омладине, концепција програма физичког вјежбања са циљем унапређења здравља и постуралног статуса, афирмација базичних и других спортова су добре водиле у правцу стратешког развоја школског спорта. Стратешки циљеви су: укључивање што већег броја ученика и ученица у процес физичког вјежбања с основним циљем унапређења здравственог статуса сваког појединца, али и развој спорта уопште.

Циљеве је могуће реализовати:

- Додатним улагањем у постојеће школске објекте и изградњом нових чиме би се проширили постојећи капацитети и тако побољшали услови за развој школског спорта.
- Обезбеђењем довољног броја висококвалитетног стручног кадра (професори физичке културе) и регулисање њихових дужности и обавеза
- Увођењем наставе физичког васпитања већ у првом разреду основне школе. Од првог до четвртог разреда предмет „Физичко васпитање“ требало би да буде општег карактера, с годишњим оптерећењем од 108 часова. У овом периоду би се моторичка основа обезбеђивала широком едукацијом кретних структура, са мањим нивоом сложености, при чему је могуће довести природне облике кретања до највишег техничког нивоа извођења. Природни облици кретања су фундаментални предуслов за природни биолошки развој. Они су истовремено и гаранција квалитетног и дугорочног спортског развитака, лаког усвајања и усавршавања сложених моторичких програма, па самим тим и постизање спортског квалитета и жељеног спортског резултата. На овај начин је могуће обезбедити високо-квалитетну основу, за даље учење и усавршавање сложених структура у изабраном спорту.
 - » Израдом приручника за рад наставника од првог до четвртог разреда. Приручници би садржали једноставне кретне структуре засноване на природним облицима кретања и у складу са сензибилним развојним периодима.
 - » Увођењем система такмичења ових узрасних категорија почевши од међуразредних, међушколских, општинских, међуопштинских, па све до ентитетског нивоа.

- » Формирањем школских спортских друштава, гдје би, било на основу прецизне дијагностике, препознавања талената од стране стручњака, или личног афинитета, уз родитељску сагласност, велики број ученика и ученица могло задовољити своје потребе и амбиције с циљем врхунских спортских достигнућа.
- » Успостављањем система евиденције школских спортских друштава и њихових чланова.
- » Формирањем система и критеријума за праћење, усмјеравање и вредновање надарених ученика за спорт.
- » Повећаним издвајањем за школски спорт из државног буџета, локалне управе, преко спонзорских уговора и донација.
- » Организовањем редовних систематских прегледа ради осигурања и унапријеђења здравља дјеце. На овај начин би се отклонили или предуприједили могући фактори који би могли бити сметња нормалном психофизичком развоју дјеце.
- » Укључивањем ученика са тешкоћом у развоју и ученика који имају одређене постуралне и функционалне поремећаје.

Ово је период када физичко вјежбање у развоју дјеце нема карактер спортског, већ здравствени карактер. Ефекти оваквог рада треба да се виде у антрополошком статусу и достигнућу оптималног нивоа моторичке образованости. Након овога периода физичког развоја потребно је пријећи на сљедећи, виши ниво физичког вјежбања.

Виши ниво би почео у петом разреду основне школе и трајао би кроз цјелокупно образовање. У овом периоду школовања ученици би, умјесто до сада традиционалне наставе из физичког васпитања, бирали спорт, без обзира на то да ли су укључени у већ организовану школска спортска друштва, или су само одређени за наставу, овај пут из изабраног спорта, у коме би требало да нађу лично задовољство. Настава из изабраног спорта би се изводила три пута недјељно, са оптерећењем од 108 часова. Поред редовне наставе, као и у претходном случају, надарени ученици или они који желе врхунске домете у изабраном спорту, били би укључени у школске спортске школе или спортске клубове.

У планирању и програмирању наставе из изборног спорта, као и на претходном нивоу, потребно је водити рачуна о сензибилности развоја функционалних и моторичких способности. Поштовањем биолошке доби (надређена је хронолошкој доби), праћењем убрзаног развоја (основа свих сензибилних периода), тј. свих сегмената психосоматског развоја, требало би се руководити у планирању и програмирању сада, не само васпитних и образовних, већ и тренажних садржаја. С обзиром на то да је веома тешко прецизно одредити биолошку доб, у хронолошкој доби од 12 до 14 година, када дјечаци и дјевојчице имају релативно уједначене моторичке способности, хронолошка доб може да буде детерминанта у програмирању наставе из изабраног спорта, тако да и дјевојчице и дјечаци још увијек могу заједно

да вјежбају. Након овог периода разлике у моторичким способностима постају све веће, па је зато потребно да се планирање и програмирање наставе, врши посебно за сваки пол.

Наставу из изабраног спорта би требало да изводе такође, високо образовани кадрови - професори спорта.

Као и на нижем нивоу физичког вјежбања, тако и на овом нивоу спортског развитка обавезна су такмичења, такође по узрасним категоријама на свим нивоима, било да су ученици укључени у школска спортска друштва или не.

На овај начин би било могуће обезбједити, прије свега здрави, а затим свестрани и дугорочни развитак школске дјеце и младих. Наравно, уколико су у питању појединци који су се одредили за постизање највиших спортских домета, могуће је избјећи преурањену спортску специјализацију и ускладити њихов развој са природним, биолошким развојем.

УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА

Савремена технолошка достигнућа значајно утичу на одрастање дјеце, тако да су природни облици кретања све запостављенији. Све је мање игре у слободном времену и све више дјеце која имају одређене постуралне и функционалне поремећаје.

С обзиром на то да су приоритети друштва нешто друго, све је мање бриге о здравственом статусу школске дјеце и омладине, као будућих носиоца свих друштвених кретања.

Високо стручни кадрови из области физичке културе немају увијек шансу да превентивно дјелују и зауставе негативни тренд развоја школске дјеце и младих. Свјedoци смо да, не тако мали број становништва у Републици Српској не зна пливати, да је у опадању број становника, у односу на пријератни период, који се организовано баве рекреативним вјежбањем с циљем очувања или унапријеђења здравља, да је веома мали број инвалида и пензионера укључено у физичке активности, било ради очувања здравственог статуса или осјећаја припадности друштву у коме живе, као и то да нам је врхунски спорт знатно испод европског и свјетског нивоа. Питање је: Да ли је недовољна брига за здраво одрастање дјеце и младих, корак ка урушавању цјелокупнога друштва? Сложићемо се да је на ово питање веома тешко дати повољну оцјену.

Зато, с минималним улагањем у образовање, увођењем трећег часа физичког вјежбања и организовањем школских спортских друштава, у којима би учествовао велики број ученика и ученица, не само у основним, већ и у средњим школама, постигао би се ефекат здравог одрастања, квалитетнијег живота, подигао спортски ниво младих, отворила нова радна мјеста, па самим тим и могућност запошљавања факултетски образованих стручњака из области физичке културе.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Покрајински секретаријат за спорт и омладину: *Кадрови у спорту АП Војводине*, Нови Сад, 2010. године.
2. www.skolskisport.hr, Стратегија школског спорта, 03.12.2010. године.

СТАФИНГ ЉУДСКИХ РЕСУРСА У СПОРТУ И ФИЗИЧКОМ ВАСПИТАЊУ

Претходно саопштење

УДК 331.5.024.5:796/799

доц. др Симовић Слободан
проф. др Бијелић Снежана
Факултет физичког васпитања и спорта, Бања Лука
мр Даниловић Евелина
Министарство унутрашњих послова Републике Српске, Бања Лука
Даниловић Андреј
Фолкс Банк АД, Бања Лука

Abstract: *The aim of this paper is to analyze the situation and the rate of employment in sport and physical education in the labor market of the Republic of Srpska, and also identify problems and possible solutions in this field. Proper and fair implementation of functions of human resources management recruitment and selection should provide the sports with „the right man at the right place“. The situation in sport in the Republic of Srpska faithfully reflects the poor economic situation in the country. Analysis of the sports market of the Republic of Srpska shows the increased number of unemployed teachers of physical education and that the employment rate decreased in 2009 compared to 2008. Indirect data have shown a consistent tendency of increasing number of sport organizations. Employment of teachers of physical education is much better regulated and more transparent than the one in sports. But, there is also the fact that employment opportunities are much better in the field of sports. In sport organizations are often used un-formal methods of recruitment, mainly recommendations, and the selection process, in professional form, has been neglected. Sports Law of the Republic of Srpska has not sufficiently specified the occupations and recruitment process, and that is why appears the need for making the Rules of nomenclature of occupations in the field of sports. The first step in that process should be the establishment of an electronic database in the Department Ministry of the Republic of Srpska about the number of engaged employees, occupations, their level of education and their profession.*

Key Words: *sports, physical education, employment*

Апстракт: Циљ овог рада је анализа стања и стопа запослености занимања у спорту и физичком васпитању на тржишту рада Републике Српске и идентификација проблема и могућих рјешења у овој области. Правилним и праведним провођењем функције менаџмента људских ресурса регрутацијом и селекцијом потребно је у спорту добити „правог човјека на правом мјесту“. Стање у Републици Српској у спорту вјерно осликава лоше економско стање у држави. Анализом спортског тржишта рада у РС долазимо до сазнања да се повећао број незапослених професора физичког васпитања и да је смањена стопа запошљавања у 2009. у односу на 2008. годину али истовремено индиректни подаци показују сталну тенденцију раста броја спортских организација. Запошљавање професора физичког васпитања је много боље и транспарентније регулисано, него у спорту, али је и чињеница да су могућности запошљавања у спорту много веће. За попуњавање радних мјеста у спортским организацијама у РС користе се неформалне методе регрутације, углавном препоруке, а процес селекције је занемарен у професионалном облику. Закон о спорту РС није довољно прецизирао занимања и процес запошљавања па се показује потреба за израду Правилника о номенклатури занимања у спорту. Први корак у овом процесу требао би да буде формирање електронске базе података у ресорном министарству РС о броју ангажованих, занимањима које обављају, њиховом степену образовања и звању.

Кључне ријечи: спорт, физичко васпитање, запошљавање

УВОД

Нова економска парадигма у ери знања захтјева софистициране методе управљања људским ресурсима, те основна преокупација данас постаје, како доћи до талената чије способности су извор новог и конкурентног знања. Менаџмент људских ресурса тако представља интегралну функцију од стратешког значаја, а сви процеси су кохерентни и само стратешки повезани у једну цјелину обезбјеђују тражене резултате.

Стафинг, као важна функција управљања људским ресурсима, сматра се једним од генеричких процеса менаџмента људских ресурса, а његово квалитетно провођење директно утиче на перформансе организације. Он представља низ конгруентних активности и задатака менаџмента и организације, који су усмјерени на обезбјеђивање потребног броја и структуре запослених, њихових неопходних знања, вјештина, способности, пожељних понашања и мотивације, помоћу којих ће се остварити постављени тренутни, развојни и стратешки циљеви организације. Активностима стафинга обликује се организациона структура која мора бити усклађена са дефинисаном стратегијом организације, политиком запошљавања и потребама за кадровима.

Активности процеса регрутације и селекције запослених полазе од потребе организација у спортској индустрији (школске и високошколске установе за спорт, професионални спорт, спорт младих, спортска рекреација, спорт за особе са посебним потребама, управљање спорским клубовима, здравље и фитнес, спортски маркетинг...) за проналажењем кандидата који ће својим потенцијалима и особинама употпуности одговарати захтјевима посла. Процес регрутације треба уградити у процес планирања потребних људи у којем уз вјештине, знања и способности које требају имати у будућности, треба планирати и како их прибавити. (Бахтијаревић-Шибер, 1999.)

Након анализе и утврђивања потреба за радним мјестом неопходно је проучити све доступне изворе за проналажење кандидата и метода регрутовања и одлучити се за одговарајуће. Све методе регрутовања имају и предности и недостатке, а сам избор метода мора бити у складу са адекватним радним мјестом и врстом тржишта рада коме дати посао припада. (Torington, Hall & Taylor, 2004)

Поступак селекције је условљен величином организације, врстом посла, бројем пријављених кандидата, бројем неупражњених радних мјеста и оспособљеношћу задужених за провођење селекције, а он треба да обезбиједи што више квалитетних информација како би се донијела што боља одлука. У том процесу се повезују предиктори прилагођени профили личности и дефинисани критеријуми селекције. Селекција представља процес избора кандидата за одређен посао и доноси се одлука о његовом запошљавању, односно одбијању, а завршава се социјализацијом новозапослених. Од процеса селекције зависи да ли ће и колико знања ући у организацију.

Изјава са последњег министарског самита Европске уније говори о томе да је циљ ЕУ, у наредних десет година, да број високообразованих људи у земљама чланицама ЕУ буде 40%. Повећање популације са високим или вишим образовањем је вишеструко значајна за модерно друштво, јер су истраживања показала да високообразовани у скоро свим земљама имају много мање шансе да буду незапослени од оних који немају високо образовање. Образовање доприноси квалитету радне снаге, иновацијама, истраживању, отварању нових радних мјеста, а синергетски ефекат је укупан раст привреде и друштва. Оно доприноси и могућности појединца да тражи бољи посао, с бољом зарадом и бољим условима рада, од чега корист има и држава и појединац. (Гуцијан, 2010)

Табела 1

Преглед процената образовања популације у неким европским земљама (извор Центар за образовне политике, према Гуцијан, 2010, 1)

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Финска	21	15	-	44	-	-	10	10	-	-
Њемачка	10	8	4	4	44	-	22	4	-	4

Аустрија	6	5	7	5	40	1	36	-	-	-
Бугарска	11	5	-	42	-	-	30	10	2	-
Пољска	8	3	3	22	8	24	-	28	3	1
Словенија	7	6	-	7	20	27	28	4	1	-
Мађарска	11	-	1	12	12	19	34	10	1	1
Хрватска	8	4	-	5	15	27	22	16	2	1
Србија	7	5	-	5	24	27	24	16	4	2
Румунија	7	-	3	23	-	17	30	15	4	-
Словачка	9	-	-	6	20	6	55	2	-	2

Легенда: **I** – високо образовање – академски студиј; **II** – високо образовање – струковни студиј; **III** – више образовање; **IV** – средње образовање (опште); **V** – средње стручно образовање са излазом ка универзитету; **VI** – средње стручно образовање без проходности ка универзитету; **VII** – основно образовање (други циклус); **VIII** – основно образовање (први циклус); **IX** – без образовања; **X** - непознато

Циљ овог рада је анализа стања и стопа запослености занимања у спорту и физичком васпитању на тржишту рада Републике Српске и идентификација проблема и могућих рјешења у овој области. Правилним и праведним провођењем функције менаџмента људских ресурса регрутацијим и селекцијом потребно је у спорту добити „правог човјека на правом мјесту“.

МЕТОДОЛОГИЈА

У раду су кориштене комбинација аналитичке методе садржаја Закона о спорту Републике Српске, Закона о основном и средњем образовању Републике Српске и података Завода за запошљавање Републике Српске и статистичких показатеља запошљавања у спорту Европске уније и метода умне флексибилности која није ништа друго до менаџерско размишљање о стафингу људских ресурса у спорту.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

У савременом друштву спорт има веома важно друштвено-економско мјесто. Студија *Sporting News and Wharton Econometric Foregasting Associates Group* показала је да је крајем последње деценије XX вијека спорт постао свјетска привредна грана број пет (послије нафтне, фармацеутске, војне индустрије и информационих технологија). У табели 2 приказан је однос

запослених у спорту у односу на број запослених и број становника у неким од економски водећих земаља Европе.

Табела 2

Запосленост у спорту у економски водећим земљама Европе у односу на број укупно запослених и број становника

Параметри анализе	Њемачка	Француска	Велика Британија	Италија
Број становника (у мил.)	81,9	58,4	58,8	57,7
Укупно запослених (у мил.)	35,2	22,2	26,8	23,0
Запослени у спорту	95.000	94.700	221.500	55.100
Запослени у спорту у односу на број становника (%)	0,11	0,16	0,38	0,09
Запослени у спорту у односу на запослене (%)	0,27	0,42	0,45	0,24

У 2007. години годишњи обрт средстава у спорту прешао је 900 милијарди долара (од чега половина ове суме отпада на УСА). Ови подаци указују на велике могућности запослења у индустрији спорта. У земљама Европске уније регистровано је преко 700.000 спортских клубова. Више од 80 милиона људи су чланови тих клубова тако да је 20% популације Европске уније укључено у рад истих. Број људи који своју примарну дјелатност обављају у спорту, у земљама чланицама ЕУ, је 800.000. У последњих 10 година то је пораст за 60% што индустрију спорта чини тренутно водећом индустријом по порасту броја запослених.

Табела 3

Спорт и запосленост у земљама Европске уније

(извор: European Commission и European Network of Sport Science Institute, према Симовић, Илић и Даниловић, 2010, 135)

Земља	Број послова 1990	Број послова 1998	Стопа раста 90-98
Аустрија	9.387	7.790	-17%
Финска	7.516	6.867	-7%

Шведска	25.414	25.469	0%
Италија	48.742	54.978	13%
Данска	10.796	12.582	17%
Луксембург	190	241	27%
Холандија	18.000	24.000	33%
Португал	9.600	14.300	49%
Француска	61.854	94.747	53%
Белгија	9.210	14.524	58%
Шпанија	28.200	56.300	100%
Велика Британија	110.748	221.449	100%
Њемачка	-	95.000	-
УКУПНО	339.648	628.347	57%

Подаци из табеле 3, показују да стопа запошљавања у земљама чланица-ма ЕУ, прати раст економских показатеља у спорту у Свијету, а првенствено у САД-у.

Табела 4

Колико људи ради у индустрији спорта у земљама ЕУ?

Односи се само на земље ЕУ прије проширења на исток

	Број организација	Број запослених	Тенденција
--	-------------------	-----------------	------------

Спорт као професија

Професионални	5.000	50.000	раст
Такмичарски	800.000	200.000	стагнација
Рекреацијски	400.000	400.000	раст
Менаџмент	100.000	100.000	раст
УКУПНО	1.250.000	750.000	раст

Спорт као економска активност

Индустрија спортске опреме	1.000	100.000	стагнација
Мала привреда и трговина	50.000	300.000	стагнација

Јавна администрација у спорту	20.000	250.000	пад
Јавно образовање	150.000	350.000	стагнација
Остало	10.000	50.000	раст
УКУПНО	231.000	1.050.000	стагнација
СВЕ УКУПНО	1.481.000	1.800.000	

Стање у Републици Српској у спорту вјерно осликава лоше економско стање у држави. Иако по процјени аутора у БиХ егзистира 10 високошколских установа за оспособљавање кадрова у спорту и физичком васпитању (у РС постоје три факултета), немогуће је доћи до података о укупном броју дипломираних студената, нити о броју професионално запослених у спортским организацијама. То само потврђује претходно изнесу чињеницу о немогућности правилног провођења стафинга у РС, због непоузданих података на спортском тржишту рада. Показатељи ентитетског Завода за запошљавање РС указују на неправилну распоређеност факултета физичког васпитања и спорта. Неке мале локалне заједнице на Заводима за запошљавање имају невјероватно велики број незапослених професора физичког васпитања. Тако на евиденцији Завода за запошљавање Пале је 32 професора физичког васпитања, Фоча (12), Зворник (8), Соколац (7), Источна Илиџа чак 12, за разлику од неких већих локалних заједница гдје те појаве нема (Добој 1 незапослен, Градишка (1), Приједор (1)... Анализом спортског тржишта рада у РС долазимо до сазнања да се повећао број незапослених професора физичког васпитања и да је смањена стопа запошљавања у 2009. у односу на 2008. годину, што је приказано у Табели 5.

Табела 5

Стање на евиденцији запослених – активна понуда
(извор: Завод за запошљавање Републике Српске)

Струка	2008. година			2009. година		
	Стање	Запослени	Стопа запошљавања	Стање	Запослени	Стопа запошљавања
Професор физичког и здрав. васпитања	104	85	81,73%	167	49	29,34%

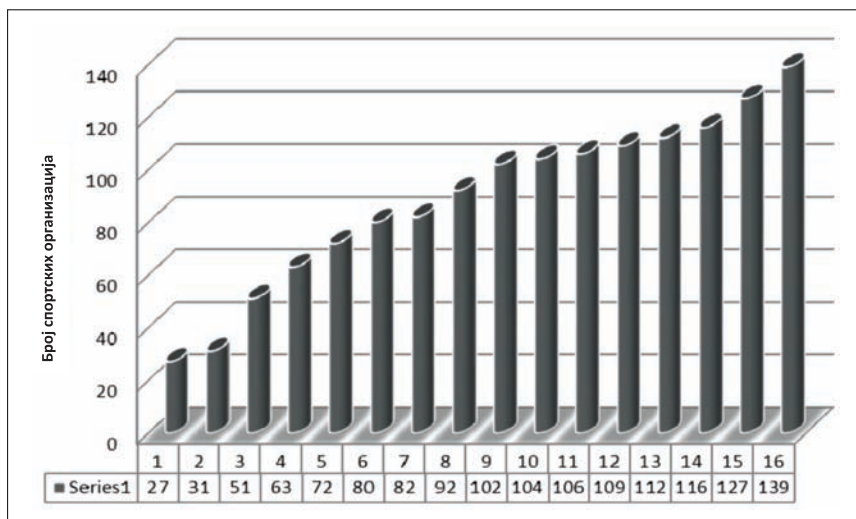
Професор физичког васпит. – смјер спортско новинарство	1	1	100,00%	3	0	0,00%
Професор физичког васпит. – рекреациони смјер	8	4	50,00%	10	1	10,00%
Професор физичког васпит. – спортски смјер	44	28	63,63%	72	15	20,83%

Индијектни подаци (стање у граду Бањалуци) показују сталну тенденцију раста броја спортских организација. Тако да се од 116 спортских организација регистрованих 2008. године дошло до броја 139, колико је регистровано до краја 2010. године. Ако се узме у обзир да је 1995. године било регистровано само 27 спортских организација, долази се до закључка да је тај број за деценију и по вишеструко увећан. То у сваком случају говори у прилог раније изнесеним подацима ЕУ о тенденцији развоја спорта у посљедње двије деценије, али на жалост, не и о броју повећања запослених у РС у тој области. Један од кључних проблема, зашто се у спорту не запошљавају високо образовани кадрови у областима које школују поменути факултети, је непровођење законске одредбе из члана 26 важећег Закона о спорту РС (НСРС, 2002), који каже да су спортски стручњаци лица која имају најмање више образовање у области спорта односно физичког васпитања. Сходно тренду раста броја спортских организација и законским одредбама, не само да би се запослили сви незапослени стручњаци, него би потражња у многоме и премашила садашњу понуду. Очигледно, да је до не сразмјера дошло усљед тога што су у већини спортских организација на мјестима тренера и менаџера запослени људи без адекватног стручног образовања (у принципу, не стручни људи), који своје право да раде у спорту остварују лиценцама гранских спортских савеза, па чак и лиценцама међународних спортских федерација, на основу једнодневних или вишедневних семинара. Лиценца може да буде само доказ о перманентном стручном усавршавању након завршеног студија, а не никако као доказ оспособљености за конкретно радно мјесто.

Графикон 1

Раст броја спортских организација града Бања Лука у периоду 1995-2007. година

(Извор: Савјет за спорт града Бања Лука, Програм финансирања спорта и физичке културе града Бање Луке за 2010. годину)

Легенда: **1** – 1995. година; **2** – 1996. година; **3** – 1997. година... **14** – 2008. година; **15** – 2009. година; **16** – 2010. година.

У средњим и основним школама физичко васпитање је сегмент у оквиру свеобухватног процеса васпитања и образовања дјецe и омладине. У нижим разредима основне школе наставу изводе учитељи разредне наставе, док у вишим разредима основне и средњим школама наставу изводе професори физичког васпитања. Физичко васпитање је наставни предмет који умногоме зависи од материјалних услова које стоје на располагању школи, ипак најзначајнији фактор у организацији рада, третирању различитих спортских и др. садржаја, односу према ученицима и коначно, њиховом успјеху у савладавању наставних садржаја има професор физичког васпитања.

Чланом 14. Закона о основном образовању и васпитању је дефинисан начин запошљавања, који проводи директор школе, који је у обавези да распише јавни конкурс за упражњено радно мјесто посредством Завода за запошљавање РС, према општим и посебним условима. Оглас се објављује најмање у једним дневним новинама. Прије него распише конкурс директор је обавезан провјерити да ли на подручју локалне заједнице постоји наставник са непопуњеним фондом часова, те их прво дати таквом лицу. За преостале може расписати конкурс (исто се примјењује и у средњим школама). (НСРС, 2008) Запошљавање професора физичког васпитања је на тај начин много боље и транспарентније регулисано, него у спорту, али остаје чињеница да су могућности запошљавања у спорту много веће. Пројектом Владе РС покушава се настава физичког васпитања у нижим разредима основних школа препустити професорима физичког васпитања, али за сада само волонтерски. Оно што није регулисано посебним актом је трајање студија за оспособљавање професора физичког васпитања, па од три факултета

у РС на два школовање траје четири године, а на једном (приватном) траје три године. Оба добијају исто звање и исту стручну спрему и једнаке услове на конкурс. Поређења ради у сусједним државама (Хрватска и Србија) за рад у школама потребно је завршити мастер (петогодишње образовање).

Провођење процеса регрутације и селекције запослених у спортским организацијама РС је доста другачије, јер постоји проблем непостојања номенклатуре занимања, а тиме и дефинисаних захтјева у оквиру радног мјеста.

У књизи Цареер Оппортунитиес ин Спортс Индустру (Фиелд, 2010) предочено је 85 занимања у спортској индустрији. Занимања су сврстана у 12 области: професионални спортисти, професионалци у спортским тимовима, бизнис у спорту и администрација, тренери и едукатори, спортски новинари, рекреација и фитнес, бокс и веслање, коњске трке, трговина на велико и мало, спортска медицина и веб послови у спорту. Правилник о занимањима у спорту (Службени гласник Републике Србије, 1999) пак одредио је 15 занимања у спорту: спортски инструктор, тренер, спортско рекреативни водиц, рекреатор, организатор спортског пословања, спортски менаџер, спортски посредник, спортски судија, спортски водиц, спасилац, професионални спортиста, спортски документариста, спортски новинар, спортски пропагандиста и спортски саветник. На жалост у РС таква номенклатура не постоји. У подацима Завода за запошљавање РС, тако можемо наћи занимање професор физичког васпитања – спортски новинар или нпр. професор физичког васпитања – рекреативни смјер, те професор физичког васпитања – спортски смјер, што су неспојива звања.

За попуњавање радних мјеста у спортским организацијама у РС користе се неформалне методе регрутације, углавном препоруке, а процес селекције је занемарен у професионалном облику. Закон о спорту РС није довољно прецизирао занимања и процес запошљавања, па се показује потреба за израду Правилника о номенклатури занимања у спорту.

Стручни рад у области спорта, у смислу овог закона, обухвата: тренажни рад, истраживачко-развојни и научно-истраживачки рад; стручно обучавање, оспособљавање и усавршавање; планирање и програмирање развоја спорта; информационо-документациону дјелатност; међународну стручну сарадњу; пропаганду, рекламу и маркетинг у спорту; јавно информисање; издаваштво; професионално вођење пословања и друге видове стручног рада у спорту.

ЗАКЉУЧАК

У складу са изнесеним намећу се одређени закључци и приједлози за ефикасије функционисање у спорту и физичком васпитању.

Неопходност постојања Правилника о систематизацији радних мјеста, који дефинише радна мјеста, број извршилаца, опис радног мјеста и

захтјеви за то радно мјесто. Тиме се добија могућност провођења појединих чланова Закона о спорту РС.

Чињеница је да се многе организације у спорту суочавају са великим проблемима који су узроковани неадекватним избором запослених и постављање сарадника на погрешна, њима неодогуарајућа радна мјеста. Узроци ових проблема су вишеструки, али су то посљедице неправилног провођења активности стаффинга: (1) потцјењивање значаја систематизованог процеса регрутације и селекције, (2) непознавање савремених метода и техника за њихово провођење, (3) непостојање довољно стручних кадрова за провођење поступка селекције, (4) непостојање или нејасно дефинисана организациона структура спортске организације, (5) непостојање Правилника о номенклатури занимања у спорту, (6) непостојање Правилника о систематизацији радних мјеста, (7) непотпуно дефинисање захтјева радних мјеста.

На основу проведених објективних анализа може се закључити да кадровска питања у спорту РС нису ријешена на задовољавајући начин осим у основном и средњем образовању, који је најпрецизније уређен Законом. Ипак и у овом сегменту треба јасно прицизирати године студија које су потребне да би се остварило право рада у школама. На жалост, могућности запошљавања у образовању су много мање него у спорту, тако да ће регулисање проблематике запошљавања у спорту пратити тренд раста спортских организација у РС. Први корак у овом процесу требао би да буде формирање електронске базе података у ресорном министарству РС о броју ангажованих, занимањима које обављају, њиховом степену образовања и звању. Посебан проблем чини ангажовање странаца у спортским клубовима који подлијежу Закону о страним држављанима и лицима без држављанства, којих има велики број у РС.

Планирање људских ресурса је дио стратегијског планирања, али на жалост ова проблематика у РС Стратегијом развоја спорта није адекватно обухваћена.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бахтијаревић-Шибер, Ф. (1999). *Менаџмент људских потенцијала*. Загреб: Голден маркетинг.
2. Деслер, Г. (2007). *Основи менаџмента људских ресурса*. Београд: Дата статус.
3. Field, S. (2010). *Career Opportunities in the Sports Industry*. Fourth Edition. New York: Ferguson.
4. Гуџијан, С. (2010). Колико нам је потребно високообразованих? *Политика*, об.12.2010, стр. 1, 6.
5. Народна Скупштина Републике Српске. (2002). Закон о спорту Републике Српске. *Службени гласник*, 4, 25. јануар 2002, пп. 1-14.

6. Народна Скупштина Републике Српске. (2008). Закон о основном образовању и васпитању Републике Српске. *Службени гласник*, 74, 12. август 2008, пп. 1-21.
7. Пржуљ, Ж. (2006). *Основе менаџмента људских ресурса*. Бања Лука: Факултет ПИМ.
8. Симовић, С., Илић, Г. и Даниловић, А. (2010). Глобална економска криза и експлозија плата у спорту. *Менаџмент у спорту*, 1(1), пп. 132-142.
9. Службени гласник Републике Србије. (1999). Правилник о занимањима у спорту Републике Србије. 30/99.
10. Torrington/Hall/Taylor (2004). *Менаџмент људских ресурса*, Дата Статус, Београд.

ЗАПОШЉАВАЊЕ И ДРУШТВЕНО УКЉУЧИВАЊЕ ИНВАЛИДА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ И ОКРУЖЕЊУ - ТРЕНУТНО СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Претходно саопштење

УДК 331.5.024.5-056.26(497.6РС)

Рајко Кличковић¹, Мсц
Министарство рада и борачко инвалидске заштите
Бања Лука

Abstract: *Employment and social inclusion of disabled persons is a very complex and delicate issue of social politics of every country, why precisely its analysis is a very responsible and complex task which requires a systematic approach in the context of basic human rights. This paper focuses on employment as a social right and the basis of economic and social security of disabled persons. In search of the answer how to exercise the right to work of disabled persons, an analysis of narrative framework on the right to work and employment is given, the role of public authorities, ways and forms of employment in general provisions of international public law and internal law of some countries in the region, especially the countries on the territory of FROY.*

The paper analyzes previous accomplishments in realization of the right to work and employment of disabled persons and effects of specific forms and ways of employment in the context of the right to work which is guaranteed to disabled persons based on equality and it implies the right to free employment, i.e. employment as a basic way of social inclusion of disabled persons into all social circles provided by economic and social security.

This paper puts special emphasis on importance of the employment politics of disabled persons which has to present the result of dialogue of public authorities and disabled persons' movement, because it is only through dialogue and partner relation of these two sides that social rights of disabled persons can be improved and their inclusion into all social circles secured.

¹ Начелник Одјељења за рад и запошљавање, Министарство рада и борачко инвалидске заштите у Влади Републике Српске.

The result of technical and scientific discussion on this issue should also serve as guidelines and references for improvement of the employment politics of disabled persons and advancement of specific forms of employment in the region countries, especially the Republic of Serbia and the Republic of Srpska, which at this moment do not provide and enable a sufficiently dignified work of disabled persons.

Key words: *employment, wheelchair, employment*

Апстракт: *Запошљавање и друштвено укључивање инвалида представља веома сложено и осјетљиво питање социјалне политике сваке државе, због чега је његова анализа веома одговоран и сложен задатак који захтјева систематски приступ у контексту основних људских права. У овом реферату запошљавање се посматра као социјално право и основ економске и социјалне сигурности инвалида. У тражењу одговора како се остварује право инвалида на запошљавање, анализиран је нормативни оквир права на рад и запошљавање, улога јавне власти, начин и облици запошљавања у општим прописима међународног јавног права и унутрашњем праву појединих земаља у региону, посебно у земљама насталим на подручју бивше СФРЈ.*

У реферату су анализирана и досадашња достигнућа у остваривању права на рад, запошљавање инвалида и ефекти појединих облика и начина запошљавања у контексту права на рад, које се гарантује инвалидима на основу једнакости и подразумеје право на слободан избор запослења, односно запошљавање као основни начин социјалног укључивања инвалида у све друштвене токове које омогућава економску и социјалну сигурност.

Оно што се посебно наглашава у овом реферату јесте значај политике запошљавања инвалида, која треба да представља резултат дијалога јавне власти и инвалидског покрета, јер се само кроз дијалог и партнерски однос ове двије старне могу унапредити социјална права инвалида и обезбиједити њихово укључивање у све друштвене токове.

Резултат стручне и научне расправе о овој проблематици такође би требале бити смјернице и препоруке за унапређење политике запошљавања инвалида и унапређење појединих облика запошљавања у државама региона, посебно у Републици Србији и Републици Српској, који у овом тренутку не пружају и не омогућавају у довољној мјери достојанствен рад инвалида.

Кључне ријечи: *запошљавање, инвалидна лица, политика запошљавања*

УВОД

У вријеме када се у Европској унији и нашем ближем окружењу запошљавање инвалида посматра као социјално право и основни начин

њиховог друштвеног укључивања и чине напори да права инвалида постану реалност а не слово на папиру, аутор овог реферата сматра да би требало анализирати политику запошљавања инвалида у Републици Српској у контексту цјелокупне политике запошљавања и истражити у којој мјери запошљавање инвалида доприноси друштвеном укључивању, економској и социјалној сигурности инвалида. На тржишту рада инвалиди спадају у теже запошљиве и дјелом искључене категорије због чега њихово запошљавање представља веома сложено и осјетљиво питање социјалне политике сваке државе, самим тим анализа тог питања је одговоран и сложен задатак који захтјева систематски приступ у контексту основних људских права.

Једно од основних људских права које омогућава егзистенцију је право на рад које се између осталог остварује запошљавањем и које гарантују и штите основни међународни документи полазећи од принципа да сваки човјек има урођена, једнака, неотуђива и универзална права која произлазе из достојанства свих људских бића.² Према томе, инвалидима припадају сва људска права гарантована како актима међународног права тако и прописима унутрашњег права која имају и други људи.

Право на рад је право које се гарантује инвалидима на основу једнакости и подразумејива право на слободан избор запослења односно запошљавање као основни начин социјалног укључивања инвалида у све друштвене токове који омогућава економску и социјалну сигурност.

У овом реферату, у којем се говори о запошљавању као једном од основних начина друштвеног укључивања инвалида, користи се израз «инвалид», који се углавном користи у већини међународних докумената, конвенција, декларација и других прописа. У српском говорном подручју израз „инвалид“ је општеприхваћен израз, иако се у неким државама са истим говорним подручјем користи и израз „лице са инвалидитетом“. Према међународним стандардима садржаним у конвенцијама и препорукама МОР-а које се односе на запошљавање инвалида, израз «инвалид» значи лице чији су изгледи да обезбиједи и задржи запослење као и да напредује у њему знатно смањени због прописно признате физичке или менталне мане.³ Овакву дефиницију мање више су прихватиле државе у ближем окружењу и уградиле у прописе о запошљавању инвалида. Право инвалида на рад, између осталог, остварује се запошљавањем, то јест обављањем дјелатности или извршавањем конкретног посла, чиме се обезбјеђују средства за егзистенцију запосленог инвалида и његове породице а што је најважније сигурност од социјалне искључености. Према томе ово право, друштво је дужно обезбиједити инвалидима, не само као извор егзистенције већ као и начин њиховог друштвеног укључивања имајући у виду да инвалиди у свакој држави чине готово 10% од укупног броја становника. Стабилност и

2 Општа Декларација о правима човјека, усвојена 10.12.1948. године, истиче: «Сматрајући да је признавање урођеног достојанства и једнаких и неотуђивих права свих чланова људске заједнице темељ слободе, правде и мира у свијету...»

3 Члан 1. став 1. Конвенције МОР-а о професионалној рехабилитацији и запошљавању број:159, из 1983.

стално запослење је један од важних елемената права на рад⁴ и веома је важно за сваког радно способног грађанина док за инвалиде има вишеструки значај јер поред економске и социјалне сигурности оно доприноси ресоцијализацији инвалида и олакшава положај његове породице.

Посматрајући запошљавање као социјално право, начин душтвеног укључивања и гаранцију економске и социјалне сигурности инвалида, неопходно је сагледати и имати у виду нормативни оквир права на рад и запошљавање, улогу јавне власти, начине и облике запошљавања у општим прописима међународног јавног права и унутрашњем праву појединих земаља у региону, посебно у земљама насталим на подручју бивше СФРЈ. Упоредо са освртом на теоријски приказ права инвалида на рад и проблем запошљавања, у овом реферату ће се сагледати досадашња достигнућа у остваривању права на рад и запошљавање инвалида и ефекти појединих облика и начина запошљавања и предложити мјере за његово унапређење. У циљу унапређења запошљавања инвалида, треба видјети да ли и у којој мјери постојећи правни оквири појединих држава а првенствено Републике Србије и Републике Српске, омогућавају инвалидима остваривање права на рад и запошљавање с циљем да им се омогући да живе од свог рада и активно укључе у друштвене токове и да њихов рад постане основ економске и социјалне сигурности.

Запошљавање инвалида у политикама и стратегијама запошљавања сваке земље треба да има одговарајуће мјесто. Политика запошљавања инвалида треба да представља резултат дијалога јавне власти и инвалидског покрета јер се само кроз дијалог и партнерски однос ове двије старне могу унапредити социјална права инвалида и обезбједити њихово укључивање у све друштвене токове .

Стручна научна расправа о овом реферату треба да у виду закључка научног скупа истакне потребу дефинисања и реализације политике запошљавања инвалида у оквиру политика у области инвалидности у појединим државама, доградњу законских рјешења везаних за остваривање права инвалида у цјелини, са акцентом на право инвалида на рад и запошљавање и она права која су предуслов за његово остваривање. Резултат стручне и научне расправе о овој проблематици такође би требале бити смјернице и препоруке за унапређење политике запошљавања инвалида и унапређење појединих облика запошљавања у државама региона, посебно у Републици Србији и Републици Српској, који у овом тренутку не пружају и не омогућавају у потпуности достојанствен рад инвалида.

Основни разлог зашто се у овом реферату даје акцента на анализу запошљавања инвалида у земљама насталим на подручју бивше СФРЈ а посебно у Републици Србији и Републици Српској јесте исто правно наслеђе, транзиција и друштвене промјене и готово идентичан друштвено-економски развој и даља сарадња након сецесије .

4 Б. Шундерић, *Тезе о економском и социјалном праву* Радно и социјално право, часопис за теорију и праксу радног и социјалног права, број 1-3/2003, Београд, 65.

ЗНАЧАЈ ЗАПОШЉАВАЊА ИНВАЛИДА

Полазећи од чињенице да се право на рад, реализује и остварује запошљавањем којим се обавља рад и тиме обезбјеђују средства за егзистенцију запосленог лица и његове породице, неопходно је сагледати какав значај запошљавање има за инвалиде и за друштво у цјелини без обзира на обавезе државе да инвалидима обезбједи запошљавање, не само као извор егзистенције већ и као начин њихове друштвене укључености.

Запошљавање као један од начина остваривања права на рад, прије свега има велики значај за сваког грађанина, а посебно за инвалида, јер поред економског питања представља и социјално питање и самтра се основним начином укључивања инвалида у све друштвене токове.

Право на рад и право својине су два основна економска права, док друга економска права настају поводом употребе, тј. вршења права својине и права на рад.⁵ Могућност кориштења и употребе овог права је веома значајна за инвалида и за друштво у цјелини, јер не представља само хуманитарно већ и економско питање. Од рада инвалида, бројне су користи за друштво у цјелини. Према мишљењу неких научних радника највећа је свакако економска исплативост. Нема тако богате државе која би се могла одрећи средстава (материјалног доприноса) што их својим радом стварају инвалиди.⁶ Циљ је да они постану ствараоци средстава а не искључиво корисници средстава државног буџета. Осим тога, радом инвалида смањују се социјална и друга давања, којима се, ако нису запослени, обезбјеђује њихова егзистенција, па и задовољавање њихових специфичних потреба. Својим радом поред плате, инвалиди обезбјеђују социјалну сигурност јер за њих послодавац по основу њиховог рада, врши уплату доприноса за социјално осигурање. Уплата доприноса обезбјеђује инвалидима права: из здравственог осигурања, незапослености, пензијског и инвалидског осигурања и дјечије заштите (у неким државама као у Републици Српској постоји допринос за дјечију заштиту). Уколико инвалиди обављају самосталну дјелатност или су власници предузећа, поред стицањадохотка они за себе и своју породицу обезбјеђују социјалну сигурност уплатом доприноса за социјално осигурање. Према томе држава која води исправну политику запошљавања и финансијски подржава запошљавање инвалида омогућава да и они дају допринос државној економији и да њихово запошљавање смањи потребе и трошкове бенефиција и допринесе смањењу сиромаштва. Дакле постоји јако привредно оправдање за запошљавање инвалида с обзиром да су они често квалификовани за одређени посао.

Међутим веома је важно нагласити да рад инвалида и за њих саме, поред доприноса привредном развоју државе има и друге бројне користи које се

5 Б. Шундерић, *Тезе о економском и социјалном праву* Радно и социјално право, часопис за теорију и праксу радног и социјалног права, број 1-3/2003, Београд, 65.

6 Ј. Рачки, „*Теорија професионалне рехабилитације особа са инвалидитетом*“, Факултет за дефектологију Свеучилишта у Загребу, Загреб, 1997.

према неким истраживањима огледају у сљедећем: запослени инвалиди имају бољу слику о себи и више самопоштовања и самопоуздања у односу на незапослене, друштвено су активнији, прилагодљивији су на промјене уопште, у свакодневном личном животу су компетентнији, економски су супериорнији и теже обољевају у односу на незапослене. Резултати истраживања говоре да су инвалиди и то они тежи генерално веома задовољни својим послом и да имају позитиван однос са својим радним колегама и претпостављеним.

Веома је важно нагласити да се запошљавањем инвалида који посједују радну способност прекида њихова зависност од социјалних давања и ослобађају средства државе за збрињавање инвалида који су потпуно неспособни за рад и чија економска и социјална егзистенција цијели живот зависи од средстава државе.

Запошљавање инвалида има социјалну димензију када је у питању породица инвалида јер омогућава да чланови породице за вријеме док инвалид ради, обављају друге активности.

Истраживања су такође показала да је један од проблема у остваривању права инвалида на рад постојање предрасуда и негативних ставова о раду инвалида, првенствено негативних ставова послодаваца, који су углавном неутемељени, мада има и позитивних ставова у вези с радом инвалида. Анализа резултата анкете „ приватни предузетници и права инвалида“ вршене у шест општина источног дјела Републике Српске у 2008. години говори да се двије трећине анкетираних послодаваца позитивно изјаснило на питање: Да ли би запослили инвалида и зашто? Запослили би их из разлога што инвалиди имају иста права, због тога што су способни за рад, што је то хумано и што они треба да живе, а не због тога што имају потребу за таквом радном снагом. Овај резултат говори о томе да послодавци немају довољно информација о законским обавезама и могућностима запошљавања инвалида кроз стимулативне мјере које пружа држава, и да су код већине послодаваца присутне предрасуде у вези инвалида и њиховог рада.

Право инвалида на рад атиме и на запошљавање гарантују међународни документи, устав и прописи у већини земаља у свијету. Чињеница да се то право гарантује инвалидима као и осталим грађанима једнако и под једнаким условима, без дискриминације по било ком основу, јер сва лица треба да су једнака у поступку остваривања права, јер се рађају једнака и треба да уживају једнака права, не значи да инвалиди та прва остварују у истој мјери као остали грађани.

Запошљавање представља веома сложено економско и социјално питање сваког друштва и његовом рјешавању се мора прићи ситемски, посебно у земљама региона које су прошле или још пролазе кроз процес транзиције и промјена у свим областима друштвеног, економског и политичког живота, што подразумеива доношење посебних стратегија и програма. Неостваривање права инвалида на запошљавање, у истој мјери са осталим грађанима, није посљедица недостатка воље и непоштивања међународних

стандарда у овој области, већ је питање економске и финансијске могућности друштва, јер радна мјеста за инвалиде траже већа улагања и у принципу више коштају послодавца, односно државу, него радна мјеста за раднике који нису инвалиди.

Приликом анализе запошљавања као начина друштвеног укључивања инвалида, потребно је право на рад првенствено посматрати као економско право⁷ које садржи овлаштења за субјекта да самостално и слободно доноси одлуку о употреби фактора рада за вршење одређених дјелатности на тржишту (као што су производња одређених добара или пружање услуга) ради стицања добити, дохотка и зараде. Употреба фактора рада од стране његових власника (инвалиди такође посједују факторе рада) врши се кроз организоване активности на тржишту рада и различите облике радног ангажовања што у свакој држави утиче на запошљавање а самим тим и на дефинисање облика запошљавања инвалида.

Стварање предуслова и амбијента за запошљавање и формулисање политика запошљавања је прије свега задатак јавне власти али такође задатак и обавеза представника послодавца и радника, који кроз социјално партнерство преузимају заједничку одговорност за економско и социјално стање у држави. Поред тога послодавци и синдикати су дужни да у процесу запошљавања и рада инвалида обезбједе пристојан рад и достојанство за све запослене инвалиде. Истраживање и дефинисање начина и облика запошљавања инвалида свакако игра значајну улогу за планирање и спровођење политике, али захтијева и интегрисану активност и других актера (образовних институција, институција за запошљавање, рехабилитацију, информисање и сл.), како би се у сваком облику запошљавања омогућио пристојан и достојанствен рад инвалида.

Инвалиди, као и сва друга лица, имају уставно право на рад и оно им се не смије ускраћивати, каже Виктор Готовац, професор радног и социјалног права на загребачком Правном факултету. Он наглашава „да рјешавање егзистенције особа с инвалидитетом кроз сустав социјалног осигурања и социјалне скрби није нимало ефикасно. Тако се, наиме, не удовољава потреби инвалида за радом и самоизражавањем. С друге стране, такво финансирање инвалида тежак је терет за прорачун. Управо зато, истиче Готовац, тренд се мијења и настоји се да инвалиди сами зарађују за живот.“

С обзиром на чињеницу да је право на рад, а тиме и запошљавање, загарантовано највишим правним актима државе и да представљају веома сложено економско и социјално питање сваког друштва. Његовом рјешавању се мора прићи ситематски, посебно у земљама региона које су прошле или још пролазе кроз процес транзиције и промјена у свим областима друштвеног, економског и политичког живота. Имајући у виду значај рада и запошљавања за друштво у цјелини, за сваког грађанина посебно, а нарочито за инвалиде, потребно је у свакој држави створити одговарајуће нормативне и

7 Б. Шундерић, *Тезе о економском и социјалном праву* Радно и социјално право, часопис за теорију и праксу радног и социјалног права, број 1-3/2003. Београд, 68.

институционалне предпоставке за запошљавање инвалида користећи добра практична рјешења у ближем окружењу у циљу изналажења и предлагања добрих рјешења примјењивих у властитој пракси.

Политика запошљавања инвалида која је усаглашена у дијалогу између јавне власти и инвалидских организација, треба да да веће резултате од приоритета у запошљавању који су били утврђени за инвалиде у периоду прије реформе тржишта рада и који нису дали очекиване резултате. Усаглашена политика запошљавања инвалида представља одговорност државе за проблеме инвалидске популације.

Када се говори о социјалном занчају запошљавања односно запошљавању као основу социјалне сигурности, мора се имати у виду да се социјална сигурност инвалида, не огледа само у чињеници да су инвалиди по основу рада пријављени на осигурање и да на тај начин оставрују тренутна социјална права и обезбјеђују та права у будућности (пензија), већ у самој сигурности од социјалне искључености.

Запошљавање инвалида на директан и квалитетан начин обезбјеђује његову социјалну укљученост. Рад у колективу и боравак међу лицима, која нису инвалиди омогућавају инвалиду да као члан колектива учествује и у другим активностима и буде у току свих друштвених догађања. Запослени инвалид има могућност укључивања у организације радника и друге активности које се проводе у колективу. Задатак организација радника је да охрабрују раднике инвалиде да се придруже њиховим организацијама као чланови и да преузимају улогу лидера. Положај инвалида у тим организацијама не зависи само од њихове воље и чланства већ и од степена сензибираности и обучености осталих чланова по питањима инвалидности.

ТРЕНУТНО СТАЊЕ ЗАПОШЉАВАЊА ИНВАЛИДА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Полазећи од чињенице да је главни циљ овог реферата анализирање запошљавања инвалида у Републици Српској као једног од главних начина њиховог друштвеног укључивања и поређење са земљама из ближег окружења неопходно је дати оцјену тренутног стања запошљавања инвалида у Републици Српској, која је међу првима у окружењу законски уредила ово питање. Када говоримо о тренутном стању, креирању и постојању прилика за запошљавање инвалида и запошљавању уопште мора се поћи од чињенице да је ова област према Уставу Босне и Херцеговине у потпуности у надлежности ентитета. Министарство надлежно за рад је једно од ресорно надлежних органа за стварање повољног амбијента за запошљавање и креирање политика и прилика за запошљавање инвалида.

Нормативни оквир за рад и запошљавање у Републици Српској, заснован је на међународним прописима и подразумијева законе којима је регулисано питање рада и запошљавање уопште па тиме и питање рада и запо-

шљавања инвалида. Ти закони су: Закон о раду - Пречишћени текст („Службени гласник Републике Српске“ број 55/07); Закон о посредовању у запошљавању и парвима за вријеме незапослености („Службени гласник Републике Српске“ број 30/10); Закон о професионалној рехабилитацији, оспособљавању и запошљавању инвалида - Пречишћени текст („Службени гласник Републике Српске“, број: 54/09).

У новим друштвено-економским односима у Републици Српској није било могуће постићи значајне резултате у запошљавању инвалида без стимулације послодаваца за запошљавање инвалида на отвореном тржишту рада и под посебним условима што је био главни разлог за доношење одговарајућих прописа. Те мјере, односно тај стимуланс су пореске, царинске и друге олакшице, новчани стимуланс и средства посебне намјене, која под једнаким условима могу користити предузећа и друге организације које запошљавају инвалиде као и инвалиди који обављају самосталну дјелатност и пољопривредну дјелатност као једино, главно или допунско занимање.

Друштвена брига и општи интерес за професионалну рехабилитацију, радно оспособљавање и запошљавање инвалида није изражена само кроз одредбе којима се обавезују државни органи, органи локалне управе, јавне установе, фондови и предузећа у власништву или већинском власништву Републике Српске, да имају одређен број запослених инвалида, већ и кроз одредбу којом се оснива Фонд за професионалну рехабилитацију и запошљавање лица са инвалидитетом из чијих средстава би се, такође, стимулирала професионална рехабилитација и запошљавање ових лица.

Фонд оснива Влада као јавну установу којом управља одбор састављен од представника послодаваца, синдиката и удружења инвалида, са јасно утврђеним пословима и овлаштењима у вези кориштења, употребе и контроле средстава која се обезбјеђују из државног буџета, средстава посебних доприноса и средстава посебних намјена.

Систем запошљавања и друштвеног укључивања инвалида у Републици Српској као један од сегмената цјелокупне политике запошљавања има снагу, слабости, могућности и пријетње, па је неопходно тај сегмент анализирати и поредити са осталим земљама окружења имајући у виду чињеницу да је Босна и Херцеговина а тиме и Република Српска приступила Споразуму о партнерству са Европском унијом, гдје је питање друштвеног укључивања инвалида веома значајно питање.

Снага система запошљавања инвалида у Републици Српској огледа се у постојању нормативног оквира, политика, стратегије запошљавања, институционалног оквира и инфраструктуре. Инвалиди утичу на креирање рјешења и политика у области, успостављена је срадња са инвалидским организацијама и стечено одређено искуство и стручни рад у реализацији пројеката запошљавања. Јавна власт подстиче запошљавање и економску реинтеграцију. Привредни ресурси и потенцијали доступни су инвалидима. У протеклом периоду стечена су искуства о начинима економске подршке ин-

валида кроз заједничке пројекте са домаћим и међународним организацијама.

Слабости система запошљавања инвалида у Републици Српској огледају се у неусаглашености нормативног оквира унутар Босне и Херцеговине и са прописима Европске уније, недоследној примјени прописа, непотпуном надзору и контроли примјене прописа, неусклађеним критеријима за остваривање права, недефинисаном мјесту и улози инвалидских организација и недовољној подршци неформалном запошљавању, економском оснаживању и реинтеграцији инвалида.

Када говоримо о могућностима система запошљавања инвалида у Републици Српској онда имамо у виду јачање партнерства и дијалога на свим нивоима, бољу сарадњу јавне власти и инвалидских организација, реформу социјалне заштите у складу са усвојеном политиком, инклузивно образовање, укључивање инвалида у рјешавање проблема, стимулисано запошљавање лица са инвалидитетом, спровођење стратешких државних и ентитетских докумената и економску подршку као начин рјешавања проблема инвалида.

Иако смо остварили одређене резултате постоје одређене пријетње систему запошљавања инвалида у Републици Српској које идентификујемо као: споро усклађивање прописа, кашњење у доношењу стратегија и Акционих планова у овој области, несигурну политичку ситуацију, проблем процјене тјелесног оштећења и преосталих способности, незаинтересованост послодаваца и немотивисаност инвалида, непостојање стручних агенција и тијела за помоћ код samozapošljavanja инвалида.

Запошљавање као један од основних начина социјалне укључености инвалида проводи се на три начина и уз финансијску подршку Фонда као обавезно запошљавање (на сваких 16 запослених радника један инвалид)⁸ запошљавање под посебним условима (предузећа, заштитне радионице и радни центри)и запошљавање кроз пројекте и samozapošljavanje инвалида. Основни извори прихода Фонда су средства посебног доприноса, средства посебне намјене, поклони и помоћи у новцу домаћих и страних правних и физичких лица као и други приходи остварени на основу Закона и других прописа.

Могућности кориштења средстава Фонда имају лица са најмање 40% инвалидности, 70% тјелесног оштећења, лако и умјереном ментална ретардацијом, јер се сматрају теже запошљивим категоријама.

Када се сагледа систем запошљавања инвалида у Републици Српској може се закључити следеће: у Републици Српској постоје добре прилике и политике за запошљавање инвалида, законодавство одражава стање друштвено - економских односа и транзиције у Републици Српској, одговорни актери би се требали више посветити проблему запошљавања инвалида и економском оснаживању, инвалидске организације морају више утицати на

8 Члан 16. Закона о професионалној рехабилитацији, оспособљавању и запошљавању инвалида – Пречишћени текст („Службени гласник Републике Српске“, број 54/09).

промјене, неопходно је информисати јавност о потребама и значају запошљавања инвалида, изједначити формално запошљавање и економску подршку.

ПРОБЛЕМИ У ОСТВАРИВАЊУ ПРАВА НА ЗАПОШЉАВАЊЕ

Питање запошљавања инвалида у региону, а посебно у земљама насталим на подручју бивше СФРЈ, није ријешено на адекватан начин иако је право на рад гарантовано највишим правним актима тих држава. Оно се тешко остварује због промјене и транзиције власништва, јер се ради о посткомунистичким земљама које теже да постану земље тржишне економије, политичких слобода и демократије.

Иако законодавства већине земаља гарантују право на рад свим грађанима једнако и под једнаким условима, инвалиди то право остварују уз додатне напоре и уз неопходну подршку јавне власти.

То значи да запошљавање на овом простору треба посматрати у условима незавршеног процеса транзиције и још увијек до краја нетрансформисане државне својине у приватну својину, која већ као претежна својина карактерише друштвено-економске односе када су у питању државе настале распадом бивше СФРЈ. Наиме, још увијек се у већини држава региона инвалиди суочавају са проблемима остваривања права на рад и запошљавање. Ти проблеми се огледају у сиромаштву, дјелимичној изолацији, изостанку адекватне подршке, онемогућеном приступу јавним мјестима, било због архитектонских баријера било због дискриминирајућих ставова. Такође, већина јавних транспорта за њих је још увијек неприступачна, и још увијек се на прави начин не препознају њихове потребе и нису укључени у развојне иницијативе као ни у креирање политика и програма који их се директно тичу.

Посебно треба истаћи проблеме у појединим државама као што је Босна и Херцеговина гдје се у ентитетима, када је у питању приступ инвалидима прави одређена разлика, тако што се фаворизују инвалиди који су као војници рањени и стекли инвалидитет, јер се сви ресурси и пажња усмјеравају на рјешавање њихових проблема, док су цивилни инвалиди већином остали у надлежности социјалне заштите која нема средства ни капацитете да одговори њиховим потребама, што је углавном последица законских рјешења.

Полazeћи од чињенице, да се питање рада и запошљавања уопште уређује путем закона и других прописа, потребно је сагледати нормативни оквир за рад и запошљавање инвалида као услов за провођење политике запошљавања. Нормативни оквир за рад и запошљавање инвалида у свакој држави заснива се на међународним прописима, који су у неким државама саставни дио домаћег законодавства, а у неким се примјењују након потписивања, приступања или ратификације.

Право ивалида на рад и запошљавање у државама које су настале на подручју бивше СФРЈ гарантовано је уставима тих држава и уређено законима и другим прописима.

Економска права која су везана за рад и произилазе из рада, припадају грађанима, односно грађанима - запосленима. Она су углавном формулисана у форми слобода, изузимајући права запослених на раду и по основу рада. Осим устава Федерације Босне и Херцеговине и Словеније, уставни осталих држава утврђују право на рад, с тим што Устав ФБиХ у чл. 2. утврђује право на слободу рада. Ово право своди се на слободу рада, избор мјеста рада и послодавца, једнакост у стицању радних мјеста и материјално обезбјеђење за вријеме привремене незапослености.⁹

Према томе, државе уставима гарантују највиши ниво међународно признатих људских права и уставима су се обавезале да ће обезбиједити да сви грађани равноправно и потпуно уживају и остварују сва људска права, као и право на рад, запошљавање и заштиту од дискриминације по било ком основу, па и по основу инвалидности.

Право на рад и запошљавање гарантовано уставом, у свакој држави углавном се уређује Законом о раду, као системским законом и Законом о посредовању у запошљавању и правима за вријеме незапослености, којим се уређују процедуре приступа запошљавању. Запошљавање инвалида је у неким државама уређено посебним законом, који готово код свих, мањевише, носи назив „Закон за запошљавање инвалида или Закон о професионалној рехабилитацији, оспособљавању и запошљавању инвалида“. Посебне законе за запошљавање инвалида имају Македонија, Хрватска, Словенија, Република Српска и Федерација Босне и Херцеговине, док су у Црној Гори и Србији у фази припрема.

Готово у свим овим државама Законом о раду, као општим прописом, уређује се начин и поступак закључивања уговора о раду између радника и послодавца, радно вријеме радника, одмори и одсуства, плате и накнаде по основу рада, заштита права из радног односа. Одредбе овог закона се у цијелости примјењују и код регулисања међусобних односа (радног односа инвалида) приликом закључивања уговора о раду између инвалида и послодавца.

Законом о посредовању у запошљавању и правима за вријеме незапослености у тим државама се скоро на исти начин уређује запошљавање, осигурање за случај незапослености, послови и начин финансирања службе запошљавања, права незапослених лица и услови за њихово остваривање и друга питања од значаја за организовано и продуктивно запошљавање свих грађана без разлике.

Ови закони гарантују једнакост у остваривању права на рад и приступ запошљавању и забрањују сваки вид дискриминације по свим основама, као и по основу инвалидности.

9 Б. Шундерић, „Концепција економских и социјалних права у уставима бивших социјалистичких држава», Уставне промјене, Научни скуп одржан 21. и 22. априла 2003. на Правном Факултету у Београду, 255.

Посебним законима о професионалној рехабилитацији, оспособљавању и запошљавању инвалида (у неким државама у називу је само запошљавање инвалида), на сличан начин у свим државама су уређена права, услови и поступак професионалне рехабилитације, оспособљавања и запошљавања лица са инвалидитетом и смањеном радном способношћу, без обзира на узроке и вријеме настанка инвалидитета. Такође тим су законом у већини случајева уређена питања оснивања, организације и дјелатности установа, предузећа и других организација које се баве професионалном рехабилитацијом, оспособљавањем и запошљавањем инвалида. Ови закони прописују и квотно запошљавање, samozapošljavanje и запошљавање кроз заштитна предузећа и заштитне облике запошљавања, те начин стимулације и подршке запошљавању и бенефиције које користе предузећа и инвалиди.

Неке државе у региону, као што је Република Србија, и ако нема посебан закон су отишле даље, када је у питању једнак третман инвалида приликом остваривања права на рад, тако што су донијеле посебне прописе о спречавању дискриминације инвалида. Поред тога што су у тим законима забраниле и санкционисале дискриминацију, прописале су и мјере које се предузимају ради подстицања равноправности и социјалне укључености инвалида.

Због своје специфичности питање запошљавања инавида је једно од најосјетљивијих и најсложенијих питања социјалне политике једног друштва. У већини држава региона осим Босне и Херцеговине не постоје јединствене политике у области инвалидности нити пропис којим се на једном мјесту и на јединствен начин регулишу основна права лица са инвалидитетом. Не постоје довољна системска рјешења која требају свакој групацији лица са инвалидитетом омогућити да обликују, изражавају и реализују своје основне развојне потребе као и посебне интересе, да имају једнаке могућности као здрави људи, а прије свега да имају право на различитост.

Политика запошљавања уопште у свакој заједници се проводи ради подстицања њеног раста и развоја запошљавања, подизања животног стандарда, давања одговора на потребе радне снаге и рјешавања проблема незапослености и недовољне запослености радне снаге.¹⁰ Политика запошљавања првенствено зависи од друштвено-економског развоја који директно утиче на мјере и начине њеног провођења ради остваривања друштвено-економских циљева, јер је политика запошљавања саставни и усклађени дио укупне економске и друштвене политике сваке државе. Политика запошљавања инвалида је у свакој држави саставни дио укупне политике запошљавања, мада има држава које у оквиру те политике имају посебне политике (стратегије, програме и планове) за запошљавање инвалида.

Морам признати да је запошљавање, односно незапосленост један од највећих друштвено-економских и социјалних проблема са којима се сусрећу неке од држава у региону у послеријатној обнови (мисли се на Босну и Херцеговину и Хрватску а дјелом и на Републику Србију) и процесу транзи-

¹⁰ Чл. 1. Конвенције МОП-а о политици запошљавања, број 122.

ције у тржишну економију. Оправдано је очекивати да се том проблему да приоритет у рјешавању, јер свака држава која жели да има дугорочно успјешну привреду мора да води рачуна о ефикасном коришћењу свих својих потенцијала, међу којима радна снага укључујући и радно способне инвалиде представља најзначајнији потенцијал, који се квалитетно може усмјерити само кроз мјере ефикасне политике запошљавања.

Када говоримо о политици запошљавања инвалида морамо имати у виду да поред држава које имају посебне стратешке документе¹¹ за њихово запошљавање, има држава које питање запошљавања рјешавају кроз опште стратешке документе запошљавања,¹² као и држава које су након утврђених политика у области инвалидности донијеле неки од ових докумената.¹³ Те државе политику запошљавања уопште, а тиме и политику запошљавања инвалида, проводе кроз мјере економске политике, планске и програмске активности институција и органа који дјелују у оквиру тржишта рада.

Мјере економске политике, планске и програмске активности у тим државама, не могу се свести и ограничити само на активне политике тржишта рада, већ се морају проширити на социјалну, образовну, пореску, корпоративну, регионалну и друге релевантне политике.

Државе у транзицији имају посебне карактеристике стања незапослености. Ту се, прије свега, ради о посљедицама структурних промјена привреде и реформских процеса. Поред тога, европско тржиште диктира нови систем вриједности, као и нове захтјеве рада. Наведене промјене и захтјеви за економском рационализацијом условили су и велики пораст стопе незапослености у земљама у транзицији што се посебно негативно одразило на запошљавање инвалида .

Тржиште рада у државама насталим распадом бивше СФРЈ, осим Словеније, карактеришу прилично неповољни параметри који се односе на високу стопу незапослености, слабу покретљивост радне снаге, низак степен потражње односно запошљавања у односу на исказану стопу незапослености, утицај сиве економије, на нелегалне токове привређивања и рад «на црно», што је карактеристично за већину земаља које пролазе кроз процес транзиције.

Постојеће стање довело је до тога да су инвалиди у доброј мјери искључени из тржишта рада и њихов степен незапослености је изузетно висок, због чега инвалиди спадају у категорију становништва којој пријети ризик изразитог сиромаштва, што повећава њихову социјалну искљученост.

Пуноправно чланство у Европској унији је заједнички циљ ком теже државе на овом простору, осим Словеније, која је у 2008. години предсједавала Унијом и која је за вријеме предсједавња предузела конкретне активнос-

11 Стратегију за запошљавање инвалида има Хрватска, док Словенија има Акциони програм
12 Србија, Црна Гора и Македонија имају националне стратегије запошљавања

13 Федерација Босне и Херцеговине је донијела Стратегију запошљавања, а у Републици Српској је у парламентарној процедури.

ти да унаприједи права инвалида.¹⁴ Придруживањем Европској унији, државе кандидати имају обавезу да ускладе правне системе, као и системе социјалне сигурности с европским стандардима. Овим циљевима су детерминисане измјене и усклађивање постојећих законодавстава у области социјалне заштите, а тиме и закона који се односе на област инвалидности.

Анализирањем стања права и заштите инвалида у државама региона, осим Словеније, намеће се закључак да су законски прописи који регулишу област рада, запошљавања, социјалне и дјечије заштите, образовања, борачко-инвалидске заштите, пензијског и инвалидског осигурања, здравствене заштите, просторног уређења и грађења, као и организовања и удруживања, недовољно укључили питања лица са инвалидитетом, и да су међусобно неусклађени, што има за посљедицу да се исти проблем другачије третира и да се ствара основ за неравноправан статус и дискриминацију инвалида.

У политици и у законодавству у области рада и запошљавања, готово у свим државама региона, генерално је заступљен принцип недискриминације по било ком основу, па и по основу инвалидитета. Принципи недискриминације и права по основу рада, међутим, не примјењују се, јер у политикама неких држава нису дефинисане мјере које обезбјеђују запошљавање лица са инвалидитетом. Код већине није присутно довољно стимулисање послодаваца да би запошљавали лица са инвалидитетом, нити програми за оснивање, развој и рад посебних предузећа за запошљавање лица са инвалидитетом, као ни мјере запошљавања инвалида у јавном сектору.

Оно што је посебно значајно за политике тих држава јесте то да у условима дјеловања законитости тржишта рада не постоји одговарајуће образовање и оспособљавање лица са инвалидитетом за одређена занимања у складу са способностима и могућностима запошљавања према потребама и понудама тржишта рада. Не постоји довољан број институција за професионалну рехабилитацију лица са инвалидитетом, а у постојећим, основни недостаци су: недефинисан циљ и мандат рада, недовољно познавање процеса инклузивног образовања и недостатак обуке за преквалификацију и доквалификацију особља. Иако у овим државама у оквиру различитих докумената и стратегија постоје програми подстицаја запошљавања са низом мјера за суфинансирање запошљавања, samozapošljavanja и образовања незапослених лица са инвалидитетом не можемо говорити о значајном напретку у запошљавању инвалида, јер се сви релевантни фактори друштва нису у довољној мјери и одговорно укључили у тај процес.

Ако се имају у виду правни оквири и политике за запошљавање инвалида, јасно је да све државе настоје пружити једнак третман инвалидима приликом запошљавања при чему морају уложити додатне напоре за њихово продуктивно и корисно запошљавање и обезбиједити додатна права, чиме

¹⁴ Као предсједавајућа Словенија је обезбиједила одржавање конференције на тему «Конвенција о правима инвалида ОУН, слово на папиру или реалност», која је одржана на Крањској Гори 22-23. маја 2008. године.

им се обезбјеђује кориштење права на рад као основног људског права. Кад говоримо о додатним напорима и додатним правима, првенствено мислимо на испуњавање одређених услова за њихово запошљавање, а који се огледају у обезбјеђивању професионалне рехабилитације, професионалне оријентације, стручног оспособљавања, преквалификације и што је најважније, прилагођавању радног мјеста преосталој радној способности инвалида.

Без обзира на једнак третман инвалида, мјере и активности држава нису усмјерене према свим инвалидима, него према инвалидима са одређеним степеном инвалидитета и тјелесног оштећења, што се углавном утврђује прописима. Овакав став не представља дискриминацију, ако се има у виду да постоје инвалиди који с обзиром на врсту и степен инвалидности немају преосталу радну способност него су потпуно неспособни за рад (лица која се налазе у стању квадриплегије) и инвалиди који с обзиром на мали степен инвалидитета и тјелесног оштећења могу остварити запослење на отвореном тржишту рада. Према томе, значи да инвалиди који се запошљавају уз додатне напоре и посебне мјере државе морају имати статус инвалида са одређеним процентом инвалидитета и тјелесног оштећења утврђеног одговарајућим прописима.

Без посебних мјера државе, инвалиди са одређеним процентом инвалидитета не би могли уопште остварити право на рад, јер не би дошли у прилику да употребе факторе рада које посједују, то јест не би дошло до њиховог запошљавања нити могућности да се баве привредном дјелатношћу и предузетништвом.

У складу са међународним прописима и прописима Европске уније и унутрашњим законодавством у већини земаља региона, инвалиди право на рад остварују запошљавањем на више начина и у различитим облицима запошљавања Углавном се ради о два основна начина и облика запошљавања: запошљавање на отвореном тржишту рада и запошљавање под посебним условима, чиме се инвалиди доводе у исти положај и добивају једнак третман када је у питању приступ запошљавању и остваривање права на рад у односу на остала лица.

Стандардна правила за изједначавање могућности које се пружају инвалидима траже да државе активно подржавају интеграцију инвалида у отворено запошљавање и стварају услове за запошљавање инвалида у јавном сектору,¹⁵ које се углавном проводи кроз увођење одговарајуће квоте односно процента обавезно запослених инвалида у односу на друге раднике. У Републици Српској на сваких 16 запослених радника у јавном сектору треба да је запослен најмање један инвалид.

У последњих двадесет година у већини држава региона трају активности на уклањању препрека за запошљавање инвалида, због чега се првенствено у законодавствима морају дефинисати услови и обезбједити адекватна под-

15 Правило број 7.2, Стандардна правила за изједначавање могућности које се пружају особама са инвалидитетом, 1993, Резолуција број 48/96.

ршка за запошљавање инвалида на отвореном тржишту рада и под посебним условима.¹⁶

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА И МЈЕРЕ ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ ЗАПОШЉАВАЊА

Анализирањем и истарживањем запошљавања инвалида као једног од начина друштвеног укључивања и основа социјалне и економске сигурности у овом раду, у контексту теоријских и практичних рјешења у више држава региона, дошло се до веома значајних резултата. Кроз анализу међународних прописа и прописа Европске уније, као и прописа држава насталих распадом бивше СФРЈ и вршењем поређења, дошло се до одговора какво је тренутно стање запошљавања инвалида у тим државама и какав значај запошљавање има за друштвену укљученост, економску и социјалну сигурност и социјални статус инвалида уопште, са посебним акцентом на Србију и Републику Српску.

Такође се кроз анализу дошло до сазнања шта је неопходно урадити и које је мјере потребно предузети на плану усклађивања прописа којима су регулисана права инвалида на рад и запошљавање, имајући у виду да су поред већине држава и обје ове државе кандидати за пријем у чланство Европске уније. Без обзира на ту чињеницу, ове државе имају веома богато правно наслеђе бивше државе, у којој су инвалидима била доступна сва права, али у другим друштвено-економским односима и другом политичком амбијенту.

Основни закључак је да законодавства већине посматраних, као и ових двију држава углавном гарантују сва права и слободе утврђене међународним и европским документима. Устави и други системски прописи су у складу и хармонизовани су са основним међународним документима које је преузела бивша држава и које су нове државе ратификовале или на други начин преузеле након распада старе државе. У законима из области рада и запошљавања, који углавном обезбјеђују остваривање права инвалида на рад а тиме и права на запошљавање, садржане су антидискриминацијске одредбе које забрањују дискриминацију и гарантују једнак третман свих лица. Ове државе, сада углавном имају посебан пропис који се односи на забрану дискриминације по свим основама и у свим областима друштвеног, економског и политичког живота.

Кроз анализу и рад, дошло се до закључка да у неким државама прописи из инвалидске области нису усклађени са међународним и европским прописима и да у пракси није у потпуности обезбијеђен једнак третман и заштита инавалида. Та неускалђеност, није резултат неизвршавања преузе-

¹⁶ Р. Кличковић и З. Добраш, *Коментар и објашњења Закона о професионалној рекабилитацији оспособљавању и запошљавању инвалида*, (друго измјењено издање) Завод дистрофичара, Бањалука, 2005, г. 35.

тих обавеза већ посљедица укупних догађања на овом простору. Један од узрока је и процес транзиције кроз који су прошле или пролазе ове државе.

Када говоримо о разлозима за непотпуну хармонизацију и неадекватна законска рјешења, морамо имати у виду присуство међународних фактора и ауторитета и одређени међународни и економски притисак и утицај код креирања појединих рјешења, гдје се није водило рачуна о постојећем правном систему ових држава, који се знатно разликује од правних система држава из којих су ти ауторитети. Иако је процес транзиције укупних друштвено-економских односа захтијевао у првом реду промјену у законодавству, тај циљ се није могао у времену које је иза нас у потпуности реализовати.

Недовољна усклађеност прописа, неједнак третман, непотпуна заштита инвалида и проблеми у остваривњу права на рад и запошљавање у већини посматраних држава су скоро идентични и огледају се у сљедећим чињеницама:

- Већина држава је касно ратификовала Конвенцију Уједињених нација о правима лица са инвалидитетомали и нису ратификовале члан 15. Европске социјалне повеље - ревидиране,
- Неке државе нису усвојиле одговарајуће законе и прописе за запошљавање инвалида.
- Веома мали број држава има посебне политике у области инвалидности или друге стратешке документе којима рјешава инвалидску проблематику.
- Скоро ниједна држава кандидат за чланству у Европску унију није увела у потпуности социјални приступ питањима инвалидитета и примијенила јединствене критеријуме за оцјену степена инвалидитета и преосталих способности.
- Такође, ове државе нису развиле јединствени институционални модел за оцјену степена инвалидности и смањене радне способности за сва лица са инвалидитетом без обзира на узраст и узрок настанка инвалидитета, на бази јединствених критеријума и процедура које се заснивају на међународним стандардима.
- У посматраним државама, осим Словеније, недовољно су развијени програми професионалног оспособљавања, запошљавања и усавршавања, уз омогућавање приступа програмима цјеложивотног учења инвалида.
- У неким државама запошљавање инвалида, увођењем обавезне квоте и других стимулативних мјера за запошљавање инвалида још није обезбијеђено .
- Недовољно се у већини држава подстиче и помаже оснивање и развој посебних предузећа за запошљавање лица са инвалидитетом, кроз финансијску и стручну помоћ, те административне и друге погодности за њихов ефикасан рад и пословање.

- Не придаје се довољан значај заштитном запошљавању инвалида као једном од квалитетнијих начина запошљавања и укључивања инвалида у тржиште рада.

Све државе настале распадом бивше СФРЈ, осим Словеније, кандидати су за пријем у чланство Европске уније. Из наведених чињеница и резултата до којих се дошло кроз анализу стања, видљиво је да оне нису достигле одговарајући ниво у обезбјеђивању и заштити права инвалида који омогућава чланство у унији.

Сматрајући да је недопуштено предлагати другим државама шта да ураде у циљу унапређења запошљавања и друштвеног укључивања инвалида аутор сматра да је оправдано дати прједлоге и препоруке шта да се у том павцу уради у Републици Српској. У циљу унапређења стања у области запошљавања и друштвеног укључивања као начина обезбјеђења економске и социјалне сигурности инвалида, неопходно је отклонити горе наведене и уочене проблеме предузимањем одређених мјера а нарочито:

- доградити и међусобно ускладити законе из области рада и запошљавања између ентитета и Дистрикта Брчко,
- у процесу усклађивања закона водити рачуна о европским стандардима у приступном периоду БиХ Европској Унији,
- ојачати партнерство и дијалог између јавне власти оба нивоа, инвалидских организација и послодавачких организација у циљу развоја предузетничке активности ради запошљавања инвалида.
- посебним прописом регулисати статус и репрезентативност инвалидских организација,
- јачати институције и капацитете за контролу провођење прописа,
- обезбиједити ефикаснији надзор и контролу над провођењем прописа,
- Координациони одбор инвалидских организација Републике Српске и Министарство рада и борачко - инвалидске заштите требају предузети конкретне активности у циљу бољег информисања надлежних органа републичког и локалног нивоа, послодавца, синдиката и грађана о постојању закона и остале регулативе за оснивање предузећа за запошљавање инвалида и Фонда за професионалну рехабилитацију и запошљавање и погодностима, бенефицијама и другим стимулативним мјерама које пружа наведени закон.
- обезбиједити већа средства за запошљавање и економску подршку инвалида ефикаснијом контролом уплате посебног доприноса и обезбјеђивањем средстава из европских фондова,
- заједничким активностима инвалидских организација и надлежних републичких органа дефинисати могуће привредне области погодне за оснивање предузећа и могуће правце запошљавања и samozapošljavanja инвалида.

- кроз нове подзаконске прописе идентификовати радна мјеста резервисана за инвалиде и поред формалног запошљавања финансирати пројекте економског оснаживања и подршку инвалида,
- Координациони одбор инвалидских организација Републике Српске, Министарство рада и борачко инвалидске заштите и Фонда за професионалну рехабилитацију и запошљавање треба да предузму активности у циљу оснивања Агенције или бироа за развој, истраживање и пружање помоћи инвалидима и предузећима и инвалидских организацијама у идентификацији радних мјеста, технологија и опреме у циљу запошљавања.

Неке од ових мјера су већ садржане и предложене у Стратегији унапређења друштвеног положаја лица са инвалидитетом у Републици Српској 2010-2015, коју је усвојила Влада Републике Српске у јулу ове године.

У тој стратегији, поред мјера које су искључиво у функцији остваривања права инвалида на рад, дефинисане су и друге мјере у областима у којима инвалиди, као потпуно равноправни и укључени грађани, остварују и друга права. Права из тих других области (као на примјер образовања), у већини случајева су предуслов за остваривање права инвалида на рад и запошљавање, без којег нема укључивања инвалида у тржиште рада и друштвене токове уопште.

Општи закључак је да су у већини посматраних држава углавном створене нормативне и институционалне претпоставке за запошљавање инвалида које гарантују једнакост у приступу запошљавању. Такође је евидентно да су постигнути одређени резултати у запошљавању у јавном сектору и предузећима за запошљавање инвалида као и кроз процес самозапошљавања који инвалидима донекле обезбјеђују економску и социјалну сигурност.

Међутим, са тим резултатима не можемо бити задовољни. И даље постоји потреба да се активности свих релевантних фактора једног друштва, кроз партнерство и дијалог усмјере на унапређење запошљавања инвалида као начина остваривања права на рад, друштвеног укључивања и извора осталих социјалних права и основа њихове економске и социјалне сигурности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Б. Шундерић, *«Концепција економских и социјалних права у уставима бивших социјалистичких држава»*, Уставне промјене, Научни скуп одржан 21. и 22. априла 2003. на Правном Факултету у Београду.
2. Б. Шундерић, *Тезе о економском и социјалном праву* Радно и социјално право, часопис за теорију и праксу радног и социјалног права, број 1-3/2003, Београд.

3. Закон о професионалној рехабилитацији, оспособљавању и запошљавању инвалида – Пречишћени текст („Службени гласник Републике Српске“ број 54/09).
4. Ј.Рачки, „Теорија професионалне рехабилитације особа са инвалидитетом“, Факултет за дефектологију Свеучилишта у Загребу, Загреб, 1997.
5. Конвенције МОР-а о професионалној рехабилитацији и запошљавању број:159, из 1983. године.
6. Општа Декларација о правима човјека, усвојена 10.12.1948. године.
7. Р. Кличковић и З. Добраш, *Коментар и објашњења Закона о професионалној рекабилитацији оспособљавању и запошљавању инвалида*, (друго измјењено издање) Завод дистрофичара, Бањалука, 2005.
8. Стандардна правила за изједначавање могућности које се пружају особама са инвалидитетом, 1993. Резолуција број 48/96, Правило број 7.2

НЕКОЛИКО ТЕЗА О ФЕНОМЕНУ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ ДАНАС – PLAIDOYER ЗА ЈЕДНУ РЕДИЗАЈНИРАНУ СОЛИДАРИСТИЧКУ И ЕКЛЕКТИЦИСТИЧКУ ОПЦИЈУ

Претходно саопштење

УДК 331.5:316.356.2(497.6РС)

Слободан Наградић
Факултет политичких наука
Бања Лука

Abstract: *The paper points to deficiency of existing, neoliberal paradigm in the constitution of society and state in the Republic of Srpska and BiH, vis-à-vis possibility of solving the unemployment issue which is, as a massive social phenomenon, today present and active, based on negative social and individual consequences, not only in the Republic of Srpska (and BiH), as a society and country in transition, but elsewhere. The author places the unemployment phenomenon in a wider social frame and milieu of (post)modern society and contemporary states and points to the lack of temporary projects and attempts to solve it, especially if they are based on and only emphasize neoliberal doctrines and practices of the organization of the society, state and economy and transcending of acute problems caused by the current economic-financial crisis. According to him, considering the character and the outcome of the RS society, the unemployment issue in it should be thought about and solved considering solidarity theories and applying the principles of solidarity, which would be redesigned, but as well enriched with eclectic methods, other concepts and practical solutions, and certainly adjusted to the ambience of the Republic of Srpska.*

Key words: *unemployment, labor market, statistics, massive social phenomenon, paradigm, eclecticism, social order, legal and political constitution and will, neoliberalism, economy, crisis, social transition, privatization, poverty, solidarism, social protection, state interventionism*

Апстракт: *У раду се настоји указати на дефицијентност постојеће, неолибералне парадигме у конституцији друштва и државе у Републици*

Српској и БиХ, vis-a-vis могућности рјешавања проблема незапослености који је, као масовни социјални феномен, данас присутан и дјелатан, по негативним друштвеним и индивидуалним посљедицама, не само у Републици Српској (и БиХ), као друштву и држави у транзицији, него и шире. Аутор феномен незапослености ситуира у шири социјални оквир и миље (пост)модерног друштва и савремених држава и указује на недостатност палијативних пројеката и покушаја његовог рјешавања, поготово уколико се они базирају на и акцептују само неолибералне доктрине и праксе организације друштва, државе и економије и трансцендовања акутних проблема изазваних трајућом економско-финансијском кризом. По његовом мишљењу, а с обзиром на карактер и исходиште друштва РС, проблем незапослености у њој би требало мислити и рјешавати полазећи и од солидаристичких теорија и примјењујући начела солидарности, која би била редизајнирана, али и обогаћена, еклектичким методом, другим концепцијама и практичним рјешењима, а свакако прилагођена амбијенту Републике Српске.

Кључне ријечи: *незапосленост, тржиште рада, статистика, масовни друштвени феномен, парадигма, еклектицизам, друштвено уређење, правна и политичка конституција и воља, неолиберализам, економија, криза, друштвена транзиција, приватизација, сиромаштво, солидаризам, социјална заштита, државни интервенционизам*

Незапосленост је данас, у другој половини прве деценије 21. вијека, универзални, планетарни феномен и проблем, истовремено. Са њим се суочавају готово све државе модерног свијета, како оне (до сада) развијене, тако и сиромашне, а посебно оне у којима доминира економија тзв. слободног тржишта, у којој, дакле, све битне процесе, односе и кретања наводно регулишу економски закони (редуковано: закони понуде и потражње), као неки потпуно објективни и од људске воље и свијести независни ентитети. С правом се (одавно) поставља питање да ли је то тако, односно у којој конкретној, озбиљеној друштвено-економској формацији – речено језиком „класичне“ марксистичке политичке економије и социологије – или политичком поретку и уставно-правном систему, па и историјском периоду, је то на дјелу, тј. да се држава апсолутно измакла, дистанцирала од пенетрирања, регулације и арбитража у сфери тржишта, па и цијеле економије, у смислу импликација оне познате метафоре Адама Смита о држави као „ноћном чувару“. Наравно да се на овако интонирано питање, које надилази усковременску детерминацију и феноменологију, штавише, има непријепорну историјско-онтолошку конотацију, може дати тек парцијалан одговор, тачније: одговор који показује да се само у појединим епохама и у тек неколиким државама, дакле конкретним друштвима и кратким временским периодима у њиховој историји, могу детектовати и идентификовати фазе и облици, садржаји, квалитети и еманације тзв. слободне економије, односно минималног, симболичког мијешања државе и/или неке извањске регула-

тиве у економске законе и привредне токове. Другим ријечима, по нашем мишљењу, тржишна економија или неко од државе и апарата/уплива власти апсолутно слободно пословање, је химера, теоријски конструкт, идеал-нотипски модел и појам у веберовској семантици, за један специфичан садржај и облик производње живота и карактер друштвених односа који он утемељује, „рађа“, односно који су му иманентни и/или из њега изведени. Чак ни данас, на почетку 21. вијека, и у старим, развијеним капиталистичким државама, у условима посвемашњег фаворизовања, дивинизације и пуне имплементације неолибералног концепта уређења укупних друштвених односа, па тако и „артикулације“ економије, нема чистих, од државе и влада тотално независних тржишних економија, односно слободног тржишта као таквог.

Ако се те, напријед овлаш описане државе, еуфемистички речено, суочавају са изазовима и ризицима незапослености, то значи да тај феномен у њима реално постоји, да је видљив и дјелатан, да се он не може сакрити, јер „производи“ очигледне посљедице и због тога га и не треба игнорисати и/или негирати. Штавише, проблем незапослености присутан је и у оним малобројним оновременим државама које се, између осталог, легитимишу тзв. планском привредом, асоцијација на, па и аналогија са некадашњим државама тзв. реалног социјализма, нису без основе, али се не могу поистовијетити (само) са њима и без ограда, тачније: додатног тумачења, свијести на њих, у којима, дакле, држава, а често чак и једина, владајућа политичка странка, директно, нескривено и легално детерминише и усмјерава, регулише основне економске односе и токове, као што су, нпр. Кина, Куба, Сјеверна Кореја, Вијетнам и др. Из ове симплификоване класификације и елаборације су изузете, заобиђене остале, овдје неспоменуте, земље тзв. азиј(ат)ског начина производње или, хегеловски казано: оријенталног свијета, односно, духовно-културолошки и религијски посматрано и мјерено, државе исламске, хиндуистичке, будистичке, конфучијанске и осталих далекоисточних религијских утемељења и легитимитета, али и неке афричке и азијске државе, „непрозирног“, у западно-европске шеме неуклопиво стандарда, амалгамичног друштвеног уређења, а монархијског облика владавине или диктатуре, те анимистичко-тотемистичког или политеистичког религијског „проседа“ и нивоа развоја. Наравно, у т(акв)им државама се о феномену незапослености, о његовим узроцима, карактеристикама и социјалним посљедицама које тај феномен неминовно лучи и „дисеминира“, а које се не могу другачије него, вриједносно мјерено, негативно одредити, не говори директно, транспарентно и на начин (јавно, па ма то било и езоповски, еуфемистички) како се о њему говори и пише, како се он промишља, истражује и третира, те покушава ријешити, отклонити у државама у којима је уведена, дјелатна и етаблисана владавина закона, политичке и медијско-информативне слободе и права, које, дакле, имају демократско исходиште и обланду, односно форму и садржај. Међутим, упркос томе, увиди и сазнања о проблемима и структури незапослености који постоје у

назначеним друштвима, захваљујући информацијама, па макар оне биле и јесу селективне и дозиране, са којима располажу и које преносе свјетски медији информисања, а објављују и неке специјализоване агенције међународних организација (OUN, ILO, ММФ итд.), односно субјекти и инструменти за промоцију и заштиту људских права и слобода, се не могу пренебрегнути и они суштински и семантички употпуњавају мозаик социјалне мапе ових друштава са које рашчитавамо, како саму структуру, тако и социјалну динамику и мобилност ових друштава и колико-толику испремреженост социјалних односа у њему.

Ипак, не само да се чини, на основу утиска – што је први, али и најнижи ниво, квалитет и облик спознаје - него је евидентно, јер су то показала, како бројна релевантна, тако и мање акрибична истраживања, да је данас феномен незапослености *de facto* најизраженији и најогољенији у друштвима која, понекад и недовољно прецизно, зовемо: друштва у транзицији, па ма шта она, транзиција, била и/или подразумејувала, односно друштва и државе постсоцијалистичке трансформације. Наравно, незапосленост је вишедимензионалан друштвени проблем и он се нужно мора интердисциплинарно и мултидисциплинарно истраживати и објашњавати. У најмању руку, без приступа и параметара, умијешаности, инволвираности социологије (у првом реду социологије рада, социологије сиромаштва, социологије друштвених промјена, транзиције итд.), економије, менаџмента, организације, науке о људским ресурсима, права (нарочито радног и социјалног) и психологије, посебно социјалне, тј. без приступа и промишљања, истраживања овог проблема са становишта поменутих наука, ризикује се једнодимензионални, партикуларни приступ и третман у научном ситуисању теме о незапослености, а то тешко може а да не последици једностраним и, због тога, недостатним конкретно-практичним мјерама и корацима – у првом реду правним, политичким, економским, технолошким, организационим и сл. - у (покушајима) рјешавању неких конститутивних елемената, „структуре“ и „ефеката“, посљедица проблема незапослености. При томе, методолошки гледано - у мјери у којој је питање метода и методологије још увијек релевантно за социолошка промишљања ма којих друштвених феномена или ентитета (чињенице, појаве, односи и процеси) - ваља увијек полазити од тога да незапосленост јесте и да се вазда манифестује као сасвим објективан проблем, као нешто што се тиче конкретно-историјског човјека, појединца, који постоји и дјела само у заједници са другим људима, па онда и истовремено и у друштву као тоталитету – али не оном и онаквом који личи, хегеловски казано, на „ноћ у којој су све краве црне“ - а не као нешто апстрактно, метафизичко или онострано.

Другим ријечима, промишљање, испитивање и говор о незапослености данас и овдје, у Републици Српској и Босни и Херцеговини, има смисла и јесте релевантан само и уколико он - поред (у)опште(но)г „дискурса“, који одобрава и имплицира тзв. генералне прилике и кретања на глобалном, екуменском нивоу, свјетској привреди и стању на тржишту, посебно тр-

жишту радне снаге, што ће рећи и (не)запослености као „старом“ проблему са којим су се п(р)озвани и етаблисани субјекти и фактори у досадашњој историји већ суочавали и рјешавали га адекватно њиховим и њима иманентним одређењима, вољи, ресурсима, инструментима, механизмима и потенцијалима, те остале законитости и постулате производње, размјене, расподјеле и потрошње роба, услуга и других добара, тј. економије - садржи и рефлектује оновремену конкретну, правно-политичку и социо-економску стварност, те актуелно стање у другим сферама друштвеног бића, његове потенцијале, потребе и приоритете људи, грађана, припадника тих заједница. Приступ који би искључивао и/или редуковао ове слојеве, димензије и значења актуелизованог проблема, ризиковао би да за резултат има већ освојену, етаблисану спознају, односно општа мјеста социо-економске науке и праксе, односно дефицијентност опција и приједлога/пројеката за рјешавање проблема незапослености са којим се наш полис, Република Српска, суочава, данас и овдје.

Република Српска, правно-политички исправно и коректно казано, као равноправни државотворни ентитет унутар дејтонски конст(ит)(р)уисане и легализоване Босне и Херцеговине, налази се, већ трећу годину, под ударом и дејством велике свјетске економске, првенствено финансијске, кризе. Додуше, Република Српска и БиХ су на самој периферији, крајцима великог таласа економске кризе и привредне рецесије, баш као што су и на самој периферији новог капитализма, који су ове 2010. године коначно свом снагом заплуснули и потресли и РС и БиХ, а чије посљедице трпе сви грађани ових политичких заједница. Једна од највидљивијих и, истовремено, најтежих социо-економских посљедица те кризе јесте пораст незапослености, прецизније речено: повећање броја оних који су остали без дотадашњих радних мјеста и плата, односно оних који немају могућност приступа никаквом послу, нити шанси за прво или ново запослење, а самим тим и без икаквих изгледа за зараду и обезбјеђење услова за властиту и/или егзистенцију своје породице. Та посљедица је озбиљна и тешка, прије свега по томе и због тога што се она споро, болно и тешко превазилази, отклања, због тога што су ефекти њеног манифестовања дугорочни и вишезначни.

У Републици Српској, а и БиХ такође, незапосленост је, с обзиром на чињеницу да је „погодила“, тј. да су њене жртве/објекти стотине хиљада људи према подацима неких мериторних владиних тијела и ауторитета, крајем 2010. године бројала око 150 хиљада незапослених, бар их се толико води(ло) у евиденцији Завода за запошљавање РС, што је близу 17% радно способног становништва (по критеријумима Eurostat-а, чак и знатно више, али том „казуистиком“ се ми нећемо бавити у овом чланку), а тзв. административна стопа незапослених је преко 58% у односу на број запослених, inclusive и оне који се однедавно, а у складу са новим законским рјешењем, воде да имају приходе, дакле зараду, уколико су нпр. власници обрадивог земљишта или шуме, а таквих је по евиденцији (из) истог (извора и) ауторитета око 256 хиљада. Кад се тој цифри још додају подаци о броју оних који

раде у сфери тзв. сиве економије (додуше, не баш сви ангажовани у овој зони, јер и ту има разних шпекуланата, „бизнисмена“, „менаџера“ и других добро плаћених „активиста“), односно они који су у процесу приватизације и других „реформи“ јавног сектора остали без посла, затим сеоски најамници, те остали „транзициони губитници“, разних профила, провенијенција и судбина, укључујући и оне који ће ускоро остати без посла, односно зарада и/или бити незапослени из других разлога, могуће је квантификовати - у мјери и на начин да се не западне у њен антипод, екстремни став зван квантофренија (П. Сорокин), односно једну економско-јуристичку еквилибристику и казуистику и сагледати праве размјере, али и посљедице незапослености у нашем друштву. Укупно у БиХ до краја 2010. године „забиљежено“ је преко 500 хиљада незапослених грађана и грађанки, те је у посљедњих неколико година незапосленост прешла пут, социолошки мишљено и казано, дефинисано дакле, од релативне до, тј. попримила је својства и „квалитет“, апсолутне незапослености, те постала масовна појава, тотални друштвени феномен, и као такав, дакле релевантан социјалан проблем, јесте легитиман и интересантан изазов социологији, и теоријској и емпиријској, поред економије, психологије и других наука, као што смо напријед већ рекли. С обзиром на то, питање о незапослености је код нас данас дозрело и захтијева научно утемељен и непристрасан одговор на њега. Незапосленост је, као што смо напријед већ наговјестили, вишеслојан и мултивалентан социјални феномен, структурисан из неколико елемената, од којих је сваки, поготово ако се узимају понаособ, релевантан и достатан, „жељан“ шире и акрибичније елаборације. Он, феномен незапослености, као структурне елементе има своју општу, али и специфичну, њему иманентну генезу, исход, почетак, ток, „развојне етапе“, динамику, расплет, уток, крај(?!).

Међутим, у овом чланку, чије научне претензије и експланаторна вриједност досежу тек до нивоа неколиких сувислих теза, аргументисаних и освјетљених само са становишта и из ракурса искуства и спознаје домаће етиологије и феноменологије незапослености, односно кретања у правцу и настојања с циљем њеног трансцендовања, смањења и елиминисања, нећемо се бавити свим елементима сложене структуре и импликација незапослености као такве, него само, и то овлаш, скицирањем појединих теоријско-доктринарних конструката, визија, пројеката/програма /дјелимично и идеолошких, вриједносно сврстаних заговарања и оправда(ва)ња/, те могућих мјера чија би имплементација потенцијално могла бити рјешење проблема незапослености, односно макар редуковање и умањење неколиких његових штетних посљедица. А прва, највећа, најтранспарентнија и социјално најболнија реперкусија дејства незапослености као друштвене чињенице и стања, јесте сиромаштво, које увијек и законито посљедичи социјалном ексклузијом, искљученошћу и депривилегованим положајем не само појединаца, него неколиких цијелих друштвених слојева и сталежа, па и група. То стање, сиромаштво дакле, које се у први мах и већма запажа, региструје, мјери и исказује неколиким економско-финансијским показа-

тељима из сфере животног стандарда појединаца, у смислу његовог пада, снижења, нема посљедица само на материјални статус и потенцијал људи, група и заједнице, на квалитет живота и друге економско-пословне параметре, него и на правни положај човјека, индивидуума, који се темељи и манифестује путем или кроз радни статус и неке бенефите који из тог стања слиједе, социјалну заштиту, здравствено и пензијско осигурање, приступ образовању и промоцију у тој сфери, конзумацију културних садржаја, квалитет становања, затим на политичку позицију и улоге које људи имају, inclusive и политичке преференције и опције у изборним процесима. Познато је да богати и сиромашни најчешће, ако, дакле, нису у питању неке специфичне социјалне околности и политичке турбуленције на дјелу или у изгледу (нпр. рат или нека општа државотворна и безбједносна, национална или антрополошка, родна/врсна и природна угроженост), не дијеле исте или сличне политичке вриједности, опредјељења и исходе, што се најпрозирније манифестује у избору политичких опција, односно странака, листи или појединаца за које се гласа, али сиромаштво и на једне и на друге упливише, тако што прави и оставља дебљу/дубљу, чвршћу и непр(о)елазнију границу – не само финансијско-статусну, у смислу животног стандарда, (не)стабилности пуне егзистенције и шанси за социјалну промоцију, нарочито вертикалну покретљивост и прелазак у неки виши сталеж или класу, него и вриједносно-психичку, која, онда, може бити „родно мјесто“ различитим психо-социјалним и индивидуалним фрустрацијама и другим садржајима и формама абератног мишљења и дјеловања, односно конкретног поступања - међу њима. Штавише, психичке (неке учене незналице би рекле: психолошке) посљедице сиромаштва, које није увијек и само директна посљедица незапослености нити се може редуковати на њу, су данас присутније и теже рјешиве него у неким претходним историјским епохама, кад су се узроци, поводи, коријени и трајање сиромаштва сводили или на питање божије воље и/или милости, или на грешну природу, суштину и дух човјека, на неповољну, злу људску судбину, односно хирове природе. Једноставно речено, психичке посљедице незапослености данас јесу тешке, споро отклоњиве, с тенденцијом прерастања, на индивидуалном плану, у болест која се не може (из)лијечити без детекције и дјеловања на саме њене узроке, без отклањања истих, а њен фундаментални узрок јесте незапосленост или губитак посла.

Ововременим људима нашег поднебља, дакле становницима Републике Српске и БиХ, који су жртве незапослености и губитници свеколиких друштвених промјена, односно актери/објекти сиромаштва као законитог деривата и посљедице незапослености, тај њихов депривилегован и вулнерабилан положај и бесперспективност додатно теже падају, остављају дубље и болније ране на њихову већ начету душу, психу, и због одсуства, односно мањка елементарне солидарности: класне, групне, међугенерациске, завичајне, националне и осталих садржаја и облика тзв. органске солидарности, а које није мањкало (посебно класне, радничке) у истом том друштву само

коју деценију раније, додуше у контексту и околностима социјалне и политичке конституције потпуно другачијег исходишта, модела и вриједносног система, те недостатка било каквих социјалних полуга, механизма и медија репрезентативности њиховог статуса, интереса, стремљења, као што су аутентични синдикати, политичке странке, медији информисања, професионална и еснафска удружења и сл. Многи међу данас и овдје незапосленим, а међу њима нарочито бивши радници, припадници радничке класе, још се сјећају тог периода и његових вриједносних параметара, а посебно социјалног статуса и материјално-финансијског стања и потенција, политичког утицаја, односно факта да су тада били припадници или представници „владајуће класе“ и умишљају да, као такви, у најмању руку нису могли бити енормно сиромашни и друштвено маргинали(изова)ни, поготово не искључени. Данас су они не само без посла, зарада, било каквих друштвених бенефита и улоге, перспективе, него и без икаквих илузуја, а без њих се, запараво, индивидуално не може ни живјети. Отуда и због тога и озбиљни психички поремећаји и болести, а што је и један од могућих узрока суицида данас и овдје, као и у сваком другом аномичном друштву, о чему је, иначе, међу социолозима најопширније и најакрибичније писао класик те науке и апологет солидаристичке идеологије и праксе, Емил Диркем, још крајем 19. вијека. Ако не баш масовни суициди, онда су осјећаји, самодоживљаји, перцепција властите немоћи, социјалне маргинализованости и узалудности и бескорисности код респектабилног броја незапослених носиви импулси и инпути њиховог погледа на свијет и реална слика и стање свакодневнег живота широког слоја савремених људи у друштвима постсоцијалистичке трансформације.

С обзиром на предње, чини нам се овдје не само интересантним, него и сувислим, па и научно оправданим формулисати, експлицирати и тако јавности презентовати једну тезу по којој би, кад би незапосленост у једном друштву, у држави чији је претпостављени политички систем стабилан, имун на изазове кризе и расула због незапослености и потенцијалних турбуленција њоме изазваних, дуже временски потрајала, нпр. у двије или три генерације радно способног становништва - а чија пука, физичка егзистенција, живот дакле, због тога не би био угрожен - као масовна друштвена појава, она за посљедицу имала и промјену извјесних антрополошких карактеристика и предиспозиција човјека, поготово у димензији и својствима његових радних и креативних потенцијала и самопоптрђивања: можда би се показало да човјек и није биће рада и стваралаштва, праксе, а што би за посљедицу могло имати промјену родне, онтичке, ако не већ и онтолошке, фундираности, перспективе и дефиниције човјека. Али, као и сваку другу тезу, и ову би тек требало оповргавати и/или доказ(ив)ати. Уколико би се, пак, она показала сувислом, одрживом, онда би и питање незапослености попримило и имало радикално другачије исходиште и импликације, посебно у димензији његовог артикулисања, односно неутралисања, рјешења. Међутим, о томе више неким другим поводом и за друге сврхе.

Наравно, претходно наведене, емотивно-психичке посљедице незапослености нису и једине негативне консеквенције и аберације тог друштвеног феномена. Остављамо овдје по страни, иначе битно, епохално питање о томе да ли је незапосленост по себи, као таква, социјално-патолошка појава или не. Чак и за оне морално-вољне неосјетљивије, чвршће, који су се на сиромаштво навикли „к’о магаре на самар“ (а с обзиром на побуњеничко-револуционарну мотивацију и потенцијал, реторзички набој и спремност за акцију „... бој се оног ко је свик’о без голема мријет’ јада...“, вели И. Мажуранић), напосто због тога што никад и нису били богати, или макар „добростојећи“, припадници тзв. средње класе – о којој се код нас често ламентира, роне „крокодилске сузе“ без повода и потребе, и највише глорификује, без знања и свијести о томе шта су уопште друштвене класе, а посебно ко ју чини и шта јест средња класа – и за које је незапосленост превасходно личн(осн)а, приватна економско-финансијска категорија, останак без посла и/или немогућност приступа запошљавању, како се то данас, под утицајем западног, неолибералног капиталистичко-грађанистичког „дискурса“, све више и чешће и овдје, бирократски, постмодернистички и еуфемистички, каже, јесу велики проблем и изазов, са којим као појединци, па чак ни као група, професија, асоцијација, друштвени слој и сл., не могу сами да се носе и изађу на крај. То је само још један у низу аргумената да је незапосленост озбиљан социјални, и то структурни, епохални, општедруштвени, а никако индивидуални или групни проблем. Из ове премисе слиједи и консеквентна конклузија: незапосленост се, као универзални, васељенски и структурни проблем друштва, иако социологија и економија данас разликују и тзв. фрикциону незапосленост – па тако и нашег у Републици Српској – не може ни ријешити неким индивидуалним напорима, актима и мјерама с циљем „асанације“ појединачних неповољних радно-правних и економско-финансијских статуса, кредитбилитета и хабитуса ма којег човјека узето понаособ. Лудизам, и као стварни покрет и тенденција, и као метафора, ма колико био једност(р)а(ва)н, заводљив и лако пријемчив пауперизованим слојевима становништва, а специјално радницима, лумпенпролетаријату и другим бескућницима, никад није дао озбиљне и резултате, па га не треба ни данас зазивати. Без обзира што свако појединачно запослење или „приступ послу“ који доноси зараду и обезбјеђује услове за живот и просту репродукцију, заиста јесте рјешење важног егзистенцијалног проблема тих људи као индивидуума, оно ипак није рјешење проблема незапослености као социјалног феномена, који се испољава и „дјелује“ као повијесна датост, готово историјска нужност, као процес и садржај динамике и турбуленција у модерним друштвима, прије свега у њиховој економској, привредно-инфраструктурној и развојно-технолошкој сфери, а потом, реверзибилно, и у тзв. друштвеној надградњи: праву, политици, култури, науци, информисању, религији, духовном стваралаштву и хабитусу човјековом, спорту итд.

С обзиром на напријед наведено, јасно је да се само палијативним и парцијалним друштвеним захватима, који би се покретали и имплементисали

у границама постојећег правно-политичког и економског система и норми, који би били у складу са досадашњом парадигмом, узансама и рецептима проучавања, разумијевања и рјешавања проблема незапослености, социолошки речено: еволутивним приступом, садржајима, методама и праксом, тј. економским реформама и правно-политичким уређењем и интервенцијама, односно, бирократско-еуфемистички казано: мјерама и активностима, не може ријешити проблем незапослености у Републици Српској или, пак, у Босни и Херцеговини, свеједно, све и да су истражени, спознати - а по Хегелу „све оно што је познато није и спознато“ – сви узроци ововремене незапослености данас и овдје, а нису, те да постоји изражена, јака и непоколебљива, политичка и друга воља релевантних и надлежних социјалних фактора и субјеката да се актуелизовани проблем рјешава и ријеши, што је тешко - како због објективне природе феномена (политичке воље), тако и због мимикријског, камелеонског менталитета и других својстава и понашања основних актера, било самих (не)запослених, било, пак, и још више, мјеродавних фактора и субјеката који имају институционалну моћ, надлежност и позив да декларишу, осадржавају и обликују не само политичку вољу, него имају и мо(гу)ћ(ност) располагања и употребе правног инструментарија за нормирање, чињење облигаторним, имплементацију демонстрисане интенције/воље за елиминацију проблема незапослености – без коришћења компликоване методологије и процедуре, позвано провјерити и доказати. Због тога (што је то тако), наравно, не слиједи и не треба данас и у будућности, ни код нас ни било гдје другдје, преферисати нити покушавати водити било какве револуционарне мјере *vis-a-vis* апсолвирања и рјешавања проблема незапослености, у мјери у којој је то могуће, односно неког новог запошљавања, посебно не с неким апсолутним, „чистим“ егалитаризмом као побудом, исходиштем, али и циљем, уточиштем. Али, будући да није тешко научно показати, а потом и идеолошко-политички оправдати, како се у постојећим, етаблираним габаритима и исходиштима не може ријешити проблем незапослености, актуелно мериторно промишљање и евалуисање тог феномена, који је већ постао друштвена пошаст, односно губитка посла/радних мјеста или лимита у приступима запошљавању, треба да освијести кључне друштвене и политичке факторе и субјекте о томе да су промјене критеријума, стандарда и оквира унутар којих се мислило и дјеловало а-ргорос незапослености, не само нужне него и опортуне. Посебно, имајући на памети претпоставку, којој многи аргументи иду у прилог, чине ју извјесном, о новој незапослености у скорој будућности.

Другим ријечима, без промјене укупне парадигме (уколико ова синтагма није плеоназам), тј. принципа и полазишта, како у промишљању феномена незапослености, тако и у формулисању и легализовању практичних, правно-политичких и оперативно-административних мјера и потеза с циљем рјешавања проблема незапослености као конкретног, објективно-индивидуалног проблема данас и овдје, живих људи, није и неће бити мо-

гуће превазићи, отклонити проблем незапослености, у мјери у којој је он, као специфични друштвени феномен, посебно кад и уколико је он још к томе и масовна социјална појава структурне етиологије и провенијенције, уопште (више) рјешив, како с обзиром на технолошки прогрес који се у примјени, у економским односима, претаче у праксу и стање у којем машине и работи замјењују велик број конкретних радника-извршиоца посла, тако и с обзиром на огроман наталитетни „бум“, тј. висок прираштај становништва у којем многим појединцима не могу припасти адекватне социјалне улоге, о чему је, као феномену, још прије више од два вијека, не без разлога, упозорио Малтус, из чега се, наравно, не може извести механички закључак о прихватљивости и неких рјешења које је он предлагао. Надамо се да само због помињања Малтусовог имена и једне његове идеје, нећемо бити оптужени за теоријски конзервативизам и анахронизам, односно политичку некоректност. Умјесто тога, било би опортунитије да се доктрина овог социјалног мислиоца и полит-економисте пажљиво проучи па тек онда критикује и одбацује.

С друге стране, као што смо рекли, феномен незапослености није нити може бити, аксиолошки посматрано, само нека хладна, гола чињеница, статистичком евиденцијом установљена и доказана, о броју оних који нису запослени, или, пак, оних који су некад радили и имали накнаду за рад, а данас више не раде или не примају никакву зараду, већ јесте и треба да буде – да се и ми, макар у овом контексту, вриједносно сврстамо – појава која се мора негативно вредновати, спрам које се (више) не може бити равнодушан, вриједносно неутралан и сл. Напротив, данас и овдје, у овом нашем полису, проблем незапослености треба рјешавати – и то је наша друга теза у овом раду - вазда имајући на уму исходишта и излазишта појма и учења, а нарочито праксе солидарности, ма како ју дефинисали и ма шта под њом подразумемијевали, а легитимне и прихватљиве су скоро све њене варијанте и извођења, осим интерпретације по којој се она симплификује, своди и редукује на учење и принцип, познат још у римском праву, а злоупотријебљен иначе у фашистичким и неким другим тоталитарним теоријама, покретима и праксама: један за све, сви за једног! Наравно, није довољно на памети и при руци имати само солидарност и позивати се на њу – поготово не у мисаоно-истраживачкој сфери и намјени, јер она данас, као теоријски концепт, приступ и инструмент, „еталон“ за објашњење неких социјалних појава, посебно морфологије савременог друштва, није више од нарочите користи, пошто је модел објашњења друштвене структуре формулом бинарних опозиција углавном историјски и теоријски, хеуристички, исцрпљен, недјелатан - односно незапосленост се неће отклонити, искоријенити и нестати, полазећи само од солидаристичких искустава и имајући тек принципе, критеријуме и механизме солидарности на располагању.

Међутим, солидаристичка начела и могућности конституције и изградње друштва, тј. дјелимично ревидирана, редизајнирана, обogaћена и нашим повијесно-друштвеним условима приподобљена, „аклиматизована“

класична теорија и пракса солидаризма, – историјски регистрована и оживотворена једино у француској Трећој републици на прелазу из 19. у 20. вијек – са појединим интерполацијама и у „садејству“ са неким елементима и порукама кејнзијанизма, те еклектицизмом других филозофско-политичких доктрина, социјалних учења, социолошких и економских теорија, политичко-практичких имплементација, од Гиденсовог неолабуристичког трећег пута, Ролсове теорије социјалне правде, до конзервативно-корпоративистичких пракси социјалне заштите с циљем искорјењивања сиромаштва, савременог, дозирањог државног интервенционизма, разних дестинација и провенијенција, па и кинеског „комунистичког капитализма“, те социјалне доктрине православља (нпр. Руске православне цркве), искустава јеврејских кибуца итд., могли би бити бар нека полазна „шифра“, кључ и „еликсир“ за ублажавање неких негативних посљедица које незапосленост нужно лучи и дисеминира, а прије свега за равномјернију и праведнију „дистрибуцију“ и стављање под дјелимичну, али ненасилну контролу (уколико и ово није *contradictio in adiecto*), како друштвеног и индивидуалног богатства, тако и сиромаштва. При том, солидарност не треба схватити само као етичку категорију, тачније: категорију морала, нити се она може свести, редуковати једино на моралну сферу и праксу. Не, солидарност треба да буде и правно базирана, дефинисана и кодификована, иза ње треба да стоји моћ закона и апарата државне власти, ауторитет државне (при)силе, да ју гарантује, промовише, имплементује и озбиљује. Солидарност и солидаризам, као конкретизација и савремено озбиљење некадашњих солидаристичких теорија и пројеката и њихових скромних покушаја реализовања, дакле као стање, као можебитно друштвено уређење и политички поредак, јесте и/или може бити нешто, ентитет, процес, кретање, „мрежа“ социјалних односа, „систем“ релација и вриједности итд., што стоји с ону страну, изнад и капитализма и социјализма, изнад и контра индивидуализма и колективизма, наспрам идеологија слободне иницијативе и тржишне економије, али и традиционалног, ригидног, бирократско-комунистичког државног интервенционизма и чисте, искључиво планске привреде, јесте нешто што покушава да помири, „сложи“ и отјелотвори и слободу и једнакост, да буде неко средње рјешење између „антииндивидуалистичког либерализма“, односно капитализма - који законито „производи“ социјалну несигурност, укључив и ону изазвану незапосленошћу - и „антиколективистичког социјализма“, нешто као гаранција социјалног мира, брана социјалним конфликтима чије би заоштравање и интензивирање само водило социјалним револуцијама и оружаним сукобима у којима увијек и највише страдају невини и сиромашни. Они су чак и наспрам њих, тј. капитализма и социјализма, мишљених и евоцираних на свјетлост дана у њиховим досадашњим историјским садржајима и ликовима, потенцијалима, пракси и резултатима, рационализацијама и објашњењима, која се углавном односе на западно-европски повјесни круг, филозофско-духовно исходиште, правно-политичко устројство и праксу итд., а у које спадају и земље тзв. југоисточне

Европе (Балкана) и Русија. Јасно, то не значи да и капитализам и социјализам, теоријски, не могу бити нешто друго, другачији него што су до сада били. Искуство нордијског, посебно шведског модела, а нарочито оног из 70-тих година 20. вијека - иако је и он касније, из неких разлога, запао у кризу - устројства и функционисања друштва и државе, показује да је то могуће и да у њему актуелизовани феномен у овој расправи, незапосленост, сасвим другачије конотира. Ово је тим значајније што је речени модел конституције друштва и функционисања државе, тзв. државе благостања (welfare state) или социјалне државе, успио да обезбиједи и одржи изнимно висок ниво и богат садржај слободе и људских права, социјалног осигурања и заштите, па зато и може, а и треба – да се опет вриједносно одредимо – да послужи као својеврсна мустра и циљ организације друштва и државе у којој би се и проблем незапослености ефикасније и потпуније рјешавао у корист не само незапослених, него и друштва као цјелине, као заједнице. Такође, нека искуства тзв. кинеског социјализма на почетку овог, 21. вијека, показују да је питање незапослености могуће битно другачије артикулисати: нема богатих, али ни због незапослености изнимно сиромашних, наравно по кинеским мјерилима.

То је, наравно, онај императив и оправдање истовремено, који подразумемијева и потражује промјену постојеће, ововремене и овдашње, из туђег искуства пренесене, парадигме организације и функционисања друштва и државе, а посебно економије, а која је позната под називом неолиберални концепт конституције друштва, организације и надлежности државе, функционисања и развоја економије или, скраћено: неолиберализам. Симплификовано казано, неолиберализам у економији подразумемијева, посебно у државама у транзицији, као што је и РС, радикалну промјену власничких права и статуса имовине, једну тоталну приватизацију свег друштвеног богатства, суштинско „повлачење“ државе из привреде у смислу реализације „старог“ либералног начела *laissez faire, laissez passer*, јачање цивилног друштва и тзв. невладиног сектора, уређење, посебно либерализацију пореског система, смањење радних мјеста, посебно у јавном сектору, поједностављивање и скраћивање процедура за отварање нових предузећа и покретање властитог бизниса итд. Међутим, по нашем мишљењу, тај концепт је историјски већ превазиђен, он је испунио своје потенцијале и истрошио „погонско гориво“ које га је одржавало и лучило одговарајуће ефекте, и он више не може дати потребне и пожељне резултате кад је ријеч о рјешавању проблема незапослености, тачније: њеној елиминацији или макар битном смањењу. Тим прије, што је садашња незапосленост, а још више ће то бити нова, будућа незапосленост, посљедица неколиких другачијих узрока и (и)нови(рани)х друштвених процеса у односу на традиционалне, типично капиталистичке, неолибералне узроке и садржаје неких кретања и збивања у *societas*-у. Старим, већ виђеним мјерама, средствима и акцијама, не може се ефикасно дјеловати на нове и другачије узроке и околности у којима се манифестује незапосленост, у смислу њихове пацификације и не-

утралисања. Њу је могуће држати под контролом, у смислу и с циљем да она не доведе до и не буде једини узрок некој друштвеној аномiji и ентропији, само и уколико се еволутивним начином, путем вишестепених институционалних реформи, промијени актуелна парадигма унутар које се ситуира и промишља незапосленост, њено социјално биће и бивање, што би рекли неки филозофи.

Главни узрок незапослености у Републици Српској и БиХ у посљедњој деценији јесте приватизација, а не нека хиперпродукција или који други поремећај тржишта, мада ни они нису невини, као што је то најчешће (био) случај у „старом“ капитализму. Као што смо већ овлаш споменули, приватизација је један од најважнијих конституенаса, садржаја социјалног процеса познатог под именом транзиција или постсоцијалистичка трансформација, али није синоним са њом, нити се може свести и поистовијетити са њом. Појам транзиција се односи на и обухвата ширу социјалну збиљу, већи број друштвених фактора и гушћу мрежу социјалних односа, актера, догађаја и њихових импликација у многим сферама друштва, а не само у подручју власничких односа гдје почиње и, најчешће, завршава приватизација. Приватизација, као један реверзибилан историјски и друштвени процес, бар са становишта западно-европске историје и досадашњег „распореда“ друштвено-економских формација и правно-политичких поредака на њима успостављених, је тек једна димензија друштвене транзиције, она је само реституција власништва над средствима за производњу, повратак – законским путем и средствима – некадашње друштвене и државне имовине у статус приватне својине, у власништво приватних индивидуума, односно конкретних људи, свеједно да ли су то доскорашњи радници, техно-менаџери, директори, дио политичке елите или представници тзв. слободних професија (адвокати, лекари, занатлије, спортисти, умјетници и сл.) или некадашњи стварни власници једном већ од стране државе национализоване имовине, као што су бивши индустријалци, трговци, земљопосједници, хотелијери, вјерске заједнице итд. Иако је приватизација проведена у складу са законом, по правно дефинисаној процедури, која је најчешће подразумијевала и/или била условљена новим инвестицијама и запошљавањем нових радника, то се углавном није (тако) десило. Напротив, скоро деценију и по, колико тај процес у Републици Српској и БиХ већ траје, не рачунајући више од три ратне године, смо свједоци исхода у процесу приватизације обрнутих од очекиваних и јавно прокламованих. Не само да (више, крајем 1. деценије 21. вијека) нема нових инвестиција, новог замаха у привредном развоју, па и новог запошљавања, него их ни у протеклих 15 година није било у значајнијем обиму, а тенденција будућег друштвеног, посебно економског развоја овог гео-политичког простора, је таква да брзог и интензивног привредног напретка, укључујући ново запошљавање, неће бити. Реалније је претпоставити да се „оствари“, „збуди“ потпуно другачији исход, резултат, не само у процесу приватизације преосталих ресурса, него и ефекти садашњих економских токова, под овим условима. Има и таквих тумача

и критичара овдашње приватизације који ју интерпретирају као сасвим криминалну, пљачкашку „работу“ представника нове „елите“, а заправо тајкуна и људи сумњивог моралног и правног хабитуса.

И тако је приватизација, умјесто да буде замајац, подстрек и простор за нове економске циклусе, запошљавање и подизање стандарда грађана, па самим тим и смањење стопе сиромаштва, постала један од кључних узрока, стимуланса чак, незапослености. Нови власници капитала – до којег су понекад и понегдје, упркос транспарентној легислативи и јавним процедурама, дошли на сумњив начин - приватни послодавци и предузетници, менаџери и сл., често су, умјесто нових инвестиција и запошљавања или макар унапређења постојеће производње и услуга, сасвим одустајали од оног чиме су се дотадашња предузећа бавила, прекидали производњу и услуге, отпуштали запослене или их сводили на најмању могућу мјеру, на број због којег не могу да буду оптужени за злоупотребу приватизације, до које је, иначе, одвећ често долазило у многим постсоцијалистичким друштвима, па тако и у Републици Српској, нарочито у промјени основних намјена и предмета бављења приватизованих предузећа, услуга, ресурса итд., па су од производних погона данас постали грађевински полигони или нешто сасвим друго, али без, не само новозапослених, него и већине оних који су ту некад, у социјалистичком периоду и док је власништво над средствима за производњу било друштвено/државно, били запослени и добијали надокнаде за то. Али, како каже пјесник Хелдерлин „... гдје је опасност, ту је и спас...“, ако је опасност, отежавајућа околност за рјешавање проблема незапослених у Републици Српској управо приватизација, онда тим путем не би требало ићи даље, а свакако нема потребе журити кад је посриједи евентуална приватизација преосталих добара у РС, прије свега неких природних ресурса и енергетских потенцијала (шуме, воде, електроенергетски капацитети, земљиште итд.), појединих јавних система и сервиса, укључив и нека предузећа у том сектору. Другим ријечима, с обзиром да се тотална приватизација, претварање и пренос власништва над свим и свачим, показала недостатним рјешења проблема незапослености у транзиционом друштву Републике Српске, чак напротив: да ју је подстакло и увећало, онда би ју требало зауставити, редуковати и/или покушати са једном селективном приватизацијом, трансфером власничких права над имовином и средствима за производњу само у неколиким гранама привреде, само у појединим индустријским и услужним областима и конкретним предузећима, службама, агенцијама, а не у комплетној економији и инфраструктури. Јер, чему (још) приватизација уколико ће она за годину три или више посљедичити новим отпуштањима са посла, повећањем броја незапослених, новим, снажнијим и болнијим социјалним конфликтима, па и друштвеном аномијом или, пак, нестанком појединих друштвених слојева, група, а на индивидуалном плану разним психо-социјалним девијацијама, проблемима и болестима чак.

Као што се ватра не може угасити бензином, тако се и незапосленост у друштвима као што је оно у Републици Српској на почетку трећег миленијума не може ријешити посвемашњом приватизацијом и рекапитализацијом друштва, односно некритичким истрајавањем на неолибералним исходиштима и принципима у изградњи свеколиких социјалних односа у његовом развоју. Наравно, рјешење није ни рестаурација социјализма какав је овдје већ виђен, мада не треба олако прелазити преко његових искустава и постигнућа у области радних права, социјалне заштите, образовања, здравства и сл. При селекцији и опредјељењу за концепт и модел друштвене организације, уређења и квалитета функционисања његових структурних елемената - о чему не само данас и овдје, а тако ће задуго бити и у будућности, арбитрира политички ум - а с обзиром на проблем незапослености и могућности његовог превазилажења, треба акцептовати и претпоставку, тезу с високим степеном извјесности и провјерљивости, која носи „поруку“ о повећању незапослености у Републици Српској у неколико наредних година, односно о потпуно другачијој „конфигурацији“ и „актерима“ тржишта радне снаге у њој. Овако формулисану тезу довољно је аргументовати само са двије групе појава, процеса, релација у двије сфере: прва је даља деструкција и популационо слабљење села у Републици Српској, као и у већини других транзиционих држава екс Југославије, а друга је нови талас незапослености због напредовања у интеграцијама и приближавања БиХ, а унутар ње и РС, Европској унији, те појава нових облика и манифестација незапослености. Чак и кад се не улази у дубљу анализу стања у руралном дијелу Републике Српске данас, који је, у просторном смислу ријечи, далеко већи од оног урбаног, јасно је да ће све већи број незапослених долазити из сеоских подручја, упркос чињеници која говори о депопулационој стопи прираштаја и у селима. Незапослених у селима биће све више и због тога што се већ сада тешко обезбјеђују елементарни услови за преживљавање, а да о некој озбиљнијој репродукцији и не говоримо. Многа сеоска газдинстава још живе од резултата и кредита из времена бивше државе и ондашње техничке логистике, без изгледа за осавременивањем машина и опреме, а без чега је домаћа пољопривреда неконкурентна свјетској. Дода ли се томе уситњен посјед, скромне државне субвенције и нестабилно тржиште, ето разлога за скепсу *vis-a-vis* могућности и ефеката привређивања на селу данас и овдје. С друге стране, нарочито младе генерације, дијелом и због сиромашне и старе инфраструктуре у већини села у РС, посебно у сфери културе, забаве, спорта, тзв. слободног времена итд., а првенствено због немогућности зараде и проширене репродукције у некој од грана пољопривреде, што им онда служи и као алиби на основу којег траже амнестију за апстиненцију у склапању бракова и рађању дјце, масовно напуштају тај амбијент и одлазе у градове у којима ће се, такође, све теже запошљавати. У градским агломерацијама број незапослених ће расти, поред раније поменутих узрока и околности, и због новог „размрвљеног“ (Ж. Фридман), уситњеног рада и додатних техничко-технолошких и организационо-фи-

нансијских димензија и разлога за подјелу рада, специјализација и потпуно нових садржаја радног процеса, нових изазова радног мјеста и другачијих очекивања од запослених. Радна мјеста и тзв. стални радни односи све више ће бити виртуелни, људи заправо неће ни одлазити од куће, нити ће лично познавати већину оних са којима ће сарађивати, а што ће неминовно последицити, не само новим производним, него и друштвеним односима. Због тога се питању организације и садржаја производње, те укупног живота на селу мора посветити већа друштвена пажња, држава ће морати директно да интервенише и субвенционише производњу хране, не из економских разлога – слободно тржиште и неконтролисани увоз хране из свијета увијек ће домаћу производњу чинити скупљом и, због тога, нерентабилном – него зарад ширих друштвених интереса, због немогућности да сво радно способно становништво живи само у градовима. Нема сумње, уколико се буде хтио сачувати сеоски амбијент и каква-таква производња и запосленост у њему, они ће се морати битно другачије организовати. Све ово вриједи и односи се и на урбани миље, односно на друштва у цјелини која су уређена и која функционишу по садашњим неолибералним начелима и условима транзиције.

Исто тако, држава се у будућности, све до „изума“ неких других, супстанцијалнијих, ефикаснијих и живавијих субјеката и фактора, средстава и механизма регулације друштва и економије, неће моћи амнестирати од обавезе да се мијеша и арбитрира у многим сферама живота, укључујући и саму економију, а посебно запосленост. Јер, онај ко ради и има колику-толику зараду је у сасвим другачијем социјалном и сваком другом положају од оног ко је незапослен и нема никаквих прихода. О томе нема ко други да брине до држава, а видјели смо како то регулише тзв. слободно тржиште и шта су његове последице. Зато ће држава на себе морати, више него што је то сада, преузети бригу не само о тзв. социјалној политици (као да има политике која није социјална) и заштити, него и о многим другим сферама човјекове егзистенције. Наравно, то јесте својеврсни државни интервенционизам, али и он је мање социјално зло, а уопште није неко зло по себи, од тзв. природног стања у којем је, по Хобсу, *homo homini lupus est*. У једну ријеч: жели ли се радикално умањити незапосленост као битан друштвени проблем данас и у будућности, те артикулисати и држати под макар дјелимичном, „мекком“ контролом неке њене социјалне последице, биће потребно системом социјалних реформи, а првенствено „дугим маршем кроз институције“ (Р. Дучке), тј. промјеном легислативе, те појединих друштвених установа, механизма, обичаја и освјешћивањем многих актера, мијењати само устројство и структуру друштва, и садржај и облике његовог уређења, политичког система, вриједносних критеријума, стандарда и праксе.

Из свега до сада изложеног чини се да би, с обзиром на садржаје и функције, а посебно на смањење незапослености и ефикасније отклањање бар неких њених негативних консеквенција, могућа оптимална опција „изградње“ друштва, која би само дјелимично била подупрта једном теоријс-

ко-идеолошком еклектиком, примјереног актуелним и будућ(носн)им околностима и потенцијалима Републике Српске, била она која би реперкутовала таквим друштвом у коме не би било одвећ енормно богатих, посебно не оних који не би могли доказати поријекло свог богатства, али ни много сиромашних. Држава би у таквом друштву и даље била активан чинилац регулације, али у оквиру јасних и демократских „правила игре“; она би силом закона, а инструментима пореске политике и на друге начине, ограничавала износ богатства и редуковала моћ и утицај олигархије и плутократије, а каритативним и другим мјерама социјалне заштите гарантовала да ће се неколике социјалне разлике и неједнакости, наравно уколико нису природног исходишта и проседеа, избалансирати с циљем и на начин да и они најсиромашнији, разне друштвено маргиналне групе и вулнерабилне категорије становништва не буду социјално искључене, да живе хумано, достојно човјека 21. вијека, али да, при том, не буду амнестирани од било какве одговорности и обавеза према држави и друштву. Ово није и не треба разумијевати као неки утопистички концепт нити као вапај жедног у пустињи, већ као теоријско охрабрење потребе промишљања и имплементисања нових парадигми организације и уређења друштва у којем ће и феномен незапослености бити другачије третиран и рјешаван.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Зборник радова: *Друштвена криза и превазилажење сиромаштва у Републици Српској и БиХ*, Дефендологија центар, Бања Лука, 2009.
2. Томаш, Р., Пржуљ, Ж., Шијаковић, И.: *Незапослени: ресурс или социјални проблем?*, Економски факултет, Бања Лука, 2004.
3. Јанковић, Д.: *Привредни развој БиХ са посебним освртом на национални доходак*, Свјетлост, Сарајево, 1977.

АКТУЕЛНИ ТРЕНУТАК НЕЗАПОСЛЕНОСТИ

Прегледни рад

УДК 331.5.024.5

Пантелија Ђургуз
Борачка организација Републике Српске
Бања Лука

Abstract: *The issue of unemployment today is not only a question of where we live, but also a question of the region, the Balkans and the key European and economic issue. This issue must be approached with the strategy of thinking globally, act locally. It is illusory to expect that some of the current or former mentor in BiH without their own benefit just to fit us in their own interests and to allow us personal choice and economic autonomy. Because of that we have to see what we can and what we must to do. This means a new fight and it is for veterans priority because we know how to fight. It is important to know that the veteran population largely consists of workers and farmers, as many as 80 percent, so people who are able to work and earn. Veterans organization was created with the RS Government a partnership that resulted in a 25 milion of euros for housing for soldiers and their families. A shift towards agricultural production, food production, as well as training demobilized war veterans for self-employed activity, is a recipe for economic recovery and the way of reducing unemployment. We persist in demanding that the RS Gouvernment provide 10 million convertible marks under special conditions and guarantees for demobilized veterans. There has been some misunderstanding because the IRB could not fit into any of our criteria, and veterans could not fit in banking regulations, but this was resolved and there is a chance that this process is effectively completed during the next year.*

Key words: *unemployment, veteran population*

Апстракт: *Питање незапослености данас је питање не само сваки-дањшњице у којој живимо не само овог регион, и Балкана оупште, то је примарно европско и економско питање. Овом проблему се мора прићи са стратегијом „мисли глобално, дјелуј локално.“ Илузорно је очекивати да ће неко од садашњих или бивших ментора Босне и Херцеговине без власти-те користи баш нас да уклони у своје интересе, и да нам, уз све то, дозволи*

властити избор и економску аутономију. То се неће десити, а то значи да морамо видјети шта сами можемо и морамо. То, дакле, подразумијева нову борбу и ма како то звучало нескромно или апсурдно, то је за борачку популацију предност и то треба да буде наша стратегија, јер борити се знамо. Битно је при том знати да борачку популацију у великој мјери-тај однос достиже и 80 процената чине радници и пољопривредници, дакле, људи који умију да раде и да зараде. БОРС је са Владом Српске направио партнерски однос, што је резултирало са 50 милиона конвертибилних марака за стамбено збрињавање бораца и њихових породица. Заокрет према пољопривредној производњи, дакле производњи хране, као и оспособљавање борачке популације за самосталну дјелатност у кућној радиности, рецепт су за економски опоравак земље и пут смањивања стопе незапослености. Ми смо истрајали у захтјеву да Влада РС обезбиди 10 милиона конвертибилних марака по посебним условима и гаранцијама. Ту је било одређених неспоразума, јер се ИРБ није могао уклопити у неке наше критерије, односно борци се нису могли уклопити у правила банкарског пословања, али и то је ријешено па има изгледа да се овај посао ефикасно заврши током идуће године.

Кључне ријечи: незапосленост, борачка популација

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Питање незапослености данас је (све)опште питање не само свакидашњице у којој живимо, и сугребног мјеста на којем живимо, а које се зове Република Српска, то је данас кључно, и можда најнеураличније питање, не само овог региона, и Балкана оупште, то је примарно европско питање. И примарно економско питање. Без обзира на разноразне аспекте посматрања и могуће одговоре овом проблему се свугдје, па и овдје, мора прићи са стратегијом која се може уклопити у дефиницију по рецепту: „мисли глобално, дјелуј локално“. Јер, свијет је, упркос свему, само велико глобално село. Ми смо у њему, хтјели то прознати или не, хтјели то видјети или не, само колатерална штета. Истина, програмирана и укалкулисана, али ипак само штета. То нас још више обавезује да сами тражимо рјешења, али и да користимо све расположиве ресурсе и потенцијале укључујући и условљену помоћ. Дакле, првенствено кредитне и разне друге олакшице уколико их има уз вриједно сазнање да нико ником узалуд не помаже и да нема добротвора без личне користи. То смо, ваљда, на својој кожи искусили, научили и осјетили.

ЦИЉЕВИ И СТРАТЕГИЈА

Ако пођемо од претпоставке, наоко нетачне и непрактичне, да се на подручју на коме живимо, ма како се звала и ма како била уређена држава у којој живимо, добре идеје чекају понекад и цијелих педесет година, а онда се исто толико времена троши да се та идеја исполитузује, изобличи, унакази-једном рјечју УПРОПАСТИ, онда морамо бити свјесни чињенице да је и идеја запошљавања, односно оптималне запослености пролазила разне фазе и експерименте. Сада је многе од тих експеримената потребно заборавити и заобићи, што не значи да треба заборавити и горка искуства, јер то су невесела знања и не могу много помоћи у тражењу рјешења како да се превазиђе универзална економска криза. Истина вјешаечка, али толико свеобухватна и тешка да се у скорије вријеме без великих ломова и прекомпозиције економског система не може очекивати брзи, или бар подношљив опоравак.

То су сада питања за експерте и владајућу међународну номенклатуру, а борци Републике Српске у ту бригу, нажалост, нису укалкулисани, као уосталом ни читава наша нација, па и читав овај регион. Зато је неопходно да се о својој муци сами позабавимо и сами изборимо за свој опстанак. А опстанак је сада, ма како то звучало горко, наш први, ако не и једини циљ. Тај опстанак, наравно, подразумијева и опстанак Републике Српске која је такође наш легитимни циљ, али и наша стратегија и наше најизгледније упориште. Све друго је илузија, а посебно је илузорно очекивати да ће у оваквој позицији у којој се сад налази Република Српска, односно Босна и Херцеговина, неко од садашњих или бивших ментора Босне и Херцеговине без властите користи баш нас да уклопи у своје интересе, а да нас истовремено остави у достигнутој позицији и да нам, уз све то, дозволи властити избор и економску аутономију. То се неће десити, а то значи да морамо видјети шта сами можемо и морамо. То, дакле, подразумијева нову борбу, тешку и жестоку, и ма како то звучало нескромно или апсурдно, то је за борачку популацију предност и то треба да буде наша стратегија. Јер, борити се знамо.

ПОТЕНЦИЈАЛИ И РЕСУРСИ

Борба је, према томе, дио стратегије на коју морамо рачунати у остварењу својих егзистенцијалних циљева, а у другом дијелу те стратегије је оно што нас је увијек одржало и што нас је спашавало - то су наши ресурси и природни потенцијали. Они су евидентни и у тој мјери занимљиви да нас управо поради тога сада највише и киње и уцјењују. Али, оно што желим овдје говорити не односи се на ту елаборацију, већ првенствено на тежњу да из борачке перспективе покушам дати одговор на изазове које са собом носи вријеме пред нама, а прије свега вријеме незапослености. Или, ако баш хоћете - време незапослености. Ма колико то сада изгледало мучно и

немогуће, то је, ипак, могућа мисија и ми то питање можемо ријешити на задовољавајући начин. При том се мора имати на уму да за то постоје не само претпоставке, већ и потенцијали. То је земља коју посједују наша домаћинства и знање које имају наши људи, наши борци и њихове породице. Битно је при том знати да борачку популацију у великој мјери-тај однос достиже и 80 процената чине радници и пољопривредници. Дакле, људи који умију да раде и да зараде, а њихов највећи проблем је што су у томе онемогућени, јер смо сви заједно платили цех транзиције и приватизације, а потом и промјене власничке структуре и осиромашења.

ПОВРАТАК ПОЉОПРИВРЕДИ И МАЛИМ ПРЕДУЗЕЋИМА (ПОРОДИЧНИМ)

И да није било рата и разарања у мањој или већој мјери тај процес промјене система би се неминовно догодио као што се догодио, на примјер, Мађарима, Румунима, Бугарима, Пољацима... И нигдје у тим земљама данас није много боље. Ни тамо већина не живи боље, а тенденција је да ће живјети још горе. Што нас не може нити треба да утјешу. Ми треба да гледамо свог посла. То се некад звало стезање каиша што никад свима није било потаман, па неће ни сада, али разлика је у томе што се сада свако мора првенствено борити за себе, па тек онда за колектив, односно за друге. Како то остварити у Борачкој организацији? То је тешко питање и тешко је дати потпун одговор, али рјешења има и на томе је БОРС већ радио. Наиме, мора се знати да је Борачка организација Републике Српске посебна интересна група и да на тој популацији почива Република Српска. Од наше снаге и моћи зависи и опстанак Српске, а богами и Босне и Херцеговине. Не може се рећи да су борци, ратни војни инвалиди и породице погинулих данас маргинализоване или запостављене у Српској, јер то није тачно, али да могу и морају живјети боље - је тачно и то је наш стални задатак и циљ. У том смислу БОРС је са Владом Српске направио партнерски однос што је резултирало са 50 милиона конвертибилних марака за стамбено збрињавање бораца и њихових породица, а законски су уређена и примања која се тичу материјалне надокнаде, пензијске, здравствене и инвалидске заштите и лијечења. Било би погрешно рачунати да ће то све бити трајно остварљиво ако држава не функционише, ако нема економије, ако се не пуни буџет порезима и доприносима и-посебно- ако нема производње. То више, није индустрија и примарна или секундарна прерада сировина-то сада мора да буде друга економија и мора се догодити повратак запостављеним ресурсима. А то је земља и производња хране, и то су мала услужна породична предузећа уклопљена у корпоративно тржиште које тежи јефтиној радној снази и квалитетним производима.

КРЕДИТИ И ДРУГЕ ОЛАКШИЦЕ

Све је то евидентно, али да бисе све то догодило потребне су промјене у главама људи. Потребно је сазнање да су рат и транзиција поништили све претходне резултате и рјешења, укључујући и повластице, и да више не постоје предузећа и институције на бази социјалистичке солидарности и удруженог рада. Нема више капија преко којих је дневно улазило више стотина, па чак и хољада радника. Нема узајамних каса, регреса, топлог оброка, кредитираног љетовања, моћних синдиката и других инструмената заштите како радника тако и нерадника. Нема ни дугих пауза, ни плаћеног боловања. Нема, чак, ни загарантованог посла. Постоје послодавци, власници капитала и њихов интерес. И закони којима су њима подређени, па ко се уклопи, ко издржи. Зато је стварање властитих фирми и властите производње засад најреалнији излаз из незапослености и економске кризе. Потребна је, додуше, мала подршка. Она се огледа у повољнијим кредитима за потенцијално најспособније, а тек потом најзаслужније. Обрнут распоред је немогућ, јер опстати могу само они који науче да лове рибу, како каже једна кинеска пословица, а не они којима се риба стално даје. Ми у БОРС смо то имали у виду када смо истрајали у захтјеву да Влада РС обезбиједи 10 милиона конвертибилних марака по посебним условима и гаранцијама. Ту је било одређених неспоразума јер се ИРБ није могла уклопити у неке наше критерије, односно борци се нису могли уклопити у правила банкарског пословања, али и то је ријешено па има изгледа да се овај посао ефикасно заврши током идуће године. Кроз овај посао, међутим, дошли смо до корисних сазнања да борачка популација, која је, иначе, радно најспособнија и најпрофесионалнија, а уз то располаже и са земљишним посједима- не може уз све наше напоре и напоре Владе Републике Српске да одговори банкарским захтјевима и да унутар борачке популације постоји здрави дио оних снага које би се саме о себи могле бринути и створити тржишни вишак када би им се обезбиједиле донације, или када би имале гаранта за комерцијално употребљиве кредите. То се првенствено односи на пољопривреднике који би своја домаћинства могли подићи на виши ниво ако би дошли до неповратних средстава, или ако би им та средства била уступљена уз обавезу враћања кроз робну производњу уз гарантовани грејс период. У сваком случају, заокрет према пољопривредној производњи, дакле производњи хране, као и оспособљавање борачке популације за самосталну дјелатност у кућној радности- рецепт су за економски опоравак земље и пут смањивања стопе незапослености. Прије или касније то ће схватити, а надам се и прихватити као рјешење, и сви они од којих овај рецепт и овај пут зависи.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ромић, Миодраг: *Глобализација и транзиција*, Бања Лука, 2007.
2. Симић, Слободан: *Утицај процеса глобализације на мале и земље у развоју*, Бања Лука, 2010.
3. Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања: *Зборник радова, Друштвена криза и превазилажење сиромаштва у Републици Српској и Босни и Херцеговини*, Бања Лука, 2009.

УСТАВНЕ И МЕЂУНАРОДНОПРАВНЕ ГАРАНЦИЈЕ ЉУДСКИХ ПРАВА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ КАО ОСНОВ ПРЕВАЗИЛАЖЕЊА НЕЗАПОСЛЕНОСТИ

Прегледни рад

УДК 355.426:342.4(497.6)

Гојко Павловић, Мсц
Николина Грбић-Павловић, Мсц
Висока школа унутрашњих послова
Бања Лука

Abstract: *The first part of the paper deals with the development of human rights in general, and then the general need for their protection. Next, the paper discusses international-legal and constitutional guarantees of human rights, i.e. it points out which human rights are guaranteed by the Constitution and international sources, which apply to the territory of BiH and are the basis for overcoming unemployment. Also, mechanisms for the protection of human rights are mentioned as well.*

Key words: *human rights, constitutional and international-legal guarantees, protection, unemployment*

Апстракт: *У раду се најприје сагледава развој људских права уопште, а потом указује на општу потребу њихове заштите. Затим се у раду образлажу међународноправне и уставне гаранције људских права, односно наводи се која су то људска права загарантована уставом и међународним изворима, а која важе на територији БиХ, а која представљају основ за превазилажење незапослености. Такође, у раду су наведени и механизми за заштиту људских права.*

Кључне речи: *људска права, уставне и међународноправне гаранције, заштита, незапосленост*

1. ПОЈАМ ЉУДСКИХ ПРАВА И ПОТРЕБА ЊИХОВЕ ЗАШТИТЕ

Тешко да и један социјално - политички или идеолошки феномен у савременом свијету по својој свеприсутности и значају може конкурисати концепту људских права. Но, истовремено, може се рећи да би исто тако тешко било наћи појам с којим је повезано толико непознаница, двосмислености и потпуно контрадикторних осјећања. „Као денатуризовани вид онога што се некад називало „природним правима“, људска права представљају, у оквиру стабилних либерално-демократских заједница, једно од најзначајних достигнућа савременог свијета и резултат вишевијековних напора за одбрану индивидуалних слобода и владавине права“.¹

Како наводи В. Кораћ, „опште и основно било је увјерење да је сваки појединац саставни дио заједнице, као што је заједница саставни дио природе, а да је природа израз божанске воље“.² Дакле, појединац се вијековима посматрао као дио заједнице, и његова улога везивана је за улогу у заједници. У XVII вијеку, под утицајем новог филозофског правца познатог под називом рационализам, у правној науци се развила нова струја, односно рационализам је довео до формирања посебне школе природног права.³

Међутим, С. Перовић истиче да се „старост родне куће природног права утврђује бројем столећа. Најстарија ера, њена је постојбина. Од Аристотела и пре њега, до Канта и после њега, идеја и школа природног права надживљује векове, да би нам се данас представила именом људских права“.⁴ Такође, и Џ. Финис наглашава да „природно право нема историју, јер су његови принципи вјечно важећи, ма колико се порицали, занемаривали или отворено кршили. А оно што је вјечно и непромјенљиво, не може се сматрати као историјски феномен који настаје, траје и престаје. Али он не оспорава да постоји историја схватања или теорија које тврде да постоје принципи природног права“.⁵

Дакле, у рационалној теорији природног права десио се преокрет. Идејно полазиште више није Бог, космос, природа из којих се онда изводе одређена правила, односно, природни закони, већ је сада полазиште индивидуа и њена лична и субјективна права. И друго, нагласак се премјешта са дужности, општих правила природног права која заповиједају или забрањују на лична, урођена, субјективна права која сваки појединац има као људско биће, а не као припадник ове или оне државе, нације или класе и која су универзална и неотуђива.⁶

1 Турковић, М.: *Поредок, морал и људска права*, Београд, 2001, стр. 11.

2 Кораћ, В.: *Историја друштвених теорија*, Београд, 1990, стр. 15.

3 Видјети шире: Тарановски, В. Ф.: *Енциклопедија права*, Београд, 2003.

4 Перовић, С.: *Природно право и суд*, Београд, 1996, стр. 47.

5 Finnis, J.: *Natural Law and Natural Rights*, Oxford, 1980, p. 24. Према: Врањанац, Д.: *Теорија права – одабрани текстови*, Правни факултет Универзитета Унион, Београд, 2010.

6 Врањанац, Д.; Дајовић, Г.: *Основи права*, Београд, 2009, стр. 216.

Иначе, за израз људска права се истиче да је прилично нов и да обиљежава управо оно што се некада називало правима човјека. Еленор Рузвелт је радећи у ОУН, четрдесетих година XX вијека, подржала употребу израза људска права, када је открила да се под изразом права човјека у неким дијеловима свијета не обухватају и права жена. Права човјека су у једном ранијем периоду и сама замијенила првобитни израз природна права.⁷

Ж. Муржон дефинише људска права: „као правилима уређене прегоративе који искључиво припадају лицу у његовим односима са другим лицима или са влашћу“.⁸

Б. Милосављевић и Д. Поповић кажу да су то „права која припадају људима самим рођењем. Свако људско биће их има, као урођена и неотуђива. Она постоје и прије државе, па их појединац њој не дугује и она их мора поштовати. Такво одређење људских права је у духу традиције школе природног права.“⁹

У теорији права, дакле, прави се разлика између појмова *објективног* и *субјективног* права.¹⁰ Објективно право чине правне норме које прописује законодавац. По том праву се људи (или само грађани) морају понашати. Објективно право не стварају само домаћи, него и међународни органи и организације. Субјективно право стиче се на основу норме објективног права (устава, закона, међународног уговора, или другог општег правног акта). Ово значи да се круг субјективних права која уживају грађани разликује међу државама с обзиром на разлике у њиховим правним системима. Такође, постоје различите подјеле субјективних права, али за свако од њих је својствено да потичу од државе и њених надлежних органа. Држава може да прописује, ограничава, условљава, па чак и да укида оваква субјективна права. Међутим, ако би сва права која човјек ужива била овакве природе, онда би човјек био потпуно потчињен држави. Човјек не би био *грађанин* него обични *поданик*.¹¹

Како истиче професор Б. Милосављевић, „концепција људских права развијана је на идеји о праведном уређењу односа између појединца и државних власти. Према тој концепцији појединац престаје да буде поданик државе који је имао само дужности. Као грађанин, он има извјесна права и држава та права мора поштовати. Људска права су, дакле, права која сваки појединац ужива самом чињеницом што је људско биће“.¹²

Слично наводи и Ј. Хасанбеговић: „људска права су, без сваке сумње, једна од највећих правних и друштвено-политичких идеја у историји идеја и

7 Перовић, С., *op. cit.*, стр. 47, фуснота 136.

8 Муржон, Ж.: *Људска права*, Београд, 1998, стр. 9.

9 Милосављевић, Б.; Поповић, Д.: *Уставно право*, Београд, 2009, стр. 141. Упоредити: Levinson, D.: *Encyclopedia of crime and punishment*, Volume 2, Thousand Oaks, London, New Delhi, 2002, p. 861.

10 Видјети шире: Радоњић, Р.: *Демократија*, Подгорица, 2004, стр. 173.

11 Ђурић, Б.: *Плава страна људских права*, Београд, 2002, стр. 11-12.

12 Милосављевић, Б.: *Људска права и полиција*, Београд, 2005, стр. 15-16.

вероватно највећи правни и друштвено-политички изум и практички *novum* модерне. Без људских права нема ни грађанина – постоји само *Untertan* (што је немачка реч за поданика, прецизнија од енглеске речи *subject*). Без људских права, нема ни савремене демократије, ни модерног устава или конституционализма, нити правне државе схваћене као владавина права.¹³

Како један други аутор истиче, ово питање се формулише у смислу разлике која постоји у енглеској терминологији између *human and legal rights*. Овдје се, у ствари, ради не о терминолошком већ о суштинском проблему, о томе да ли су наша права (и обавезе) као људских бића дата правом, тј. октроисана од стране дотичног правног поретка или су она пак сама суштина нашег постојања. На крају аутор закључује да нема сумње да су људска права ово друго, а да с правне тачке гледишта она јесу извор и предмет одређеног правног регулисања, прије свега унутрашњег али и међународног права.

Међу субјективним правима постоје због тога нека права која не зависе од добре воље или тренутних потреба државе, него их људско биће има самим тим што је људско биће. Ова права зовемо *људским правима*. У литератури постоји и синтагма *права човјека*, али се она данас избјегава, како смо већ навели због тога што асоцира на права која би била гарантована само мушкарцима. Поријекло људских права, дакле, није у позитивноправном (уставном и законском) него у моралном поретку.¹⁴

У савременој теорији се могу сусрести различити критеријуми диобе људских права. Са становишта временског настанка, француски теоретичар *Карел Васак* је, инспирисан основним принципима на којима је заснована Француска револуција, људска права разврстао у три генерације: *прва*

13 Хасанбеговић, Ј.: *Култура и/или идеологија људских права – реторика и реалност*, у *Анали Правног факултета у Београду*, година LVII, 4/2009, стр. 82.

14 Из овог слиједи и неке друге карактеристике људских права, а првенствено: Корпус људских права мањи је од збира свих могућих права (субјективних и моралних) у конкретној држави у једном тренутку. Зато понекад и говоримо о *основним људским правима*. Нису сва морална права која припадају једној особи људска права. Људска права остварују се у држави. „Морална потраживања“ која човјек има према другим људима заштићена су моралним, а не државним санкцијама. Највећи број људских права усмјерен је искључиво према држави. Од државе се тражи уздржавање од мјешања у приватне сврхе човјека или се од ње тражи неко конкретно дјеловање или понашање. Обавеза државе да се уздржава карактеристична је за *грађанска и политичка права*, а да буде активна за *економска и социјална права*. Према: Ђурић, Б., *op. cit.*, стр. 11-12.

генерација¹⁵ – лична и политичка права (слобода); друга генерација¹⁶ – економска, социјална и културна права (једнакост) и трећа генерација¹⁷ – права солидарности (братство).¹⁸

Међутим, има аутора који не прихватају подјеле људских права, поготово не између грађанских и политичких права, на једној страни, и економских и социјалних права, на другој страни. Један од тих аутора је и *F. Prezetacznik*, који каже: „Таква формална подјела у два различита правна инструмента је вјештачка, јер је људски персоналитет недјелив. Право на живот је примарно, базично људско право, из кога сва остала људска права произилазе. Сљедеће базично људско право је право на слободу и безбједност личности. Надаље, слиједи право на образовање, које омогућава сваком појединцу да се оспособи за рад и учешће у политичком и друштвеном животу. Сљедеће је право на рад, које укључује могућност обезбјеђења егзистенције, на основу слободно изабраног и прихваћеног радног мјеста. За уживање ових, али и осталих права, сваком појединцу се мора гарантовати одговарајућа здравствена заштита.”¹⁹

Све до половине XX вијека, на питање о признавању и уживању појединих људских права гледало се превасходно као на унутрашњу ствар држава. Слабости таквог система уочене су давно, тако да и идеје о стварању неке

15 *Људска права прве генерације* обухватају лична и политичка права и слободе. Ова права и слободе улазе у ред основних и јављају се у свим уставним системима, јер се њима штите основни физички, морални и духовни интегритет човјека. Она су и историјски гледано најстарија и представљају темељ свих других права, а то су: право на живот, право на једнакост људи, слобода човјека, право личности на заштиту достојанства и интегритета, слобода кретања и настањивања, неповредивост стана, право на заштиту података о личности, бирачко право, слобода удруживања, слобода говора и јавног иступања слобода штампе и др. Према: Кузмановић, Р.; Дмичић, М.: *Устав и права грађана*, Српско Сарајево, 2001, стр. 81-89; Људска права у првом периоду сматрана су инструментом ограничења државне власти, дакле првенствено су одређивана негативно (слобода од), а не позитивно (право на). Међутим, постоје неки изузеци, јер поједина лична и политичка права захтијевају интервенцију државе, нпр. право на правично суђење, право на слободне изборе и сл. Према: Живковић, М.; Симовић, Д.: *Уставно право*, Београд, 2008, стр. 83.

16 *Друга генерација људских права* обухвата економска, социјална и културна права (неки кажу *права друштвеног благостања*), и јавља се у другој половини XIX и почетком XX вијека. Ради се о правима на рад и правима из радног односа, социјалним правима (право на одговарајући стандард живота, право на здравље, заштита породице, мајке и дјецe), културним правима (право на образовање, право на учешће у културном животу и друга културна права). За разлику од грађанских и политичких права, остваривање ових права не захтијева уздржавање државе, већ њену активну улогу у стварању макроекономских услова за бржи друштвени развој и редистрибуцију резултата тог развоја у корист сиромашнијих слојева грађанства. Према: Радоњић, Р.: *Демократија*, Подгорица, 2004, стр. 191-192; Њихова афирмација се јавља у доба преласка из либералног периода у период тзв. зрелог грађанског друштва, када држава преузима значајну улогу у економско-социјалној сфери. Томе су допринијели раднички и социјални покрети, посебно они из деветнаестог вијека. Према: Кузмановић, Р.: *Уставно право – теоријски и историјски дио*, Књига прва, Бања Лука, 1995, стр. 261.

17 Подразумијевају: право на развој, право на здраву животну околину, право на мир и друга права призната послје Другог свјетског рата.

18 Живковић, М.; Симовић, Д.: *Уставно право*, Београд, 2008, стр. 83.

19 Вучинић, Н.: *Основи људских права и слобода*, Подгорица, 2001, стр. 182.

врсте наддржавног механизма, који би био у стању да свим људским бићима, без обзира на вољу земље у којој живе, обезбиједи гаранције њихових урођених права, имају релативно дугу историју. Тек у периоду после Другог свјетског рата и под утиском његових страшних посљедица, те су идеје постале реалност. Постепено и уз знатно више тешкоћа стваран је систем међународне заштите тих права. Тај систем још увијек није довршен, али је у протекле двије до три деценије веома узнатрествовао, специјално у одређеним регионима и у вези са појединим правима. Људска права ће и даље биљежити развој у правцу њиховог употпуњавања и јачања гаранција за њихово поштовање. Тај ће развој слиједити основне принципе на којима се темељи „грађевина” људских права, од којих су најзначајнији²⁰: поштовање људског достојанства; универзалност (својствена и припада свим људским бићима); неотуђивост (не могу бити ником одузета, нити их се ико може одрећи) и једнакост (свако људско биће има иста људска права, без обзира на расу, боју коже, пол, језик, вјеру, политичко или друго мишљење, социјално поријекло, имовину, рођење или други статус).

Према томе, људска права би остала само мртво слово на папиру ако не би била обезбијеђена њихова ефикасна заштита пред одговарајућим органима, по унапријед утврђеној препоруци. „Људска права су, отуд, основа живота у модерној заједници, једнако као и предмет непрестаног промишљања и неисцрпна литерарна тема... о људским правима се толико пише зато што она постоје да би била практикована, а не тек описивана и објашњавана.“²¹

Како су људска права усмјерена, прије свега, према држави, тешко је очекивати да државе увијек свјесно испуњавају своје обавезе, те да увијек заштите људско право које је гарантовано одговарајућим правним прописом. Већ сама околност да су људска права гарантована многобројним међународним уговорима и другим инструментима указује на веома важну улогу међународних тијела у имплементацији (примјени и заштити) људских права.²² Данас, дакле, постоји мање-више општа сагласност о томе да људска права свакако постоје и да их треба штитити.

Када је ријеч о механизмима заштите људских права, превасходно се мисли на органе и поступке којима се људска права штите, односно о правним средствима која стоје на располагању ономе ко жели да заштити своје право, а то су прије свега судски органи, и то међународни и национални²³, али и неки други.

²⁰ Милосављевић, Б., *op. cit.*, стр. 15-16.

²¹ Хасанбеговић, Ј., *op. cit.*, стр. 82.

²² Милосављевић, Б., *op. cit.*, стр. 24.

²³ Поповић, Д.: *Основи уставног права*, Београд, 2004, стр. 89.

Према томе, уставни савремених држава познају више механизма за заштиту људских права, а важније од њих чине:²⁴ управна и судска заштита, уставносудска заштита и заштита путем специјализованих органа.²⁵

2. УСТАВНЕ И МЕЂУНАРОДНОПРАВНЕ ГАРАНЦИЈЕ ЉУДСКИХ ПРАВА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

У овом дијелу рада говориће се најприје о уставом загарантованим људским правима у БиХ, а затим и о међународним гаранцијама људских права.

2.1. Уставне одредбе о људским правима

Босна и Херцеговина, у свом данашњем облику, створена је као резултат мировног споразума²⁶ који је потписан 14. децембра 1995. године у Паризу, као резултат преговора одржаних у периоду од 1. новембра до 21. новембра 1995. године у бази *Wright-Patterson* код Дејтона. Устав БиХ²⁷ је само један од анекса Дејтонског мировног споразума. Остали анекси, без сумње, имају уставну димензију.

Дакле, створен је као дио мировног пакета договореног у Дејтону у новембру 1995. године, прихваћеног од стране два ентитета (Федерације Босне и Херцеговине и Републике Српске) и централне владе Републике Босне и Херцеговине. Устав БиХ је други устав договорен уз међународну помоћ и охрабрење у околностима непријатељстава на терену.²⁸

Уставом су готово сва овлаштења државе пренесена на два ентитета – Федерацију Босне и Херцеговине и Републику Српску. Устав комбинује минималистички приступ у погледу државне власти и максималистички приступ у погледу баланса власти. Централне власти имају само неколико утврђених надлежности које се морају вршити једино уз договор свих страна, укључујући ентитете и конститутивне народе.²⁹

24 О сваком од ових облика заштите види, у: Милосављевић, Б.; Поповић, Д., *op. cit.*, стр. 179.

25 Мисли се прије свега на: омбудсмана, националне комисије за заштиту људских права, независна тијела за одлучивање о жалбама грађана и друге органе.

26 Званични назив: „*The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina* - Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини.“

27 Устав Босне и Херцеговине. Доступно на: http://www.parlament.ba/vazniji_propisi/Ustav BiH/ S.pdf

28 Први је Устав Федерације Босне и Херцеговине из марта 1994. године. Федерација Босна и Херцеговина је територијална цјелина која је настала као резултат споразума потписаног 1994. године у Вашингтону између представника Републике Хрватске, Херцег-Босне и Републике Босне и Херцеговине.

29 Група аутора: *Људска права у Босни и Херцеговини*, Центар за људска права Универзитета у Сарајеву, Сарајево, 2009, стр. 29.

Кључни дио уставног поретка³⁰ у Босни и Херцеговини јесу управо људска права и њихова заштита. Међутим, данас у Босни и Херцеговини људска права постају флоскула која се често користи у дневнополитичке сврхе, без разумијевања стварног значења тог појма и изграђене свијести о ефективним механизмима којима се она штите. Према томе, да још једном истакнемо, људска права би без механизма за њихову заштиту представљала тек пусту прокламацију, која у стварном животу не би имала готово никаквог значења.

Због тога се поставља питање односа устава³¹ и Европске конвенције о људским правима³², као акта који садржи минимум заједничке воље држава-уговорница у погледу материјалних људских права која штите, али и механизма заштите тих права, а у оквиру тога и обавеза које су државе-уговорнице обавезне испоштовати да би материјална права била извршива, не само на наднационалном нивоу, него и у оквиру сваког појединачног правног система.

У тексту на енглеском језику, у члану II тачки 2. Устава БиХ³³ наведено је: „*The rights and freedoms set forth in the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and its Protocols shall apply directly in Bosnia and Herzegovina. These shall have priority over all other law.*“³⁴

Превођењем на српски језик и тумачењем овог става може се закључити да се појам *over all other law* тумачи тако да се Европска конвенција у правном поретку Босне и Херцеговине налази изнад правног поретка Босне и Херцеговине, а тиме и Устава БиХ.

Као додатна потврда оваквог става може се навести и формулација члана III, тачка 3 став б, Устава БиХ, у којем је наведено: „*The general principles of international law shall be an integral part of the law of Bosnia and Herzegovina and the Entities*, што се преводи као: *општи принципи међународног права*

30 Међутим, у истом Уставу у којем су људска права добила централно мјесто, као један од његових темељних стубова могу се примијетити неке одредбе које представљају дискриминацију. Примјер су одредбе које утврђују начин избора чланова Предсједништва БиХ и делегата у Дом народа Парламентарне скупштине БиХ. Видјети пресуду од 22. 12. 2009. Великог вијећа о Сагласности уставних одредаба са ЕКЉП, по представкама Сејдић и Финци против Босне и Херцеговине бр. 27996/06 и 34836/06. Доступно на: www.bgcentar.org.rs

31 Устав БиХ у члану II/3 наводи права која су готово идентична правима из Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, али уставотворац ипак, и поред те чињенице, Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода даје посебно мјесто у Уставу БиХ. Такве одредбе представљају директан извор права и обавеза за све субјекте права, без обзира на то да ли су у питању државе чланице или појединци.

32 Европска конвенција о људским правима, Рим, 4. новембра 1950. године.

33 Из члана XI Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини (у тексту на енглеском језику), произилази да је Устав БиХ написан на босанском, српском, хрватском и енглеском језику и да су сва четири језика аутентична. Дакле, у тумачењу одредби овог споразума све четири језичке верзије требале би имати једнак значај. Међутим, с обзиром на то да верзије Устава БиХ на службеним језицима – босанском, српском и хрватском никада нису објављене у службеним гласилима, као аутентична се може прихватити једино верзија текста на енглеском језику.

34 *Bosnia and Herzegovina, Essential texts* (2nd revised and updated edition), OHR. Доступно на: www.ohr.int

представљају интегрални дио правног поретка Босне и Херцеговине и ентитета. Овдје се, дакле, ријеч *law* преводи као правни поредак, а ради се о сличном контексту као што је то у члану II тачки 2. Устава БиХ.

У члану I тачки 2. Устава БиХ се, такође, наводи: *Bosnia and Herzegovina shall be a democratic state, which shall operate under the rule of law and with free and democratic elections*, гдје појам *rule of law* сасвим извјесно означава добро познати појам *владавине права*, који се често потпуно погрешно преводи и као *владавина закона*, што је суштински много ближе схватањима “континентално-германског” поимања права, што би било прихватљиво да Устав Босне и Херцеговине не представља типични изданак англо-америчког приступа изради општих аката.

Када је ријеч о обавези поштивања људских права, како је то утврђено у раније цитираном члану II тачки 2. Устава БиХ у односу на положај Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода у уставноправном поретку Босне и Херцеговине, можемо истаћи да оваква формулација Европску конвенцију за заштиту људских права и основних слобода сврстава у основни стуб уставног поретка у Босни и Херцеговини. Тиме је Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода дата већа правна снага од самог Устава БиХ. Додатни аргумент представља и текст члана X Устава БиХ који утврђује поступак амандманске измјене Устава БиХ, гдје се у члану X тачки 2 утврђује да се ниједним амандманом на Устав БиХ не може елиминисати нити умањити било које од права и слобода из члана II Устава БиХ, нити измијенити ова одредба. Тиме је члан II Устава БиХ постао једини члан Устава БиХ којим се не смију ни на који начин измијенити, нити редуковати људска права која он штити.³⁵

Треба истаћи да се, у погледу формулације о директној примјењивости Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода у Босни и Херцеговини, ради о одредби која допушта непосредну примјену права, садржаних у њој, од стране судова у Босни и Херцеговини, и то без доношења накондних аката за њихову provedбу. Истовремено, суштина појма директне примјењивости јесте да се забрани државним органима да на било који начин спречавају примјену тих права, или да та права претварају у национално право и прикривају њихов прави извор и значење.³⁶

2.2. Међународне одредбе о људским правима

Устав БиХ је ставио посебан акценат на поштовање људских права и других обавеза које проистичу из међународног права, поштовањем општих принципа међународног права који, према Уставу БиХ, чине саставни дио правног поретка Босне и Херцеговине и њених ентитета. Већ поменута формулација из члана III тачка 3 став б) Устава БиХ утврђује да су општа начела међународног права дио правног поретка у Босни и Херцеговини и

³⁵ Група аутора, *op. cit.*, стр. 32.

³⁶ Упоредити: Група аутора, *op. cit.*, стр. 33.

ентитетима и када се не ради о неком конкретном међународном уговору, већ да она постоје сама за себе и чине кључни дио правног система у Босни и Херцеговини. Према томе, тумачење правних норми које чине цјеловитост правног поретка у Босни и Херцеговини, гдје сасвим извјесно спада и уставни поредак, не могу се посматрати одвојено од општих правила међународног права.³⁷

Устав Босне и Херцеговине, као и устави ентитета, садрже посебне одредбе које наводе све међународне документе за заштиту људских права, а који се имају примјењивати у Босни и Херцеговини. Поред већ поменути Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, ту је и читав низ других међународних докумената, а то су: Конвенција о спречавању и кажњавању злочина геноцида (1948); Женевске конвенције I-IV о заштити жртава рата (1949) и Допунски протоколи I-II (1977); Конвенција која се односи на статус избјеглица (1951) и Протокол (1966); Конвенција о држављанству удатих жена (1957); Конвенција о смањењу броја лица без држављанства (1961); Међународна конвенција о уклањању свих облика расне дискриминације (1965); Међународни пакт о грађанским и политичким правима (1966) и Опциони протоколи (1966 и 1989); Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима (1966); Конвенција о уклањању свих облика дискриминације у односу на жене (1979); Конвенција против мучења и других сурових, нехуманих или понижавајућих третмана или кажњавања (1987); Европска конвенција о спречавању мучења, нехуманог или понижавајућег третмана или кажњавања (1987); Конвенција о правима дјетета (1989); Међународна конвенција о заштити права свих радника-миграната и чланова њихових породица (1990); Европска повеља за регионалне језике и језике мањина (1992); Оквирна конвенција за заштиту националних мањина (1994).

Побројана листа права која се примјењују у Босни и Херцеговини заиста се чини импресивном, али оно што представља недостатак је чињеница да Уставни суд БиХ примјењује ове документе тек када се апелант или подносилац захтјева позову на дискриминацију из члана II тачка 4 Устава БиХ. Та одредба представља „кључ“ који „откључава“ врата примјене свих ових докумената што отежава њихову примјену. Примјера ради, уколико се неко апелацијом обрати Уставном суду тврдећи да му је повријеђено право на рад које је заштићено Међународним пактом о економским, социјалним и културним правима, а који је дио Анекса I на Устав БиХ и при томе не докаже да је био дискриминисан у остваривању тог свог права у смислу члана II тачке 4 Устава БиХ, његова апелација ће бити одбачена као *ratione materiae* инкомпатибилна са Уставом БиХ, јер право на рад није заштићено основним текстом Устава БиХ, него искључиво наведеним Пактом.³⁸

Други недостатак се односи на процес ратификације нових међународних докумената за заштиту људских права, односно на непостојање аутома-

³⁷ *Ibidem*

³⁸ *Ibid.*, стр. 40.

тизма у примјени новоратификованих докумената, за заштиту људских права. Уколико би Парламентарна скупштина БиХ ратификовала неку међународну конвенцију, она се не би могла примјењивати у поступку пред Уставним судом, уколико ратификацију не би пратило амандманско дјеловање на Устав БиХ. Уставни суд оцјењује искључиво уставност, а не и законитост (с изузетком код питања прослијеђених од стране редовних судова из члана VI/3ц) Устава БиХ), што спречава „увођење“ нових докумената за заштиту људских права у дјелокруг надлежности Уставног суда, а самим тиме умањује опсег заштићених права.³⁹

ЗАКЉУЧАК

Људска права су она права која свако људско биће има самим тим што је људско биће. Њих не додјељује појединцу држава, јер је њихово утемељење натправно, односно морално.

Школа природног права учи да су људска права поникла у једном поретку, који потиче од природе и заснива се на разуму. Како истиче К. Фридрих: „Концепција права која је инспирисала британску Повељу права (1689), Декларацију независности (1776) и Декларацију права човјека и грађанина (1789) заснована је на једноставним природноправним схватањима. Вјеровало се да човјек има одређену и непромјенљиву природу, да је обдарен разумом који му је дао извјесна права без којих би престао бити људско биће. Ова природна права, обухваћена у локовској формули „живот, слобода и својина“ (касније проширена тако да укључе и потрагу за срећом), била су широко повезана са заштитом индивидуалне личности од владине моћи.“⁴⁰

У доба великих грађанских револуција одредбе о људским правима продрле су најприје у политичке документе, а отуда су преузете у уставне текстове, па се због тога наглашава да је управо под њиховим утицајем извршена конституционализација људских права.⁴¹ Период између два свјетска рата, а нарочито послје Другог свјетског рата, представља вријеме у коме долази до темељног процеса у развоју људских права, тј. до процеса њихове интернационализације, односно прихватања у међународном праву, као и процеса универзализације, тј. свјетског простирања људских права. Овај процес је имао своје почетке крајем 19. вијека, доношењем конвенција о хуманитарном праву и заштити мањина, а напредовао је у првој половини 20. вијека усвајањем Универзалне декларације о правима човјека (1948) као првог каталога људских права, који је временом постао обавезујући за све државе.⁴²

³⁹ *Ibid.*, стр. 41.

⁴⁰ Фридрих, К.: *Конституционална демократија*, Подгорица, 2005, стр. 143.

⁴¹ Поповић, Д., *op. cit.*, стр. 78.

⁴² Милосављевић, Б.; Поповић, Д., *op. cit.*, стр. 32.

Из оваквих одређења је сасвим јасно да основ људских права данас не лежи само у Уставу, него великим дијелом и у међународном праву. Због тога се може казати да је онај дио уставне материје који представљају људска права у развоју модернога права постао предметом изједначења или унификације у свјетским размјерама.⁴³

Уставом Босне и Херцеговине је загарантовано да ће Босна и Херцеговина и оба њена ентитета осигурати највиши ниво међународно признатих људских права и основних слобода. Људска права и слободе тиме постају једна од највиших вриједности уставног поретка. Посебну вриједност чини то што се ни на који начин људска права и слободе гарантоване у Босни и Херцеговини не могу ограничити законом нити дјеловањем институција државне власти.⁴⁴ Устав БиХ је ставио посебан акценат на поштовање људских права и других обавеза које проистичу из међународног права. Међутим, оно што представља недостатак је чињеница да Уставни суд БиХ примјењује ове документе тек када се апелант или подносилац захтјева позову на дискриминацију из члана II тачка 4 Устава БиХ.

Основно питање ефикасне заштите људских права у Босни и Херцеговини се огледа управо у правној природи Устава БиХ, али и у односу Устава БиХ и ратификованих међународних докумената за заштиту људских права, прије свега Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода. Из одговора на ово питање произилази и одговор о ефикасној институционалној заштити људских права у материјалном смислу, али и психолошки моменат који се огледа у повјерењу грађана у државне институције, па тако и у институције чији је примарни задатак да штите људска права.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Врањанац, Д.: *Теорија права – одабрани текстови*, Правни факултет Универзитета Унион, Београд, 2010.
2. Врањанац, Д.; Дајовић, Г.: *Основи права*, Београд, 2009.
3. Вучинић, Н.: *Основи људских права и слобода*, Подгорица, 2001.
4. Група аутора: *Људска права у Босни и Херцеговини*, Центар за људска права Универзитета у Сарајеву, Сарајево, 2009.
5. Дмичић, М.; Глодић, Д.: *Људска права и слободе*, Избор текстова, Бања Лука, 2008.
6. Ђурић, Б.: *Плава страна људских права*, Београд, 2002.
7. Ђурковић, М.: *Поредак, морал и људска права*, Београд, 2001.
8. Живковић, М.; Симовић, Д.: *Уставно право*, Београд, 2008.
9. Кораћ, В.: *Историја друштвених теорија*, Београд, 1990.
10. Кузмановић, Р.: *Уставно право – теоријски и историјски дио*, Књига прва, Бања Лука, 1995.

⁴³ Поповић, Д., *op. cit.*, стр. 143.

⁴⁴ Дмичић, М.; Глодић, Д.: *Људска права и слободе*, Избор текстова, Бања Лука, 2008, стр. 185.

11. Кузмановић, Р.; Дмичић, М.: *Устав и права грађана*, Српско Сарајево, 2001.
12. Levinson, D.: *Encyclopedia of crime and punishment*, Volume 2, Thousand Ouks, London, New Delhi.
13. Милосављевић, Б.: *Људска права и полиција*, Београд, 2005.
14. Милосављевић, Б.; Поповић, Д.: *Уставно право*, Београд, 2009.
15. Муржон, Ж.: *Људска права*, Београд, 1998.
16. Перовић, С.: *Природно право и суд*, Београд, 1996.
17. Поповић, Д.: *Основи уставног права*, Београд, 2004.
18. Радоњић, Р.: *Демократија*, Подгорица, 2004.
19. Тарановски, В. Ф.: *Енциклопедија права*, Београд, 2003.
20. Finnis, J.: *Natural Law and Natural Rights*, Oxford, 1980.
21. Фридрих, К.: *Конституционална демократија*, Подгорица, 2005.
22. Хасанбеговић, Ј.: *Култура и/или идеологија људских права – реторика и реалност*, у *Анали Правног факултета у Београду*, година LVII, 4/2009.

НЕЗАПОСЛЕНОСТ КАО ФАКТОР УГРОЖАВАЊА ЉУДСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Прегледни рад

УДК 331.56:342.22

Драгиша Јуришић, Мсц
Оружане снаге БиХ
Бања Лука

Abstract: *Human security as new concept is still not completely defined and still there is enough room for new definitions and approaches. Elements for human security rating also are not strictly defined and they are depending on approaches to human security concept. Those elements are very different but economic security is one of them which is presented as important element for human security rating in all approaches. Inside of economic security unemployment is very important factor. Unemployment is, on that way, connected to human security and directly has influence on its rating. In Bosnia and Herzegovina and Republic of Srpska unemployment is very big and Strategies for employment still not got full advertence. All it shows that human security in Bosnia and Herzegovina and Republic of Srpska is perturbed.*

Key words: *Human security, Republic of Srpska, unemployment, rating, Bosnia and Herzegovina*

Апстракт: *Људска безбедност, као нови концепт, још није у потпуности дефинисана и још увек постоји довољно простора за нове дефиниције и приступе. Елементи за оцену људске безбедности такође још увек нису јасно дефинисани и зависе о приступу концепту људске безбедности. Ови елементи су врло различити, али економска безбедност, као једна од њих, је представљена као важан елемент за оцену људске безбедности у свим приступима. Унутар економске безбедности незапосленост је врло битан фактор. Незапосленост је на тај начин повезана са људском безбедношћу и има директан утицај на њено оцењивање. У Босни и Херцеговини и Републици Српској незапосленост је врло велика и Стратегије за запошљавање*

нису још увек добиле потребну пажњу. Све то показује да је људска безбедност у Босни и Херцеговини и Републици Српској нарушена.

Кључне речи: људска безбедност, Република Српска, незапосленост, оцена, Босна и Херцеговина

УВОД

Дешавања на светском плану након пада Берлинског зида, распада Варшавског пакта и распада СССР-а, допринели су да човек као појединац све више избија на површину и све више постаје незаобилазна тема при расправама о миру и разоружању, демографским променама, економији и еколошким проблемима. Човек је постао врло значајан елемент у међународном праву и међународним односима, стварајући концептуални оквир за међународну акцију. Постало је свакако јасно да људски утецај на међународне акције не може бити представљен као успутан већ мора бити централно питање. У свету расте препознавање проблема потребе заштите људске безбедности укључујући људска права и људско достојанство.¹

Незапосленост, као једна од седам главних претњи људској безбедности уско је повезана са „самоодређењем, самопоштовањем, самоостварењем“ и на крају људским достојанством. Ипак, и запосленост мора бити тако конципирана да поред основних материјалних прихода омогућава и достојне услове рада чиме се избегавају незадовољства и повећава ниво људске безбедности. У складу са међународним актима државе су те које имају обавезу поштовања радника, заштите радника, унапређења права и испуњења обавеза у складу са актима. Од државе се не тражи да гарантује посао свакоме али се државе позивају да израде политике реалног решавања питања незапослености, односно запослења.

1. ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ И ДЕФИНИЦИЈА ЉУДСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Политичка употреба појма «људска безбедност» веже се за период «просветитељства» када се уводи питање индивидуалне слободе као противтеже диктатури владајуће класе. За просветитеље главни грех је био не бити отворен за нова сазнања. Волтер и његови следбеници истакли су се пре свега заинтересованошћу за практичне проблеме човека и друштва. Из тих идеја је настала Декларација права грађанина и човека 1789. године. Ту су се створили и основни принципи француске буржоаске револуције: јед-

¹ International commission on intervention and state sovereignty (2001): *The responsibility to protect*, The International Development Research Centre, Ottawa, стр. 6

накост, слобода и јединство. У том смислу схватање права и обавеза појединца се користило све до краја 20 века.

Глобални финансијски, економски и привредни токови су довели до све јачег повезивања појма безбедности и човека као појединца, а савремени односи у свету утицали су да се појам безбедности прошири. Иако сам појам безбедности није у довољној мери дефинисан ипак као „стандард“ постала је дефиниција Арнолда Волферса која гласи: „Безбедност, у објективном смислу, одмерава одсуство претњи за стечене вредности, док у субјективном смислу она одмерава одсуство страха да те вредности могу бити нападнуте.“ Ова дефиниција и поред своје преданости безбедности у целини представља врло добру основу за дефинисање људске безбедности. Довљно је само реч безбедност заменити речју људска безбедност и добити једну од дефиниција људске безбедности која у себи јасно дефинише и објективне услове али и субјективна осећања човека као јединке.

Према извештају ОУН (UNDP) из 1994 године, који је први препознао термин људска безбедност, иста је дефинисана као:

- безбедност од хроничних претњи као што су глад, болест или репресија и
- заштиту од изненадних и штетних поремећаја у ткиву свакодневног живота – било на послу, дому или заједницама.²

Према Биерн Мелеру проширење појма безбедности је у три степена и то знатно проширење, радикално и ултралиберално проширење. То значи да се знатно проширење појма безбедности првенствено односио на безбедност државе од војног напада, односно на социалну безбедност. Радикално проширење се односи на увођење људске безбедности а ултралиберално обухвата питања везана за безбедност животне средине.

Кофи Анан, бивши секретар ОУН, рекао је да у ширем смислу људска безбедност „обухвата људска права, добро управљање, могућност образовања и здравствене заштите и стварање услова да свака јединка има могућност и слободу избора приликом остваривања својих потенцијала.“

Сабина Елкер износи дефиницију људске безбедности кроз њен циљ а то „је да заштити витално језгро свих људских живота од критичних и свеобухватних претњи а да при томе не доведе у питање дугорочно људско испуњење.“ Витално језгро чине фундаментална људска права која су све институције и особе дужни поштовати чак и када обавезе нису прецизно одређене, те права и слободе на опстанак, безбедност опстанка, безбедност средстава за живот и достојанства.

Дефиниција коју су дали Кинг и Мареј је да је људска безбедност „очекивање појединца да води живот не доспевајући у стање општег сиромаштва“.

„Људска безбедност може бити дефинисана као очување и заштита живота и достојанства појединца. Јапан, као и многе друге земље, заступа ставновиште да људска безбедност може бити сигурна само онда када је поједи-

² Исто, стр. 107

нац сигуран у свој живот без страха и оскудице“,³ како је то Влада Јапана формулисала.

Имајући у виду све ове проблеме и узроке може се рећи да уско схватање термина људске безбедности није могуће. Без обзира на различити број дефиниција ипак све деле један број заједничких карактеристика па тако људска безбедност:

- је усмерена ка појединцу и заједници у којој живи више него према држави,
- приступа са позиције безбедности усмерене на човека, као интегралном делу међународног мира и безбедности,
- препознаје да је национална безбедност основна али не једина која гарантује безбедност појединца,
- фокусирана је на претње појединцу, без обзира јесу ли оне војне или не војне,
- разматра безбедносни континуитет који почиње превенциом и продужава преко интервенције до решења конфликта.⁴

Поред овог може се слободно рећи, а аналогно дефиницији безбедности коју је изнео А. Волферс, да је заједничка карактеристика људске безбедности садржана у објективним околностима али и субјективним осјећањима људи која су различита онолико колико има људи на нашој планети.

2. ЕЛЕМЕНТИ ЉУДСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Само дефинисање појма људске безбедности треба да одреди и правац тражења основних елемената који је сачињавају и елемената који се на одређени начин могу мерити како би се добили јасни показатељи о стању људске безбедности у неком друштву, држави, региону, па на крају и у свету.

У складу са извештајем ОУН (UNDP) из 1994. године, предложено је седам елемената људске безбедности и то: лична безбедност, безбедност животне средине, економска безбедност, политичка безбедност, безбедност заједнице, безбедност здравља и безбедност хране. С обзиром на тематику овог рада, економска безбедност се огледа кроз следеће елементе:

- доходак по глави становника,
- потрошачка стопа инфлације,
- неједнакост у приходу или богатству,
- задовољавајући приходи,
- стандард живота,
- *процент незапослености,*
- *ризик губитка посла,*

3 Булић Д. (2006), *Људска безбедност – зборник текстова I*, Фонд за отворено друштво, Београд, стр. 160

4 Kees H., (2008), *The military and human security*, Security and Human Rights, No 1, стр. 73

- *заштита од незапослености,*
- обим мреже социјалног осигурања и система заштите старих и сиромашних и др.

У извештају о људској безбедности у Србији из 2004. године истиче се 7 основних димензија људске безбедности и то: економску безбедност, еколошку безбедност, безбедност здравља и исхране, безбедност и образовање, социјална безбедност, политичка и институционална безбедност те лична и колективна безбедност. Ипак ове две поделе колико год биле сличне и различито конципиране представљају само део леденог брега индикатора који на овај или онај начин угрожавају људску безбедност. Унутар ових димензија се налазе индикатори људске безбедности чијим угрожавањем посредно утичемо на људску безбедност. Економски индикатора има у извештају 20 од чега је осам директно везаних за запосленост а то су:

- кретање запослености и незапослености,
- стопа незапослености,
- структура запослених по послу,
- структура запослених по сектору својине,
- структура запослених по сектору делатности,
- процена броја запослених који обављају привремене или повремене послове,
- број незапослених према евиденцији и
- структура незапослених према полу, школској спреми.

Према Ф.О.Хампсону постоје три димензије људске безбедности и то: одсуство страха (сигурност народа), слобода (људска права и владавина права) и слобода од ускраћености (једнакост и социјална правда)⁵. Одсуство страха или сигурност народа, представља хуманитарно схватање људске безбедности. У овој димензији највећа претња се очекује од рата и то због непоштовања разлике између бораца и не бораца и одатле је рат узрок људске не безбедности. У овом приступу се наглашава потреба за разоружањем и пацификацијом те реинтеграциом бивших бораца у цивилно друштво. Људска права и владавина права представљају димензију људске безбедности која види главну претњу људској безбедности у одузимању основних права човека као и редовног законског процеса. Слобода од ускраћености, се темељи на не војним претњама и претњама опстанку човека као бића. Те претње опстанку се могу разврстати на неколико основних и то: неконтролисани раст становништва, миграције, несразмерност економских могућности, ширење заразних болести, пропадање животне средине, тероризам, трговина дрогом и др.

Према писању Кинга и Мареја индекс људске безбедности укључује „само оне домене благостања који су довољно важни за људска бића да би се

⁵ Тулић Д., (2006), *Људска безбедност – зборник текстова I*, Фонд за отворено друштво, Београд, стр. 31.

за њих борили и ризиковали свој живот или имовину.“⁶ Ови домени су: здравље, образовање, приход, политичка слобода и демократија. Овде треба приметити да они не истичу домен религијске и етничке идентификације која у сваременим односима и те како утичу на људску безбедност али и безбедност у целини.

Кроз ове предлоге елемената људске безбедности јасно се истиче економски сегмент као један од елемената за мерење људске безбедности. У том економском елементу поред осталог се јасно истиче (не)запосленост директно или приход као индиректни резултат запослености. Право на рад као једно од основних људских права и несразмерне економске могућности као садржаји слободе и слободе од ускраћености дају јасну поруку да запосленост или незапосленост утичу у многоме на стање људске безбедности.

3. НЕЗАПОСЛЕНОСТ И ЉУДСКА БЕЗБЕДНОСТ У БИХ И РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Незапосленост данас не погађа само мале и сиромашне земље односно земље тречег и четвртог света. Она погађа и највеће светске економије. Како преноси The Independent стопа незапослености у САД је око 10%, а национални дуг је 14 билијарди долара. Тај национални дуг је утицао на „Обамин спасилачки пакет“ од 787 милијарди долара је смањен на 600 милијарди долара, а то ће навести и његову администрацију да мора да одустане од обећања о стварању или сачувању 3,5 милиона радних мјеста. Како се може приметити значај запослености за људску безбедност и социјални мир је у приоритету када се ради и о САД.

Према извештају EFILWC (European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions) из лета 2003. године, шест кључних области за квалитет живота су:

- *запосленост*
- економски ресурси
- породица и домаћинство
- заједнички живот и друштвена улога
- здравље и брига о здрављу
- знање, образовање и обука.

Из овог извештаја је видљиво колики утицај има запосленост на квалитет живота људи а самим тим по дефиницији и на њихову безбедност. Посебно се истиче то да је запосленост на првом месту листе кључних области за квалитетан живот.

У БиХ до ове године нису постојале Стратегије о запошљавању што је представљао јединствен случај у овом делу Европе. У ФБиХ Стратегија је

6 Булић Д., (2006), *Људска безбедност – зборник текстова I*, Фонд за отворено друштво, Београд, стр. 110.

усвојена као и на нивоу БиХ за период од 2010 до 2014 године. У РС стратегија још није усвојена иако је била у скупштинској процедури.

Предлог циљева Стратегије запошљавања РС:

Категорије радно способног становништва	2009	2014
Укупна стопа запослености	47%	55%
Укупна стопа незапослености	21%	17,5%
Стопа запослености жена	38,3%	48%
Стопа запослености старијих радника	40,5%	48%

Према истраживању Центра цивилних иницијатива у 14 општина у БиХ дошло се до интересантних података о запошлењу. Најтежа ситуација је у општинама Ливно и Фоча гдје 8 односно 6,5 становника долази на једног запосленог. У Добоју је то 5,5 док је ситуација најбоља у Новом Срајеву, Требињу и Бањој Луци са 3,5 становника на једног запосленог. У Добоју је ситуација за 20% лошија у односу на исти период прошле године док је у Фочи пре годину дана било 4,6 становника на једног запосленог што је велики пад. Из овога се може приметити да је у Републици Српској у односу на прошлу годину дошло до значајног пада запослености у појединим општинама док је Бања Лука као главни град и економски, политички и културни центар био и остао, заједно са Требињем као економским центром Херцеговине, град са најбољим односом броја запослених на број становника не само у Републици Српској него и у БиХ. То у сваком случају ставља још увјек Републику Српску испред Федерације Босне и Херцеговине када се ради о запошлењу.

У БиХ према истраживању Центра за људска права у Сарајеву 2008.године 41,4% испитаника се изјаснило да је право на рад једно од најугроженијих права у БиХ док се њих 34,2% изјаснило да им је лично угрожено право на рад.⁷ Да се нешто мора мењати у БиХ јасно је када се погледа и листа Међународне финансијске корпорације по којој је БиХ на 10-ом месту по условима запошлења од 183 економије обухваћене овим извештајем. Тренутно стање је да у БиХ има преко пола милиона незапослених од чега преко 140 000 у Републици Српској и преко 360 000 у Федерацији Босне и Херцеговине.

Ово све јасно указује на врло сложену и незавидну ситуацију у БиХ када се говори о запослености и економској ситуацији у земљи. Применом дефиниције људске безбедности и основних елемената предложених за њену оцену јасно се види степен њене угрожености.

7 Мркаја С.: *Право на рад*, Међународна конференција „Људска права и слободe“ - Зборник радова, НУБЛ, 2010, стр. 220-221.

ЗАКЉУЧАК

Врло је тешко говорити о угрожавању концепта људске безбедности када тај концепт сам по себи није дефинисан. Иако се зна да овај концепт није нов, развојем нових односа у свету, након завршетка блоковске поделе света и умањења значаја саме државе у класичном смислу, у први план је избио појединац и његови проблеми. Човек као појединац је постао и субјекат и објекат безбедности. Врло брзо се увидело да је људска безбедност универзална, вишедимензионална из чега се може закључити и да је лепеза извора угрожавања широка и још увек у потпуности не дефинисана. Због непотпуне дефиниције овог концепта, он је још увек оспораван а извори угрожавања и мерење његове угрожености нису обухваћени једним аналитичким оквиром. Односно још увек се не може прецизно извршити оквирно одређење самог појма људска безбедност. Али је из свега наведеног евидентно да економска несигурност појединца, односно незапосленост представља значајан елемент угрожавања људске безбедности. Преко пола милиона на бироима рада у БиХ и економска ситуација у којој се налазе становници јасна су слика несигурности и нарушене људске безбедности унутар БиХ и Републике Српске.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ђулић Д., (2006), *Људска безбедност – зборник текстова I*, Фонд за отворено друштво, Београд
2. International commission on intervention and state sovereignty (2001): *The responsibility to protect*, The international Development Research Centre, Ottawa.
3. Kees H., (2008), *The military and human security*, Security and Human Rights, No 1.
4. Мркаја С., (2010): Право на рад, Међународна конференција „Људска права и слободе“ - Зборник радова, НУБЛ.
5. Извјештај о раду Завода за запошљавање Републике Српске за 2009. годину.

МЛАДИ, НЕЗАПОСЛЕНОСТ И ДЕВИЈАНТНЕ ПОЈАВЕ

Прегледни рад

УДК 331.56:316.346.32-053.6

мр Јелена Поплашен
Металска школа Бања Лука
Нела Лазих
Бојана Миодраговић
Факултет политичких наука Бања Лука

Abstract: *Unemployment has dire social effects since it prevents realization of the function of working. As a complex social phenomenon unemployment affects other social phenomena such as psychological and social-pathological phenomena. The young are especially affected by it.*

Key words: *unemployment, the young, deviant phenomena*

Апстракт: *Због тога што онемогућава задовољење функција рада, незапосленост има погубне друштвене посљедице. Као комплексна друштвена појава, незапосленост утиче и на друге друштвене појаве као што су психолошке и социјално-патолошке појаве. Њима су посебно погођене младе особе.*

Кључне ријечи: *незаспосленост, млади, девијантне појаве*

УВОД

Губитак и недостатак посла не представљају само економски проблем за појединца будући да рад има многоструку функцију у човјекову животу. Осим економске сигурности рад омогућује социјалну интеракцију, организује појединчево вријеме, извор је идентитета и самопоштовања појединца, као и самоактуализације. Управо због тога што онемогућава задовољење ових функција рада, незапосленост има погубне психолошке, социјалне и психо-социјално-патолошке посљедице, а за младе особе поготово.

НЕЗАПОСЛЕНОСТ И ДЕВИЈАЦИЈЕ

Оно што битно карактерише наш социјални амбијент и друштво јесу висока незапосленост и драстично сиромаштво и социјално раслојавање. Незапосленост и сиромаштво представљају двије међусобно повезане појаве чије се посљедице утицаја одражавају како на појединце и породице, тако и на друштво у цјелини.

У нашим условима су незапосленост и сиромаштво појаве које су проузроковане различитим узроцима, као што су: рат и велики број избјеглих и расељених лица, реприватизација и реструктуирање привреде, пропадње агро комплекса, што узрокује одлазак омладине у град, а остајње старих и изнемоглих људи на селу, корупција и непотистичко итд.

Незапосленост се одређује као стање особа које се јавља када се она не може запослити, немогућност државе и друштва да запосле људе који су без посла и прихода; појава у оквиру које су људи били запослени па су без запослења остали или не прихватају посао при постојећем нивоу најамнина. Незапосленост се најчешће дефинише преко операционе дефиниције појма незапосленог, као сваког појединца који не ради, а способан је за рад и жели да ради.

Незапосленост је феномен који не погађа само незапосленог појединца, већ и породицу незапосленог, али и ширу друштвену заједницу. Када је ријеч о незапослености која се посматра као појава везана за породицу, може се говорити о постојању двије врсте незапослености:

- *примарној* – односи се и везује за «главу породице» као носиоца економских функција породице;
- *секундарној* – која се односи на остале незапослене особе у породици.

Незапосленост је повезана и са социјалнопатолошким и психопатолошким појавама као што су:

- *криминалитет* (када се не могу обезбиједити материјална средства за живот на легалан начин, прибјегава се незаконитим средствима и криминалом како би се она обезбиједила);
- *проституција* (сиромаштво које је створено незапосленошћу развија и штити проституцију као социјалнопатолошки вид обезбјеђења «запослености»);
- *алкохолизам* (незапосленост развија осјећања бесперспективности због чега особе улазе у подручје алкохолизма);
- *суицидност* (која се појављује као «крајња цијена незапослености» и сиромаштва);
- *промјене у радној етици и радним вриједностима* до којих долази услед стања незапослености, криминалног и делинквентног понашања које се јавља као реакција на такво стање, те се појављује и специфична социјална класа којој припадају незапослени појединци.

Већина људи, посебно младих, има довољно снажне везе с друштвом што им помаже да прихвате своје (привремено) незапослено стање. Но, мали проценат незапослених нема ових инхибирајућих фактора, па своја постигнућа, кад већ не могу на конвенционалан начин, настоје остварити упуштањем у криминал и разне девијантне и социјално-патолошке појаве.

Изазови 21. вијека пред којима се налази данашњи човјек су одраз несигурности и неизвјесности егзистенције. Бити запослен подразумјева материјалну сигурност, друштвену интеракцију, осјећај корисности и учешћа у друштву. Промјена политичких и идеолошких система, процеси модернизације (индустријализација и урбанизација) и глобализације, техничко-технолошки напредак, довеле су до тога да појединац не може рачунати на сигурност запослења, на рад уз новчану (или неки други облик) накнаду, на сигурну егзистенцију.

Незапосленост, уколико није привремена, доводи до *сиромаштва, социјалне ексклузије*, те до озбиљних *социјалних поремећаја*.

Пораст девијантних понашања су израз друштвене кризе, односно стања у којем се друштво налази. У медијима, црне хронике нам потврђују да је стање друштва критично. Све већи број малољетних преступника, кривична дјела, крађа, провала, насиља, и пораст алкохолизма, наркоманије те проституције, говоре у прилог тврдњи. Грађани БиХ су свакодневно суочени са проблемима неизвјесне егзистенције и терета несигурне будућности.

Девијантна понашања се, наравно, јављају и као посљедице незапослености. Слабљење друштвених интеракција, апатија, депресија и опште незадовољство су стања која у великој мјери доприносе развоју психопатолошких појава и облика понашања.

Друштво у којем је све већи број оних који су сиромашни и тразе запослење, не проналазе га, те у којем су младим генерацијама нови идеали и идоли они који се баве криминалним радњама је - болесно. Све је већи број младих људи који су постали дио статистика црних хроника. Пораст *малољетничке деликвенције*, распада породица те слабљење заједнице доводи до тога да појединац девијантне облике понашања доживљава готово равнодушно.

Криминал је девијантна појава која је присутна у свим друштвима 21. вијека. Криминал се дефинише као поступак, чин, дјело кажњиво по закону, односно злодјело. Криминал је друштвена појава која се манифестује у вршењу друштвено опасних дјела, при чему је предвиђена санкција.¹ Можемо рећи да се под криминалом подразумјева једно или низ понашања које су у супротности с законом, друштвеним нормама и вриједностима. Сви историјски друштвени системи су познавали проблем криминала, тако да су створене санкције које се и данас примјењују (Римско право).

Један од кључних фактора настанка и развоја криминала јесте социјални фактор који је повезан са економским и политичким приликама.

¹ Б. Ковачевић, Р. Перић, *Социјална патологија*, „Народна и универзитетска библиотека Републике Српске“, Бања Лука, 2009, стр. 86.

Сиромаштво, велика незапосленост, лоша социјална политика (мала издвајања од стране државе за социјално угрожене категорије друштва) доводе до појаве деликвентног и уопште криминалног понашања. Појединци или групе се услед велике незапослености и сиромаштва окрећу девијантним појавама као што је криминал. Оваква атмосфера доводи до појаве криминала као институције.²

Услијед лоших социјалних и економских прилика у друштву, појединац или група је „принуђена“ да прибјегне нелегалном стицању материјалних средстава за живот.

У условима велике незапослености и сиромаштва, несигурног радног мјеста, проституција представља један од „привремених“ облика запослења. На примјер, у бившим социјалистичким земљама, велик број жена је било запослено у текстилној и прехрамбеној индустрији која је пропала услјед политичких и економских промјена, тако да је број незапослених у тим земљама знатно повећан. Непостојање система заштите за случај незапослености довело је до пораста социјалних и политичких немира, насиља и експлозије криминала у земљама у транзицији. Читаве гране индустрије гдје су радна снага биле углавном жене (текстилна индустрија и сл.) уништене су, а фабрике затворене. У Украјини преко 60% незапослених су жене. Од укупног броја људи који су изгубили посао од 1991. више од 80% су жене.³

У данашњем свијету глобализације и неолибералног капитализма све је већи број оних којима је проституција једини извор прихода. Највећу корист од проституције имају криминалне групе које се баве различитим активностима, искориштавања људског тијела (присилна проституција, трговина женама и дјецом, трговина органима и остало).

ЗАКЉУЧАК

Незапосленост је дио наше свакодневнице, и као таква битна је димензија друштва, јер је од великог значаја како за појединца тако и за заједницу уопште. Овај проблем не погађа само појединца или одређене друштвене групе, то је проблем који све више поприма глобалне размјере. Проблем незапослености није новијег датума, она је пратилац свих историјских друштвених система, а највише је изражена у индустријским друштвима и оним који су у транзицији. Незапосленост се може посматрати као дио радне снаге који је изван процеса рада мимо своје воље и изражава се бројем особа које траже запослење, и као незапослено лице које не ради а има вољу и способност за рад.

Глобализација и изазови пред које нас ставља доприносе да у нашем друштву је све већи број незапослених. Неуклађеност образовног система

² Криминал може бити неорганизован, полуорганизован и организован.

³ Лалић Велибор, *Трговина људима у Босни и Херцеговини*, „Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања“, Бања Лука, 2007, стр. 38.

потребама тржишта, непостојање социјалне политике заштите угрожених сегмената друштва, сива економија, лоше спроведен процес приватизације, лоша инвестициона политика, апатија и безвољност младих, те све већи број уживаоца алкохолних и наркотичких средстава доводе наше друштво у безизлазно стање. Поставља се питање да ли ћемо наћи пут прогреса или ћемо чекати нека срећнија времена?

Ако се стање економске кризе продужи, а уз то и технолошки процеси модернизације производње унаприједе, како су се одвијали посљедњих двадесетак година, врло је вјероватно да ће се у наредним годинама повећати проценат незапослених, па чак и удвостручити. Експанзијом овог проблема посебно су погођени *млади људи*, тј. омладина, јер проводећи живот у доколици, без средстава за живот и без јасног циља, сврхе, садржаја и знања, подложна је криминализацији, скитничењу, дрогирању, алкохолизму, проституцији, као и другим видовима девијантних и против друштвених понашања.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Jahoda, M., *Employment and unemployment – A social-psychological analysis*, Cambridge University Press, 1982.
2. Ковачевић Б., Перић Р., *Социјална патологија*, „Народна и универзитетска библиотека Републике Српске“, Бања Лука, 2009.
3. Лалић В., *Трговина људима у Босни и Херцеговини*, „Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања“, Бања Лука, 2007.
4. Шверко Б., Маслић Сершић, Д., Галешкић М., *Незапосленост и субјективно здравље. Јесу ли најугроженије особе средње доби? „Сувремена психологија“*, г. 7, 2004.

НЕЗАПОСЛЕНОСТ И ЉУДСКА ПРАВА

Прегледни рад

УДК 331.56:342.22

Ирина Ковачевић

Виолета Ромић

Постдипломски студиј - савремена социологија

Факултет политичких наука

Бања Лука

***Abstract:** Unemployment is a social phenomenon that is linked to the balance of human rights, and above all, the right to work. As a form of unrealized right to work as a basic human right, unemployment can be a potential source of social tension and social conflicts.*

***Key words:** unemployment, poverty, human right, the right to work, social conflicts.*

***Апстракт:** Незапосленост је друштвена појава која је повезана са угроженошћу људских права, а прије свега, права на рад. Као израз неоствареног права на рад, као темељног људског права, незапосленост може бити потенцијални извор социјалних напетости и друштвених сукоба.*

***Кључне ријечи:** незапосленост, сиромаштво, људска права, право на рад, друштвени сукоби*

УВОД

Као друштвене појаве и као социјални проблеми, **незапосленост** и **сиромаштво** су међусобно повезане, као што су, са друге стране посматрано, обје повезане и са феноменом социјалне ексклузије. То су појаве које индикативно показују постојање снажних друштвених неједнакости и социјалне дискриминације, те ускраћивања и угрожавања основних **људских права**.

Имати запослење, односно бити запослен значи имати могућност обезбјеђивања остваривања материјалних, духовних и културних потреба. За-

посленост омогућава неку егзистенцијалну сигурност, социјалну промоцију, посједовање статуса, угледа и моћи. Насупрот томе, незапослена особа је, уколико нема неких других примања, лишена свега тог.¹ Она има мањи животни стандард и социјално је искључена из друштва, односно из економских, политичких, културних, образовних, финансијских, здравствених и других институција. Незапослена особа је ускраћена за основна људска права јер је лишена материјалне егзистенције и социјалне промоције на нивоу угледа и моћи, материјалног и духовног, културног и здравственог просперитета и благостања. Незапосленост је потенцијални генератор социјалних напетости и друштвених сукоба.

НЕЗАПОСЛЕНОСТ КАО ЛИЧНИ И ДРУШТВЕНИ ПРОБЛЕМ

Појам *незапослености* није једноставно одредити и дефинисати с обзиром на постојање њених бројних облика и врста. Па, и поред те контроверзе, *незапосленост* се може одредити као „немогућност радно способних лица која желе да раде и да заснују радни однос уз надокнаду за свој рад, чиме би обезбиједили своју егзистенцију“, а *незапослена особа* као она особа која хоће да ради али му „друштво не омогућава да нађе посао према својим могућностима и способностима без обзира на његову професију и запосленост.“²

Незапосленост се односи на ситуацију и стање у којима се налази незапослена особа која је способна да ради и која жели да ради, али нема запослење и не може да га нађе. Управо зато, незапосленост са собом носи многобројне ризике који се односе на сиромаштво, социјалне неједнакости, социјалну искљученост, ризике везане за здравствене проблеме, немогућност остварења права на рад као једног од темељних људских права и ризике везане за могуће друштвене сукобе.

У *психолошком* смислу посматрано, незапослена особа је лишена сопственог идентитета, фрустрирана, незадовољна са собом и својом околином, и са снажно израженим осјећањима песимистичности, безнађа, безперспективности, апатичности, фаталичности, депресије и стреса. Истраживања су показала да се незапослене особе налазе у финансијском стресу због забринутости или недостатка новца, и психичком стресу који угрожава психичко здравље развијајући симптоме који се односе на немогућност концентрације, несаницу, губитак самопоуздања, као и осјећај сопствене маргинализованости и безвриједности. Утицај незапослености на физичко и ментално здравље па и понашање особа је евидентан. Управо, у *медицинском* погледу незапослене особе имају лошије здравствено стање, болесније су и имају мањи животни вијек.

1 Б. Ковачевић, Р. Перић, *Социјална патологија*, Бања Лука, „Народна и универзитетска библиотека Републике Српске“, 2009, стр. 36.

2 Данило Ж. Марковић, *Социологија рада*, Београд, „Савремена администрација“, 1994, стр. 302.

Социолошки посматрано, незапослене особе располажу мањом животном шансом, њихова друштвена мрежа је слабија а социјална искљученост већа; незапосленост утиче на социјално раслојавање на запослене и незапослене, социјално укључене и социјално искључене особе, генерира социјалне дискриминације, друштвене неједнакости, сиромаштво и сукобе. **Економски** посматрано, незапосленост имплицира велике и нерационалне материјалне и економске губитке који се јављају као посљедица неискоришености „људских ресурса“. У **правном** погледу посматрано, незапосленост онемогућава остварење људских права на достојанствен живот јер негира темељно **право** на рад и доводи до осиромашења особа.

Право на рад представља једно од темељних права које омогућава појединцу економску независност као предуслов слободе, а уживање овог права је претпоставка могућности остварења личности појединца. На жалост, *право на рад* не значи да свако има *право на запослење*. Оно подразумева право могућности сваког да обезбиједи средства за живот радом који је слободно изабрао или прихватио. Иако право на рад не значи право да се добије запослење, државе имају обавезу да предузму мјере за смањење *незапослености*, као и да обезбјеђење пуне запослености буде циљ њихове политике.³

Економско-социјална права која садржи *Универзална декларација (1948)* представља неку врсту социјално-економског програма држава и већи дио тих права као, на примјер, *право на рад* – нису утужива, што значи да нико не може државу тужити да му осигура радно мјесто. А то значи да заштита тих права, уколико није предмет јурисдикције државе-чланице Савјета Европе, не може бити ни предмет међународно-правне заштите и зато неће бити предмет разматрања *Суда за људска права* у Стразбуру.⁴

Незапосленост се „намеће људима као терет личне судбине“ (Бек). Незапосленост и сиромаштво су међусобно комплементарне друштвене и индивидуалне појаве које се могу подвести и под појам – **социјалне искључености**. Бити „искључен“ значи бити изостављен и остављен из нечега „већинског“, односно значи бити ускраћен за економска, политичка и социјална **права** која имају други. Такође, социјална искљученост се може односити и на процес систематског стављања у подређени и неповољан дискриминирајући положај особа и група на основу њихове националне, вјерске, сексуалне припадности, поријекла, пола, доби, инвалидитета, обољења, миграцијског и избјегличког статуса, мјеста пребивалишта, итд. Таква се дискриминација као генератор социјалне искључености јавља у друштвеним институцијама – економским, политичким, правним, образовним, здравственим, спортским, и другим.

Из претходног произлази да је социјална искљученост комплексна и вишедимензионална друштвена појава која подразумева друштвену дистан-

3 В. Димитријевић, М. Пауновић, *Људска права*, Београд, „Београдски центар за људска права Досије“, 1997, стр. 367-368.

4 Ћ. Садиковић, *Европско право људских права*, Сарајево, Магистрат, 2001, стр. 52.

цираност и изолованост, одбацивање, понижавање, недостатак друштвене подршке и оспоравање судјеловања; она је и активна зато што постоје силе који искљученост покрећу; она је и релативна у односу на контекст. Непоштивање, дискриминација и деградирање дјелују једнако као и сиромаштво дефинисано финансијским ограничењима.⁵

Социјална искљученост представља процес преко којег се особе „одгурују“ на маргине друштва те их се, због сиромаштва, непосједовања и недостатка знања и вјештина и дискриминације, спречава да у друштву учествују. Таква ситуација их још више удаљава од могућности запошљавања и социјалног укључивања у друштво и друштвене институције. И, управо зато незапослене и социјално искључене особе „имају мало могућности приступа моћи и тијелима задуженим за одлучивање те се често осјећају немоћнима и у немогућности да на било који начин утичу на одлуке које се директно тичу њиховог свакодневног живота“.⁶

С обзиром да је социјална искљученост израз угрожавања и кршења **људских права**, јасно је да приступ *хуманог развоја* управо подразумијева заштиту и афирмацију тих права. Људска права доприносе хуманом развоју и њихов оквир уноси битну идеју – да су друштвени и државни актери дужни потицати хумани развој.⁷

НЕЗАПОСЛЕНОСТ У РЕПУБЛИЦИ СРПскоЈ И БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Незапосленост је, у мањој или већој мјери, проблем савременог свијета и његових друштава па, према томе, и проблем Републике Српске и Босне и Херцеговине. Иако се истиче да је просјечна стопа незапослености у свијету 30%, ипак се сматра да је она и већа и да ће, с обзром на примјену технологије у просеце рада, бити још и већа.

Када је у питању феномен незапослености, поставља се питање каква је ситуација у Босни и Херцеговини?

Према извјештају Свјетске банке, „социјалну карту“ у Републици Српској и Босни и Херцеговини карактерише „недостатак прихода и средстава потребних да се осигура и одржи егзистенција, глад и неухрањеност, слабо здравље, лимитирана доступност образовању, повећана смртност због болести, бескућништво, просјачење, неадекватни стамбени услови, несигурно окружење, друштвена изолација, негација људских права, несудјеловање у одлучивању у грађанском, друштвеном и културном животу заједнице, итд.“⁸

5 Социјална искљученост у Босни и Херцеговини, Извјештај о хуманом развоју УНДП, 2007, стр. 17.

6 Ibid., стр. 25.

7 Ibid., стр. 19.

8 Босна и Херцеговина: Пројекта сиромаштва, Свјетска банка, извјештај бр. 25343-БиХ, стр.2.

Узимајући за примјер Босну и Херцеговину, навешћемо да је према УНДП-овим истраживањима за 2009. годину у БиХ општа стопа незапослености износила 23,4% (21,4 % код мушкараца, 26,8 % код жена), а чак 51,9% код младих. Око 1/5 (18,4%) становништва живјело је испод границе општег сиромаштва.⁹ Новији подаци истичу да стопа незапослености младих у Босни и Херцеговини износи 58,5% и да је четвороструко већа него у земљама Европске Уније.

ЗАКЉУЧАК

Незапосленост је велики и комплексни проблем не само за појединца него и за државу и друштвену заједницу. За незапослене особе је незапосленост веома тешко и понижавајуће стање, а за друштво и државу не само основа неискоришености „људских ресурса“, него и детерминанта социјалних неједнакости и дискриминација. Не остваривањем или немогућношћу да се оствари право на рад као основно људско право, показује да незапосленост може бити и снажан потенцијални извор могућих социјалних напетости и друштвених сукоба.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бићанић И., Франичевић В., *Изазови стварнога и субјективног сиромаштва и пораста неједнакости у економијама југоисточне Европе у транзицији*, „Финансијска теорија и пракса“, Год. 29, бр. 1, 2005.
2. Димитријевић В., Пауновић М., *Људска права*, Београд, „Београдски центар за људска права Досије“, 1997.
3. Илишин В., *Млади на маргинама друштва и политике*, Загреб, „Алинеа“, 1999.
4. Ковачевић Б., Перић Р., *Социјална патологија*, Бања Лука, „Народна и универзитетска библиотека Републике Српске“, 2009.
5. *Људска права и слободе*, Зборник радова, Бања Лука, 2010.
6. *Људска права за неправнике*, Подгорица, „Центар за људска права Универзитета Црне Горе“, 2003.
7. Марковић Д. Ж., *Социологија рада*, Београд, „Савремена администрација“, 1994.
8. *Млади уочи трећег миленија* (Ур. В. Илишин, Ф. Радин), Загреб, 2002.

9 *Veze među nama. Društveni kapital u Bosni i Hercegovini (Izveštaj o humanom razvoju za Bosnu i Hercegovinu 2009)*. Sarajevo, 2009. Узимајући у обзир стопу раста бруто друштвеног производа као макроекономски индикатор, наводи се да ја 2007. године она износила 6,8 %; 2008=5,5 %; а 2009. године да ће пасти на -3,0 %. Како је то изгледало у 2010. години још не знамо.

9. Садиковић Ђ., *Европско право људских права*, Сарајево, „Магистрат“, 2001.
10. Социјална укљученост у Босни и Херцеговини, *Извјештај о хуманом развоју УНДП*, 2007.
11. *Везе међу нама. Друштвени капитал у Босни и Херцеговини (Извјештај о хуманом развоју за Босну и Херцеговину 2009)*. Сарајево, 2009.

ДРУШТВЕНИ ЗНАЧАЈ АКТИВНЕ ПОЛИТИКЕ ТРЖИШТА РАДА

Прегледни рад

УДК 331.5.024.5(4)

Далибор Савић
Факултет политичких наука
Бања Лука

Abstract: *The paper discusses the social significance of active labor market policies in relation to structural changes in the global market. It emphasizes the advantage of active labor market policies in relation to other measures to combat unemployment. Especially with the relation of the main actors in the labor market (the unemployed, employers, government) in the light of the application of active labor market policies with an emphasis on the need for dialogue between these actors. As a model for creating a sustainable model of active labor market policies the paper highlights the European Employment Strategy.*

Key words: *active policy of the labor market, unemployment, social dialogue, European Employment Strategy*

Апстракт: У раду се разматра друштвени значај активне политике тржишта рада у вези са структуралним промјенама на глобалном тржишту рада. Наглашава се предност активне политике тржишта рада у односу на друге мјере за сузбијање незапослености. Посебно се анализира однос главних актера на тржишту рада (незапослени, послодавци, држава) у свјетлу примјене активне политике тржишта рада уз истицање потребе за социјалним дијалогом између наведених актера. Као узор за стварање одрживог модела активног тржишта рада представља се Европска стратегија запошљавања.

Кључне ријечи: *активна политика тржишта рада, незапосленост, социјални дијалог, Европска стратегија запошљавања.*

Посљедице економске кризе с почетка 70-их година прошлог вијека, сумрак државе благостања, као и свјетски мегатрендови у сфери рада веза-

ни за глобалне друштvene промјене преласка из индустријског ка постиндустријском друштву, условили су измјену структуре глобалног тржишта рада. Нова секторска помјерања радне снаге од секундарном ка терцијарном и квартарном сектору, успостављање нових облика подјеле рада заснованих мање на занимању, а више по моделу полузанимања, дјеломичног запослења и рада по потреби, све већа улога образовања, феминизација и интернационализација рада присиле су политичке елите да изнађу путеве за превазилажење негативних тенденција усмјерених ка масовном и трајном истискивању људи из сфере рада.¹ Незапосленост бива идентификована као један од централних проблема постмодерних друштава, а развијање нових стратегија за превазилажење незапослености постаје основ нових приступа у области социјалне политике.

Као основни циљеви сваке стратегије усмјерене ка рјешавању проблема незапослености наводе се:

- Подстицање запослености и смањење броја незапослених и
- Ограничавање и избјегавање негативних посљедица незапослености у вези са сиромаштвом, социјалном искљученошћу и недостатком социјалне кохезије.²

Све до 80-их година прошлог вијека проблем незапослености покушавао се рјешити кроз активно ангажовање националних влада у регулацији тржишта рада и области социјалних давања за незапослене. Главне механизме оваквесоцијалне политике представљали су законски акти везани за област рада, те пасивна политика тржишта рада. Законским актима су регулисана права и обавезе упосленика и послодаваца, те могућности активне регулације тржишта рада од стране државе. Резултати студије OECD-а (*The Organization for Economic Cooperation and Development*), рађене на узорку од 28 свјетских држава, у периоду од касних 80-их година прошлог вјека до 2003. године, не указују на битнију повезаност строжих законских прописа у области рада и високих стопа незапослености. Изузетак представља демографска композиција запослених. Строжи законски прописи везани за отпуштање радника отежавају запослење младима, женама и старијим људима, лицима са нижим квалификацијама и одређеним степеном инвалидитета.³ Пасивне политике тржишта рада заснивају се на различитим облицима новчаних давања регистрованим незапосленим лицима и могућностима за пријевремени одлазак у пензију упослених лица која испуњавају одређене законске услове. Начин примјене пасивне политике тржишта рада увелико зависи од односа државе према незапосленим лицима. Не-

1 Силвано Болчић, „Светски мегатрендови у сфери рада и стање у Србији 2000-те” у : *Социолошки преглед*, Vol. XXXIV, No. 3-4, Београд, 2000, стр 77-78.

2 Marco Guigini, „State and Civil Society Responses to Unemployment: Welfare, Conditionality and Collective Action” in : *The Politics of Unemployment in Europe*, Ashgate, Farnham/Burlington, 2009, p. 2.

3 Bengt Faraker, „Unemployment and Social Protection” in: *The Politics of Unemployment in Europe*, Ashgate, Farnham/Burlington, 2009, p. 19.

олибералне државе попут Велике Британије и САД нису склоне већим давањима у области социјалне помоћи незапосленима и осталим депривираним категоријама становништва. Посљедица овакве социјалне политике је репродукција друштвене искључености одређених категорија становништва (млади, етничке и вјерске мањине, самохране мајке, особе са инвалидитетом). Насупрот томе, строги законски прописи у области рада везани за могућност отпуштања уписаника и великодушне отпремнине предвиђене за напуштање тржишта рада (нпр. у случају ранијег пензионисања) воде ка слабљењу могућности за запошљавање ниже квалификованих радника и високој цијени рада што дугорочно води ка већим стопама незапослености. Са оваквим проблемима се сусрећу државе попут Њемачке, Италије и Француске.⁴

Наведена дешавања везана за измјену глобалне структуре тржишта рада, превасходно процеси деиндустријализације и раста терцијарног сектора, произвела су велике стопе структуралне незапослености на глобалном ниво. Постојеће националне политике за борбу против незапослености засноване на законској регулативи и стратегији пасивног тржишта рада показале су се као скупе, недовољне и неодговарајуће. Већина развијених држава излаз из овакве ситуације потражила је кроз импементаацију тзв. „скандинавског модела” за борбу против незапослености (као пластичан примјер најчешће се наводи Данска коју карактерише слаба законска заштита запослених, релативно лак приступ остваривању права које носи статус незапосленог лица и јако усмјерење ка активном тржишту рада). Основу овог модела чине јавне службе за запошљавање, додатно образовање и обуку и субвенције за запошљавање.

Политика активног тржишта рада није заснована на пружању социјалне помоћи оним лицима која су незапослена или изван тржишта рада, већ промовише принцип максимализације могућности за проналажење новог запослења и повратак на тржиште рада.⁵ Овакав приступ проблему незапослености у складу је са постојећим друштвеним, политичким и економским промјенама везаним за идеологију неолиберализма. Наиме, активна политика тржишта рада корјенито мијења постојеће односе између грађана и државе. Принцип активног тржишта промовише идеју о „одговорном грађанину” и велики дио терета везаног за проблем незапослености преноси са државе на појединца. Већина држава које су усвојиле активну политику тржишта рада према незапосленим грађанима примјењује стратегију „условљавања” односно „штапа и шаргарепе” кроз комбинацију ускраћивања финансијске помоћи у случају да регистровано незапослено лице одбије понуђено запослење и финансијских подстицаја који би незапосленима олакшали повратак на тржиште рада уз посебну бригу према депривира-

4 Giuliano Bonoli, „Adapting Employment Policies to Postindustrial Labor Market Risk” in: *The Politics of Unemployment in Europe*, Ashgate, Farnham/Burlington, 2009, p. 36.

5 Marco Guigini, „State and Civil Society Responses to Unemployment: Welfare, Conditionality and Collective Action” in: *The Politics of Unemployment in Europe*, Ashgate, Farnham/Burlington, 2009, p. 8.

ним друштвеним групама. Предности оваквог приступа видљиве су на микродруштвеном нивоу. Наиме, мјере активне политике тржишта рада везане за мотивацију и реактивацију појединаца нису униформне већ узимају у обзир „личну карту” незапосленог лица. Године, пол, предходно радно искуство, лични квалитети, друштвени и брачни статус, национална и вјерска припадност само су неки од показатеља на основу којих се незапослена лица распоређују у одговарајуће програме за запошљавање. ПремаОЕСД-ууспјешно дјеловање јавних служби за мора бити засновано на следећим увидима:

- Постоји потреба за активним програмима који пружају подршку прилагођену личним потребама уз рану интервенцију према оним појединцима и друштвеним групама којима је помоћ стварно потребна,
- Квалитет односа на релацији особље/незапосленима кључни значај за остваривање оптималних резултату реализацији одређеног програма за запошљавања,
- Одговарајућим мјерама треба задржати незапослене у програмима за запошљавање,
- Комбинација субвенционисаних радних мјеста уз обуку кроз рад и друге одговарајуће мјере даје добре резултате у стицању запослења.⁶

Поред државе и грађана/појединаца активном политиком тржишта рада обухваћени су и остализначајни актери на тржишту рада: послодавци и разни облици колективног организовања (синдикати, друштвени покрети итд.). Послодавци увелико утичу на структуру тржишта рада кроз политику регрутације нових радника. Кроз контролу процеса регрутације послодавци су у стању да одређеним категоријама становништва онемогуће приступ тржишту рада. Поред објективних разлога за овакво понашање заснованих на економској логици савременог пословања, послодавци врло често одбијају да пруже запослење због субјективне перцепције радних карактеристика потенцијалног уопсленика.⁷ Одговарајуће квалификације и искуство често нису довољни за запослење, јер нису праћени траженим индивидуалним и ширим друштвеним карактеристикама. Старост, пол, расна, национална и вјерска припадност, брачни статус, социјално поријекло, мјесто становања само су неки од фактора који битно утичу на стицање запослења, јер су врло често основ за стварање стереотипа који отежавају улаз на тржиште рада. Дискриминација незапослених од стране послодаваца може се ублажити кроз политику активног тржишта рада. Неке од могућих мјера биле би:

- Обука незапослених лица усмјерена ка побољшавању њихових квалификација и начина на који се претстављају послодавцу,

6 Anne Daguerre, David Etherington, *Active Labor Market Policies in International Context: What works best?*, Crown Copyright, Norwich, 2009, p. 1.

7 Malcolm Maguire, „The Role of Employers in the Labor Market” in: *Understanding Unemployment*, Routledge, London/New York, 2002, p. 85.

- Приступачни јавни сервиси (попут обданишта за дјецу) који би истовремено отворили нова радна мјеста и олакшали могућност запошљавања за одређене категорије становништва (жене, самохрани родитељи),
- Субвенције везане за запошљавање одређених категорија незапослених (млади, жене, националне мањине, особе са инвалидитетом).

Наведене мјере указују на потребу за социјалним дијалогом међу главним актерима на тржишту рада (незапослени, послодавци, држава). Државне институције попут јавних завода за запошљавање, центара за обуку и преквалификацију незапослених, универзитета, развојних агенција чине посреднике на тржишту рада. Задатак ових институција (држава) представља стварање равнотеже између понуде (незапослени) и потражње (послодавци) на тржишту рада. Снажан систем школовања и образовања, укључивање депривираних друштвених група у систем обуке, рад са послодавцима на унапређењу квалификација њихових запослених, привлачење и задржавање талената⁸ само су неке од мјера активне политике тржишта рада које су везане за рад набројаних и сличних државних институција, а доприносе ефикаснијем сузбијању незапослености кроз развијање квалификоване радне снаге која одговара потребама послодавца. Дobar примјер овакве праксе је развој и примјена Европске стратегије запошљавања.

Активна политика тржишта рада чини основу Европске стратегије запошљавања. Промовисана од стране Европске уније 1997. године, Европска стратегија запошљавања претставља покушај боље координације међу земљама чланицама Европске уније усмјерен ка заједничком настојању да се превазиђе проблем незапослености. Основ ове стратегије чине смјернице за запошљавање које се ажурирају у зависности од стања на глобалном тржишту рада. Најновије смјернице за запошљавање објављене су на сајту Европске комисије у октобру 2010. године:

- Повећано учешће мушкараца и жена на тржишту рада, смањење структуралне незапослености и промовисање квалитета запослења,
- Развијање квалификоване радне снаге која одговара потребама тржишта рада и промовисање доживотног учења,
- Побољшавање квалитета и перформанси система образовања и обуке на свим нивоима и повећање учешћа у високом образовању или еквивалентном образовању
- Унапређење социјалне укључености и борба против сиромаштва.⁹

Нормативе смјерница операционализује низ акционих програма за сузбијање незапослености који су засновани на редовном мониторингу глобалног тржишта рада. У изради и спроведби ових програма активно учест-

8 Francesca Froy, Sylvain Giguère, *Putting in Place Jobs that Last: A Guide to Rebuilding Quality Employment at Local Level*, OECD, 2010, p.31.

9 Доступно на: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=108&langId=en>

вују сви актери на тржишту рада држава чланица ЕУ. Програми Нове вјештине за нова радна мјеста (New Skills for New Jobs), Развој локалне економије и запослења (Local Economic and Employment Development -LEED), Европска опсерваторија за запошљавање (The European Employment Observatory-EEO) чине окосницу стратегије усмјерене ка стварању квалитетног, мобилног и флексибилног тржишта радне снаге.

На основу свега наведеног можемо устврдити како примјена активне политике тржишта рада има општедруштвени значај. Избор и спровођење одговарајућих мјера активне политике тржишта рада позитивно дјелује на:

- појединце на тржишту рада (већа могућност стицања и задржавања запослења, промјене запослења, већа плата, бољи квалитет запослења и као посљедица тога веће лично задовољство радника),
- послодавце (побољшана продуктивност, шире пословне могућности, већи профит),
- друштвене групе (спрјечавање социјалне искључености депривираних група кроз укључивање у посебно прилагођене програме за запошљавање),
- економије (побољшана продуктивност и конкурентност, повећан ниво запослености и предузетништва, смањена економска неактивност),
- друштва (смањење друштвене искључености и сиромаштва, већа друштвена кохезија и покретљивост).

Наведене мјере дјелују на свим нивоима друштвене стварности са позитивним резултатима који увелико превазилазе рјешавање проблема незапослености. Примјена одговарајућих мјера активног тржишта рада води ка томе да је свакодешавање истовремено произвођач и производ другог дешавања (нпр. квалитетан систем образовања, прилагођен захтјевима послодавца, кроз повећање стопе запослености омогућава већа улагања у сектор образовања). На тај начин настаје стабилна веза међу различитим областима друштвеног дјеловања што води ка развоју и напретку читавог друштва.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Болчић, Силвано; „Светски мегатрендови у сфери рада и стање у Србији 2000-те” у *Социолошки преглед*, vol. XXXIV, no. 3-4, Београд, 2000.
2. Daguere, Anne, Etherington, David: *Active Labor Market Policies in international context: What works best?*, Crown Copyright, Norwich, 2009.
3. Leschke, Janine: *Unemployment Insurance and Non-standard Employment*, VS Research, Wiesbaden, 2008.
4. Милошевић, Божо: *Умеће рада*, Прометеј, Нови Сад, 2004.

5. *The Politics of Unemployment in Europe* (edited by Guigini, Marco), Ashgate, Farnham/Burlington, 2009.
6. *Understanding Unemployment* (edited by McLaughlin, Eithene), Routledge, London/New York, 2002.
7. Flanagan, Robert: *Globalisation and Labor Conditions*, Oxford University Press, New York, 2006.
8. FroyFrancesca, Giguère Sylvain: *Putting in Place Jobs that Last: A Guide to Rebuilding Quality Employment at Local Level*, OECD, 2010, <http://www.oecd.org>

СТРАТЕГИЈА ЗАПОШЉАВАЊА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ 2010-2014 – ПЕРСПЕКТИВЕ И ИЗАЗОВИ У ОБЛАСТИ ЗАПОШЉАВАЊА

Прегледни рад

УДК 331.5.024.5(497.6РС)“2010/2014“

Тодор Скакић¹
Министарство рада и борачко-инвалидске заштите
Бања Лука

„Ако гладном човјеку поклониш рибу, помогао си му да преживи један дан, а ако га научиш да хвата рибу помогао си му за цијели живот.“
Стара кинеска пословица

Abstract: *The author in his work explains the current situation in the field of unemployment in the Republic of Srpska. Special attention is paid to the causes and trends in employment in the past five years. In this paper the author analyzes active measures taken by the Government of Republic of Srpska and other key stakeholders. In this work the Employment Strategy of the Republic of Srpska 2010-2014 is presented as the first strategic and plan document in the Republic of Srpska. The employment Strategy defines the medium-term priorities of the Government of the Republic of Srpska in the fight against high unemployment rates.*

Key words: *Republic of Srpska, unemployment, employment, active employment measures, the Employment Strategy*

Апстракт: *Аутор у свом раду обрађује актуелну ситуацију у области незапослености у Републици Српској. Нарочита пажња је посвећена узроцима и трендовима у области запошљавања у протеклих пет година. У раду су обрађене и активне мјере које предузима Влада Републике Српске и остали кључни актери. У раду је представљена и Стратегија запошљавања Републике Српске 2010-2014. године као први стратешки и плански*

¹ Виши стручни сарадник за праћење и примјену међународних конвенција и уговора, Министарство рада и борачко-инвалидске заштите у Влади Републике Српске

акт у Републици Српској којим се утврђују средњерочни приоритети Владе Републике Српске у борби против високе стопе незапослености.

Кључне ријечи: *Република Српска, незапосленост, запошљавање, активне мјере запошљавања, Стратегије запошљавања*

УВОД

Кроз развој савремених друштвених и политичких односа, право на рад је постало једно од основних људских права која у Републици Српској гарантују Устав и закони који су у складу са међународним стандардима, прије свега Конвенцијама Међународне организације рада. Иако је према мишљењу домаћих и страних експерата законодавни оквир у области рада и запошљавања у Републици Српској у складу са савременим тенденцијама, незапосленост је један од највећих друштвено-економских и социјалних проблема са којима се сусреће Република Српска у послеријатној обнови и процесу транзиције у тржишну економију. Оправдано је очекивати да се том проблему да приоритет у рјешавању, јер свака земља која жели да има дугорочно успјешну привреду мора да води рачуна о ефикасном коришћењу свих својих потенцијала, међу којима радна снага представља најзначајнији потенцијал који се квалитетно може усмјерити само кроз мјере ефикасне политике запошљавања.

Суочавајући се са алармантним подацима о висини стопе незапослености и неактивности радно способног становништва у Републици Српској, Влада Републике Српске је у току 2009. године донијела одлуку да се у што краћем року изради прва стратегија у области запошљавања у Републици Српској која ће на систематичан и плански начин указати на будуће правце развоја запошљавања и утврдити средњерочне стратешке и развојне циљеве. У том циљу Влада Републике Српске је именовала интерресорну радну групу сачињену од представника Министарства рада и борачко-инвалидске заштите, Министарства индустрије, енергетике и рударства, Министарства финансија, Завода за запошљавање Републике Српске, Савеза синдиката Републике Српске, Уније удружења послодаваца Републике Српске и Центра цивилних иницијатива, чији је задатак био да израде радни материјал Стратегија. Наведена радна група је свој рад на изради радног материјала Стратегије увелико ослањала на анализама и циљевима усвојеним стратешким документима Републике Српске као што су Стратегије развоја МСП за период 2006-2010, Секторске стратегија развоја индустрије РС за период 2009-2013, Стратегије развоја пољопривреде од 2015. године и Стратегије руралног развоја Републике Српске. Укључивањем представника синдиката и послодаваца као и невладиних организација омогућено је да се у дефинисање стратешких циљева укључе све заинтересоване стране и да интереси свих заинтересованих група буду адекватно заступљени у овој Стратегији. Након успјешног рада на изради радног материјала Стратегије, ин-

тересорна радна група је сачинила нацрт, а касније и приједлог Стратегије које је усвојила Влада Републике Српске. Као основне смјернице за израду Стратегије су послужиле и препоруке Европске уније дефинисане Лисабонском стратегијом а чији основни циљеви су постизање пуне запослености, побољшање квалитета рада и повећање продуктивности на радном мјесту те јачање друштвене и територијалне кохезије. У складу са преузетим обавезама из Споразума о стабилизацији и придруживању који је оквир у којем ће Република Српске као саставни дио Босне и Херцеговине извршити неопходне реформе израдом ове Стратегије је учињен значајан искорак у испуњавању утврђених обавеза. Након израде нацрта Стратегије Министарство рада је организовало широку јавну расправу чији циљ је био да грађани и стручна јавност размотре утврђене стратешке циљеви, те да дају своје конструктивне приједлоге за њено побољшање и унапређење. Посљедњи корак који је неопходно предузети да прва стратегија запошљавања Републике Српске угледа свијетлост дана и да започне њена имплементација је њено разматрање и усвајање у Народној скупштини Републике Српске, а које се очекује до краја 2010. године.

ОПШТЕ СТАЊЕ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Полазећи од чињеница да је прије било какве интервенције у изузетно осјетљиве друштвене и социјалне односе, нарочито у области рада и запошљавања неопходно извршити детаљне дубинске анализе свих појава и односа на тржишту рада и осталим друштвеним системима који су повезани са тржиштем рада, за потребе израде Стратегије урађене су неопходне студије, истраживања и анализе. Резултати извршених анализа показују изузетну хетерогеност узрока високе стопе незапослености² и високе стопе неактивности³ радно способног становништва Републике Српске. Узроке незапослености и неактивности радно способног становништва можемо подјелити у слиједеће групе: демографски, економски и социјални.

Наиме, иако у Босни и Херцеговини у посљедњих 19 година није вршен попис становништва, те се због тога не могу утврдити тачни подаци о популацији Републике Српске, Републички завод за статистику Републике Српске редовно прати демографска кретања у Републици Српској те кроз свој процјене обезбеђује податке о популацију. Према њиховим подацима демографску ситуацију карактерише пад популације а нарочито младих. Такође, у читавом периоду послје рата константно је присутан тренд по-

2 Према дефиницији Међународне организације рада (ILO), под незапосленим лицем се сматра лице које није радно ангажовано, али је вољно да ради и које је у посљедње четири недеље активно тражило посао

3 Према дефиницији Међународне организације рада (ILO), под неактивним становништвом подразумевају се радно способна лица која нису запослена и која у посљедње 4 недеље нису активно тражила запослење и лица која нису спремна да почну да раде у наредне двије недеље, ако би им се посао понудио.

већања негативне стопе природног прираштаја становништва. Популација биљежи пад у свим старосним групама осим у старосној групи од 50 до 64 године. Посљедице ове појаве су све старија радна снага уз све мањи број младих који се придружују радној снази у годинама које слиједе.

У правилу слика све мањег броја младих у добној групи 0–14 година заједничка је карактеристика и код већине европских земаља које, упркос привреди која биљежи сталан раст, наглашавају потребу за увођењем мјера у правцу дужег задржавања старије радне снаге на тржишту рада, али због неразвијених механизма којима би се то постигло, Републици Српској пријети могућност да у будућности остане како без „младе“ тако и без „старе“ радне снаге.

Током ратног периода, индустрија Републике Српске, као и читаве Босне и Херцеговине је пропала, велика већина индустријских капацитета је озбиљно оштећена или потпуно уништена. Спорост и неефикасност у послијератном реструктурирању и приватизацији евидентно је утицала на садашњу структуру привреде у Републици Српској. Тржиште рада у Републици Српској још увијек пролази кроз велике промјене, те приватизацију и реструктурисање. Његова општа карактеристика је ниска продуктивност и у великом обиму присутна сива економија. Тржиште је доживјело драматичну економско-структурну промјену у току посљедње двије деценије, али је током протеклог петогодишњег периода доживјело релативно стабилан раст БДП-а, уз просјечну годишњу стопу раста од седам одсто, што је довело до само скромног раста у формалном запошљавању. Као илустрација драматичних промјена у структури економије у читавој Босни и Херцеговини могу да послуже подаци о укупном броју радних мјеста по привредним групама који је дат у сљедећој табели:

БИХ	1991.	2007.	2008.
Услуге	441.000	433.000	444.000
Пољопривреда	36.000	20.000	19.000
Прерађивачка индустрија	498.000	215.000	235.000
Укупно	976.000	668.000	698.000

Као што се из наведене табеле може јасно видјети у Босни и Херцеговини је у посљедњих 19 година трајно “нестало” око 280 000 радних мјеста, од чега је највећи број у прерађивачкој индустрији.

Друштво такође карактерише велика неактивност, будући да се око 52,1 одсто радног способног становништва сматра неактивним⁴, а само 49,9 активним. Поред тога може се примјетити и висока стопа незапослености

4 Подаци из Анкете радне снаге 2010.

која према Анкети радне снаге (АРС) 2010 износи 23,6 одсто, а нарочито је изражена код жена (28,6%) и младе генерације, у чијим редовима је чак око 30 одсто незапослених.

Значајну карактеристику стања на тржишту рада у Републици Српској представљају подаци о дужини чекања на запослење. Нешто више од једне четвртине незапослених лица⁵ (27%) на запослење чека мање од једне године, гдје су најзаступљенији КВ радници, затим НК, ССС, те лица са ВСС, односно 35.917 лица се на евиденцији налази мање од једне године. Од једне до три године на запослење чека 27,7% или 37.001 лице. Мање од једне петине лица на евиденцији, или 25.379, на запослење чека од три до пет година, од пет до седам година на запослење чека 12.486 лица или 9,4%, а 5.473 лица чека на запослење више од девет година. Иначе, према стандардима МОР-а сва лица која чекају на запослење дуже од једне године сматрају се тешко запошљивим. Сходно томе ови подаци упућују на закључак да се највећи број лица на евиденцији налази у ризичној групи, јер им дужина чекања на запослење представља отежавајући фактор за запошљавање у будућности.

Надаље значајан проблем везан за незапослености и некативнот у Републици Српској јесте неусклађеност између образовног система и потреба тржишта рада. У образовању и обуци одраслих недостаје већина обиљежја и структура које обезбјеђују релевантну, квалитетну и ефикасну обуку одраслих која задовољава потребе тржишта рада. Постојећа обука одраслих није у стању подржати потребну доквалификацију за раднике или вишак радне снаге, због генерално лошег квалитета, ефикасности и релевантности обуке. Према подацима Завода за запошљавање Републике Српске из марта 2010. године, највећи број незапослених лица има нису стручну спрему и неадекватно образовање.⁶

У економске разлоге за високу стопу незапослености и неактивности можемо да убројимо и малу продуктивност радника и повећање плата и накнада без реалног економског основа чиме се онемогућава ново запошљавање. Наиме, у одређеним дјелатностима плате у протеклом периоду су расле далеко брже од продуктивности, што показује тенденцију наношења штете привреди будући да се на тај начин умањује принос од капиталних улагања, што с друге стране показује тенденцију успоравања раста запослености. С циљем да се стимулише раст запослености заједно са сузбијањем високог нивоа незапослености, као и изношењем праведног и оправданог захтјева за повећањем плата, раст продуктивности постаје кључни фактор. Наиме, без значајно већег раста продуктивности, тренутно запослених радника у готово свим тржишно оријентисаним привредама свијета пријеђују се тенденције отежаног отварања нових радних мјеста за незапослене на тржишту рада.

Због немогућности да се укључе у легалне токове економије значајан број радника је принуђен да запослење пронађе у тзв. „сивој“ зони и нефор-

5 Подаци Завода за запошљавање Републике Српске за 2009. годину.

6 НК 41,644; ПКВ 4,244; КВ 56,415; ВКВ 1,865; ССС 37,003; ВШС 2,672 и ВСС 5,832 лица

малној економији. Неформална економија је у великом обиму присутна у Републици Српској судећи према процјенама, посебно у склопу пољопривреде, грађевинарства, трговине и угоститељске дјелатности (туризам). Нажалост, показало се немогућим поређење одређених показатеља формалне запослености с резултатима Анкете о радној снази (АРС) због постојања озбиљне неконзистентности.

У погледу сложености и хетерогености непријављеног рада не постоји једноставно и јединствено рјешење за његово сузбијање. Потребан је усклађен приступ политици који се састоји од мјера за онемогућавање или спречавање његове појаве и провођења, у што су укључени и социјални партнери. Европска унија је препоручила сљедеће мјере за сузбијање непријављеног рада⁷: побољшање привлачности послова, квалитет рада и раст продуктивности рада, и смањење удјела лошег рада. Запосленост у неформалном сектору може помоћи радницима да превазиђу финансијске потешкоће у краткорочном периоду, али им уобичајено штети у дугорочним периоду због непостојања радне и социјалне заштите. Неформална економија дјелује као препрека која стоји на путу бржем економском развоју, повећава социјални ризик и угрожава социјалну сигурност радника и њихових породица те доводи до појаве социјалне искључености и социјалне маргинализације.

Слиједећи узрок високе стопе незапослености у Републици Српској можемо идентификовати као дисбаланс понуде и потражње за радном снагом на тржишту рада, пошто је један од предуслова за развој привреде, а самим тим и запошљавања да радна снага са неопходним квалификацијама буде расположива за потребе предузећа. Ако се послодавци сусрећу са проблемима при проналажењу квалификоване радне снаге, то може онемогућити или успорити развој, што с друге стране може успорити економски раст Републике Српске. Недостатак радне снаге на краткорочној основи најизраженији је областима: рударства, финансијског пословања, некретнине, изнајмљивање и пословне активности и друге друштвене и личне услуге, док је мање изражен у областима грађевинарства, трговине, угоститељства и образовања. Недостатак радне снаге најмање је изражен у области: пољопривреде и рибарства, прерађивачке индустрије, енергетике, водоснабдијевања, као и обавезног социјалног осигурања.

На дугорочној основи, недостатак радне снаге је најизраженији у областима: финансијског посредовања, некретнина, изнајмљивања и пословне активности, сервисирања мотора и робе, угоститељства и трговина. Недостатак је мање изражен у областима: прерађивачке индустрије, грађевинарства, транспорта и складиштења, саобраћаја и комуникација, образовања и здравствене и социјална заштита, док је у областима: пољопривреде и рибарства, рударства, јавне управе и одбране, те обавезног социјалног осигурања најмање изражен.

7 Резолуција Вијећа из 2003. године о трансформисању непријављеног рада у редовно запослење.

У складу са резултатима извршених анализа у Стратегији је кроз дефинисање стратешких циљева изражена њена усмјереност на специфичне групе незапослених и неактивних лица.

УСМЈЕРЕНОСТ СТРАТЕГИЈЕ НЕ СПЕЦИФИЧНЕ ГРУПЕ НЕЗАПОСЛЕНИХ ЛИЦА

Усмјереност на младе

Према подацима Завода за запошљавање групацију лица на евиденцији незапослених млађих од 30 година карактерише неколико чињеница: континуиран пад броја младих на евиденцији: са 47.248 лица 2004. године на 37.928 лица у 2008. години, те 41.766 у новембру 2009. године, високо учешће лица трећег (КВ) и четвртог степена (ССС) образовања, на евиденцији ове старосне групе се налази и 16,8% лица НК-ПК-НСС, у посматраном периоду расте учешће младих високе стручне спреме: са 1,8 у 2004. на 6,6% у 2009. години, учешће лица са ВШС се значајно не мијења у посљедње четири године.

Од 132.098 лица на евиденцији у новембру 2008. године младих од 30 година је 28,3%, а у новембру 2009. године њихова заступљеност износи 29,1%.

Иначе, групација младих лица на евиденцији је најдинамичнија: иако опада укупан број младих на евиденцији и релативно и апсолутно расте број младих међу запосленима са евиденције. Томе је свакако допринијела и оријентација Владе Републике Српске, ресорног министарства и Завода за запошљавање на оне активности и програме којима се подстиче и стимулише запошљавање младих.

У главне изазове карактеристичне везане за тржиште рада за старосну групу до 30 година старости спадају:

- високо учешће младих са нижим степенима образовања,
- велика група младих није у процесу образовања, односно запослењу,
- велика група младих који су неактивни.

Све ово показује да је мали обухват приспјелих генерација са средњим и високим образовањем, што такође потврђује да је Република Српска значајно успорена у развоју. Иначе, степен развијености земље потврђује се и високим степеном обухвата приспјелих генерација са средњим и високим образовањем.

То, такође, значи да низак степен стеченог образовања међу омладином подразумева одређен број потенцијалних изазова како на индивидуалном тако и општем плану. Као прво, омладина са ниским степеном образовања излаже се повећаној опасности од тога да проведу доживотну "карије-

ру" као незапослени или уз лабаву повезаност са тржиштем рада, због ниског степена образовања и застарјелих квалификација.

Као друго, омладина са ниским нивоом образовања суочава се са потешкоћама при стицању или унапређењу својих квалификација, што смањује стопу њихове запослености. Као треће, незапослена омладина са ниским степеном образовања изложена је повећаној опасности од маргинализације на тржишту рада које се налази у транзицији.

Велика група омладине са ниским степеном стручне спреме додатно ће у будућности онемогућити понуду висококвалификоване и солидно образоване радне снаге, што може угрозити будући привредни раст. Поред тога велика група маргинализоване омладине представља будући дугоротрајни економски и социјални терет за Републику Српску.

Главни разлог за високу стопу незапослености и велики број неактивне омладине јесте озбиљан несклад између способности које омладина стекне кроз образовање и потреба за квалификацијама на тржишту рада.

Разлог за тај несклад се налази у чињеници да, упркос реформама, постојећи образовни систем не пружа омладини одговарајући основ за развој тржишта рада и општих способности учења основних вјештина или поспјешује њихову способност континуираног учења. Квалитет резултата учења остварених кроз образовање је поред тога лош. Основни разлози за то су на теорији засноване методологије учења, непостојање нагласка на основним вјештинама и цјеложивотном учењу као и ограничени ресурси и капацитети људских потенцијала. Поред тога, недостају темељни квалитет и систем праћења, а нису успостављени ни механизми за прилагођавање образовања потребама тржишта рада. У средњем стучном образовању које би требало припремити омладину за свијет практичног рада, могућности практичног искуства стеченог на радном мјесту су поред тога ограничене.

Други значајан разлог за овај несклад јесте у томе да се многи млади људи уписују у врсте образовања које имају веома ограничене гаранције за запошлење и умањене стопе запослености. То се догађа као последица непостојања одговарајућег усмјеравања каријере и информације са тржишта рада, као и избора каријере који су увелико под утицајем традиције и родитељских амбиција. Поред тога, нема успостављених механизма за осигуравање прилагођавања уписа у средње или високо образовање према потребама тржишта рада.

Трећи разлог за несклад лежи у ниској географској мобилности међу младима, која их спречава да траже послове у другим подручјима. Поред тога, географска распрострањеност могућности образовања у средњем и неким дијеловима високог образовања не одговара потребама локалног тржишта рада, гдје ће већина младих људи бити потенцијални тражиоци посла. Омладина, поред тога, пати и од ограничених вјештина за тражење посла и недостатка информација са тржишта рада, а ниједан формални систем не омогућава пратеће активности и подршку код прелаза омладине са образовања на тржиште рада.

Сужен основ вјештина већине младих људи озбиљно ограничава професионалну мобилност омладине и као резултат спречава их да траже послове дуж различитих сектора или унутар ширег дијапазона врста послова.

На тржишту рада у којем је проналажење кадра најчешће засновано на формалним квалификацијама и нивоу образовања, нарочито омладина са ниским степеном стеченог образовања, изложена је опасности од губитка могућности запослења у корист омладине са вишим степеном стеченог образовања или искусних одраслих. Непостојање образовања одраслих и усавршавања њихових вјештина (доквалификовања) додатно их спречава да стекну способности које би побољшале њихову запошљивост. Овим се додатно умањују могућности запошљавања за ову групу.

Генерално је прихваћено да дјеца и омладина који не наставе своје образовање по завршетку основне школе, имају умањене могућности запошљавања, и изложени су опасности од друштвене маргинализације и сиромаштва и у складу са тим у Стратегији су дефинисани стратешки циљеви и утврђени правци будућег дјеловања.

Усмјереност на неактивне и незапослене жене

У главне изазове у погледу укључивања жена на тржиште рада у Републици Српској убрајамо:

- знатно нижа стопа активности, односно висока стопа неактивности,
- несразмјер између полова у смислу незапослености,
- генерално низак степен стеченог образовања међу женама у поређењу с мушкарцима,
- младе жене су запостављене како у погледу запошљавања тако и стицања стручне спреме.

Један од главни разлог због којег су младе жене намјерно неактивне јесу учешће у образовању. Процијењени број у образовању је 45.000. У правилу, у остале разлоге због којих жене одаберу статус неактивних спадају бригаа о дјечи и породици, брак, као и обавезе везане за породицу и домаћинство.

Други разлог за забринутости је низак општи степен образовања међу женама, нарочито оним незапосленим и неактивним. Број незапослених жена са ниским степеном стручне спреме износи око 27.000 или 56% од овог сегмента. Међу неактивним велика већина (152.000) има низак степен стручне спреме. Поред тога, постоје значајне несразмјерности по питању заступљености полова у одређеним степеним стеченог образовања и код запослених, али и код незапослених и неактивних.

Због ниског нивоа образовања жене су у неповољнијем положају у погледу прилика за напредовање у каријери и добијање могућности за запошљавање, а жене са ниским образовањем суочавају се с повећаном опасношћу да буду потиснуте с посла због застарјелих вјештина и непостојања

способности цјеложивотног учења. У привреди у транзицији незапослене и неактивне жене са ниским степеном образовања у додатној су опасности од губитка везе са тржиштем рада, и често се суочавају са већим препрекама за поновни улазак.

Додатно подручје пажње је већа учесталост незапослених жена него мушкараца. Стопа незапослености жена је знатно виша од оне код мушкараца (Ж:27,5% / М:23,8%), а несразмјер у запослености полова је већи него у ЕУ.⁸ Посебно старосне групе 15–24 година старости и 50–64 година старости имају вишу стопу незапослености него што је то случај код мушкараца. На евиденцији незапослених лица који води Завод за запошљавање Републике Српске учешће жена се креће између 42% и 47% у посљедњих пет година.

У погледу samozапослености и предузетништва жене такође заостају. Постоји 26,5 одсто samozапослених у Републици Српској од којих су само 16,9 одсто жене.

Основни циљ Стратегије запошљавања је повећање стопе запослености за жене усмјеравањем на промовисање приступања тржишту рада и повећање могућност добијања посла за незапослене и неактивне жене.

Усмјереност на незапослена и неактивна старија лица

Незапосленост и неактивност међу старијим радницима у Републици Српској је предмет забринутости, нарочито због пада у броју популације младих људи који улазе на тржиште рада током наредних година. Стратегија запошљавања ће се посебно усмјерити на циљну старосну групу 45–54 година старости, будући да је већина незаполсених лица из ове групе снажно мотивисана за улазак на тржиште рада.

Драматичне промјене економских структура у Републици Српској у протеклих 15 година изазвале су брзу промјену у структури потражње за радном снагом како у погледу профила радних мјеста тако и по секторима. Значајне посљедице ових трансформација додатно су се промијениле и повећале потражњу за квалификацијама као и потражњу за увећаним степенима стручне спреме.

Старију радну снагу у правилу карактерише ниска професионална мобилност због уских и специјализованих радних искустава, застарјелих квалификација и непостојања цјеложивотног учења, будући да располажу пријератним радним искуством и стручним способностима које су у највећој мјери застариле. Поред тога, већина лица из ове групе нису имали никакву или само ограничену обуку или доквалификацију након завршетка образовања и веома ограничену традицију или мотивацију за доквалификацију или образовање одраслих. Овим аспектима умањена је њихова запошљивост и радна флексибилност.

⁸ Несразмјер међу половима при запошљавању износи 3,7% у РС, а 1,4% у ЕУ.

Због наведених ограничења старији радници доводе се у опасност да изгубе посао и постану „трајно“ незапослени. Исто тако, старија незапослена и неактивна лица ће доживљавати све више препрека укључењу на тржиште рада, паралелно с растом и брзом промјеном потреба за квалификацијама.

У додатне факторе који представљају додатне потешкоће за старија лица у смислу проналажења посла спадају ограничена флексибилност у погледу трагања за послом изван њихове професије, недостатак вјештина потребних при тражењу посла и информисања о тржишту рада као и неспремност да се прихвате лоше плаћени послови. У екстерне факторе који онемогућавају запошљавање старијих радника спада и предност коју послодавци при пријему у радни однос дају млађој категорији незапослених, због њихове претпостављене флексибилности.

Процес приватизације у Републици Српској довео је до смањена обима пословања многих великих предузећа у државном власништву, а то је резултирало настанком „технолошког“ вишка радника и слањем истих на „чекање“ због чега су многи остали „пасивни радници“ који чекају на појаву могућности запослења на свом старом радном мјесту. Старији радници који су проглашени вишком и послани на чекање из предузећа располажу потенцијалом за запошљавање због свог вишегодишњег радног искуства, али многи радије остају пасивни умјесто да активно траже послове изван свог ранијег предузећа. На тај начин они полако, али сигурно губе свој потенцијал запошљавања и излажу се опасности дуготрајне незапослености и маргинализације на тржишту рада.

Циљ стратегије запошљавања ће бити да се повиси стопа запослености за старија незапослена и неактивна лица, тако што ће се унаприједити флексибилност и запошљивост старијих лица и што ће им се обезбиједити да задрже своје могућности за одговоре на потребе тржишта рада.

На основу детаљних анализа стања и утврђивања нарочито угрожених група неактивних и незапослених лица Стратегијом запошљавања Републике Српске 2010–2014. идентификовано је пет стратешких циљева које је неопходно остварити у будућем периоду како би се ситуација на тржишту рада Републике Српске побољшала. Сами стратешки циљеви:

- Стимулисање економског раста, запошљавања и повећање квалитета посла;
- Повећање продуктивности рада и квалитете посла кроз развој људских потенцијала;
- Успостављање равнотежа између понуде и потражње запослења;
- Порастом укључености на тржиште рада спречавати дуготрајну незапосленост, неактивност, друштвену искљученост и сиромаштва радно способног становништва, нарочито група које су у неповољном положају и
- Проширење институционалних капацитета и унапређење дијалога међу актерима у области запошљавања.

су јасно дефинисани, могући и оствариви уз залагање свих актера на тржишту рада и представљаће оквир будућег дјеловања Владе Републике Српске и други надлежних институција у периоду 2010-2014 година.

СТРАТЕШКИ ЦИЉЕВИ

» *Стимулисање економског раста, запошљавања и повећање квалитета посла.*

Очекивани резултат постизање овог стратешког циља је да се поспјешити економски раст и побољшати квалитет и конкурентност индустрије у Републици Српској. Стратегијом је предвиђено да се кроз овај циљ подрже следећи основни макроекономски циљеви Програма развоја Републике Српске:

- Постизање и очување одрживог економског раста и раста запослености;
- Побољшање конкурентности;
- Уравнотежени регионални развој;
- Промовисање друштвене укључености.

Поред тога, Стратегијом запошљавања пружа се подршка стратешким циљевима онако како је предвиђено Економском политиком за 2010. годину:

- Дати подршку текућој приватизацији предузећа;
- Унапређивати пословну климу у Републици Српској;
- Стимулисати развој малих и средњих предузећа (МСП);
- Стимулисати предузетништво укључујући иницијативе које се односе на успоставу микрокредитних организација;
- Сузбијање сиве економије;

Овај стратешки циљ има квантитативно изражен резултат у побољшању квалитета посла и расту свеукупне стопе запослености на крају планског периода за 8%, запослености жена за 8%, запослености старијих лица за 8%, смањење анкетне стопе незапослености за 2,5% и смањење стопе неактивног становништва за 10%.

» *Повећана продуктивност рада и квалитет кроз развој људских потенцијала*

Планом развоја Републике Српске указује се на то да повећана продуктивност и квалитет рада представља предуслов за повећану стопу запослености. То се може постићи улагањем у људске потенцијале, реформом система образовања, реализацијом концепта цјеложивотног образовања и промовисањем здравствене заштите и сигурности на раду као кључних механизма.

Реформа образовног система као један од дугорочних приоритета Владе Републике Српске је обухваћен овим циљем. Улагање у знање, иновацију и подршку креативности треба бити главни циљ Републике Српске усмјерен ка сустизању развијених европских економија. Свеобухватна реформа образовног система (потпомогнута јаким финансијским инвестицијама) створиће конкурентни квалитет радне снаге, као главни предуслов за дугорочни развој Републике Српске.

У склопу овог стратешког циљ дефинисани су и слиједећи стратешки подциљеви:

- Развој и реформа образовног система у циљу задовољења потреба тржишта рада
- Обезбједити безбједан и успјешан прелаз са образовања на тржиште рада
- Реализација концепта доживотног образовања стратегијом доживотног учења
- Рад у правцу примјене кохерентног система образовања и обуке одраслих који задовољава потребе тржишта рада
- Осигурати да обука у форми СОУ (стручног образовања и усавршавања) задовољава потребе за доквалификацијом одраслих и да је прилагођена потребама тржишта рада
- Осигурати да кохерентна и квалитетна обука за усавршавање основних вјештина, која задовољава потребе тржишта рада, буде прилагодљива потребама одраслих за учењем и да пружа способности цијеложивотног учења

Као што се може видјети из формулације овог стратешког циљ и његових подциљева Влада Републике Српске је исказала своју опредјељеност за провођење дубинских реформи и у свим секторима који су на непосредан начин повезани са тржиштем рада и проблемом незапослености у Републици Српској. Реализацијом наведеног циља и провођењем неопходних реформи Република Српска ће обезбједити претпоставке за даљи привредни раст и припремити своје тржиште рада за улазак у Европску унију, те се укључити на међународно тржиште рада.

· *Успостављање равнотеже између понуде и потражње запослења.*

Предуслов за раст у привреди је да радна снага са потребним квалификацијама буде расположива за послодавце. Ако послодавци имају проблеме при проналажењу кадра – квалификоване радне снаге, то може онемогућити или успорити развој, чиме се с друге стране може успорити привредни раст у Републици. Стога је неопходно осигурати да послодавци у Републици Српској на дугорочној и краткорочној основи добијају неопходну радну снагу са одговарајућим квалификацијама.

У оквирима овог циља неопходно је успоставити ефикасан систем праћење аспекта понуде и потражње на тржишту рада, уредити систем праћења и усмјеравање потенцијалне радне снаге у правцу потреба тржиш-

та рада, обезбједити неопходне обуке и образовања радне снаге који задовољавају потребе тржишта рада и успоставити ефикасан система посредовања у запошљавању.

Централна институција која цјеловито развија ову функцију јесте Завод за запошљавање и њему припада највећи дио задаће и одговорности на том плану. Сходно стратешким циљевима и задацима за наредни петогодишњи период Завод за запошљавање ће се организовати и кадровски трансформисати у службу чија ће централна функција бити високоразвијена и квалитетна функција посредовања. Исто тако, у овом правцу ће се морати развијати и приватне агенције за посредовање и запошљавање. За послодавце ће бити нужно да континуирано пружају информације о потребама и новим радним мјестима, како би агенције могле задовољити потражњу и посредовати радној снази са траженим квалификацијама. Биће потребне и јавне и приватне агенције ради успоставе добрих и поузданих односа са послодавцима, како би они били у могућности да брзо реагују према потребама за радном снагом.

- ❖ *Порастом укључености на тржиште рада спречавати дуготрајну незапосленост, неактивности, друштвену искљученост и сиромаштво радно способног становништва, нарочито група које су у неповољном положају.*

Према концепту друштвене укључености, дугорочна незапосленост и неактивност доводе до сиромаштва и друштвене изолације, што надаље ствара потешкоће при стварању повезаности са тржиштем рада. Провођењем конкретних мјера и активности на реализацији овог циља до краја 2014. године предвиђено је смањење и спречавање дуготрајне незапослености са 68% забиљежених у 2009. години на 55%. Исто тако реализацијом овог циља очекује се повећање стопе запослености:

- код жена са 38,3% забиљежених у 2009. години на 46% до краја 2014. године;
- код старијих лица са 40,5% забиљежених у 2009. години на 48% до краја 2014. године;
- код младих са 22% забиљежених у 2009. години на 30% до краја 2014.
 - » *Проширење институционалних капацитета и развој дијалога међу актерима у области запошљавања*

За постизање наведеног циља неопходно је институционално оснажити и развити Завод за запошљавање Републике Српске, Министарство рада и остале актере на тржишту рада у циљу добијања адекватнијег одговора на изазове и прилике на тржишту рада Републике Српске. Завод за запошљавање Републике Српске треба креирати базе података које би обезбиједиле прикупљање и анализирање података о понуди и потражњи послова те општем стању и трендовима на тржишту рада. Карактеристике база података и карактеристике података који ће се прикупљати треба усагласити и стан-

дардизовати унутар Агенције за рад и запошљавање Босне и Херцеговине и Завода за запошљавање Федерације Босне и Херцеговине. Исто тако, методологије прикупљања података, као и систем извјештавања требају бити стандардизовани. Један од главних задатака био би да се рашчисте регистри незапослености за људе који су неактивни и оних који траже посао, како би се омогућило Министарству рада и борачко-инвалидске заштите да одмах пронађе активне тражиоце посла. Сходно томе, Завод за запошљавање РС треба сарађивати са Заводом за статистику Републике Српске како би обезбиједили бољи квалитет података на локалном, односно регионалном нивоу.

Подаци које прикупи, тумачи и анализира Завод за запошљавање Републике Српске треба саопштити путем усаглашеног формата Министарству рада и борачко-инвалидске заштите Републике Српске у циљу планирања политика те исто тако омогућити да те податке могу користити и други заинтересовани субјекти. Прикупљање података, њихово тумачење и саопштавање требају бити у складу са стандардима које су установиле међународне организације (ИЛО, ЕУСТАТ, ЕУРЕС).

Ради обезбјеђења свеобухватне и одрживе политике тржишта рада, неопходно је да се изврши трансформација и реорганизација Завода за запошљавање, како би одговарао на потребе за услугама описним у Стратегији запошљавања. То подразумемијева одређивање приоритетних услуга којима се потпомаже интеграција незапослених и осталих тражилаца посла на тржиште рада, што помаже послодавцима у проналажењу кадра и одабиру особља којим се обезбјеђује стално праћење потреба тржишта рада на краткорочном и дугорочном основу. Исто тако неопходно је развити услуге којима би се повећала стопа запослености и вјештине потребне за тражење посла за тражиоце посла, незапослене и неактивне. Поред нуђења стручног послобљавања и обуке везане за побољшање вјештина потребних за тражење посла, Завод за запошљавање Републике Српске треба индивидуализовати рад са незапосленим. Овај приступ би започео са израдом профила незапосленог лица и склапањем споразума о сарадњи са незапосленим лицем. Израда профила и заједнички рад савјетника и незапосленог треба резултирати израдом индивидуалног плана запошљавања којим би се утврдили циљеви, средства и активности које би довеле до запошљавања клијента.

Ради обезбјеђења свеобухватне политике запошљавања, у наредном периоду приоритет ће бити и на томе да се при формулисању и провођењу активних политика тржишта рада укључе сви релевантни носиоци интереса, министарства, социјални партнери, тј. послодавци и организације запослених, јавна служба за запошљавање, установе за образовање и обуку те локални и регионални административни органи.

ЗАКЉУЧАК

Анализирајући тренутно стање и трендове у области запошљавања у Републици Српској, можемо закључити да је тренутна ситуација изузетно комплексна и тешка. Наиме, и поред значајног повећања броја запослених и смањења броја незапослених у периоду 2005-2009. у Републици Српској је и даље евидентан изузетно висок број незапослених и неактивних лица. Политика запошљавања у свакој заједници па и у Републици Српској се проводи ради подстицања њеног раста и развоја, подизања животног стандарда, давања одговора на потребе радне снаге и рјешавања проблема незапослености и недовољне запослености радне снаге. Политика запошљавања у Републици Српској зависи од друштвено- економског развоја који директно утиче на мјере и начине њиховог провођења ради остваривања друштвено- економских циљева јер је политика запошљавања саставни и усклађени дио укупне економске и друштвене политике која захтјева нормативне и институционалне предпоставке. Како је израда стратегије један од основних предуслова, којом се утврђују основи политике у одређеној области Влада Републике Српске је приступила изради Стратегије запошљавања Републике Српске 2010-2014 година. Приступајући изради Стратегије којом се утврђују приоритети у оквиру политике запошљавања за период 2010-2014 и њеним фокусирањем на нарочито угрожене категорије незапослених и неактивних лица Влада Републике Српске је исказала своју одређеност за систематски приступ рјешавању проблема незапослених лица. Јасно дефинисани, мјерљиви, временски ограничени и оствариви стратешки циљеви утврђени у Стратегији указују на смјерове и правце у развоју политика запошљавања у будућем временском периоду. Сматрајући да ће се реализацијом наведених циљева на најбржи и најефикаснији начин постићи повећање стопе запослености и смањење стопа незапослености и неактивности радно способног становништва у Републици Српској, Влада Републике Српске ће заједно са свим осталим кључним актерима на тржишту рада (Завод за запошљавање, синдикати и удружења послодаваца, агенције за посредовање у запошљавању и невладине организације) у будућем времену проводити мјере дефинисане Акционим и оперативним плановима донесеним на основу усвојене Стратегије. Потребна средстава за провођење појединих стратешких циљева ће се утврдити кроз доношење годишњих акционих планова које доноси Влада Републике Српске. Самом Стратегијом је дефинисано да се средства за провођење Стратегије неће обезбјеђивати из средстава обавезног доприноса већ из буџетских средстава Републике, локалних заједница и других извора.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Влада Републике Српске, *Стратегије запошљавања Републике Српске 2010-2014 година*.
2. Иванић, М.: *Принципи економије*, Бања Лука, 2002.
3. Младеновић, Д., Болевић, В., Шошкић, Д.: *Економска статистика*, Београд, 2004.

ПСИХОСОЦИЈАЛНИ АСПЕКТИ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ

Прегледни рад

УДК 331.56:159.9

Драгана Јелић
Постдипломски студиј - Савремена социологија
Факултет политичких наука
Бања Лука

Abstract: *Unemployment affects a lot more than just the unemployed individuals. It also affects their family, their environment and therefore, the society as a whole.*

Key words: *unemployment, the individual, society*

Апстракт: *Незапосленост не утиче само на појединце који нису запослени, она утиче и на њихове породице, средине којима припадају, а самим тим и на друштво у цјелини.*

Кључне ријечи: *незапосленост, појединац, друштво.*

Велики дио јавних расправа, стручних радова и новинских чланака који за тему имају незапосленост, углавном се баве распрострањеношћу и узроцима незапослености, као и о потенцијалним мјерама за њено сузбијање, те су углавном посматрани са макроекономских аспеката.

Психосоцијалне импликације незапослености се занемарују или се углавном третирају као неизбјежна датост проблема.

Феномен незапослености је веома сложен и покушаји његовог једностраног објашњења су узалудни.

Рад има вишеструку функцију у човјековом животу. Осим што појединцу осигурава економску сигурност и самосталност, рад, односно запослење, омогућава социјалну интеракцију. Он је често извор идентитета и самопоштовања појединаца, а понекада и самореализације. Имајући све ово у виду, незапосленост која онемогућава задовољење свих функција које осигурава и остварује рад, односно запослење, има погубне психосоцијалне ефекте на појединаца, а потом и на друштво.

Кроз историју људског друштва дате су бројне дефиниције рада. Оно што је сигурно, јесте да рад представља основу и константу сваког људског

друштва, његов опстанак, али и његов даљњи развој. Имајући у виду претходно речено, питамо се да ли је опстанак нашег друштва тиме доведен у питању и какав је његов даљњи развој.

Сам појам незапослености броји више дефиниција, које су се кроз раздобља људске историје мјењале. До 19. вијека незапосленост се посматрала искључиво кроз њену посљедицу, а то су сиромаштво и биједа. У том периоду незапосленост се није посматрала као проблем који је неопходно истражити и ријешити. Тек почетком прошлог вијека незапосленост је схваћена не само као проблем појединаца који су њоме погођени већ и друштва којем припадају ти појединци, те се од тада истраживања усмјеравају на узроке настанка незапослености.

Када говоримо о незапослености веома је важно сагледати контекст у којем се термин незапослености користи. Незапосленост може означавати тешкоће које постоје унутар привредног система, као и евидентираност појединаца у заводу за запошљавање, али незапосленост такође може говорити и о неравнотежи која постоји унутар друштва, између понуде и потражње рада на тржишту рада.

За већину, незапосленост представља неискоришћене радне ресурсе привреде. Најкраће речено незапосленост је недостатак радних мјеста на којима би се појединци могли запослити. Она се појављује када је понуда радне снаге већа од потражње за радном снагом.

Дуги низ година у свијету се врше различита истраживања о утицају незапослености на појединце.

Оно што је несумњиво јесте да незапосленост узрокује озбиљне психолошке посљедице – осјећај беспомоћности, смањеност животног задовољства, губитак идентитета и самопоуздања те нарушено психичко и физичко здравље.

Феномен незапосленост не утиче само на појединце који су незапослени. Она утиче и на њихове породице, средине којима припадају, а самим тим и на друштво у цјелини.

Након ратних дешавања на подручју Босне и Херцеговине, незапосленост је постала видљиви друштвени проблем. С тим у вези, настала су бројна истраживања на ту тему, вођене су многобројне дебате, округли столови, као покушај да се изнађе адекватно рјешење.

Истраживања незапослености која су покушала да укажу на психолошке посљедице незапослености већином се слажу да постоје три фазе кроз које незапослени човјек пролази. Почетна фаза је фаза у којој је појединац без запослења оптимиста, јер још увијек није поколебан у својим ставовима и то је фаза у којој појединци активно траже посао. Потом слиједи фаза у којој незапослени појединац постаје песимиста јер сматра да је његов труд узалудан. Он постаје анксиозан и полако се предаје, односно одустаје од активног тражења посла. На крају долази трећа фаза у којој појединац постаје фаталиста и прилагођава се свом новом стању¹.

¹ Јелена Јелушић, (2002), Студије индивидуалног степена незапослености и егзистенцијалне несигурности.

Овдје је такође неопходно споменути да дуготрајна незапосленост утиче на ставове људи, начине суочавања, психичко здравље и социјалну искљученост.

Како се период незапослености повећава, негативни ефекти незапослености доводе до физичких и психичких болести. Психолошко здравље људи се нарушава, услијед повећене количине стреса појединац почиње да губи самопоуздање, осјећај властите безвриједности, долази до несанице, немогућност концентрације и сл.

Наравно, када је ријеч о незапосленим лицима и утврђивању њиховог психосоцијалног стања, треба направити разлику између младих и старији незапослених лица. Разлози ове подјеле су неопходни, јер много већи психолошки притисак због незапослености имају лица која имају властиту породицу коју требају издржавати, за разлику од младих који још увијек, већином, живе код родитеља. Мира Комаровски се у свом дјелу пита, шта буде са ауторитеом мушкарца, односно са главом куће који више не може обезбиједити својој породици живот на какав су они до тада навикли. Према њеним ријечима, незапосленост утиче на ауторитет мушкарца у улози мужа и у улози оца.² С друге стране жене, услијед незапослености својих мужева, желе веће учешће по питању финансија њиховог домаћинства. Оно што је сигурно, јесте то да услијед незапослености долази до већих конфликтних ситуација у дому. Изгледа да незапосленост лошије утиче на материјални статус мушкараца, него жена.³

Људе често одређујемо (као и они саме себе) у зависности од тога шта раде у животу. Услијед предрасуда друштва које незапосленог човјека посматра као сиромашног и то не само као материјално сиромашног, већ и духовно сиромашног, незапослени појединци својим статусом у друштву полако губе углед и поштовање у друштву.

Незадовољство услијед незапослености може довести до депресије, али и већег вјеровања у екстерну контролу, односно вјеровања да они сами ништа не могу промјенити. Степен депресивности је већи за оне којима је посао јако важан, односно за оне који су имали велика очекивања о добијању запослења.

Начини суочавања са незапосленошћу су различити. Оно што су досадашња истраживања показала јесте да је најближа околина незапосленог важна за обликовање става о тражењу посла, што је опет повезано с активностима тражења запослења. Јако битна или пак можемо рећи да је неопходна социјална подршка која је прије свега усмјерена на повећање мотивације за тражење посла, а потом на ублажавање негативних емоција произашлих због незапослености.

Дуготрајно тражење посла је стресно и из тог разлога повезано је са ментални здрављем. Истраживања су показала да је социјална подршка незапосленима релативно мала у земљама са нижим животним стандардом, као

2 Mirra Komarovsky, (2004), The unemployed man and his family, AltaMira Press.

3 UNDP Хрватска, (2006), Сиромаштво, незапосленост и социјална искљученост.

и тамо гдје је незапосленост распрострањена. Незапосленост расте сразмјерно нивоу образовања, а њоме су највише погођене мање градске средине.

Када је ријеч о психосоцијалним посљедицама незапослености, питање које нам се само по себи намеће јесте да ли услјед стања незапослености долази до промјена у радној етици и радним вриједностима. Оно што истраживања показују јесте да су вриједности које су усвојене у процесу социјализације чврсте и да се не мјењају лако. Код незапослених појединаца и даље је присутна снажна радна етика. Он што је такође важно споменути јесте да већина људи своје слободно вријеме цијене у зависности од времена проведеног на послу.

У овом раду неизбјежно је споменути социјалну искљученост.

Социјална искљученост се најчешће користи како би се описао положај неких друштвених група који не судјелују у кључним процесима друштва и који смањују своје друштвене контакте, односно социјалну партиципацију.⁴

Незапосленост може довести до социјалне изолације. Она изазива пад животног стандарда, које за посљедицу има ограничене ресурсе за тражење посла, што даље онемогућава учешће у друштвеним активностима.

С обзиром да велики број грађана у Републици Српској и Босни и Херцеговини припада групи незапослених грађана, овдје можемо говорити о незапосленим грађанима који чине нову специфичну социјалну класу. Припадање тој класи значи у одређеној мјери друштвену изолованост од главних друштвених институција, односно у овом случају запослених људи. Појединци који припадају поменутој имају специфичне особине, као што су ниска самоекспресија, сумња у себе и своје способности и сл. За оне појединце који на рад гледају као дужност, незапосленост код њих изазива осјећај бескорисности и изостављености.

Ова специфична класа имплицира континуитет социјалне маргинализованости кроз генерације. Дјеца која имају незапослене родитеље имају веће шансе да и сами буду незапослени, јер су њихова социјална искуства сужена.

Република Српске припада оним земљама за које је карактеристична снажна породична традиција. Управо захваљујући високом степену породичне солидарности, незапосленост није нужно повезана са сиромаштвом и социјалном изолацијом.

„Одлив мозга“ постаје готово исто тако озбиљан проблем као што је незапосленост. У суштини, наведени проблеми су узрочно-посљедично везани, јер „одлив мозга“ представља најважнију посљедицу проблема незапослености. Некада су одлазили ријетки појединци, док је данас то масовна појава у којој не одлазе само врхунски стручњаци из различитих области, већ и они „просјечни“. Многобројни су разлози који наводе појединце на одлазак из неке земље. У великој мјери је то незапосленост, уколико имају радно мјесто разлози за одлазак су радна несигурност, ниска или нередовна примања и сл.

4 UNDP Хрватска, (2006), Сиромаштво, незапосленост и социјална искљученост.

Негативне посљедице „одлива мозгова“ широких су размјера и оне чак могу погубно да дјелују на друштва у којима је ова појава масовна. Радом стручњака, односно даровитих и креативних појединаца, долази до развоја земље. Уколико их је све мање, долази до споријег развоја или чак до назадовања неке земље.

Велики проблем који се јавља са проблемом „одлива мозгова“ јесте старење популације наше земље. Имајући у виду смањени природни прираштај из године у годину, те одлазак младих људи из наше земље, долазимо на помисао да уколико не створимо услове за запослење и останак младих људи у нашој земљи, полако ћемо нестати.

У овом раду такође је неопходно споменути однос незапослености и криминалног понашања појединаца.

Постоје различите теорије које на различите начине настоје да објасне везу између незапослености и криминалног и деликвентног понашања. Већина њих се слаже да до криминалног понашања и деликвенције долази услијед немогућности да се остваре конвенционални циљеви.

Закључци конференције коју је организовала Свјетска банка у Риму 2007. године, говоре о бојазни да би тренд незапослености могао успорити економски раст, те довести до веће стопе криминалитета и сиромаштва у југоисточној Европи и Азији.⁵

Већина незапослених има подршку друштва које им помаже да прихвате своје незапослење. Но ипак мањи број незапослених појединаца своје циљеве услијед немогућности да их остваре на конвенционалан начин настоје остварити упуштањем у криминал. Већина која се упушта у криминална дјела сматрају да је њихова тешка економска ситуација и незапосленост, посљедица мањкавости система. Дугорочна незапосленост појединаца за посљедицу има смањење перцепције једнаких шанси, те доводи до тога да појединци окривљују представнике власти, приватне компаније као одговорне за своје стање. Претходно речено представља услове у којима се појединци окрећу криминалним радњама, вођени мишљу да ће на илегалном тржишту рада бити економски успјешнији и независни.

Интерпретација тржишта рада игра кључну улогу у формирању реакције на њу. Реакција на незапосленост може да зависи од тога да ли она значи онима који је проживљавају и о њеним перципираним узроцима.

Стивен Рафаел и Рудолф Винтер-Ембер сматрају да «криминал расте и опада са незапосленошћу»⁶ Као и већина теоретичара овдје се посматра једносмјерна веза између незапослености и криминалног понашања иако се тај однос не може у потпуности баш тако поматрати.

Веома је тешко знати да ли незапослености утиче на стварање насиља или је оно просто симптом неког другог узрока.⁷

5 Георги Митев-Шантек - Southeast European Times Београд - www.setimes.com

6 Steven Raphael and Rudolf Winter-Ember, Identifying the Effect of Unemployment on Crime, Centre for Economic policy Research.

7 Charles Forelle, The Snap Judgment on Crime and Unemployment, *The Wall Street Journal*.

Незапосленост доводи до криминалног понашања, али и криминално понашање повећава вјероватноћу незапослености. О томе говори и Класен у свом испитивању односа незапослености и криминала.⁸

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Ми мало знамо у суштини о томе како незапослени људи подносе то бреме, шта осјећају, какву друштвену подршку имају и шта све чине да свој статус промјене.

Важно је да околина незапосленог појединца схвата важност своје улоге о властитом утицају у тој ситуацији. Оно што породица, па и околина треба да чини јесте да помогне особи да превлада првобитни емотивни шок, те да подстиче појединце на активно тражење посла.

Активношћу незапослених појединаца умањују се ризици потпуне искључености са тржишта рада. Неопходно је смањити дуготрајну незапосленост појединаца и стално смањивати број појединаца који су незапослени више од годину дана.

Повећана улагања у образовање и стручно оспособљавање могу имати одређену улогу у ублажавању и смањењу незапослености, поготово када је ријеч о старијим незапосленим грађанима.

Такође, неопходно је створити услове да млади образовани људи остају у земљи, како би своје знање и потенцијал усмјерили у напредак наше земље.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Јелена Јелушић, (2002), *Студије индивидуалног степена незапослености и егзистенцијалне несигурности*
2. Mirra Komarovsky, (2004), *The unemployed man and his family*, AltaMira Press.
3. UNDP Хрватска, (2006), *Сиромаштво, незапосленост и социјална искљученост*.
4. Георги Митев-Шантек - *Southeast European Times* Београд - www.setimes.com
5. Steven Raphael and Rudolf Winter-Ember, *Identifying the Effect of Unemployment on Crime*, Centre for Economic Policy Research.
6. Charles Forelle, *The Snap Judgment on Crime and Unemployment*, *The Wall Street Journal*.
7. Peter T. Klasseny, *Examining Unemployment and Crime*, www.documentingexcellence.com

8 Peter T. Klasseny, *Examining Unemployment and Crime*, www.documentingexcellence.com.

ГЛОБАЛНИ ГЕНЕРАТОРИ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ И КРЊА ЕГЗИСТЕНЦИЈА

Прегледни рад

УДК 331.5.024.5

Сања Средић¹
Постдипломски студиј - Савремена социологија
Факултет политичких наука
Бања Лука

Abstract: *The employment and unemployment of labor force represent economic-social standards which most reliably speak of the degree of development of one country. Today's analysts and researchers warn us about global dimensions and causes of unemployment. The main generators of modern unemployment, which has the characteristics of mass, structural, permanent and universal occurrence, are primarily global economic changes. The other universal set of new causes of unemployment is technological changes. In terms of unemployment, the most significant structural consequence of contemporary technological changes is decreased demand for labor force as well as specific demands in terms of their structures and types, which is the first case in the history of technological revolution. The third global group of causes is related to changes in the labor force policy and introduction of market mechanisms in the insurance systems in the case of unemployment and the protection of the unemployed. Since man is the result of practice and as such he finds his purpose in creation, unemployment is an unnatural condition for him. The nature has given the man tools to shape history, and that tool is work. The unemployed are devoid of one important human value which characterizes the man, and this is the value of human kind. The impossibility of employment and expression is characterized by the disturbance of different social relations and the loss of significant elements of social status (economic status, reputation, influence, political and total social power). We add to this other social, psychological, health and other negative consequences which*

¹ Сања Средић је магистранд Факултета политичких наука у Бањој Луци, одсек Савремена социологија, контакт е-mail: sanja.sredic@yahoo.com.

affect not only the unemployed, but their families and other human communities as well.

Key words: *unemployment, work, economic changes, technological changes, labor force, existence*

Апстракт: *Запосленост и незапосленост радне снаге представљају економско-друштвена мјерила која најпоузданије говоре о степену развијености једне земље. Савремени аналитичари и истраживачи упозоравају на глобалне димензије и узроке незапослености. Главни генератор савремене незапослености, која има обиљежја масовне, структуралне, трајне и свеобухватне појаве, су прије свега глобалне економске промјене. Други универзални сет нових узрока незапослености су технолошке промјене. Са аспекта незапослености, најзначајнија структурална посљедица савремених технолошких промјена јесте смањење потребе за радном снагом као и специфични захтјеви у погледу њених структура и типова, што је први случај у историји технолошке револуције. Трећа глобална група узрока везана је за промјене у политици радне снаге и увођењу тржишних механизма у системима осигурања за случајеве незапослености и заштите незапослених. С обзиром да је човјек биће праксе и као такав своју сврху проналази у стварању, незапосленост је једно неприродно стање за човјека. Човјеку је природа подарила оруђе којим кроји историју, а то оруђе је рад. Незапослени су лишени једне битне људске вриједности која одликује човјека, а то је вриједност људског рада. Немогућност радног ангажовања и исказивања прати поремећај различитих друштвених релација и губитак значајних елемената друштвеног статуса (економски положај, углед, утицај, политичка и укупна друштвена моћ). Томе додајемо и све друге социјалне, психолошке, здравствене и друге негативне посљедице којима су погођени не само незапослени, већ и њихове породице и друге људске заједнице.*

Кључне ријечи: *незапосленост, рад, економске промјене, технолошке промјене, радна снага, егзистенција*

1. УВОД

Запосленост и незапосленост радне снаге представљају економско-друштвена мјерила која најпоузданије говоре о степену развијености једне земље. Запосленост је пресудан чинилац у промјени структуре становништва и радне снаге.² Низак ниво запослености сигуран је знак за при-

² Давидовић, М.: *Класно-слојне неједнакости и незапосленост*, у: *Друштвене неједнакости*, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, Београд, 1987, стр. 191.

вредну неразвијеност, као што је висок ниво запослености не само поуздан индикатор једне развијене економије, већ и друштва у цјелини.³

Незапосленост је нужна претпоставка и посљедица једног неравномјерног и скоковитог кретања привреде у којој се сукцесивно смјењују периоди успона и кризе хиперпродукције.⁴ Незапослени су лишени једне битне људске вриједности која одликује човјека, а то је вриједност људског рада. Немогућност радног ангажовања и исказивања прати поремећај различитих друштвених релација и губитак значајних елемената друштвеног статуса (економски положај, углед, утицај, политичка и укупна друштвена моћ). Томе додајемо и све друге социјалне, психолошке, здравствене и друге негативне посљедице којима су погођени не једино незапослени, већ и њихове породице и друге људске заједнице.⁵

2. ГЛОБАЛНИ ГЕНЕРАТОРИ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ

Савремени аналитичари и истраживачи упозоравају на глобалне димензије и узроке незапослености. Главни генератор савремене незапослености која има обиљежја масовне, структуралне, трајне и свеобухватне појаве, су прије свега глобалне економске промјене, које су упркос укупном економском развоју произвеле читав низ негативних нуспојава, међу којима је и незапосленост. Тако, на примјер, Џордан тврди да су мултинационалне компаније развијале производне капацитете високе технологије и интензивног и ефикасног кретања капитала у високоразвијеним земљама, док су индустријске капацитете класичне индустријске и само дио софистициране модерне производње преусмјерили ка земљама у развоју са ниским цијенама радне снаге, слабом еколошком контролом и несметаном мобилношћу капитала. Наравно, кључни мотив мултинационалних компанија је што бржа и јефтинија оплодња и повратак капитала. Захваљујући глобализацији економских односа и свјетске економије, у међународној подјели рада оформиле су се три групе земаља: високоразвијене, у којима реструктурирање радне снаге иде ка услугама, специјализацијама и извозу знања и технологије; периферне земље и региони у развоју, са традиционалном зависношћу сваке врсте и веома високом незапосленошћу; и државе или региони у транзицији, са такође мање-више високим стопама незапослености, насупротив претходно постојећој политици пуне запослености.⁶

Други универзални сет нових узрока незапослености су технолошке промјене. Проналазак и употреба микрочипова произвели су неслућене промјене у ефикасности и продуктивности производње, у карактеру радног

3 Мулина, Т., Мацура, М., Рашевић, М.: *Становништво и запосленост у дугорочном развоју Југославије*, Економски институт, Београд, 1981, стр. 94.

4 *Мала политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1966, стр. 737.

5 Милосављевић, М.: *Девизијације и друштво*, Драганић, Београд, 2003, стр. 78.

6 Исто, стр. 85.

мјеста, структуралним и другим захтјевима у односу на радну снагу, опције неслућених комуникација и трансакција, и створиле огромне могућности даљинског управљања, не само производним већ и другим процесима. Са аспекта незапослености, најзначајнија структурална посљедица савремених технолошких промјена јесте смањење потребе за радном снагом као и специфични захтјеви у погледу њених структура и типова, што је први случај у историји технолошке револуције. За разлику од свих претходних револуција, које су биле праћене повећаним потребама за новом радном снагом, али и за њеним битним структуралним промјенама, ова почива на смањеним потребама, али и посебним захтјевима у погледу квалитета и структуре радне снаге.⁷ Не-корисни човјек постаје незапослен и неупотребљен: стар, неспособљен, непоуздан или непримјеран.⁸

Тај некористан човјек замјењен је машином. Машина, да би остварила свој примарни интерес највеће техничке ефикасности, од појединца ствара предмет своје манипулације.⁹ Реинтерпретирајући Ерика Фрома (Erich Fromm), можемо да кажемо да престајемо бити господари технике, и умјесто господара постајемо њени работи. Фиаменго то поима као губљење вјере у човјека.¹⁰ Ток историје донио је растућу специјализацију „позива“, једну све комплекснију структуру вишеструко рашчлањеног људског свијета рада, једно посредство економског апарата који није више „прозиран“ оном ко је у томе радећи дјелатан-тако да он више не може прегледати свој положај у цјелини, има фатално осјећање да је изгубио оријентацију. Он више не види како његов властити рад служи цјелини, има осјећај да је сведен на „ствар“, да бива употребљен у огромном апарату, да је „кориштен“.¹¹ Рад се више не схвата као непресушни извор човјековог стварања, упрошћен је, вулгаризиран, сведен на пуку аутоматизацију. И када ради, човјек је „при-вјесак“¹² машини коју је сам створио.

Оно што се сада пред нама развија у току једва једног вијека-призор је такве величине да би човјека будуће културе са другом душом и другим страстима морало обузети осјећање као да се тог стољећа била цијела природа заљубала и почела да посрће. И иначе је већ политика прекорачила градове и народе; људска привреда је дубоко захватила судбине биљног и животињског свијета, али то само додирује живот и опет се брише. А ова техника оставиће траг својих дана, када све друго буде нестало и потонуло.¹³ Од пуког *техне* у грчком свијету, од умјешности, вјештине и инструмената у служби човјека, који је човјек изумио за своје потребе и којим се по вољи

7 Милосављевић, М.: *Девације и друштво*, Драганић, Београд, 2003, стр. 85.

8 Супек, Р.: *Занат социолога*, Школска књига, Загреб, 1983, стр. 65.

9 Букић, Б.: *Савремене стратегије обесмишљавања*, Видици, Бања Лука, 2009, стр. 28.

10 Фиаменго, А.: *Основе опће социологије*, Народне новине, Загреб, 1967, стр. 167.

11 Финк, Е.: *Основни феномени људског постојања*, Нолит, Београд, 1984, стр. 222.

12 Станивуковић, М.: *Рад у постсоцијализму*, Литера, Бања Лука, 2007, стр. 170.

13 Шпенглер, О.: *Пропаст Запада*, Књижевне новине, Београд, 1990, књига IV, стр. 288.

користио, техника је у модерном добу израсла у одлучујућу и судбоносну моћ коју човјек више као да нема под контролом.¹⁴

Трећа глобална група узрока везана је за промјене у политици радне снаге и увођењу тржишних механизма у системима осигурања за случајеве незапослености и заштите незапослених. Суштина је у мјерама које стимулишу било какво радно ангажовање, не нужно и перманентно запошљавање, веома кратко задржавање у статусу незапосленог и увођење дестимулативних материјалних давања, у односу на плаћени рад. Ове мјере би, у принципу, требало да подстичу конкурентност на тржишту радне снаге, а тиме и повећану продуктивност. Међутим оне на специфичан начин формирају такозвану прикривену незапосленост или подзапосленост. Ријеч је о радном ангажовању, запошљавању и пројектима са скраћеним временом, повременим пословима, честим промјенама активности, обављању више парцијалних послова истовремено итд.¹⁵

Поред ових глобалних узрока на појаву и карактеристике незапослености утичу и посебни економски, технолошки, политички и други узроци појединих држава и региона, у зависности од тога ком типу економских и политичких система припадају.

3. КРЊА ЕГЗИСТЕНЦИЈА

Ми не можемо проводити никакву успјешну критику било којег друштвеног система ако не препознајемо природне, генеричке диспозиције човјека као радника или произвођача. И сам Маркс је заступао мишљење да човјек није само природно биће него људско природно биће које се као такво мора потврдити и манифестовати како у свом битку, тако и у свом знању.¹⁶ Према Марксу, практично произвођење предметног свијета јесте потврђивање човјека као свјесног родног бића, тј. бића које се према раду односи као према својој властитој суштини.¹⁷ Према томе, човјек своју генеричку суштину опредмеђује радом. Са филозофског становишта, проблем управо ту почиње.

Плеханов тврди да велики човјек није велики зато што његове личне особине припадају великим историјским догађајима већ зато што он има особине које га чине најспособнијим за служење великим потребама свог времена.¹⁸ Наиме, рад није „благодат“ или „проклетство“, тегиба и срећа постигнућа, истодобно ропство и господство. У људском раду изражава се потчињеност једног слободног бића природним потребама, нужности,

14 Керовић, Р., Арсовић, З., Дринић, М.: *Човјек и технолошка цивилизација*, Видици, Бања Лука, 2006, стр. 18-19.

15 Милосављевић, М.: *Девјаације и друштво*, Драганић, Београд, 2003, стр. 85-86.

16 Маркс, К.: *Економско-филозофски рукописи (1844) и Рани радови (1793)*, Напријед, Загреб, стр. 324 - 325.

17 Исто, стр. 251.

18 Плеханов, Г. В.: *К питању и улози у историји*, Култура, 1950, стр. 41.

али такође, титанска моћ да се иде далеко преко голих потреба, да се изгради огроман свијет учинака, као документ коначне људске слободе.¹⁹ Кроз рад на посебан начин пружамо свједочанство о нашој коначности, о бједи и величини нашег постојања. У раду осјећамо тврдоћу, терет и муку нашег живота али истовремено и срећу постигнућа.²⁰ Рад је свагда испробана комуникација са околним свијетом: човјек очовјечује ствари и при томе се нехотице постварује.²¹

Човјек је биће праксе, и као такав своју сврху проналази у стварању. Човјеку је природа подарила оруђе којим кроји историју, а то оруђе је рад. Незапосленост је, према томе, једно неприродно стање за човјека. Тешка је изолованост незапосленог, отуђеност од околине, немогућност остварења комуникације и сарадње са другима. У тој својој отуђености човјек се осјећа бескорисним.

Подјела рада и специјализација, вишеструко фрагментисање човјека и његових способности, редукују човјека на пуког вршиоца одређене улоге или одређеног посла који је у сваком тренутку замјењив. На тај начин људи сведени на пуко имање, колективно безбојни а индивидуално затворени у своју приватност, губе битак и своју хуману супстанцију.²² Велика је ствар да се човјек поново препознаје у својим дјелима, да оно људско на стварима не посаматра као чиста природна одређења, и да у таквом посматрању не бива изгубљено оно што је у ствари унио.²³ Велика је ствар када човјек осјећа испуњење своје сопствене сврхе у стварању путем рада.

На послјетку нам се природно намеће питање-Гдје је будућност „армије“ незапослених, осиромашених, изолованих, и од своје генеричке суштине отргнутих бића? Хоће ли дугорочна незапосленост, у једном отвореном историјском ходу, изњедрити друштво „егзистенцијалних богаља“??? Потреба за новим економским, социјалним, психолошким, моралним и филозофским парадигмама постаје све очигледнија.

4. ЗАКЉУЧАК

Савремени ход модерне цивилизације и дискурса који јој припада, као и кретање у свим другим историјским временима, испуњен је борбом за нови смисао, али ништа мање и процесима и дискурсима обесмишљавања.²⁴ Упркос свему, човјекови научни, технолошки и привредни успјеси и укупни раст његових моћи нису ни у ком случају разријешили загонетке и тешкоће његове егзистенције у свијету. Они нису отклонили битна питања и про-

19 Финк, Е.: *Основни феномени људског постојања*, Нолит, Београд, 1984, стр. 178.

20 Исто, стр. 177.

21 Финк, Е.: *Основни феномени људског постојања*, Нолит, Београд, 1984, стр. 212.

22 Керовић, Р., Арсовић, З., Дринић, М.: *Човјек и технолошка цивилизација*, Видици, Бања Лука, 2006, стр. 35.

23 Финк, Е.: *Основни феномени људског постојања*, Нолит, Београд, 1984, стр. 189.

24 Ђукић, Б.: *Савремене стратегије обесмишљавања*, Видици, Бања Лука, 2009., стр. 119.

блеме те егзистенције са којима се човјек као умно и мислеће биће суочава још од почетка своје културне историје.²⁵ Човјек престаје да буде господар технике и постаје њен роб. Он постаје сувишан у свијету који је сам створио. И када ради - он прикривено ради, повећава продуктивност, а „невидљив“ је. Из тог разлога су глобалном друштву потребне сасвим нове смјернице којим путем да се креће, а „занат“ социолога је подизање нивоа свијести о овим и другим актуелним глобалним питањима.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Давидовић, М.: *Класно-слојне неједнакости и незапосленост*, у: *Друштвене неједнакости*, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, Београд, 1987.
2. Ђукић, Б.: *Савремене стратегије обесмишљавања*, Видици, Бања Лука, 2009.
3. Керовић, Р., Арсовић, З., Дринић, М.: *Човјек и технолошка цивилизација*, Видици, Бања Лука, 2006.
4. *Мала полничка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1966.
5. Маркс, К.: *Економско-филозофски рукописи (1844) и Рани радови (1793)*, Напријед, Загреб
6. Милосављевић, М.: *Девиијације и друштво*, Драганић, Београд, 2003.
7. Мулина, Т., Мацура, М., Рашевић, М.: *Становништво и запосленост у дугорочном развоју Југославије*, Економски институт, Београд, 1981.
8. Плеханов, Г. В.: *К питању и улози у историји*, Култура, 1950.
9. Станивуковић, М.: *Рад у постсоцијализму*, Литера, Бања Лука, 2007.
10. Супек, Р.: *Занат социолога*, Школска књига, Загреб, 1983.
11. Фиаменго, А.: *Основе опће социологије*, Народне новине, Загреб, 1967.
12. Финк, Е.: *Основни феномени људског постојања*, Нолит, Београд, 1984.
13. Шпенглер, О.: *Пропаст Запада*, Књижевне новине, Београд, 1990., књига IV

²⁵ Керовић, Р., Арсовић, З., Дринић, М.: *Човјек и технолошка цивилизација*, Видици, Бања Лука, 2006, стр. 26.

ОД ИДЕЈЕ ДО ПРОФИТА – ПРОБЛЕМИ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ

Стручни рад

УДК 331.56:316.334

Миланко Штрбац
Савез иноватора Републике Српске
Бања Лука

Abstract: *Competitiveness of one country and local economy is directly determined by the realization of technological breakthrough and investments. Technological breakthrough is a consequence of investing in knowledge. Investments are a positive response from investors to favorable challenges that are present in the environment. As a result, competitiveness seems to depend on investing in knowledge and creation of favorable environment for investments. Modern world, i.e. everything that surrounds us, is the result of long development. Due to its acceleration, the future is the present. In the last thirty years innovations in different areas of human activity have caused the presence of new products and services, and a series of technological, economical, political and social changes. The initiator of development is the accumulated knowledge of generations, joined with the personality and ideas of the individual, and transformed into innovation, which can be a new product, service, process or simply a vision. The Republic of Srpska has become recognizable to many excellent and internationally accomplished innovators in the field of science, technology and culture. Even today, legging behind the developed world can only be achieved with the invention of new products that will be recognized in the market with its quality and brand. This is why innovators and innovations should get the attention they deserve. There should be a special program for instigating innovations and their implementation in the economy, and with measures of concrete help connect ideas transformed into innovations into the unbroken chain, protect them with patents and place them in the market as a product that brings income. Our efforts produce results in a form of innovations that are transformed into successful entrepreneurial ventures. Entrepreneurship is ideal for innovations, because it is by its nature open to everything new and adjustable to constant changes. Due to lack of our own resources, human and financial, it does not have its own development services as a big economy system. For that reason the Association of innovators of the Republic of Srp-*

ska, organizes a competition for the Innovation of the year. Except for new ideas and solutions that are qualified for business success, this activity gathers several hundreds of competitors who throughout a year of education learn how to turn their ideas into business. Education implies the preparation of necessary documentation, protection of intellectual property, presentation of innovation, testing and making of prototype and concrete use of the innovation and its turning into a business venture. Accomplished results motivate us to continue in the same direction. It is important to mention that some inventions are already recognized in the market, some are being recognized, and some have become internationally recognized, thus representing the Republic of Srpska. It is mister Tešić from Kotor Varoš that we are talking about, the innovator family of windmills. Mister Tešić won the last year's competition dedicated to innovators who are already or want to be entrepreneurs. The competitors, i.e. attendants of this specific seminar, not only compete for the prestige of their idea but also get the latest information in the field of the creation of innovation, its protection and implementation in the economy. The seminar follows standard development of innovation from the birth of idea to the implementation of innovation. With this activity we want to encourage the innovators and pass on a positive message to the surrounding in which they work, since we live in a dynamic economic environment which we are trying to build up in the sense of sustainable development, by being conscious of economic development, and the presence of the world recession, transition, globalization and the beginning of the civil war.

Key words: innovation, invention, innovation processes.

Апстракт: Конкурентност једне државе и локалне економије директно је условљена оствареним технолошким продорима и инвестицијама. Технолошки продори су последица улагања у знање. Инвестиције су позитиван одговор инвеститора на повољне изазове који се јављају у окружењу. Из овога произлази да је услов за јачање конкурентности улагање у знање и стварање повољног окружења за инвестирање. Савремени свијет, дакле све оно што нас окружује, резултат је дуготрајног развоја. Захваљујући његовој убрзању, будућност све брже прелази у садашњост. У протеклих тридесет година иновације у различитим подручјима људског дјеловања изазвале су појаву нових производа и услуга, али и низ технолошких, привредних, политичких и друштвених промјена. Покретач развоја је акумулирано знање генерација, повезано с особношћу и идејом појединца, те преточено у иновацију, која може бити нови производ, нова услуга, нови процес или једноставно нова визија. Република Српска постала је препознатљива многим изванредним и међународно признатим иноваторима на подручју науке, технике и културе. И данас, заостали корак за развијеним свијетом можемо ухватити само проналажењем нових производа који ће се квалитетом и препознатљивошћу наметнути на свјетском тржишту. Зато иновацијама и иноваторима који их стварају треба поклањати велику бригу. Посебним програмом потицати иновације и њихову примјену у привреди, настојећи мјерама конкретне помоћи у непрекинути ланац

повезати идеје преточене у иновације, заштићене патентом и пласиране на тржиште као производ који доноси добит. Наша настојања дају резултате у облику иновација које су претворене у uspješne предузетничке потхвате. Предузетништво је идеално је за и примјену иновација, јер је по својој бити отворено свему новом и прилагодљиво стално потребним промјенама. Због недостатка властитих ресурса, људских и финансијских, оно није у могућности имати посебне развојне службе као велики привредни системи. Из тог разлога Савез иноватора Републике Српске, сваке године организује такмичење за Иновацију године. Осим што добијамо нове идеје и рјешења која имају шансу за пословни успјех, та активност окупи неколико стотина такмичара који кроз цијелогодишњу едукацију стекну сазнања како своју идеју претворити у бизнис. Едукације су намијењене припреми потребне документације, заштити интелектуалног власништва, презентацији иновације, испитивању и изради прототипа, те конкретној примјени иновације и њеном претварању у пословни потхват. Остварени резултати охрабрују нас да у том правцу наставимо и даље. Посебно је потребно нагласити да је дио иновација заузео своје мјесто на тржишту, прерастајући у прави подузетнички потхват и доносећи добит. Неки су од тих производа већ препознатљиви на нашем тржишту, неки се тек доказују, а један дио остварио је и међународни успјех, представљајући на тај начин Републику у Српску. Ријеч је о господину Тешић из Котор Вароши, породици иноватора произвођачима вјетрењача. Прошле године господин Тешић је био побједник овог такмичења намијењеног иноваторима који већ јесу или тек желе постати предузетници. Такмичари, односно полазници овог својеврсног семинара, осим што се боре за престиж своје идеје, добијају основне информације с подручја стварања иновација, њене заштите и примјене у привреди. Семинар слиједи уобичајени развој иновације од настанка идеје до примјене иновације. Овом активношћу желимо охрабрити иноваторе и пренијети позитивну поруку окружењу у којем иноватори дјелују, будући да живимо у динамичном привредном окружењу, које настојимо изградити у смислу одрживог развоја, свјесни да смо у привредном развоју уз свјетску рецесију, транзицију, глобализацију и грађански рат на самом почетку.

Кључне ријечи: иновација, инвенција, иновацијски процеси.

УВОД

Живимо и дјелујемо у доба демократије и буђења глобалне свијести, освајања духовнога и материјалног простора и времена, у времену информатичке револуције, експлозије изума и високих технологија. Техничка помагала којима се свакодневно користимо чине се сасвим нормалним појавама, а да се ријетко питамо ко су њихови творци. Јаз између развијених и неразвијених земаља све је дубљи. Технолошка надмоћ постала је важна чињени-

ца, она обезбјеђује привредни напредак и свеукупну надмоћ. Како у тржишну утакмицу коју намећу развијени уклопити привреду земље у транзицији? Времена која долазе траже јаке људе, ствараоце нових духовних и материјалних вредноста, изумитеља нових ствари и односа. Једно је сасвим сигурно – свијет тражи промјене, а управо иноваторе препознајемо као вјеснике и носитеље новог. Само у човјеку, у његовим скривеним духовним моћима, знању и инвенцији можемо тражити излаз из тих проблема. Креативну личност од просјечних особа одвајају идеје. Размишљањем се ствара идеја, а размишљање не кошта много.

ИДЕЈЕ И КАКО СЕ ГЕНЕРИШУ?

Асоцијацијом, адаптацијом, модификацијом, увећањем/смањивањем, замјеном/ преуређењем, трансформацијом Методе тражења идеја разрадили су многи аутори. Разликујемо: активан приступ, стварање идеја, пасиван приступ, прикупљање и преузимање идеја, интерно разматрање извјештаја, анкета, упита, општи и позивни конкурси, разни приједлози. Пословна идеја и не мора бити нова да би получила успјех. Већ познату идеју можете прилагодити одређеним околностима или ће вас она потакнути на нешто друго. Нетреба одбацити необичне “мале” идеје. Један од најпродаванијих артикала, спајалице за папир, настала је док се њен изумитељ играо коадамом жице чекајући аутобус. Идеју можете добити током посјета сајмовима и смотрама иноватора, шетајући продаваоницама или послушскујући што се све увози за потребе индустрије. Дио тих производа сигурно се може јефтиније и квалитетније производити управо у вашем будућем у предузећу. Идеју можете тражити и циљано, користећи се разним пословним извјештајима.

ИНВЕНЦИЈА

Под појмом инвенција подразумијевамо: домишљатост, изумитељски дар, машту, стваралачку фантазију, способност изналажења; инвенциозан-изумитељски, духовитост, досјетљивост, домишљатост, тзв. инвенциозност. Под разином инвенције теоретичари подразумијевају инвентивни корак, њемачки: *erfinderischer Schritt*, енглески: *Inventive step*, релативну или апсолутну новост у односу на пријашње спознаје или стање технике, а у подручју изумитељства - стање пријављених и заштићених патената. Ниво инвенције: Легенда: З = знање И = идеја ТУ = техничко унапређење (know-how) М = модел ИЗ = изум О = откриће Т = вријеме П = проблем НИ = ниво инвенције

ИНОВАЦИЈА

Иновација подразумијева новост, активност или процес који се умеће у постојеће стање. По значају и опсегу та се новост може изразити и као замјена и као обнова (допуна). У сваком случају ријеч је о промјени дотада-

шњег и увођењу новог, чиме будућност „прекрива постојећу стварност”. Иновације су знатно придонијеле појави треће индустријске револуције, аутоматизације, чиме је омогућено одвијање процеса без човјекове интервенције и успостављање саморегулирајућих система. Људи се од тада користе све више оним особинама које машине, мада брже и прецизније од њих, немају, а то су креативност и инвентивност. Иновације сусрећемо у различитим подручјима људског дјеловања: техничке иновације, организација, иновација производа, иновација административних процеса и др. У стручној се литератури најчешће разматрају техничке иновације у смислу технолошких процеса и иновације производа. Под технолошким иновацијама подразумевају се развој и успјешно пласирање нових производа, услуга и процеса. Под развојем мислимо на послове плана и анализе, пројектовања, конструкције, инжењеринга, истраживања тржишта, увођења нових технологија, развоја и унапређења организације рада и пословања, развоја нових производа, као и проширења и модернизације капацитета. Изворно рјешење иновације, потпуни новитет, дакако, предњачи у односу на посуђена - посвојена или копирана рјешења. Усавршена рјешења могу бити и у облику промјена у начину пакирања или обиљежавања (назив или жиг производа). Важност иновација могуће је илустровати уштедама које су резултат њене примјене:

- до 70% у фази програмирања и дефинисања развоја, до 13% у фази припреме рада, до 6% на материјалу
- до 6% у процесу производње, до 45% увођењем техничко-технолошких и других иновација
- до 30% бољом организацијом рада, до 25% рационалном примјеном постојећих капацитета

ВАЖНОСТ ЗНАЊА

Једна од најважнијих полуга у настанку иновације, осим маште, интуиције, планирања и предвиђања, јест знање. Знање није довољно имати, треба га знати примјенити. У стварању нове вриједности, удио знања, у односу на капитал, данас премашује 60 посто. У свијету је уочен проблем брзог застаривања стручних знања. Према шведским предвиђањима за десет година педесет посто знања треба замијенити новим знањем, а за двадесет година чак сто посто, а то тек половина радног вијека! Људско се знање удвостручује сваких десет година. Цјелокупно људско знање акумулирано до 1900. г. удвостручило се до године 1950. Сљедеће удвостручење наступило је већ године 1960. године.

ВАЖНОСТ ХТИЈЕЊА

Под хтијењем подразумевамо вољу као менталну енергију, особитост својствену искључиво људским бићима; непрестану сврховиту активност. Тежак проблем захтијева пуну сабраност и снажну вољу. Међутим, како се

до рјешења неког проблема не долази увијек на брз и једноставан начин, воља треба служити да се на неко вријеме прекине рад. Поновно и дивергентно промишљање из разних, удаљених, а не стереотипних гледишта и углова, вјеројатно ће бити плодносније него исцрпљујући рад.

ИНОВАЦИЈСКИ ПРОЦЕСИ

У пракси се иновацијски процеси, гледајући по фазама, одвијају на различите и сложене начине:

- уочавање проблема; интуитивна оријентација, темељена на незадовољству, сумњи, неизвјесности и напетости,
- сазријевање; фаза свјеснога и подсвјесног дјеловања
- разјашњења; записивање изненадних изворних идеја, макар оне биле недоречене и нејасне;
- утврђивање оптимума; свјесно дјеловање на саопћењу и разради идеја;
- оријентација и селекција идеја; дефинирање задатака и смјерница за разраду;
- рјешење; стручна разрада, верификација, цјеловита пословна обрада и оптимализација.

Иновацијски процеси покрећу низ питања. Напримјер, у разради производно-технолошке обраде иновацијске замисли, студију оцјене изводљивости, скривене мане, изради прототипа и пројекта, прелазне фазе од идеје до израдбе производа. За потпуно објашњење модела стварања технолошких иновација још недостају кључне спознаје. Наиме, готово је немогуће, гледајући дугорочно, предвидјети истраживања, а с тим у вези и појаву неких епохалних открића и изума.

ИНОВАТИВНА ОСОБА

Развој није могуће замислити без иноватора. Међутим, да бисмо остварили иновацију, морамо размотрити елементе у иновацијском ланцу и гдје су препреке. Иновативна особа производи идеје; оцјењује идеје према функционалности; еволуира идеје према вриједности; не прихваћа опште прихваћено; има ширину и поводи се за властитим импулсима; има своја властита правила; себе доживљава као различитог; не признаје ауторитете осим чињеница; ствара изворне творевине и необичне идеје; не жури се са закључцима већ анализира и објашњава; самостална је у оцјењивању; показује знатижељу; упорна и склона тимском раду; изражава независност духа и повјерења у своје могућности; стрпљива је и толерантна; богата фантазијом и јасним погледом на стварност; испитује лијепо или вриједно у природи, техници и умјетности; својим идејама изазива сукобе. Идеје, вјеровања и понашања иновативних особа увијек ће наилазити на отпор у друштву, ма колико биле оправдане и рационалне, јер оне уносе немир постојећим навикама.

ОСТВАРЕЊЕ ИНОВАЦИЈЕ

Процјеном о улажењу у нови пројект израде производа, у правилу је потребно обухватити три битна подручја:

- 1) естетски захтјев: једноставност облика, љепоту вањског изгледа, практичност у примјени, изворност стила
- 2) технички захтјев: сигурност у употреби, степен дјеловања, комфортабилност у употреби, трошкове експлоатације, удобност, развијање буке, дима и сл.; заузимање простора, замјена дијелова, лако патентирање, технологија производње с обзиром на најновија достигнућа, прикладност материјала, придржавање техничких норми и др.,
- 3) економски захтјев: припрема и лансирање новог производа, заштита индустријског власништва, одабир обиљежја – жига и сл. Степен прихваћања идеја различит је за поједине земље: САД 26%, Њемачка 33%, Мађарска 58%. Занимљиво је да података о прихваћању наших идеја (кад је ријеч о технолошким иновацијама) - нема. Уз увођење електроничке обраде нових идеја и заштићених рјешења, излагање прототипова и нацрта, сигурно би и проналазачи брже и успјешније остваривали примјену својих рјешења. Иновација, која годинама лежи у некој ладици, дио је „мртвога капитала”, богатство које тек треба открити. У противном, могла би се поновити слика пријашње непословности, а дјеломично и данашње, јер наша рјешења усвајају страни привредници. У томе је и једна од „скривених резерви” наше привреде.

ДЕСТРУКЦИЈА КАО ПРЕПРЕКА ИНОВАТИВНОСТИ

Деструктивна особа свакој новој идеји каже кратко “не”, еволуира идеје по статусу; конвенционално и круто инсистира на постојећим правилима; поткрада туђе замисли; несамосталан у доношењу одлука; скрива се иза скупног рада, тражи помоћ од других, а сарадницима је ускраћује. Ако је на руководећем положају, прима информацију, али је не просљеђује, инсистира на својим некритичким стајалиштима; изражава полтронско стајалиште; некритички оцјењује друге.

ОД ИДЕЈЕ ДО ПРОФИТА

ИНОВАЦИЈЕ И ЖИВОТНИ ВИЈЕК ПРОИЗВОДА

Разликујемо сљедеће фазе производа:

- 1) Увођење: лансирање производа на тржиште, 2) раст: интензитет пласмана производа, 3) зрелост: производ достиже врхунац интензитета, 4) потражња: тржиште показује знакове засићења производом, 5) дегенера-

ција: застаријевање производа. Крајње је вријеме за увођење новог производа у тренутку кад је неки производ на највишој тачци продаје - у фази зрелости. Иновације и истраживање техничко-технолошке и тржишне оправданости Кад се ради о новом и заштићеном рјешењу које је остварено у фирми, тада је истраживање тржишта препуштено стручним, маркетиншким одјељењима. Нема важније одлуке од оне о усвајању новог производа или увођењу нове технологије. Од планирања производа, преко развојних сазријевања производа до лансирања и комерцијализације налазе се многобројне активности које претходе прихваћању идеје. Аутори нових рјешења обично немају средстава за истраживање техничко-технолошке изведивости и тржишта ни потребно познавање маркетинга. Теоретичари патентног права не препоручују истраживање тржишта прије објављивања у Патентном гласилу - изнимку чине изложбе изума, техничких унапређења и новитета.

ПРОФИТАБИЛНОСТ ИНОВАЦИЈА

Иновативни су пројекти у основи неизвјесни. Ко је могао предвидјети такав успјех на тржишту као што су, Хула-Хоп, Клик-клак или Рубикова коцка!?

ВАЖНОСТ ЗАШТИТЕ АУТОРСКИХ ПРАВА

Патенти су верификован најбољи систем правне заштите изума и комерцијализације техничко-технолошког знања. Ма како били незадовољни бројем пријављених патената, још је поразније што је велики број пријава учињен нестручно. Због тога је и дуготрајан процес испитивања патентбилности, о чему најбоље говори симболичан број изданих патената. Аутори нових рјешења нису у могућности (из финансијских разлога или недовољнога техничког знања) израдити квалитетну пријаву патената. Још је теже с изразом прототипа. Очито се намеће проблем финансирања израде елабората, пријаве патената и израде прототипова па треба размислити о увођењу трајних намјенских извора финансирања. Занимљиво је да тржиште одбацује чак између 20-50% технички успјелих производа! У САД, унаточ експлозији изума, само се 3 посто искориштава - од 100 идеја комерцијализира се само 1-2! У Босни и Херцеговини се годишње патентном заводу пријављује просјечно око 100 изума из Републике Српске. Очито је да и на том подручју предстоје крупни задаци за Републику Српску, уколико желимо ићи укорак с Европом. Једном додијељена заштита индустријског власништва има временско и територијално ограничење, што свакако треба узети у обзир и провјерити. Ако је иновација већ заштићена неким обликом индустријског власништва (патентом, моделом, узорком)..., потребно је одлучити под којим се условима може експлоатирати! Остваривање предузетничког потхвата од стране иноватора своју иновацију као производ из-

несе на тржиште, пут је пун изазова, али и могућег успјеха и задовољства! То доказује да осим креативних способности посједујете још и одважност

ОД ИНОВАТОРА ДО ПРЕДУЗЕТНИКА

Иновативни људи покрећу свијет. Наша нација никад није оскудијевала људима оригиналнога и креативног духа. У историји развоја технике важно мјесто заузима низ наших људи од Николе Тесле, Михаила Пупина, Миланковића И данас имамо много примјера бриљантних иноватора који су за своје иновације освојили висока признања у свијету, Бриселу, Питтсбургху, Лондону, Женеви и Нирнбергу итд. Иновација сама по себи и сама за себе има ограничену вриједност. Она може добити многобројне награде на изложбама иновација, али њена права вриједност оцјењује се на тржишту. И зато је важно од иновације направити корак у предузетништво, да се комерцијализује на тржишту. Особине које морају имати предузетници врло су специфичне и многи иноватори их једноставно немају. А многи и не желе бити предузетници. Један иноватор направио је посебан бицикл, који је добио много награда на изложбама иновација. Нажалост, безуспјешно је покушавао наћи произвођача за ту своју иновацију, јер се наши произвођачи врло тешко одлучују преузети у производњу један нови, тржишно непрвјерени производ. Коначно је назвао конзултанта у подузетничком инкубатору, објаснио проблем и замолио за помоћ. „Имате ли ви своју радионицу, гаражу или неку шупу?“, питао је конзултант иноватора. Рекао је да има. „Имате ли сина?“, питао је даље конзултант. Рекао је да има сина у доби од 22 године и незапосленог.“ „Па онда почните сами производити тај бицикл. Као што сте направили прототип, направите још неколико комада за које имате наруџбу. Провјерит ћете бицикл у пракси, помало тестирати тржиште и постати предузетник. Ми ћемо вам у томе помоћи. Ви сте једини који вјерује у ту иновацију, жели уложити своје вријеме, знање и новац. Зашто се ви не бисте обогатили ”, рекао му је на крају конзултант. Иноватор се готово увриједио: „Али ја нисам предузетник. Ја сам иноватор.“ Иноватори су „ријетке биљке“, али и предузетници су исто тако ријетки. Може се рећи - да би успио на тржишту, предузетник мора бити иноватор, али иноватор ријетко постаје подузетник. Да би предузетник својим производом успио на тржишту, мора га стално иновирати. Зато се каже „уколико ми нећемо стално иновирати своја рјешења, своје производе и услуге, конкуренција сигурно хоће“. Осим тога, да би неки нови производ успио на тржишту, треба га с нажно рекламирати, треба му пронаћи купца и увјерити купца да му тај производ треба. На путу од иновације до тржишта, од иноватора до подузетника, има много трња, зноја и много проблема. Један дио проблема техничке је нарави, други финансијске, трећи је тржиште. За многе добре иновације сам иноватор је највећа кочница и највећа препрека на путу до подузетничке примјене иновације. Велики је проблем и у томе што се често иноватори не могу усредоточити на бизнис. Иноватор је креативан човјек,

пун идеја, који се не може концентрисати на пословни процес и све оне понекад мучне и досадне активности које су потребне за борбу на тржишту. Он стално ствара, производ по његову мишљењу никада није готов, стално га треба побољшавати. А предузетник мора „стати на лопту” и усмјерити се на извлачење профита из оног што је досад створио. Сличан је и синдром борбе с вјетрењачама, који оптерећује многе иноваторе - иноватор се стално мора доказивати, борити за признање своје идеје, против околине, против свих оних који његову идеју не разумију, који га не схваћају, који га желе подцијенити, који га омаловажавају. Он живи (често с правом) у увјерењу да су сви против њега и да је Дон Кихот. И то га почиње сламати прије него што се упусти у борбу на тржишту.

ОСОБИНЕ ПРЕДУЗЕТНИКА

Дио иноватора има „оно нешто”, онај предузетнички „нерв”, способност преузимања ризика, спремност за борбу на тржишту. И они, увјерени у себе, своју идеју и своје способности, „слиједе своју звијезду” на предузетничком путу, прелазе пут пун батака, неуспјеха и неизвјесности, од иноватора до подузетника, од идеје до тржишта. И успијевају. Такви покрећу свијет. Предузетништво (енгл. ентреpreneурship) није професија, то је способност да се покрену неке активности ради постизања одређеног циља, преузимајући ризик и одговорност. Без обзира на то што се могу предузимати различите активности, на различитим подручјима, предузетништво је у уобичајеном смислу везано уз привреду и уз покретање властитог посла. У предузетништво су уграђена три основна појма - покретање новог посла, склоност ризику и иновативност. Покретање нечега новог увијек у себи носи ризик, јер успјех никада не може бити загарантован, а да бисмо успјели на тржишту морамо бити бољи од конкуренције, унијети нешто ново, морамо бити иновативни. Предузетништво је могућност да „будемо своји газде, да покажемо што знамо, да искористимо своје шансе, да се обогатимо својим радом”. Али предузетништво је и „неизвјесна будућност, питање хоћемо ли сутра имати посла, питање како ћемо школовати своју дјецу, то је неспавање ноћу од брига, рад од 60 и више сати седмично”. Предузетник (енгл. ентреpreneур) је човјек који улаже свој новац у одређени пословни потхват, сноси сав ризик надајући се заради, односно добити. Потенцијални предузетници најчешће и не знају што их конкретно чека, а ни јесу ли они уопште по својим способностима предузетници. Предузетници су „ријетке биљке”, има их највише 3-5 % у цијелој популацији. Врло мало људи, не само код нас већ уопште, има предузетничких способности. То је нешто као талент, али и више од тога, то је склоп посебних карактерних и психичких способности које омогућују упуштање у ризик, одлазак у непознато, у борбу на тржишту, одржавање у тешким условима, вођење и мотивисање сарадника, организацију пословања, прилагођавање сталној промјени околине и вјеровање у своју сретну звијезду. Што је потребно за осни-

вање и развој предузећа? То је у првом реду самопоуздање предузетника, затим производ или услуга које ће предузеће продавати, тржиште и купци који ће производ купити, људи који ће предузетничку идеју остварити, пословни и производни простор и опрема, финансијска подршка, правни оквир - оснивање обрта или привредног друштва, и што је врло важно – знање о пословању. Одлука о предузетништву драстично мијења дотадашњи начин живота. Желимо нешто боље. И то намјеравамо постићи у предузетништву. Али жеља, добра воља и намјера нису довољни. Треба се питати: „Јесам ли ја за предузетништво?“. „Имам ли у себи способности предузетника, спремност за ризик, за живот у неизвјесности, за рад од 16 часова на дан кад је то потребно, за непроспаване ноћи, за живот под стресом?“ „Хоћу ли бити способан водити и мотивисати сараднике?“ „И на крају, „Хоћу ли имати мало среће која је нужна и без које нема успјеха?“ Битно је да се о свему добро размисли и да се предузетник припреми на оно што га чека. То ће му олакшати суочавање с кризама и проблемима који ће се неумитно појавити. Напоран рад, стресна стања, закупљеност проблемима свог подuzeћа штетно дјелују на здравље, али исто тако могу разарати и обитељи. Предузетник у почетку мора радити од јутра до навечер, касно долази кући, породичне обвезе су нужно потиснуте у други план, све већи терет пада на леђа другом супружнику који преузима већу бригу о дједи, кући, обвезама. То је тешко издржати, то је и тешко разумјети. Али и с тим треба рачунати. Такође, таква ситуација иноватору, као креативној особи, може представљати изазов, а рјешење сваког проблема доноси са собом задовољство и то не само задовољство властитог успјеха, него и додатни осјећај корисности у заједници! Заправо, не може се направити психолошки профил предузетника, јер има превише примјера који крше могућа правила. „Најбољи савјет који ја могу дати свакоме ко жели успјети у бизнису је - никад не одустати“, рекао је један искусан предузетник који је успио након што је два пута пропао. Ипак, сваког предузетника карактерише самопоуздање, спремност на ризик и неизвјесност, жеља за стварањем и упорност.

ПОСЛОВНИ ПЛАН

Кад се анализирају кобне погрешке нових предузетника, чињеница да углавном прије кретања у предузетништво не израде пословни план једна је од најзначајнијих. Много тога може се ипак провјерити унапријед добрим пословним планом. Пословни план (бизнис план) пословни је документ који потанко разрађује предузетничку идеју и, што је могуће прецизније, даје процјену будућега пословнога и финансијског живота фирме током проматраних година трајања пројекта. Осим тога, садржи анализу битних елемената пословања и развоја, с показатељима очекиваног успјеха и даје цјеловито и потанко разрађено образложење о улагањима у посао. То је конкретна разрада предузетничке идеје, описује што се намјерава радити, гдје, како, кад и уз какве очекиване пословне резултате. Предвиђа могуће

проблеме и алтернативна рјешења. Обвезно га траже банке код намјенских кредита за финансирање предузетничких потхвата. Банке често сугеришу садржај пословног плана, методологију рада, те критерије којима један такав документ треба удовољавати. Овисно о износу кредита израђује се пословни или инвестицијски план. То су заправо врло слични документи, у много чему се испреплићу и неријетко их је тешко разликовати. У пословном плану економско-финансијска анализа је скраћена и наводе се само основни финансијски подаци. Код постојећих привредних друштава у економско-финансијски прорачун уносе се подаци о досадашњем пословању те на основи тога и код нових инвестиција процјењују трендови будућег развоја. Код нових предузећа подаци о будућем пословању процјењују се на основи потањих анализа тржишта, производа и конкуренције. Прије израде пословног плана предузетник треба дефинисати, односно процијенити основне улазне елементе пословног плана:

- цијену свог производа и/или услуге, тржиште - величину продаје производа и/или услуге - укупну реализацију
- висину расхода, трошкове производа, плаћа, пореза итд.
- могуће додатне изворе финансирања

Улазни елементи пословног плана морају бити реални. Предузетнику треба увијек рећи: “Ви процјењујете своје шансе и шансе свог предузећа. Треба пазити да се избјегну уобичајене погрешке које чине предузетници при дефинисању улазних података за пословни план: нереално процјењују тржиште и могућности пласмана робе и могућу цијену, подцијењују трошкове, прецијењују потенцијалне приходе, немају обртна средства за пословање, непрате остваривање плана. На крају пословног плана даје се оцјена ефикасности и осјетљивости пројекта којима се оцјењује будућа дјелотворност и исплативост предузетничког потхвата, утврђује вријеме поврата инвестиција, стопа профитабилности и тестира пројект на поремећаје који се могу појавити на тржишту током његова вијека трајањ. Никада не можемо претјерати с истицањем важности пословног плана. Као оперативни алат који предузетнику даје објективну слику пословања, пословни план му на мјерљив начин омогућава да утврди подручја своје снаге и својих слабости. У објективном пословном плану лако уочавамо проблеме прије него што се појаве у пракси.

КАКО ДО ОСТВАРЕЊА ПОСЛОВНЕ ЗАМИСЛИ?

Треба нагласити: иноватору увијек стоје на располагању двије опције у комерцијализацији властите иновације: уступити право (лиценцу) постојећем предузетнику, или покренути властити предузетнички потхват. Ако смо се одлучили за другу опцију, изабрали дјелатност, производ или услугу, крећемо у остварење свога предузетничког пројекта. Пословно име мора бити кратко, атрактивно, везано уз посао којим се бавимо, мора се

лако памтити, не смије бити слично неком већ постојећем и мора бити у складу с правним, друштвеним и етичким нормама. Иако има доста разних могућности, при избору правне структуре предузетници се обично одлучују између обрта и привредног друштва.

ПРАВНИ ОБЛИЦИ ОРГАНИЗОВАЊА

Субјекти мале привреде су физичке и правне особе које самостално и трајно обављају допуштене дјелатности ради остваривања добити односно дохотка на тржишту. То су субјекти који: 1) запошљавају просјечно годишње мање од 250 радника, 2) у пословању су независни, 3) остварују укупни годишњи промет до 15.000.000,00 КМ, или имају зброј биланце ако су обвезници пореза на добит, односно имају дуготрајну имовину ако су обвезници пореза на доходак, у вриједности до 10.000.000,00 КМ. Врсте субјеката мале привреде по критерију величине Према величини разликују се микро, мали и средњи субјекти мале привреде. Микросубјекти мале привреде су физичке и правне особе, које просјечно годишње имају запослено мање од 10 радника. Мали субјекти мале привреде су физичке и правне особе које: 1) просјечно годишње имају запослено мање од 50 радника, 2) остварују укупни годишњи промет до 5.000.000,00 КМ, или имају зброј биланце ако су обвезници пореза на добит, односно имају дуготрајну имовину ако су обвезници пореза на доходак, у вриједности до 2.000.000,00 КМ. Средњи субјекти мале привреде физичке су и правне особе чији је годишњи просјечни број радника, укупни годишњи промет или зброј биланце, односно дуготрајна имовина већа од прописаних за мале субјекте, али мања од максимума за малу привреду у цјелини

ШТА ПРЕДУЗЕТНИК МОРА ЗНАТИ О ФИНАНСИЈАМА

Многи предузетници сматрају да је њихова основна задаћа уговарање нових послова, пазе да имају новца на свом рачуну, да су ликвидни, да плаћају ПДВ и остале порезе, а сву осталу бригу о финансијском пословању препуштају својем књиговођи. Своје пословање оцјењују износом новца на рачуну, укупним приходом, удјелом на тржишту, квалитетом и конкурентношћу производа те имају ли добит или губитак. Многи предузетници немају никад јасну и тачну слику о свом пословању, не знају како им рачуноводство може помоћи у вођењу пословања и које одговоре могу тражити од својих књиговођа. Једино што гледају то је дневни извјештај о стању на рачуну. Ако имају новаца на жиро рачуну, тада вјерују да им иде добро, а ако немају тада знају да им иде лоше. Ако немају новца, сањају о томе да добију неки кредит (уз било какве условејете) само да поновно „покрену“ посао. Након неколико добро обављених послова почну расти, повећавају број запослених, пословање им се почиње гранати, купују опрему, боље ауте, ку-

пују пословни простор и дођу у стање у којем пословање уопште не могу више контролирати. Ситуација их прерасте, изгубе се, више се не може управљати пословном политиком на „спонтан” првобитан начин, трошкови почну прелазити приходе, а да то и не запазе. Наједном постану неликвидни, више не могу плаћати рачуне за материјал и почетак посла, узимају неповољне кредите, не могу завршавати послове, задужују се и наједном пропадну, а да нису уопште свјесни што им се то догодило и зашто се то догодило. Зато је нужно да предузетник има стално под контролом своје финансијско стање. Он не треба бити финансијски специјалист, али мора знати основе рачуноводства, мора већ у почетку ангажовати стручну особу да му буде „десна рука” у пословању. С добрим рачуноводством предузетник може раније уочити ове проблеме и дјеловати превентивно. Финансијски систем може бити ефикасан само ако се менаџер користи информацијама из финансијских извјештаја као подлогом за планирање, надзор и управљање предузећем. Пословодство опскрбљено одговарајућом и правременом информацијом биће у стању тражити алтернативе и рјешења која ће омогућити побољшање резултата пословања предузећа. Треба знати да је рачуноводство „формализирани систем обраде пословних информација чији је главни задатак да корисницима осигура поуздане информације које су им потребне за доношење одлука.” Најважнији дио рачуноводства је књиговодство. То је посебна врста скраћеног биљежења већ насталих економских промјена које се могу исказати у новчаним износима. Обухваћа повриједности, по количини и врстама сва материјална и финансијска средства предузећа и њихове изворе, пратећи из дана у дан и њихове промјене и ток пословних процеса и утврђујући за свако обрачунско раздобље коначно стање средстава и извора и своте насталих расхода и остварених прихода пословних процеса. Књиговодство има своју основну једнацбу :

**ПРИХОДИ УМАЊЕНИ ЗА РАСХОДИЕ ДАЈУ ДОБИТ или ГУБИТАК.
ВРИЈЕДНОСТ ИМОВИНЕ УМАЊЕНА ЗА ОБВЕЗЕ ИМАМО КАПИТАЛ**

Очинство савременога двојнога књиговодства, односно рачуноводства, дијеле фра Луца Ди Борго Пациоли, који је књигу „Двојно књиговодство” штампао први пут у Венецији 1494, и дубровачки Хрват Бенко Котрулић, који је 1458. написао књигу „Della mercatura et del mercante perfetto”, која је објављена у Венецији (1573).

Успјешан предузетник остварује три циља у свом пословању :

1. остварење профита, 2. надзор над финансијским стањем предузећа, 3. спречавање неликвидности и инсолвентности.

Да би те циљеве остварио, менаџер, по Закону прописаних финансијских извјештаја мора добити одговоре на питања: Ствара ли пословање профит и који дио дјелатности ствара профит?, Колики су трошкови пословања и како их оптимизирати? Која је оптимална висина залиха и коефицијент обртаја?, Каква је динамика отплате кредитних обвеза?, Која тржишта доносе добит?, Каква су порезна оптерећења и која је алтернатива?, Треба ли задржати добит или ићи у инвестиције?

Основна финансијска извјештаја су Рачун добити и губитка, Биланца и Новчани ток. Она одражавају различите аспекте пословања предузећа, међусобно су зависна и надопуњују се. Рачун добити и губитка даје преглед прихода, расхода у одређеном раздобљу (пословној години, полугодишњем раздобљу или мјесечно) и одражава успјешност пословања у том раздобљу. Биланца одражава економски и финансијски положај предузећа на одређени дан, прегледом имовине предузећа (актива-средстава) те извора средстава из којих се финансира имовина (пасива- капитал и обавезе). Новчани ток је документ који приказује прилив и одлив новца у одређеном раздобљу. Из финансијских извјештаја анализом се долази до показатеља успјешности пословања - профитабилности, финансијске стабилности, ликвидности, солвентности, те о стопи приноса на уложени капитал, те вриједности и структури имовине и обвеза. Предузетник и менаџер треба разумјети финансијску страну свог пословања и треба што више сарађивати са својим рачуноводственим стручњацима, да што више разумије њихов извјештај и да их што више укључује у доношење пословних одлука.

ЗАШТИТА ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ СВОЈИНЕ

Интелектуално власништво скупни је назив за власништво над резултатима човјекова стваралачког ума, што се односи на изуме, литерарна и умјетничка дјела, као и различите знакове разликовања, тј. дизајн производа и називе који служе за комерцијалне сврхе. Иако се односи на нематеријално власништво, интелектуално власништво даје право носитељу ауторског права или патента, жига, индустријског обличја и другог да располаже тим правом као материјалним власништвом и да тако оствари корист од свога интелектуалног рада и улагања. Држава управним актом признаје искључиво право (неку врсту монопола) на употребу и располагање творевинама интелектуалног стваралаштва заштићеним посебним законима за сваки облик индустријског власништва, односно регулише ауторска и сродна права посебним Законом. Значај интелектуалног власништва у свјетским размјерима обиљежава се 26. маја Свјетским даном интелектуалног власништва, на датум кад је 1970. год. ступила на снагу међународна Конвенција о оснивању Свјетске организације за интелектуално власништво (WIPO) као специјализоване агенције Уједињених народа са сједиштем у Женеви (Швајцарска). Први пут Свјетски дан интелектуалног власништва обиљежен је уз поруку (слоган) „Своју будућност креирамо данас“, касније уз слоган „Потакнимо креативност“.

Данас имамо традиционалну подјелу на: • Индустријско власништво • Ауторско и њему сродна права. Индустријско власништво је традиционални назив за интелектуално власништво чији се предмет заштите може примјенити у индустрији као један од слједећих облика: • Патенти - за изуме • Жигови (робни и услужни) - за знакове разликовања роба и услуга • Индустријско обликовање (модел и узорци) - за вањски облик производа (дизајн)

• Географске ознаке поријекла - за називе према мјесту поријекла производа и услуга • Планови распореда интегрисаних склопова - за топографију полуводича

Израз индустријско власништво (који проширује појам власништва на интелектуалне, дакле нематеријалне творевине с примјеном у индустрији) има свој историјски коријен још из 1791. године у тексту првога францускога (и европског) патентног закона. Још раније, у средњем вијеку, појединци су од владара добивали посебне повластице, на темељу којих су стекли изванредно право на кориштење свог изума или на обављање нове обртничке дјелатности током одређеног раздобља. Након што су страни излагачи одбили судјеловати на Међународној изложби изума у Бечу 1873. год. због страха да ће њихове замисли бити украдене и комерцијално искориштаване у другим земљама, постала је евидентна потреба за међународном заштитом интелектуалног власништва. Зато је 1884. год. ступила на снагу позната Паришка Конвенција за заштиту индустријског власништва тада са 14 земаља чланица. У новије вријеме сматра се да индустријском власништву припада и "know how", тј. знање и искуство и то не само у техничком смислу, које није заштићено искључивим правом, јер једино онај који њиме располаже одређује тајност и уступање другима. Техничко унапређење није могуће заштитити неким од наведених облика заштите индустријског власништва (нпр. патентом или индустријским обликом), јер се ради о примјени познатих, а не нових техничких рјешења, а о заштити признатог права даље треба се бринути носитељ тог права. Аутор техничког унапређења и индустријско предузеће за које је унапређење створено требају у међусобном уговору регулисати међусобне односе који дефинишу права на примјену и обвезу накнаде аутору техничког унапређења.

АУТОРСКО ПРАВО И ЊЕМУ СРОДНА ПРАВА

Ауторско право обухвата права дана ствараоцима књижевних, научних, умјетничких дјела као и дјела с других подручја стваралаштва. Изворни стваратељи или аутори дјела заштићених ауторским правом и њихови наследици имају одређена основна права: искључиво право кориштења или одобравања другим особама да се њима служе под уговореним условима. Тиме стјечу економска права на остваривање добити од публицирања својега ауторског дјела, али и морална права да буду наведени као аутори кад се њихово дјело цитира у склопу публикације дјела других аутора. Ауторско и њему сродно право је назив за интелектуално власништво чији се предмет заштите може примјенити као један од сљедећих облика: Ауторско право које се односи на интелектуалне творевине као што су посебно:

Књижевна дјела (писана и говорна) и рачунарски програми Фонограме, Музичка дјела, Емитирања радија и телевизије, Драмска и драмско-музичка дјела, Кореографска дјела и сл. Дјела ликовних умјетности с подручја сликарства, вајарства и архитектуре, Дјела примјењених умјетности. Фотографска дјела, Кинематографска дјела, архитектонска дјела, планови и

скице, Преводи и друге прераде дјела, Збирке дјела, њему сродна права која се односе на: Изведбе умјетника извођача

ЗАШТИТА ИНОВАЦИЈЕ

Заштитом иновације неким од облика индустријског власништва, која може услиједити само након проведенога прописаног поступка пријављивања и испитивања услова за заштиту при надлежној државној институцији за интелектуално власништво, власник добива искључиво право (монопол) кориштења и располагања индустријским власништвом које је територијално и временски ограничено, уз услов да се права одржавају плаћањем пристојби. То истовремено омогућава носитељу права да спријечи друге заинтересоване да се без допуштења користе заштићеном иновацијом, који би у том случају починили дјело кажњиво по Закону. Заштита иновације омогућава легално стјецање предности пред конкуренцијом на тржишту.

ИНОВАЦИЈА СЕ ЗАШТИЂУЈЕ:

- а) пословном тајном (не региструје се попут других облика интелектуалног власништва)
- б) обликом индустријског власништва (вриједи у земљи за коју је додијељено). Према посебним законима за сваки облик заштите индустријског власништва потребно је поднијети захтјев у Државном заводу за интелектуалну својину
- ц) обликом ауторског или њему сродног права (заштита се стјече по Закону о ауторским правима самим настанком ауторског дјела, а у евентуалном судском спору потребно је доказати ауторство, због чега је пожељно имати депоновани запис дјела у ауторској агенцији или слично) Запримање захтјева за заштиту, испитивање услова и доношење одлука о додјели права на неки од облика индустријског власништва (патент, жиг, индустријско обличје/ дизајн...) код Државног завода за интелектуалну својину. У надлежности Државног завода за интелектуалну својину је такође зазимање захтјева за заштиту изума подношењем међународне патентне пријаве према Међународном споразуму о сарадњи на подручју патената (ПЦТ). Међутим, Завод није надлежан за даљњи поступак испитивања у међународној фази, већ само за његово просљеђивање.

ШТА ЈЕ ПОСЛОВНА ТАЈНА?

Пословна тајна је информација или податак који је као пословна тајна одређен законом, другим прописом или општим актом привредног друшт-

ва, управе или правне особе, а може представљати произвођачку тајну, резултат истраживања или производног рада, тако да би због њеног саопштавања неовлаштенем лицу могле настати штетне посљедице за привредне интересе. Пословна тајна је информација која је тајна или није опште позната, нпр., у важним индустријама и зато своме власнику даје предност пред конкуренцијом. Заштита пословном тајном постоји све док власник ту информацију држи у тајности или ју скрива и док ју други не могу добити независно и на законит начин. Лице која неовлаштено прикупља или учини приступачном јавности информације које представљају пословну тајну сматра се починитељем кривичног дјела. Ако је нека информација, за коју се тврди да представља пословну тајну, доступна помоћу било којег легитимног средства и на тај је начин прибављена, онда та информација више није тајна и може постати неподобна за заштиту. Међутим, ако је власник информације предузео разумне кораке за њену заштиту, али је она ипак јавно откривена, судови у многим земљама још и тада могу осигурати заштиту. Такви разумни кораци које треба предузети могу бити нпр. да лице које се с том информацијом сусрећу као судионици уобичајених пословних потхвата потпишу споразуме о тајности и неоткривању. Примјери пословних тајни обухваћају формуле, узорке, методе, програме, техничке процесе или пописе информација које једном послу стварају предност пред конкурентима. Власник пословне тајне може добити одштету за штете које су произашле из недопуштеног откривања или употребе његове пословне тајне од стране других особа. “Know-how”, тј. знање и искуство у техничком и у ширем смислу, које се такође може сматрати индустријским власништвом, обухвата и пословну тајну, али није заштићено искључивим правом, те представља тајну информацију коју ималац може уступити другима под одређеним условима и примјењује се често у привредном пословању

ШТА ЈЕ ТЕХНИЧКО УНАПРЕЂЕЊЕ?

Техничким унапређењем сматра се свака рационализација рада која настаје примјеном познатих техничких средстава и технолошких поступака у свим фазама процеса рада, ако се њиме постиже: повећање дохотка предузећа, повећање производности рада, побољшање квалитете производа, уштеда материјала, уштеда енергије, боље искориштавање стројева или инсталација, побољшање техничке контроле производа, побољшање заштите на раду или побољшање заштите и унапређивање човјекове околине. Техничким унапређењем не сматра се рутинска примјена познатих техничких средстава и технолошких поступака у процесу рада. Како заштитити техничко унапређење Свако рјешење техничког проблема којем није призната заштита патентом, ако задовољава горе наведене услове, сматра се такође техничким унапређењем. Техничко унапређење, дакле, не може се заштитити патентом. Међутим, постоји начин да се техничко унапређење заштити рјешењем о прихватању техничког унапређења од стране предузећа, од-

носно друге правне особе ако је аутор запослен код исте који је послодавцу доставио писмену обавијест о створеном унапређењу. Аутору припада накнада према међусобном уговору искључиво између њега и предузећа, јер се техничко унапређење штити под условима и на начин како је уређено општим актом.

ШТА ЈЕ ПАТЕНТ?

Патент је ексклузивно право признато за изум који се односи на одређени производ, поступак или примјену. Држава признаје изумитељу монопол на изум током одређеног раздобља у замјену за потпуно разоткривање изума како би и други могли имати користи од њега. Какав је учинак патента Патент осигурава носитељу патента правну заштиту изума у земљи у којој је признат. Заштита додијељеног патента траје 20 година од датума подношења пријаве патента. Заштита патентом значи да се без пристанка носитеља патента изум не смије комерцијално израђивати, користити, стављати у промет и продавати. У случају повреде патентног права може се покренути судски поступак. За откривање повреде патентног права и покретање судског поступка нема овлаштене правне особе, већ је то препуштено носиоцу патента. Носитељ патента има право одлучити ко се смије или ко се не смије користити његовим изумом заштићеним патентом за вријеме трајања заштите. Носитељ патента има право дати допуштење или лиценцију другим особама за употребу изума под условима које треба дефинисати међусобним уговором. Након истека трајања патента или престанком његова одржавања заштита неповратно престаје, а изум улази у јавну домену, што значи да носитељ патента нема више искључиво право на изум, који од тада постаје слободан за искориштавање свима другима. Изум треба представљати ново рјешење одређенога техничког проблема које се може заштитити патентом ако задовољава три услова: • да има апсолутну новост (у свјетским размјерима) • да има инвентивни ниво који представља иновацијски одмак од постојећих рјешења (без очигледне сличности или тривијалног рјешења) • да то рјешење буде индустријски примјењиво (у ширем смислу) Наведени услови подразумевају сљедеће: Изум је нов ако није обухваћен тзв. „стањем технике”. Стање технике чини све оно што је у писменом или усменом облику, употребом или на било који други начин учињено доступним јавности у свијету прије дана подношења пријаве патента. Изум има задовољавајућу инвентивну разину ако рјешење техничког проблема за стручњака очито не произлази из познатог стања технике, односно до којег логичким закључивањем не би могла доћи особа с просјечним познавањем одређенога техничког подручја. Изум је индустријски примјењив ако може бити произведен или се може примијенити у било којој грани индустрије, укључујући и пољопривреду. Сва три услова испитују се током поступка потпуног испитивања, ако је пријавитељ након објаве пријаве то затражио, али се не испитује корисност ни функционалност

изума. Изумом се не сматрају открића, научне теорије и математичке методе, естетске творевине, рачунски програми, правила, упуте и поступци (методе) за извођење игара, умних активности или за пословање, те приказивање информација, а изузети су изуми животињских пасмина и биљних сорти као и изуми чије би објављивање или искориштавање било противно јавном поретку и моралу. Како се према Закону о патенту могу штитити само изуми, захтјев за патент бит ће одбијен за све што се не сматра изумом или је изузето по Закону. Поступак признања патента за одређени изум покреће се подношењем пријаве патента Државном заводу за интелектуалну својину у писаном облику. Пријава мора садржавати: захтјев за признање патента (подноси се на прописаном обрасцу који се може добити у пријамном уреду Завода), опис изума, један или више патентних захтјева, цртеже (ако је то потребно) и сажетак изума. Изумитељ може захтијевати да остане анониман (да не буде назначен у пријави патента). Важно је уочити да је датум подношења патентне пријаве уз припадајући основни број пријаве посебно важан податак, који ће се касније узети у обзир за рачунање права предности прве пријаве. Сертификат о праву предности издаје Завод на захтјев подносиоца пријаве патента. Пријавитељ мора обвезно у цијелости разоткрити све битне елементе изума већ у патентној пријави и то и у тексту описа, и у графичким приказима (ако су они потребни), те у патентним захтјевима, што је један од нужних услова које мора имати уредна патентна пријава. То је посебно важно у патентним захтјевима, како би се ти елементи могли равноправно разматрати при успоредби с онима који чине „стање технике”, што се испитује током поступка потпуног испитивања. Нови битни елементи изума који нису приказани у првој пријави могу се разматрати само ако буду приказани у новој патентној пријави. Цјелокупна патентна пријава поднесена у Заводу држи се у тајности 18 мјесеци све до дана објављивања патентне пријаве. Према томе, разоткривање изума у цијелости обвеза је пријавитеља већ при предаји патентне пријаве у земљи (домаћа пријава) једнако као и за иностранство (међународна пријава), с тим да нису допуштене никакве битне промјене и допуне техничког рјешења током евентуално потребнога формалног уређивања пријаве.

НАЧИН СТИЦАЊА ПАТЕНТА

Подношењем патентне пријаве у Завод или путем ПЦТ система за међународне пријаве могуће је затражити заштиту на три начина:

- На основу provedбе потпуног испитивања - трајање патента 20 год.
- на основу поднесених резултата поступка потпуног испитивања обављеног у једном од познатих патентних уреда у свијету (у правилу ПЦТ-овлаштени уреди) - трајање 20 год.
- без provedбе потпуног испитивања (консензуални патент) - трајање 10 год.

„Потпуно испитивање” нужна је фаза поступка за стјецање патента на 20 година, у којој се испитује постојање свих услова за признање патента. Потпуно испитивање може се провести само онда ако пријавитељ искористи своје право да, најкасније 6 мјесеци након објаве. И писмено затражи провођење потпуног испитивања и регулише плаћање одговарајуће пристојбе. Ако захтјев не буде постављен, пријава се сматра повученом и поступак се обуставља доношењем рјешења. Током поступка потпуног испитивања за раздобље које претходи приоритетном датуму прве пријаве, претражује се домаћи и цјелокупни свјетски фонд патентних и других докумената узевши у обзир одабрану класификацију за разматрани изум према МКП (Међународној класификацији патената), јер тај фонд докумената чини тзв. „стање технике”. Сва три услова за признање патента (новост, инвентивна разина и индустријска примјењивост) морају бити задовољена кумулативно за сваки патентни захтјев из патентне пријаве. На основу извјештаја о обављеном претраживању (“search report”) и касније на основу њега изведеног резултата испитивања (“examination report”), слиједи доношење коначне одлуке о захтјеву за признање патента. Та одлука може бити:

- Одбијање захтјева (ако су пронађени одређени документи који оспоравају нужне услове за признање),
- Признање (у цијелости или дјеломично) ако нису пронађена једнака или слична техничка рјешења у документима који чине „стање технике”, што указује на апсолутну новост.

КОНСЕНЗУАЛНИ ПАТЕНТ

Консензуални патент је патент за који се не проводи поступак потпуног испитивања услова за признање патента (новост, инвентивни ниво, индустријска примјењивост) и траје највише 10 година. Захтјев за признање консензуалног патента објављује се у службеном гласилу Завода након 3 мјесеца од датума подношења, и ако није поднесен приговор за признање патента улиједит ће рјешење о признању патента у складу са Законом о патентима и објава консензуалног патента у службеном Гласилу. Непостојање потпуног испитивања битно поједностављује поступак додјеле патента, као и пратеће трошкове. Ипак, не смије се занемарити да свака правна или физичка особа може у року 6 мјесеци од објаве захтјева за признање патента Заводу поднијети приговор против признања консензуалног патента, након чега пријавитељ мора поднијети захтјев за потпуно испитивање. Значајно је да током тог времена пријавитељ ужива одређене облике заштите његових права који му омогућују привредно искориштавање изума за вријеме трајања поступка стјецања заштите. У случају неовлаштеноста кориштења изума од стране трећих особа, тужитељ има право поднијети тужбу због повреде права надлежном суду и то у року од 3 године од дана откад је сазнао за повреду и починитеља, али не касније од 5 година од дана учињене повреде, послје чега наступа застар. Поступак по тужби због повреде

права којима се штите изуми је хитан. Ако се ради о тужби због повреде права из пријаве, суд може прекинути судски поступак до одлуке Завода о захтјеву за признање патента. Додијељена заштита изума патентом ограничена је просторно и временски: просторно је ограничена на териториј државе у којој је изум заштићен. Исти изум може бити заштићен у више земаља истовремено, под условом да је пријављен, испитан и признат на националном нивоу сваке од тих земаља. Заштита изума вриједи ако се одржава уредним плаћањем годишњих пристојби. Трајање заштите ограничено је временски на рок од 20 година (за консензуални патент 10 година), без могућности продужења. То раздобље је својеврсни компромис између интереса носитеља патента да га економски што боље искористи и интереса шире друштвене заједнице да одржи задовољавајући ритам технолошког развоја у земљи. Да би се изумитељима олакшао пут до патента, те да би се поједноставио и квалитативно побољшао поступак додјеле патента, створени су: један међународни и неколико регионалних система за процесирање патентних пријава. Важно је нагласити да ти системи не „производе” неке свјетске или регионалне патенте, већ они само поједностављују, убрзавају и појефтинијују поступак додјеле патента тако што једном проведени поступак вриједи у свим земљама-чланицама споразума. Посљедњи корак у том поступку за добивање патента је тзв. „национална фаза” која резултира додјелом националног патента. Систем у међународним оквирима установљен је Уговором о сарадњи на подручју патената - РСТ (Patent Cooperation Treaty), који оперативно проводи Свјетска организација за интелектуално власништво - WIPO (World Intellectual Property Organisation). Најпознатији установљени регионални систем је Европска организација за патенте - ЕРО (European Patent Organisation) који „покрива” земље-чланице Европске уније и још неке придружене земље. Босна и Херцеговина је приступила РСТ-у и успоставила пријамни уред за РСТ-пријаве патената, а у неком од обострано прихватљивих облика чланства планира такођер приступити и организацији ЕРО.

МЕЂУНАРОДНА КЛАСИФИКАЦИЈА

Да би се омогућило касније претраживање постојећих збирки патентних информација („стање технике”), у току поступка потпуног испитивања ради додјеле патента обавља се класификовање према подручјима на које се изум односи. Постоји неколико националних класификацијских система, но данас је у најширој употреби Међународна класификација патената - МКП (International Patent Classification - IPC). То је класификацијски систем који цјелокупно људско дјеловање, које је кључно за патенте, дијели на 8 главних подручја (назначених словом абецедe):

А - Свакодневне животне потрепштине, Б - Производни поступци; Транспорт, Ц - Хемија; Металургија, Д - Текстил; Папир

Е - Градитељство; Рударство, Ф - Машинство; Расвјета; Гријање; Наору-
жање; Минирање, Г - Физика, Х - Електротехника.

Диоба се наставља на нижим хијерархијским нивоима и на најнижој сад-
ржи седамдесетак хиљада класификацијских јединица за разврставање
изума. Уз службено издање МКП-а на енглеском и француском језику наци-
онални заводи појединих земаља надлежни за патенте превели су и публи-
ковали класификацију на својем језику.

ШТА ЈЕ ЖИГ?

Жиг је разликовни знак којим се одређени производи или услуге обиље-
жавају као производи или услуге одређене физичке или правне особе. Ње-
гово поријекло сеже у давна времена кад су мајстори на своје умјетничке
производе и на обртничке производе намијењене широкој упораби ставља-
ли своје потписе или ознаке. Током година ти су се жигови развили у дана-
шњи систем регистрације и заштите жигова. Систем помаже потрошачима
у препознавању производа чије квалитете удовољавају њиховим потребама.
Знак који је у привредном промету намијењен за разликовање робе односно
услуга исте или сличне врсте може се заштитити робним односно услужним
жигом. Жигом се може заштитити само знак који је прикладан за разлико-
вање робе односно услуга у привредном промету, као што су: слике, цртежи,
ријечи, слова, бројке, шифре, кратице, изрази (слогани), графички прика-
зи, вињете, комбинације знакова и комбинације боја и њихових тонова, тро-
димензионални облици, облици производа и њихова паковања. Уз жигове
којима се обиљежава комерцијални извор производа или услуга постоји још
неколико других категорија жигова: Заједнички жиг који посједују удру-
жења чији се чланови користе својим жигом под условима удружења. Јемс-
твени жиг додјељује се као доказ о удовољавању одређеним нормама, што
није условљено никаквим чланством (нпр. међународно прихваћен ИСО
9000). За жигове код нас примјењује се дјеломично отворени класифика-
цијски систем према тзв. Ницанском споразуму о међународној класифика-
цији производа и услуга ради регистрације жигова. У надлежним тијелима
Свјетске организације за интелектуално власништво (WIPO) континуирано
се припремају нова издања ове Међународне класификације. Заштита жи-
гом је територијално и временски ограничена, што значи да важи за тери-
ториј Босне и Херцеговине у трајању од 10 година рачунајући од дана подно-
шења пријаве, с тим што се његово важење може продуживати неограниче-
но. Жигом се не сматрају печат, штампил и пунца (службени знак за обиље-
жавање драгоцјених ковина, мјера и сл.). Сагласно Закону о жиговима не
може се штитити знак који је противан јавном поретку и моралу, који се не
може графички приказати, који није прикладан за разликовање, који пред-
ставља одређена специфична обиљежја производа и услуга, који представља
податке који су уобичајени у свакодневном говору, који може довести у заб-
луду потрошаче и који је сличан већ признатом интелектуалном власниш-

тву. Жигом заштићен знак не искључује право друге особе да у привредном промету употребљава исти или сличан знак за обиљежавање робе односно услуга друге врсте (постоји абецедни попис производа и услуга према међународној класификацији према тзв. Ницанском споразуму)

ИНДУСТРИЈСКИ ОБЛИК

Нови спољашњи, плошни или просторни облик индустријског или занатског производа може се заштитити индустријским обликом (моделом и узорком по ранијој терминологији). За индустријски облик примјењује се дјеломично отворени класификациони систем према тзв. Лоцарнском споразуму као Међународна класификација за индустријске узорке и моделе. Главни услови за заштиту индустријског облика су новост облика и његова особеност. Особитим ће се сматрати оно обличје које оставља на корисника такав утисак који се битно разликује од укупног утиска неког облика раније доступног јавности. Подносиатељ уредне пријаве модела или узорка стјече за наведени предмет заштите привремено сва права кориштења у производњи, стављања у промет, располагања и права на накнаду ако га друга особа Могуће је поднијети и вишеструку пријаву индустријског облика), тако да једна пријава може садржати више облика која се примјењују на производима сврстаним у истом разреду Међународне класификације за индустријске моделе и узорке, према тзв. Лоцарнском споразуму. У Босни и Херцеговини заштита индустријског обличја траје 10 година и рачуна се од датума подношења пријаве те се може продужити за раздобља од по 5 година до најдуже 20 година. Заштита географског поријекла, Ознака географског поријекла има сврху заштите назива производа или услуга упућивањем на мјесто поријекла од посебног утјецаја на њихову квалитету или својства те на углед код потрошача. Ознака изворности посебан је облик заштите којим се штити назив мјеста поријекла производа или услуге одређене каквоће, или другог својства које је настало пресудно или искључиво под утјецајем природних или људских фактора географског окружења и према поступку који се у цијелости одвија у мјесту поријекла. Пријаву Заводу могу поднијети прије свега произвођачи или даватељи услуга односно њихова удружења кад барем један корисник удовољава прописаним условима по Закону о ознакама географског поријекла производа и услуга. Пријаву могу поднијети и заинтересоване институције како би заштитиле специфичне вриједности некога краја те интересе потрошача. Међутим, ознакама географског поријекла могу се користити само овлаштени произвођачи или даватељи услуга с подручја чији назив носи производ или услуга. Ознаком поријекла производа штити се географски назив производа чија су посебна својства претежно условљена мјестом односно подручјем на којем је произведен, ако су та својства настала природним путем, под утјецајем поднебља или тла или устаљеним начином и поступком производње односно обраде. Ознака поријекла производа може се употријебити за

обиљежавање природних производа, ољопривредних производа, индустријских производа, занатских производа и производа народних рукотворина. Ознака подријетла производа утврђује се уписом географског назива производа и врсте производа на који се назив односи у Регистар заштићених ознака поријекла производа. Трајање заштићене ознаке поријекла производа није ограничено. Право кориштења ознаке изворности продужава се сваких 10 година рачунајући од дана уписа у Регистар

ОСПОРАВАЊЕ ПРАВА

Изумитељ, његов насљедник или други правни сљедбеник може тужбом код надлежног суда тражити за све вријеме трајања патента да га суд прогласи носителем патента ако сматра да је патент издан на име особе која није прави изумитељ, његов насљедник или правни сљедбеник. Исто вриједи за аутора узорка или модела. Предузеће, друга правна особа или појединац може тужбом код надлежног суда затражити да га прогласи носителем жига умјесто оног који га употребљава унаточ томе што је постао опште познат и био у ранијој употреби од стране тужитеља. Правилником о поступку за признање патента, такођер је предвиђена могућност покретања поступка за проглашење ништавним рјешења о признању патента, за што треба поднијети приједлог Заводу. Само физичке или правне особе које се баве заступањем и уписане су у Регистар заступника који води Државни завод за интелектуално власништво Босне и Херцеговине могу заступати страног пријавитеља пред Заводом, а то могу бити:

- а) адвокати уписани у именик Адвокатске коморе с посебним стручним испитом положеним при Заводу,
- б) друге физичке особе држављани Босне и Херцеговине, које имају завршен правни факултет или факултет из различитих научних подручја која припадају природним, техничким и биотехничким научним областима и још посебан стручни испит положен при Заводу
- ц) правне особе са сједиштем у Босни и Херцеговини које запошљавају најмање једну особу наведену под б).

За разлику од страних држављана који не могу сами себе заступати у поступку заштите изума и знакова разликовања, држављани Босне и Херцеговине нису обвезни, осим у изнимним случајевима, ангажовати заступника. Међутим, како се ради о правно-стручним пословима у поступку заштите, који због могуће нестручности, незнања или пропуста пријавитеља воде ка могућем губитку или неостваривању знатних финансијских добитака, ипак се препоруча ангажовати само заступника с листе регистрованих код Државног завода за интелектуално власништво. Пристојбе и надокнаде. Законом о управним пристојбама у подручју индустријског власништва регулирана је обвеза плаћања управних пристојби за радње у поступцима за признање и одржавање свих облика права индустријског власништва, а

Одлуком о висини посебних трошкова за пружање информацијских услуга Државног завода за интелектуално власништво регулисани су посебни трошкови поступка и информацијске услуге, те се оба документа могу добити на увид у Пријамном уреду Завода.

ИНСТИТУЦИЈЕ У ФУНКЦИЈИ ПРИВРЕДНОГ РАЗВОЈА

УДРУЖЕЊЕ ИНОВАТОРА ГРАДА БАЊАЛУКА

Интересно удружење иноватора који у области инвентивног рада дјелују на подручју Града Бањалуке.

Удружење проводи слиједеће програме:

- „Програм превенције друштвено неприхватљивог понашања дјецe и младежи”,
- Правно савјетовалиште; како заштитити и пласирати ваш изум, индустријско обликовање,
- Истраживање стања технике; да ли је ваш изум, индустријско обликовање, знак.. дознајемо с великом прецизности у кратком времену
- Наступи на међународним изложбама иновација, Додјелу награде „Иност Младих” најбољој иновацији,
- Поттицање инвентивног рада младих – „Рад с младима” ученицима основних и средњих школа.
- „Програм поттицања обрта, малогa и средњег предузетништва у граду” у сарадњи с Привредном комором и Градском агенцијом за развој малих и средњих предузећа, анализу и техничко-технолошку обраду иновација, тржишно-економску обраду иновација, суфинансирање промотивних активности, предузетничко образовање иноватора.
- „Програм помоћи за иновације” у сарадњи с Министарством за науку.

САВЕЗ ИНОВАТОРА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Савез иноватора Републике Српске изградио је систем који је на услузи свим члановима удружења иноватора Српске. Циљеви и задаци Савеза су :

1. Да окупља иноваторе и друге ствараоце с развијеним стваралачким способностима и вољом да организовано утјечу на унапређење науке, технике, технологије и организације рада те смањењу трошкова пословања у свим срединама,
2. Да штити интересе својих чланова пред другим правним особама
3. Да указује на појаве које спутавају стваралачке иницијативе иноватора,
4. Да се противи присвајању или прикривању ауторских права која припадају правим ауторима,
5. Да предлаже и додјељује ауторима иновација награде и признања,

6. Да ауторима иновација омогући, под повољнијим условима, судјеловање у разним програмима
7. Да пружа ауторима иновација помоћ и савјете у подручју заштите интелектуалног власништва, и то бесплатно, Савез иноватора Републике Српске, судјелује у свим програмима иноватора. Савез се припрема за програм потстицаја акције „Националне изложбе матуралних радова електротехничара и електроничара”.

ПРИВРЕДНА КОМОРА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Проводи активности за потицање инвентивног рада као основе оживљавања и конкуренцијских предности привреде Републике Српске, а посебно радом Удружења за инвентивни рад ради активнијег доприноса стварању примјереног миљеа за инвентивни рад појединца и скупина, и успијешнијег заједничког дјеловања трију судионика у развоју: Индустрије, развојно-истраживачких институција и иноватора, и државне управе. Комора је организација која окупља чланове из свих дијелова друштва и привреде - удружења иноватора и иноваторе појединце, правне особе које се баве инвентивним радом, технолошке центре и паркове, развојно-истраживачке институте, факултете и институције које се баве истраживањем и развојем на подручју нових производа и технологија. Програм рада Коморе темељи се на одредбама Првога акцијског програма Еуропске уније о иновацијама, те, између осталог, обухвата сљедеће активности:

- Залаже се за унапређење и побољшање друштвених услова и окружења за развој и промоцију инвентивног рада и заштиту интереса чланица активним судјеловањем у изради правног оквира који уређује инвентивно дјеловање у друштву;
- Јача пословно повезивање иноватора, а посебно с представницима привред; - Пружа помоћ Савезу иноватора у организирању изложби иновација у земљи и наступима иноватора у иностранству; Јача промоцију и присутност инвентивног рада на привредним сусретима и потиче сарадњу са стручним специјализираним часописима; Активна је у стварању потицајног система награђивања иновација и њихових аутора;
- Судјеловањем у активностима које се проводе у оквиру дјеловања коморских струковних удружења и заједница;
- Осигурањем информација о иноваторима и иновацијским рјешењима на сусретима привредника и сајмовима.
- Кориштењем информацијских сервиса и база података Сектора за статистику и информатику (Бонитети страних фирми, размјена пословних информација с чланицама Међународне коморе у Паризу, Бизнет итд.)

РЕПУБЛИЧКА И ГРАДСКА АГЕНЦИЈА ЗА РАЗВОЈ МАЛИХ И СРЕДЊИХ ПРЕДУЗЕЋА

За потицање развоја мале привреде основане су Републичка и градска агенција за развој малих и средњих предузећа. Агенције су непрофитне правне особе. Дјелатност агенције је: потицање оснивања и развоја субјекта малих и средњих предузећа, потицање улагања, финансирање пословања и развоја кредитирањем под повољнијим условима и другим облицима помоћи, давање јемстава за кредите које правним субјектима одобре банке и друге правне особе – кредитори, стручну изобразбу, преквалификацију и доквалификацију радника, давање помоћи за истраживање, развој и примјену савремених технологија, давање потпора за судјеловање на међународним сајмовима и специјализираним изложбама у земљи и иностранству, давање стручне помоћи субјектима мале привред, укључиво и путем електроничких медија, промоцију предузетништва и стварање услова за развој предузетништва жена и младих, сарадња с другим правним особама, агенцијама и институцијама које потичу мало малу привреду у земљи и иностранству, праћење, анализа и извјештавање о резултатима потицајних мјера, други стручни послови у свези с потицањем развоја малога gospodarства утврђени Статутом, законом, другим прописима те послови које јој повјери Влада Републике Српске и град Бањалука.

КОЈА НАМ ИНСТИТУЦИЈА НЕДОСТАЈЕ? ШТА ЈЕ ПОТРЕБНО ДА ОСНУЈЕМО?

Удружење стручњака за лиценцирање потребно је основати ради потицања примјене и ширење знања о интелектуалном власништву помоћу лиценцих уговора и осталих врста трансфера технологије, размјене искустава и информација и потицања примјене међународних законских норми у том подручју.

Ради остварења својих циљева Удружење би обављало сљедеће дјелатности:

- организирање семинара, савјетовања и течајева о лиценцирању права интелектуалног власништва;
- давање савјета, стручних мишљења и приједлога лиценцих уговора;
- истраживања и анализе лиценцирања и трансфера технологија;
- повезивање особа које послове лиценцирања и трансфера технологије проматрају са научнога, правнога, финансијскога, правосуднога, техничкога и привреднога аспекта уз давање стручних мишљења;
- сарадња с организацијама и удружењима сличних интереса као примјерице ЛЕСИ и националне ЛЕС;
- судјеловање у расправама ради трансфера технологије и њеног лиценцирања;
- арбитража међу члановим Удружења;

- сарадња с владиним тијелима и другим институцијама које су мјеродавне за законску регулативу.
- издавачка дјелатност с подручја трансфера технологије и лиценцирања у складу са Законом и њихова дистрибуција;
- Подстицање научних истраживања и дистрибуција штампаних материјала о лиценцирању и трансферу технологије;
- информирање о улози и значају лиценцирања и трансфера технологије за привреду;
- дистрибуција информација о законској регулативи о лиценцирању и трансферу технологије;

Чланови Удружења би били у патентни заступници, адвокати и привредници који су специјалисти за подручје права интелектуалног власништва.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Главашевић, А.: *Проналасци, патенти и иновације, најдинамичнији фактор технолошког*, Е. зборник радова научно стручног скупа: „Технолошке иновације генератор привредног развоја”, Бањалука, 2008.
2. Вигњевећ, Л.: *Заштита интелектуалног власништва у Босни и Херцеговини*, Е. зборник радова научно стручног скупа: “Технолошке иновације генератор привредног развоја” Бањалука 2008.
3. Штрбац, М.: *Како успјети и опстати*, Синдикат незапослених радника Републике Српске, Бањалука, 1998.

АКТУЕЛНИ ТРЕНУТАК НЕЗАПОСЛЕНОСТИ

Стручни рад

УДК 331.56(497.6РС)

Жаклина Комосар
Економски факултет - Мастер студије
Нови Сад

Abstract: *Unemployment is now one of the leading and most serious problems facing the majority of countries, mostly developing countries and countries in transition. The main causes of unemployment are: political factors, war, slow implementation of reforms, human rights abuses, corruption, etc. In this professional paper analyzed the various aspects of unemployment, and those most vulnerable. It is also given regarding statistics the average net salary in the Republic of Serbian as well as the rate of unemployment in our country. At each step addresses a problem of unemployment. It is not known how to overcome, and meetings of political parties, NGOs and trade unions on this issue are inevitable. The question is: "How and in what way to get a job?"*

Key words: *Unemployment, Statistical data, Republic of Srpska, The most vulnerable category*

Апстракт: *Незапосленост је данас једно од водећих и најозбиљнијих проблема са којим се сусреће већина земаља, а понајвише неразвијене земље и земље у транзицији. Као главни узроци незапослености наводе се бројни фактори као што су: политички фактор, ратна разарања, споро спровођење реформи, кршење људских права, корупција и слично. У овом стручном раду, сагледани су различити аспекти незапослености као и најугроженије категорије. Такође је дат статистички податак везан за просјечну нето плату у Републици Српској, као и стопа незапослености у нашој земљи. На сваком кораку говори се о проблему незапослености. Не зна се како га превазићи, а састанци политичких партија, невладиних организација и синдиката на ту тему су неизбјежни. Поставља се питање: "Како и на који начин се запослити?"*

Кључне ријечи: *незапосленост, статистички подаци, Република Српска, најугроженије категорије*

„Рад је створио човјека“, каже позната стара пословица и заиста је тако. Кроз рад човјек најбоље изражава себе и своје квалитете, учи, усавршава се и постиже своје циљеве. Колико људи данас заиста ради оно што воли? Колико се искрено залажемо за посао? А колико њих данас уопште нема посао? И колико њих уопште данас не жели да ради?

Незапосленост је данас једно од водећих и најозбиљнијих проблема са којим се сусреће већина земаља, а понајвише неразвијене земље и земље у транзицији. Као главни узрок незапослености могу да наведем велики број фактора, као што су: политички фактор, ратна разарања, споро спроводјење реформи, кршење људских права, корупција и слично.

Подручје незапослености чврсто је везано за корјене макроекономије. Сам настанак макроекономије, са појавом Кејнза, епицентрира проблем незапослености као кључни проблем опстанка капиталистичке привреде и система. Незапосленост дише саобразно дисању економије у цјелини, отуда је интимна са пословним циклусом, пада и расте заједно са мјенама циклуса.¹

Уобичајени приступ изучавања феномена незапослености фокусира нове типове незапослености у зависности од различитих услова који их обликују. Тако на примјер, класична незапосленост је посљедица сувише високих релативних најамнина, а фрикционална посљедица краткорочних промјена на тржишту рада. Радницима је потребно доста времена да упознају тржиште рада, што подразумева и одговарајуће трошкове истраживања тржишта, телефонирања, поштанских трошкова, губитка зараде и слично. Међутим, можемо рећи да сви ти трошкови уствари представљају инвестицију у будућу зараду, јер „Ко не ризикује, тај не профитира“.

С обзиром на данашњу ситуацију мало је оних који се заиста залажу за посао, спремни су да се жртвују, и да осигурају себи бољу будућност.

Шта наводи људе да одлазе из своје земље-конкретно у овом случају Републике Српске? Шта то крију друге земље, шта одвлачи многе, а понајвише младе, образоване и амбициозне људе?

На сваком кораку говори се о проблему незапослености, посебно младих. Не зна се како га превазићи, а састанци политичких партија, невладиних организација и синдиката на ту тему су неизбјежни. Како се запослити?

Извјештај Међународне организације рада каже како је незапосленост младих људи достигла рекордне стопе, и то, на изненађење свих, нарочито у развијеним земљама средње и источне Европе. Студија коју је организација провела тако извјештава да је крајем прошле године рекордних 81 милиона младих између 15 и 24 година старости било без посла. Процењује се да ће овај број још и порастати током ове године. Занимљивост је што је студија објављена 12. августа, на дан када започиње УН-ова Међународна година младих.²

До повећања незапослености долази и услјед промјена појединих елемената друштвено-економског састава. Рат је учинио своје, довео до тога да

1 Коста Јосифидис: „Макроекономија, Принципи теорије политике“, Нови Сад, 2009.год, 223. стр.

2 www.dw-world.de

се велики дио државних предузећа приватизује и ту настаје захуктавање, колотечина и зачарани круг. Долазак страних улагача и инвеститора, појава великог броја банака оставља дубок траг које ће генерације и генерације послје памтити и терет носити на својим ледјима. Полако почиње да се плете паукова мрежа.

Велики бизнисмени узимају ствар у своје руке.

Приватни сектор није могао надокнадити губитак радних мјеста у државном сектору: апсорбовао је свега шестину радника који су изгубили посао.

Структура издатака предузетника доказује да су фискална и финансијска оптерећења таква да не допуштају даље проширење производње, а тиме и запошљавања, због високих стартних трошкова и трошкова производње у облику издатака за материјал, робу и услуге. У структури издатака предузетника на фискалне трошкове (ПДВ, порез на добит, порези и доприноси на доходак) и финансијске трошкове (поврат кредита и позајмица, камата) отпада много већи проценат, него када су у питању дневнице радника. Предузетницима је циљ осигурати какав-такав репродукцијски циклус, без помисли о додатном повећању производње и запошљавања.³

Потребно је осврнути се и на феномен „замке незапослености“ (unemployment trap). Тај се појам односи на кориснике социјалне помоћи због незапослености. Ако добију посао помоћ се укида, што значи да је и помоћ од запошљавања мала или никаква, поготово ако се ради о слабо плаћеном послу. Зато ће корисници покушати задржати помоћ, а евентуалне додатне приходе остварити радом „на црно“. Исто тако, постоји много незапослених који не примају никакву помоћ, те зарађују „на црно“. Неслужбена привреда има врло штетне посљедице за службену привреду и економску политику: нелојална конкуренција послодаваца који илегално запошљавају раднике у предузећима која легално послују, изостају порески приходи због чега се појачава пореска пресија на легалне послодавце, мањи су приходи фондовима социјалног и пензијског осигурања и повећава се њихов већ огроман дефицит.

У будућности ће доћи до повећања броја социјалних случајева, људи без здравственог и социјалног осигурања.

Стопа незапослености у Републици Српској износи близу 36 %. Тренутна свјетска економска криза је добрим дјелом уздрмала привреду у нашем региону. Према подацима из деветог мјесеца ове године, просјечна нето плата у Републици Српској износи 794, 00 КМ што је недовољно за живот, с обзиром да цијене хране, горива и некретнина достижу оне на Западу.⁴ Незапосленост највише погађа младе и образоване људе. С једне стране, систем гуши младога човјека, не даје му прилику, а с друге стране, пасивност младих као све значајнија појава је можда већи проблем и од игнорисања младих од стране државе.

Према глобалном извјештају о конкурентности који израђује Свјетски економски форум, Босна и Херцеговина је била на 131. мјесту од 133 земље у

3 www.mjesecc.ffzg.hr

4 www.rzs.rs.ba

категорији одлив мозгова у оквиру ефикасности тржишта рада, што показује да образовано становништво Босне и Херцеговине има велики потенцијал за напуштање земље јер не може наћи одговарајуће запослење.

Такође, велики број је оних који се јако неодговорно и неозбиљно понашају, не желе ни да се потруде да би добили посао. Мање-више на разговор за посао дођу неуредни, смију се, неозбиљно схватају ситуацију, не одговарају на питања... Поражавајуће је да када питате младог човјека има ли каквих планова и шта би радио, а он одговара – „Не знам.“ Још мање можемо бити оптимистични ако узмемо у обзир стопу активности незапослених младих особа која је за популацију од 15 до 24 године износила тек 33 одсто. Овај податак указује на то да је 66 одсто незапослених особа које су неактивне и које не предузимају никакве активности да нађу посао нити би прихватиле понуђени посао. Нажалост, млади су веома пасивни о чему говори чињеница да мали број активно тражи запослење, јер сматрају да нема посла у њиховим заједницама те након неколико неуспјешних покушаја одустају. Дискриминацијске праксе, непотизам и корупција на тржишту рада условљавају преовладавајућу перцепцију код младих да је за запошљавање битнија веза него знање и компетенције. Додатне отежавајуће околности су непостојање институционалне подршке покретању властитог бизниса и то кроз програме специјализоване за ову намјену. А свакако је један од главних проблема неусклађеност потреба тржишта рада и образовног система што демонстрира податак да свака четврта млада особа ради на пословима који нису у складу са њиховим образовним профилем. Образовни систем, какав је тренутно, крајње неумјерено производи велики број кадрова одређених профила и на тај начин доводи до презасићености кадровима одређених сектора, док други сектори пате од хроничног недостатка кадра те је држава приморана увозити „радну снагу.“ Дугорочна пракса неусклађености ова два сектора нас је довела у ситуацију у којој особе које су стекле одређене вјештине и знања током образовања, остају незапослене, јер њихова квалификациона структура не одговара захтјевима тржишта рада. Уколико се образовне политике не регулишу у смјеру усклађивања квалификација и вјештина будућих генерација ученика те и даље буду дјеловале према досадашњим параметрима, не чека нас свијетла будућност већ још већи број незапослених о чијем статусу и запослењу ће ова држава морати да брине.

Најчешће се с проблемом високе незапослености и несигурним запослењем, уско повезује социјална искљученост. Појам социјалне искључености користи се у политичком и научном говору већ неко вријеме. Сматра се да тај концепт упозорава на ситуације када појединци умањују или слабе своје социјалне везе, те на тај начин губе досадашњу улогу у функционисању друштва. Уз незапосленост, искљученост је у Републици Српској повезана са сиромаштвом и дискриминацијом. Људи се у транзицијском времену сусрећу са несигурношћу, а како немају рационалних искустава на којима би темељили своје одлуке, често не могу коректно перципирати своју будућност. Одређена искуства упућују на повезаност измедју положаја на тр-

жишту рада и сиромаштва. Најсиромашнији грађани економски су неактивни, незапослени или примају ниске плате. Незапослени нису најбројнији, али чине добар дио друштва с високим степеном ризика.

Вршећи бројна истраживања и анализе, констатујемо да је незапосленост данас горући проблем у Републици Српској и да ће се као такав још дуго задржати у нашој земљи. Да сваког дана све већи број људи остаје без посла, изгубљени су у простору и времену, без икакве слике о свијетлој и блиставој будућности.

„Када ћемо угледати свијетло на крају тунела, до када ћемо слушати само празна обећања, која падају у заборав брзином свијетлости?“ У Републици Српској су заиста потребне реформе и промјене, како би корачали сигурно у боље сутра и како би били спремни за Европу. Вријеме је да коначно учинимо нешто корисно за нас и наш народ, а не да вјечно гледамо идоле на Западу.

Период кроз који пролазимо заиста је тежак, али не треба да падамо у очај, требамо бити упорни и борити се за себе, јер на крају крајева, сви смо ми људи и за сваког од нас постоји једно мјесто на овој планети. Без обзира на то какво је окружење, када једном постанемо дио организације, а постаћемо, од нас се очекују резултати. Послодавци у Републици Српској знају често претјерати у својим захтјевима, па траже од нас далеко више него што ми објективно можемо, јер се воде мишљењем – 'ако ти нећеш, има их колико хоћеш'. Добар темељ за успјешност у послу је жеља за радом. Енглези користе ријеч *passion* – страст како би изразили приврженост, заинтерисаност и оданост послу. Сваки озбиљан послодавац ће покушати открити такве црте код својих кандидата».⁵

Не постоји универзални рецепт за успјешност, али он свакако подразумева јаку жељу за радом, за стварањем нове вриједности и постављење реалних циљева који би значили успјех. Рецимо, први успјех незапосленом би био пронаћи посао, то значи да је његов тренутни посао тражити себи посао, и то осам сати дневно. Учинимо нешто за себе, јер као што народна пословица каже: „Почни, започето је пола дијела.“ Без труда и напора не можемо очекивати резултате и вјеровати да ће нешто само од себе да се ријеш и поправи.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Јосифидис Коста: *Макроекономија, Принципи теорије политике*, Нови Сад, 2009.
2. www.dw-world.de
3. www.mjsec.ffzg.hr
4. www.rzs.rs.ba
5. www.reci.ba

⁵ www.reci.ba

АКТУЕЛНО СТАЊЕ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ У ЗЕМЉАМА ТРАНЗИЦИЈЕ И У РАЗВИЈЕНИМ ЗЕМЉАМА

Стручни рад

УДК 331.56:316.334

Синиша Јевтић
Приједор

Abstract: *Unemployment is one of the biggest problems that most countries, the countries in transition and developed countries, are faced with today. In addition to the introductory considerations, the paper discusses the causes of unemployment first in undeveloped countries and then in the developed ones. Also, the paper gives a review of the current status of unemployment.*

Key words: *unemployment, transition, developed countries*

Апстракт: *Незапосленост је данас једна од водећих проблема са којима се сусреће већина земаља, како земље у транзицији тако и развијене земље. Поред уводних разматрања, у раду се говори о узроцима незапослености прво у неразвијеним земљама, а потом и о узроцима у развијеним земљама. Такође, у раду је дат приказ актуелног стања незапослености.*

Кључне ријечи: *незапосленост, транзиција, развијене земље*

УВОД

Друштвена и економска сигурност представља важан аспект људске сигурности. У том смислу права на рад и права радника играју одлучујућу одлуку у остварењу људске сигурности. Људи који немају могућност да раде овисни су о социјалној помоћи и немају никаквих изгледа. Право на рад као стандард људских права сеже много даље од пуког преживљавања, због тога то задовољавање основних људских потреба није довољно за повећавање људске сигурности. Рад не смије само осигуравати преживљавање и благостање, него је такође повезан са односом и дјеловањем човијека у друштву. Права радника осигуравају пристojне услове рада, али их штите од дискриминације и изабљивања на радном мјесту.

Рад је уско повезан са самоопредељењем, самоостварењем, самопоштовањем а тиме и са људским достојанством. Нездрави, опасни или неправилни услови рада, незапосленост и забрана радничких синдиката осим што воде личној несигурности, такође стварају немире и узрокују нестабилност и несигурност у друштву.

Због тих разлога повећањем стандарда достојног рада без изабљивања представља предуслов за повећавање људске сигурности. Данашња економија тражи високоспецијализоване раднике, који морају бити добро образовани и високомотивисани, као и вољни све брже се прилагодити тренутним захтјевима тржишта. Радници се сусрећу са све већим стресом и промјенљивим условима рада у свијету убрзаних технолошких и структурних промјена. Све више људи је запослено на пола радног времена, имају статус приватника или се суочавају са несигурним радним условима.

У том смислу економска глобализација разоткрива дубоке социјалне разлике између људи са образовањем, вјештинама и покретљивости који им омогућавају успјех у интегрисаној свјетској економији, и људи који немају такве услове. Те неједнакости и несигурности воде ка напетости између различитих сектора друштва.

Незапосленост, у економским терминима, се појављује ако постоје квалифицирани радници који су вољни радити по надницама које превладавају, али не могу наћи запослење. Дакле незапослене особе су старије од 16 година, способне и вољне радити и активно траже посао, али су без посла. Стопа незапослености је број незапослених радника подјелена с укупним бројем радно способног становништва (радно способним становништвом се сматрају особе између 16 и 65 година).

АКТУЕЛНО СТАЊЕ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ

Један од великих проблема с којим се подједнако сусрећу како развијене тако и земље у развоју, чине велики број незапослених младих људи који и даље расте. Највише погођена подручја незапослености су Јужна Европа (Италија, Грчка и Шпанија), Источна Европа (посебно Бугарска, Латвија, бивше Југословенске републике и Пољска), те Кариби. Међутим, незапосленост младих није велика у свим земљама тако нпр. у Аустрији, Јапану, Мексику, Јужној Кореји, незапосленост је мања од једног на 12 младих радника па је разлика између стопе незапослености младих и одраслих људи релативно мала. Дуготрајна незапосленост узрокује велике друштвене потешкоће а последица незапослености младих могу да буду врло озбиљне. Незапосленост младих врло је често повезана са негативним друштвенима појавама као што су криминал, насиље, конзумирање дроге и алкохола, самоубиства и многе друге.

Политика и програми за младе који би били дјелотворни требају бити помно усмјерени како би узели у обзир посебне потребе, могућности и разлике.

У институцијама оба ентитета БиХ ипак тврде да пуно пажње посвећују запошљавању младих. Министарство породице омладине и спорта РС, је по ребалансу буџета у прошлој години издвојило 900 000 КМ као подстицај послодавцима за запошљавање младих.¹

Према процијени УН-а данас у свијету живи више од 510 милиона младих дјевојака и 540 милиона младића. То значи да једна од 5 особа у свијету има између 15 и 24 године тј. млади у свијету чине готово 18% свјетске популације. У просијеку готово свугдје, на сваку незапослену одраслу особу долазе 2 младе особе без посла. Према процијени међународне организације рада отприлике 70 милиона младих у свијету је незапослено.

Незапосленост се до 20. вијека посматра кроз њену последицу тј. бједу и сиромаштво а не као проблем који је самосталан и који је неопходно истраживати и решавати. Тек почетком 20. вијека, износи се мишљење да незапосленост није само проблем појединаца него економије у цијелини, те да истраживање треба усмјерити на узроке ове појаве. Незапосленост уз инфлацију један је од највећих економских проблема јер подразумева изостатак производње и прихода, повећава неравноправност у друштву, доводи до високих фискалних трошкова те изазива психолошко оптерећење незапосленог остављајући осјећај бескорисности и безизлазности. Најчешћа подјела типова незапослености (Bergess1994) према његовим узроцима дјелимо на **нормалну, структурну и цикличну** незапосленост. **Нормална** незапосленост се дјели на *сезонску* и *фрикциону*. *Сезонска* незапосленост је посљедица снажних варијација економског процеса у одређеним дјелатностима условљеним климатски, институционалним или традиционалним условима, ако се раздобље затишја не могу премостити производњом за залихе или прерасподјелом радног времена. *Фрикционална* незапосленост јавља се због сталног кретања људи између подручја и запослења или кроз различите стадије животног циклуса тј. уколико прелази са једног радног мјеста на друго, захтевају одређено временско раздобље изван рада, вријеме тражње. Сматра се да је ова врста незапослености краткотрајна, с тим да подразумева истовремено постојање одговарајућих радних мјеста, а за спајање радника и послодаваца потребно је радно вријеме.

Структурна незапослености означава неподударност између понуде и потражње, за радницима у смислу занимања, квалификације или регионалног распореда. Неподударности се могу појавити због тога што потражња за једном врстом рада расте док се потражња за другом врстом рада смањује.

Циклична незапосленост (коњуктивно) последица је општег недостатка потражње на тржишту рада. Она се јавља када се смањује производња и потражња а незапосленост расте. Постоје још неке врсте незапослености као што су технолошки и „нова“ структурна незапосленост (Мрњавац 1997).

„Нова“ структурна незапосленост настају када су капитални фондови неке економије недовољни да би запослили сву расположиву радну снагу. Технолошка незапосленост може се посматрати као дио структурне неза-

¹ www.slobodnaevropa.org

послености, гдје технолошки развој представља покретач структурних промјена.

Различит развој продуктивности или различите промјене у потражњи које настају као последица иновација производа, изазивају промјене и могућности запошљавања у различитим секторима и прилагођавања новим условима.

УЗРОЦИ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ

Важно је открити узроке који изазивају појаву незапослености и који дјелују на њену структуру и обим. Откривањем узрока незапослености може се утврдити о којој врсти незапослености се ради, те које одговарајуће мјере се могу подузети за ријешавање тог проблема. Једна од најзначајнијих узрока незапослености јесте географска и просторна немобилност радне снаге. До овог узрока најчешће долази због разних економских, социо-културних и традиционалних разлога или нпр. велики број младих људи живи са родитељима и не жели да због запослења мијења мјесто становања. На основу овог могу се јавити региони и општине гдје и нема незапослености одређеног занимања, али постоје и региони гдје је број незапослених одређеног занимања знатно велики и износи неколико стотина па чак и хиљада, то је такозвана професионална немобилност.

Ове немобилности су показатељи неефикасног дјеловања тржишта рада и система образовања. Догађа се да млади који заврше школовање дуго чекају на посао да доста профила високошколског кадра постају суфицитарни. Технолошки прогрес је дуго важио за један од најзначајнијих узрока незапослености, међутим, машине нису постале замјена радне снаге, већ на индиректан начин стварају више посла и више радних мјеста. Ово се може видјати на примјеру земаља на вишем степену развоја који имају мању незапосленост од неразвијених земаља.

Према недавно завршеној студији о правима младих коју је провела државна комисија, незапосленост младих у БиХ је четири пута већа од ЕУ. Како је ово истраживање показало питање незапослености младих је комплексно, има мноштво разлога примјерице образовни систем није усклађен с предвиђеним потребама тржишта рада и не укључује професионалну оријентацију и помоћ у развоју каријере за студенте.²

УЗРОЦИ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ У РАЗВИЈЕНИМ ЗЕМЉАМА

Организација за економску сарадњу и развој је међународна организација која броји око тридесетак земаља чланица а то су: земље Европске

² www.inozemstvo-posao.com

уније, све скандинавске земље, Швицарска, неке источно Европске земље те Јапан, Кореја, Мексико, Аустралија, Нови Зеланд и САД. Све ове земље без обзира на њихову развијеност се задњих десетак година се суочила са изузетно високим степеном незапослености. Према процјени међународне организације рада на свијету постоји милијарду активно способног незапосленог становништва. То стање датира још од 70-их година које су карактерисале двије велике нафтне кризе и последице које су оставиле на свјетску економију. У Европи и САД 70-их и 80-их година многе велике компаније су укидале велики број радних мјеста нпр. Сиенс је одпустио 15 хиљада радника, Британски Форд 10 хиљада, а ИБМ чак 100 хиљада радника. Феномен незапослености је изразито сложен и било који једноставан покушај њеног објашњавања је узалудан. Такође, треба обратити пажњу на чињеницу да економија различитих европских држава је међузависна. Раст или пад економије једне Европске државе, такође утиче на економију друге европске државе.

Једноставно речено главни узроци незапослености је недостатак радних мјеста на којима би се појединци могли запослити. Према Пелагидису (1998), један од 3 главна фактора високе стопе незапослености лежи у високом животном стандарду Европљана уз што се могу везати високи порези, високи трошкови рада, програми социјалне помоћи те уопште флексибилност тржишта рада. У економским анализама наглашава се и висина стандардне наднице као један од узрока незапослености. Што су трошкови запослења већи, већа је и радникова плата те су већи трошкови рада. У условима високих трошкова рада послодавци су обесхрабрани да запошљавају нове раднике. Такође на појаву овог феномена активну улогу играју и синдикати. Синдикати настоје да заштите запослене и да колективним преговорима повисе цијену рада, те на тај начин рада они послодавца одвраћају од даљег запошљавања будући да је тај чин за послодавца постао неисплатив.

Политичке мјере и програми социјалне помоћи незапослени дио су социјалне политике неке државе. Док имају право на бенифиције за незапослене радници се неупуштају у активно тражење посла, док се при истеку времена унутар кога појединац има право на бенифицију, повећава његова мотивација и доводи до учесталијег понашања усмјереног на активно тражење посла. Нефлексибилна понуда радне снаге може се објаснити и све мањом географском мобилношћу радне снаге гдје је све чешће ситуација да радници због различитих разлога нису спремни за рад изван мјеста боравка што је често резултирано повећаном стопом незапослености, у појединим регионима једне државе.

Процес глобализације утиче и на мобилност у промјенама радне понуде. Са већом глобализацијом појављују се случајеви интернационалних компанија које сједиште своје производње намјерно смјештају у географска подручја са јефтином радном снагом.

ЗАКЉУЧАК

Почетком 30-их година у земљама Средње и Источне Европе дошло је до распада социјалистичког и транзиције на капиталистички начин економског привређивања.

Сигурно најтежа социјална последица транзицијске кризе је масовна незапосленост. Она се у виду стагнације и нове структурне незапослености појавила готово без изузетка у свим транзицијским земљама. Повећавање незапослености у успоређивању са предтранзицијским раздобљем дошло је зато што су се битно измјенили елементи друштвено економског закона који су у социјализму били другачије уређени. До последица незапослености дошло је и кроз институционалне промјене, приватизацију и мјере макроекономске стабилизације. Садашња је пракса у неким транзицијским земљама да помажу постојећим а обесхрабрују нова предузећа што неуспорава саме структурне промјене него и подкопава државне финансије нужне за подржавање социјалног програма.

Као и у осталим земљама и у БиХ су некадашње административне службе биле предимензиониране, вриједност иновација мала а предузећа су имала социјалну функцију неуобичајна за предузећа у тржишним привредама (вишак радника се није отпуштао него се повећавао број прикривено незапослених тј, технолошки вишак). Из тог су произилазили основни проблеми везани уз транзицију који су само били заостерени ратом. То је доприњело смањењу некадашње производње и отпуштању великог броја радника. Услед рата предузећа су финансијски исцрпљена нови предузетници су постали презадужени а порезна политика висока, уз све то правосуђе је било неефикасно. Због стагнације извоза и сталног раста увоза нагло се повећао дефицит робне размјене. Приватни сектор није могао надокнадити губитак радних мјеста у државном сектору. Потребно је и осврнути се на феномен „замке незапослености.“ Тај се појам односи на кориснике социјалне помоћи због незапослености. Ако добију посао помоћ се укида, што значи да је и помоћ од запошљавања мала и никаква поготово, ако се ради о слабо плаћеном послу. Зато ће корисник покушати задржати помоћ, а евентуално додатне приходе остварити радом на црно. Вриједност запошљавања није једнака за све особе. Искуство показује да се неке особе запошљавају теже од других. Ако познајемо факторе који утичу на запосленост можемо предвидјети која ће особа након школовања имати отежан процес запошљавања а и боље ће мо разумјети зашто је нека особа незапослена.

ЛИТЕРАТУРА:

1. www.slobodnaevropa.org
2. www.inozemstvo-posao.com

ЗАПОШЉАВАЊЕ И ПРАВА НЕЗАПОСЛЕНИХ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Прегледни рад

УДК 331.5.024.5(497.6РС)

Свјетлана Драговић
спец. Драгана Милијевић
Висока школа унутрашњих послова
Бања Лука

Abstract: *The right to work represents one of the most significant rights which is classified as the second generation of rights, i.e. economic rights. However, today this right bears the label of right which is often violated. This especially relates to countries in transition, and our country is definitely one of them. This is why it is necessary for every legal system to have adequate mechanisms for the protection of the right to work, and other rights of the unemployed persons. The paper points out the rights which, according to the Law on employment mediation and the rights during the period of unemployment, the unemployed persons in the Republic of Srpska have.*

Key words: *the right to work, unemployed persons, The Law on the employment mediation and the rights during the period of unemployment*

Апстракт: *Право на рад представља једно од најзначајнијих права које се сврстава у другу генерацију права, односно економска права. Међутим, ово право данас носи и епитет права које се у највећој мјери крши. Ово се посебно истиче у замљама у транзицији, гдје свакако спада и наша земља. Стога је неопходно да сваки правни систем има адекватне механизме путем којих штити како право на рад, тако и друга права незапослених лица. У раду ће бити предочена права која, по закону о посредовању у запошљавању и правима за вријеме незапослености, имају незапослена лица у Републици Српској.*

Кључне ријечи: *право на рад, незапослена лица, Закон о посредовању у запошљавању и правима за вријеме незапослености*

1. ЗАПОШЉАВАЊЕ

Подаци о стању незапослености у Републици Српској и Босни и Херцеговини су, може се рећи, алармантни. Према доступним подацима, у Босни и Херцеговини је крајем септембра на евиденцијама Завода и служби за запошљавање било 517 062 незапослена лица. Од тога је у Федерацији Босне и Херцеговине евидентирано 363 143 незапослене особе, у Републици Српској 142 625 незапослених особа, а у Брчко Дистрикту Босне и Херцеговине евидентирано је 11 294 незапослених лица. Не представља проблем само велики број незапослених лица у Републици Српској, него је и квалификациона структура незапослених забрињавајућа.¹ Такође, забрињавајућа је и старосна структура незапослених. Незапослена лица од 15 до 30 године живота чине 27,95% незапослених, лица од 30 до 35 година чине 12,90% незапослених, лица од 35 до 40 година чине 12,6% незапослених, док лица од 40 до 65 година чине 46% незапослених.²

Запошљавање и права незапослених у Републици Српској уређени су Законом о посредовању у запошљавању и правима за вријеме незапослености, који је донесен 2010. године („Службени гласник Републике Српске“, бр. 30/10). Наведеним Законом се уређују посредовање у запошљавању, носиоци функције посредовања у запошљавању, запошљавање на јавним радовима, осигурање за случај незапослености, права незапослених лица и услови за њихово остваривање и друга питања која су од значаја за организовано запошљавање у Републици Српској. Уставни основ за доношење Закона о посредовању у запошљавању и правима за вријеме незапослености садржан је у одредби Устава Републике Српске, којом се гарантује право на материјално обезбјеђење за вријеме привремене незапослености под условима утврђеним законом³. Наведено право, право на материјално обезбјеђење за вријеме привремене незапослености, сегмент је права на рад⁴. Поред права на материјално обезбјеђење, законом се уређују и друга права незапослених лица.

У Закону су дефинисани основни појмови који се односе на запошљавање:

- Послови посредовања у запошљавању,
- Незапослено лице,
- Забрана дискриминације

1 У структури незапослених 183 974 лица су КВ а 159 845 су НКВ радници, док 27 189 незапослених има високо образовање. Наведено преузето са <https://novipazar.wordpress.com/2010/11/12/u-bih-vise-od-500-000-nezaposlenih/>

2 Детаљније у: Ђерић, Б.; Стојановић, А.; Дмичић, М.; Томић, Б.: *Економска криза, тржиште рада и перспективе запошљавања*, Завод за запошљавање Републике Српске; Пале – Источно Сарајево, 2009, стр.19.

3 Устав Републике Српске, члан 43, став 2.

4 Право на рад и слобода рада су уставне категорије. Устав Републике Српске у члану 39, став 1 прописује да свако има право на рад и слободу рада.

Послови посредовања при запошљавању

Послови посредовања у запошљавању су:

- посредовање у запошљавању (послодавац може захтијевати да му Завод непосредно понуди избор кандидата за заснивање радног односа),
- јавно обавјештавање о могућностима и условима запошљавања,
- савјетовање о избору занимања - професионална оријентација,
- стручно оспособљавање и припрема за запошљавање,
- спровођење програма запошљавања и мјера активне политике запошљавања,
- обављање организационих, стручних, административних и других послова.

Незапослено лице

Незапослено лице, у смислу овог закона, је лице пријављено у евиденцији Завода за запошљавање Републике Српске, старости од 15 до 65 година, способно или ограничено способно за рад и које није у радном односу или које није на други начин остварило право на рад, а које активно тражи посао и које је расположиво за рад.

Елементи појма незапосленог лица односе се на:

- старосну доб (од 15 до 65 година),
- радни однос (тражи се да је лице назапослено – незапослено је оно лице које активно тражи посао и које је расположено за рад),
- пријаву на евиденцију незапослених лица (Завод за запошљавање води евиденцију о лицима која не траже посао, али су се пријавила у евиденцију ради остваривања других права),
- тражење запослења (лице активно тражи посао ако се једном у 60 дана јавља надлежној служби Завода ради информисања о могућностима и условима запослења и посредовања у запошљавању, ако не одбија понуђено одговарајуће запослење, одговарајуће додатно образовање и обуку, ако се јавља на пријављењу потребу за слободним радним мјестима, ако тражи запослење посредством Завода и које се непосредно обраћа послодавцу ради запослења).

Незапосленим лицима се не сматрају редовни студенти, пензионери, носиоци комерцијалног пољопривредног газдинства, у складу са Законом о пољопривреди и лица којима права из радног односа мирују, на основу које остварују катастарски приход најмање у износу од три просјечне нето плате у Републици Српској у претходној години и лица којима права из радног односа мирују.

Забрана дискриминације

У члану 5. Закона о посредовању у запошљавању и правима за вријеме незапослености стоји да у примјени Закона, других прописа и аката Завода за запошљавање и других организација које обављају послове запошљавања, ниједно лице не може бити дискриминисано због расе, боје коже, пола, језика, религије, политичког или другог мишљења и опредјељења, етничке или социјалне припадности или поријекла, имовног стања, чланства или нечланства у синдикату, политичкој организацији или удружењу, као и стање физичког или менталног здравља, ако услови посла то дозвољавају, или било које друге околности која није у складу са принципом равноправности грађана пред законом.

Закон даље прописује да су сви равноправни у процесу запошљавања по основу пола, те да је свака дискриминација по овом основу у процесу понуде запошљавања, отвореног огласа, поступка понуде слободних радних мјеста, радног односа и отказа радног односа, у супротности са овим законом, осим у два случаја:

- дискриминацијом по основу пола не сматрају се норме, критеријуми или пракса које је могуће објективно оправдати постизањем законитог циља, пропорционалног предузетим нужним и оправданим мјерама,
- дозвољено је успостављање специјалних мјера у циљу промовисања једнакости и равноправности полова и елиминације постојеће неравноправности, односно заштите полова по основу биолошког одређења.

Законом су прописани и носиоци функције посредовања у запошљавању. Јавна овлашћења, као и друге послове у области запошљавања у Републици Српској обавља Завод, с тим да послове које се односе на посредовање у запошљавању, савјетовање за избор занимања и оспособљавање и припрему за запошљавање, поред Завода, могу обављати и правна лица као привредна друштва и физичка лица као предузетници који испуњавају услове за обављање тих послова.⁵

Поред наведеног, Закон је дефинисао и следеће појмове:

- Јавни радови и
- Осигурање за случај незапослености.

Јавни радови

Под јавним радовима се подразумијевају следећи радови:

- радови у социјалним, хуманитарним, културним и другим дјелатностима,

⁵ Опширније у: Закон о посредовању у запошљавању и правима за вријеме незапослености („Службени гласник Републике Српске“, бр. 30/10), стр. 13.

- радови на одржавању и обнављању јавне инфраструктуре,
- радови на одржавању и заштити животне средине и природе и
- радови од општег интереса који не спадају у редовну дјелатност јавног предузећа.

Осигурање за случај незапослености

Осигурање за случај незапослености, према одредбама Закона, је учешће запослених лица, републичких и других органа и организација у обезбјеђивању средстава за остваривање права по основу незапослености.

2. ПРАВА НЕЗАПОСЛЕНИХ ЛИЦА

Лица која су се пријавила Заводу за запошљавање ради запошљавања, имају сљедећа права:

- Право на информисање о могућностима и условима запошљавања,
- Право на посредовање у запошљавању,
- Право на савјетовање о избору занимања,
- Право на стручно оспособљавање и припрему за запошљавање.

Наведена права, незапослена лица остварују код Завода за запошљавање Републике Српске и агенција за запошљавање. Незапослено лице дужно је и само да се ангажује на тражењу запослења и да у том сарађује са Заводом, који ће му пружити стручну помоћ и успоставити контакт са заинтересованим послодавцем⁶.

Право на информисање о могућностима и условима запошљавања

Право на информисање незапослено лице остварује путем средстава јавног информисања, путем огласне табле, путем писменог обавјештавања, организовањем групног разговора и на друге начине.

Завод за запошљавање прати стање на тржишту рада, прикупља податке од послодаваца о потребама за радницима и обавјештава јавност и заинтересована лица о могућностима и условима заснивања радног односа са радницима одређених стручних квалификација, те након сазнања о могућностима запошљавања, Завод ће непосредно информисати незапослена и друга заинтересована лица о условима и могућностима запошљавања.

⁶ Више о овоме погледати у: Ђерић, Б.; Стојановић, А.; Дмичић, М.; Томић, Б.: *Економска криза, тржиште рада и перспективе запошљавања*, Завод за запошљавање Републике Српске; Пале – Источно Сарајево, 2009, стр. 155.

Право на посредовање у запошљавању

Посредовање у запошљавању чине активности и мјере којима се успоставља контакт између незапосленог лица и послодавца у циљу закључења уговора о раду, као и успостављање контакта између послодавца и запосленог лица које тражи промјену запослења⁷.

Право на савјетовање о избору занимања

Чланом 20. Закона прописано је право на савјетовање о избору занимања, које обухвата индивидуалне и групне консултације стручних радника Завода са ученицима у основним и средњим школама о условима и могућностима избора врсте посла.

Облици професионалне оријентације су: професионално савјетовање, професионално информисање, професионална селекција и професионална класификација.⁸

Право на стручно оспособљавање и припрему за запошљавање

Стручно оспособљавање и припрема за запошљавање се реализују према посебном програму и обухватају мјере којима се незапосленом лицу пружа могућност да стекне знање за рад на одређеним пословима и за руковање средствима рада и средствима заштите на раду. Ово право обухвата и преквалификацију у оним случајевима када се раднику не може обезбиједити посао у његовом стручном звању, али постоји могућност да заснује радни однос на пословима оних занимања која се нуде на тржишту рада.

Поред наведених права незапослених лица из члана 35. став 1, Закон о посредовању у запошљавању и правима незапослених лица даје и одређена права незапосленим лицима којима је престало право на радни однос без њиховог захтјева, сагласности или кривице, а које има најмање осам мјесеци непрекидног радног стажа осигурања у посљедњих 12 мјесеци или 12 мјесеци са прекидима у посљедњих 18 мјесеци.

Ради се о сљедећим правима:

- Право на новчану накнаду,
- Право на здравствено осигурање,
- Право на пензијско и инвалидско осигурање.

Право на новчану накнаду

Једно од права које је предвиђено законом о запошљавању је и право на новчану накнаду коју незапослено лице треба да остварује. Ово право неза-

⁷ Исто, стр. 156.

⁸ Детаљније у: Ђерић, Б.; Стојановић, А.; Дмичић, М.; Томић, Б.: *Економска криза, тржиште рада и перспективе запошљавања*, Завод за запошљавање Републике Српске; Пале – Источно Сарајево, 2009, стр. 157.

послено лице остварује у Заводу и исто се може реализовати и у једнократном износу уколико се новчана средства која се исплаћују користе у сврху запошљавања. Новчана накнада која се исплаћује незапосленом лицу зависи од дужине стажа осигурања; тако незапослено лице које има до петнаест година стажа осигурања новчана накнада износи 35% од просјечне плате коју је то лице остварило у последња три мјесеца рада, док за незапослено лице које има преко петнаест година стажа осигурања новчана накнада износи 40% од просјечне плате коју је то лице остварило у последња три мјесеца.

Сам износ новчане накнаде на коју има право незапослено лице је лимитиран и не може бити нижи од 20% просјечне исплаћене нето плате нити може бити већи од износа једне просјечно исплаћене нето плате у мјесецу који је претходио доношењу рјешења. Поред ове новчане накнаде која је уједно и усклађена са просјечном платом незапослено лице може имати право и на друге новчане накнаде које се односе на трошкове индивидуалног стручног оспособљавања (преквалификације и доквалификације) као и на трошкове путовања обављеног по позиву или по упуту Завода, ради информисања о могућностима.

Право на здравствено осигурање

Права из здравственог осигурања, незапослено лице и чланови његове породице, ако је лице било носилац здравственог осигурања, остварују у складу са прописима о здравственом осигурању.

Право на пензијско и инвалидско осигурање

Права из пензијског и инвалидског осигурања, незапослено лице остварује у складу са прописима о пензијском и инвалидском осигурању.

Поступак остваривања права

Као услов за остваривање напријед наведених права одређује се да је за вријеме прописаног минимума стажа осигурања послодавац уплаћивао допринос за осигурање од незапослености за све запослене раднике, и незапослено лице оставрује напред наведена права од првог дана престанка радног односа ако се пријави Заводу у року од 30 дана од дана престанка радног односа, а ако се пријави Заводу у року од 30 дана од дана престанка радног односа, а ако се пријави Заводу након истека тог рока, права му почињу тећи од дана пријављивања Заводу, умањен за период кашњења (члан 38 Закона о запошљавању).

У погледу трајања права Законом је предвиђена је (чланом 39) и дужина трајања права из члана 36. која зависи од дужине стажа незапосленог лица.

Наиме, дужина трајања права незапосленог лица може непрекидно трајати највише: за стаж осигурања до 12 мјесеци - мјесец дана; за стаж осигурања од једне до двије године - два мјесеца; за стаж осигурања од двије до пет година - три мјесеца, за стаж осигурања од пет до петнаест година - шест мјесеци, за стаж осигурања од 15 до 30 година - девет мјесеци и за стаж осигурања преко 30 година - 12 мјесеци.

Поред наведеног Закон садржи и одредбе које се односе и на мировање наведених права, чланом 40. одређено је да (прије свега) незапослено лице које прије наведеног рока из члана 39 Закона „*заснује радни однос или оствари право на накнаду исплате по било коме основу, обуставља му се исплата новчане накнаде и остваривања других права из члана 36 овога закона, с даном кад отпочне да остварује право по другом осову*“, али му се наведена права поново успостављају уколико право које је остваривао одређено вријеме престане, осим „*ако је за њега повољније да се новчана накнада поново обрачуна након престанка радног односа из претходног става, под условом да се прјави заводу у року од 30 дана.*“ Такође је предвиђено да ће се одредбе о мировању права примјењивати и у случајевима: извршења обавеза обавезника цивилне заштите, притвора и издржавања казне затвора, мјере безбједности, заштитне или васпитне мјере, у трајању до три мјесеца и оправданог боравка корисника права ван Републике дуже од 90 дана.

1.1 ПРЕСТАНАК ПРАВА

Што се тиче престанка права незапосленим лицима, закон је предвидио чланом 43. да су то ситуације када корисник права: заснује радни однос, самостално или са другим лицем оснује привредно друштво или други облик предузетничке дјелатности; отпочне или се бави регистрованом пољопривредном дјелатношћу; стекне услове за остваривање права на старосну или инвалидску пензију, или оствари право на породичну пензију; ступи на издржавање казне затвора, мјере безбједности, заштитне или васпитне мјере у трајању дужем од три мјесеца; неоправдано одбије да прихвати понуђено запослење у мјесту пребивалишта или на удаљености од 50 километара од мјеста пребивалишта, које одговара његовим стручним квалификацијама и радној способности; неоправдано одбије да се одазове на позив надлежног органа ради ангажовања на јавним радовима или на отклањању посљедица више силе; неоправдано одбије да се одазове на захтјев Завода или фонда за пензијско или инвалидско осигурање да се стручно оспособи, доквалификује или преквалификује за занимање које одговара његовом степену стручне спреме, ако му се тим обезбјеђује закључивање уговора о раду; ако се не јави Заводу једном у 60 дана; ако неоправдано одбије да се одазове на позив Завода ради информисања о могућностима запослења, ако стекне статус ученика или редовног студента; ако се утврди да

је право остварио на основу неистинитих података или на основу фалсификованих исправа, те да је Заводу дао лажне телефонске бројеве и контакт адресе; ако се сам одјави са евиденције незапослених; ако се утврди да ради, односно обавља самосталну дјелатност без пријаве на осигурање, што се утврђује на основу писменог извјештаја надлежне комисије, ако се одсели са територије РС и ако наступи смрт корисника.

1.2 Евиденција о незапосленим лицима

За остваривање права незапослених лица од изузетне важности су и евиденције које се воде. Незапослено лице подноси пријаву организационој јединици Завода надлежној према пребивалишту. Завод води евиденције: о незапосленим лицима која остварују права из члана 36 и 37 Закона, незапосленим лицима која траже запослење и остварују само права из члана 35. став 1 Закона, о запосленим лицима која траже промјену запослења и незапосленим лицима која активно не траже запослење.

Незапослено лице је дужно периодично (једном у 60 дана) да се јавља Заводу, како би се информисало о могућностима запослења и условима за остваривање права која су прописана законом. У закону су таксативно наведени и разлози због којих Завод престаје да води евиденцију о незапосленим лицима.

ЗАКЉУЧАК

Незапосленост је један од најзначајнијих проблема већине земаља у свијету. Република Српска, односно Босна и Херцеговина, има три пута већу стопу незапослености него САД или већина земаља ЕУ. Уважавајући ову чињеницу кроз одговарајуће правне акте (у овоме случају Закон о посредовању у запошљавању и правима за вријеме незапослености) одређена су својеврсна права која се односе на ову категорију лица. У овоме Закону су, прије свега, одређени послови у посредовању при запошљавању и то јавно обавјештавање о могућностима и условима запошљавања, савјетовање о избору занимања, стручно оспособљавање и припрема за запошљавање, спровођење програма и мјера активне политике запошљавања као и други послови који су организационо, стручно и административно орјентисани, а у вези су са остваривањем права незапослених лица. Поред наведеног у поменутом правном акту истичу се и следећа права незапослених лица: право на новчану накнаду, право на здравствено осигурање као и право на пензијско и инвалидско осигурање. Као што се може уочити, Закон о посредовању у запошљавању и правима за вријеме незапослености предвиђа одређени дијапазон права која уживају незапослена лица, међутим, потребно је истаћи да се нека од наведених права тешко остварују у пракси. Ово се

превасходно односи на право на стручно оспособљавање и припрему за запошљавање као и на спровођење програма и мјера активне политике запошљавања. Основни разлог за наведено је, као се истиче непостојање услова да се имплементирају програми за остварење ових права. Стога се сасвим оправдано може констатовати да је неопходно поред „формално“ одређених права незапослених лица обезбједити и механизме њихове реализације, јер се само на тај начин може сматрати да их незапослена лица заиста и „уживају“.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Дмичић, М.: *Уставно право – допуна основној литератури*; Бања Лука, 2009;
2. Ђерић, Б.; Стојановић, А.; Дмичић, М.; Томић, Б.: *Економска криза, тржиште рада и перспективе запошљавања*, Завод за запошљавање Републике Српске; Пале – Источно Сарајево, 2009;
3. *Закон о посредовању у запошљавању и правима за вријеме незапослености* („Службени гласник Републике Српске“, бр. 30/10);
4. <https://novipazar.wordpress.com/2010/11/12/u-bih-vise-od-500-000-nezaposlenih/>

ВЕЗА ИЗМЕЂУ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ И ОСТВАРИВАЊА ОСНОВНИХ ЉУДСКИХ ПРАВА

Претходно саопштење

УДК 331.56:342.734

Мира Макивић
Бања Лука

Abstract: *The paper has four parts: theoretical-legal frame; practical dimension in practice; critical view on the employers who do not apply the laws and a preposition to legislative authorities for a normative elimination of unemployment.*

The first part emphasizes that only few people know about the international acknowledged and accepted regulation on protection against unemployment.

Practical dimension deals with problems in practice related to noncumulative implementation of the law in the Republic of Srpska, due to general atmosphere which can be describes as – lack of culture and respect of the law.

Undoubtedly there is a normative connection between human rights to work within which unemployed persons are normatively put into a protected position against unemployment, so the third part openly and directly criticizes those employers who do not apply the law and the institution of tender which directly violates guaranteed right to work and which consequently results in protection against unemployment. *The real status of unemployment is determined by a massive violation of rights to work - without the institution of tender whose lack influences the increased number of unemployed persons and a high percentage of unemployment in the Republic of Srpska as well as the territory of Bosnia and Herzegovina.*

The fourth part is a proposal to legislative authorities how to solve the problem of legal gap regarding the institution of tender, provided that the institution of tender is reaffirmed in the Labor Law of the Republic of Srpska, whose institute would efficiently protect the guaranteed right to work and thus provide an efficient protection of unemployed person against unemployment.

Key words: *unemployment, human rights*

Апстракт: Рад садржи четири дијела: теоријско-правни оквир; практичну димензију код примјене; критички осврт на послодавце који не примјењују законе и приједлог законодавној власти за нормативни отклон који је у вези са проблемом незапослености.

У првом дијелу се наглашава да веома мали број људи зна да постоји међународно призната и прихваћена одредба о заштити од незапослености.

Практична димензија рада се бави проблемима у пракси у вези некумулативне примјене закона у Републици Српској, због општег стања које се може охарактерисати као - недостатак културе поштовања закона.

Несумњиво је да постоји нормативна веза између људског права на рад у оквиру којег се незапослена лица нормативно стављају у позицију заштите од незапослености, тако да се у трећем дијелу рада отворено и конкретно критикују послодавци који не примјењују законе и институцију конкурса чиме крше загарантовано право на рад, из којег произилази заштита од незапослености. Стварно стање незапослености је такво и због масовног кршења права на рад – без институције конкурса, чији недостатак утиче на повећан број незапослених лица и велики постотак незапослености у Републици Српској, као и на територији цијеле Босне и Херцеговине.

Четврти дио садржи приједлог законодавној власти како ријешити проблем правне празнине у погледу институције конкурса, с тим да се институција конкурса реafirмише и у Закону о раду Републике Српске, којим институтом би се ефикасније штитило загарантовано право на рад а тиме пружила ефикасна заштита незапосленим лицима од незапослености.

Кључне ријечи: незапосленост, људска права,

УВОДНИ ДИО – ТЕОРИЈСКО-ПРАВНИ ОКВИР

Да би говорио о вези између незапослености и остваривања основних људских права нужно је да се подсетимо правних чињеница; Генерална скупштина ОУН је 10.децембра 1948.године усвојила Декларацију о људским правима која је на европском континенту преведена као »Општа декларација о правима човјека«.

Иако ова Декларација не представља уговор или конвенцију, овај Документ се сматра Библијом основних људских права и слобода и сигурно је најважнији општеприхваћени документ 20. вијека.

Декларација је садржана од преамбуле, која има седам ставова и 30 чланова, тако да овај документ заправо представља разраду Повеље Уједињених нација, која Повеља је донешена 26.6.1945.године у Сан Франциску.

Фактички, у Декларацији су реafirмисани постулати Повеље о правима човјека, а начела и одредбе Декларације о правима човјека су садржина и бројних резолуција Генералне скупштине Уједињених нација као и садржина бројних устава многих држава.

Основни став Декларације је да признаје урођено **достојанство човјека**, те **једнака и неотудјива права свим члановима људске заједнице**, што представља **основ слободе, правде и мира у свијету**.

У задњем ставу преамбуле Декларације говори се о **разумијевању људских права и слобода**. Овом ставу се даје највећа важност која је у циљу пуног остваривања људских права и слобода човјека.

Члан 1 Декларације дословно каже: „**Сви људи се рађају слободни и једнаки у достојанству и правима, обдарени су разумом и свијешћу и требају поступати једни према другима у духу братства.**“

Основна права и људске слободе морају бити доступна свима; без обзира на расу, боју коже, пол, језик, вјеру, политичко или друго увјерење.

У члану 23. се каже: „1) **Свако има право на рад, слободан избор запослења, праведне и задовољавајуће услове рада и заштиту од незапослености** 2) Свако, без икакве дискриминације, има право на једнаку плату за једнаки рад. 3) Свако ко ради има право на праведну и задовољавајућу накнаду која њему и његовој породици осигурава егзистенцију на нивоу људског достојанства, а ако је потребно допуњену другим средствима социјалне заштите. 4) Свако има правно основати синдикате и у њих ступити ради заштите својих интереса.“

Из цитираног члана, може се констатовати да **постоји веза између незапослености и остваривања права на рад** јер је у наведеном ставу 1, члана 23 гарантована **заштита од незапослености**. Дакле, највишим људским актом - Универзалном Декларацијом о правима човјека загарантовано је право на рад **из којих гаранција произилази и заштита од незапослености**.

Право на рад загарантовано је и Међународним пактом о економским, социјалним и културним правима, јер државе, уговорне стране овог Пакта, **признају право на рад**, праведну плату и једнаку накнаду за рад за једнаке вриједности, сигурне и здраве услове рада, једнаку могућност усавршавања и унапредјења на послу, одмор, слободно вријеме, повремене плаћене допусте и слично. Такође се признаје и право на синдикално организовање, социјалну сигурност, посебну заштиту трудница и породиља, здравствену заштиту и јавну хигијену.

Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода која је усвојена у Риму 1950.године, представља најстарији и најконзистентнији регионални уговор из области заштите људских права. Конвенција има уходан механизам заштите наслоњен на вишедеценијску праксу Европског суда за људска права. Ова Конвенција такође полази од Универзалне Декларације УН о људским правима, у оквиру које је апострофирано духовно и културно наљедје а посебно политичке традиције уважавања слобода и доминације права. У оквиру Европске конвенције о основним људским правима и слободама, **на индиректан начин**, признато је и право на рад: кроз гарантовање других људских права која су у вези са радом, нпр. право на имовину, право на процедуре код послодавца и слично.

Суштинска премиса људских права је да се остваривањем сопствених права не повредјују или не ускраћјују тудја права. Или на други начин речено да сувише слободе за некога не би требало за резултат имати мање слободе за друге.

Ова премиса је веома значајна у односима између послодаваца и незапослених, која као право на рад тек треба да буде остварена у будућем таквом односу остваривања права на рад. Ово право представља једно од основних људских права, на којем треба да се изграде такви односи, да послодавци, остварујући своја права, унапријед **не умање или ускрате права незапосленима.**

Овај однос између будућих послодаваца и незапослених лица је веома важан а кључна ствар овог односа је институт конкурса, односно јавног оглашавања слободних радних мјеста, којим се гарантује процедура од стране послодавца у смислу загарантованог права на поступак, односно било коју врсту процедуре којом се обезбједјује остваривање основног људског права на рад.

ПРАКТИЧНА ДИМЕНЗИЈА

Познато нам је да су људска права значајна као појединачна права и акценат је на остваривању сваког загарантованог појединачног права човјека као и права на рад које право само анализирали у овом раду.

Босна и Херцеговина је земља у транзицији када је у питању остваривање основних појединачних људских права, поготово са чињенице да су земље транзиције биле опсједнуте значајем тзв. колективних права, прво класних, затим националних права, што представља одређен баласт из прошлости при остваривању појединачних права човјека, у садашњим историјским околностима реализације основних људских права.

Била би широка листа основних људских права која нису остварена у Босни и Херцеговини, чак ни након 15 година од завршетка рата, јер велики број људи не може остварити своје основно људско право - **повратак кући, право на дом.**

Са правом на повратак, у **непосредној вези је и остваривање права на рад**, којим се може ублажити **основни проблем незапослености** и остваривање једног од људских права гарантованог Универзалном конвенцијом о правима човјека, другим конвенцијама и међународним уговорима.

Стање људских права у Босни и Херцеговини одређено је правним, унутарполитичким и међународним контекстом. Сада можемо рећи да је успостављен одговарајући правни поредак као заокружен нормативни и институционални оквир за остваривање и заштиту људских права и слобода.

Наиме, Устав БиХ, и устави Републике Српске и Федерације БиХ сасвим су усаглашени са Европском конвенцијом о људским правима и међународним стандардима на подручју основних права човјека и слобода.

Донешено је низ закона како у Републици Српској тако и у Федерацији БиХ, у оквиру којих су инкорпориране основне вриједности људских права тако да нормативно, готово ништа није спорно.

Осврнућемо се на Закон о раду Републике Српске и Закон о запошљавању који **регулишу питање права на рад.**

Неузмљиво је да су ова два законска **прописа обавезни у примјени и то не било каквој, већ кумулативној и истовременој примјени, када је у питању запошљавање.**

Остваривање права на рад је у уској вези са примјеном члана 10 Закона о запошљавању, јер је у оквиру овог члана прописана обавеза. Процедура **објављивања слободних радних мјеста кориштењем института конкурса гарантује се остваривање права на поступак код послодавца у смислу члана ИИ тачка 3 под е) Устава Босне и Херцеговине. Међутим, одредбе Закона о раду не познају институцију јавног оглашавања и конкурса.**

Законодавац је претпоставио да послодавци знају да се приликом запошљавања ова два закона кумулативно примјењују, тако да је вјероватно због тога питање конкурса и јавног оглашавања слободних радних мјеста у Закону о раду оставио нерегулисано, а недостатак овог института у овом Закону представља правну празнину.

КРИТИЧКИ ОСВРТ НА ПОСЛОДАВЦЕ КОЈИ НЕ ПРИМЈЕЊУЈУ ЗАКОНЕ

Правна празнина у Закону о раду Републике Српске у погледу јавног оглашавања слободних радних мјеста је оставила простора за многе манипулације у пракси, тако да имамо врло честу негативну ситуацију у пракси да послодавци уопште не оглашавају слободна радна мјеста јер послодавци непотпуно или погрешно тумаче одредбе Закона о раду у вези са оглашавањем слободних радних мјеста. Многи послодавци мисле да није ни потребно оглашавање, јер то није регулисано у оквиру Закона о раду, а често неће да примјењују кумулативно све законске прописе који регулишу област запошљавања. Са наведеног; у пракси имамо злоупотребу приликом једнаког остваривања права на рад од стране већине послодавца на штету свих незапослених лица, јер та лица често немају прилику ни да сазнају да је упражњено неко слободно радно мјесто, а тиме им је ускраћено једнако право да се пријаве на конкурс за слободно упражњено радно мјесто, на који начин су незапослена лица дискриминисана.

Овај проблем, који је врло раширен у пракси - у Републици Српској, дјелимично је изазван и таквом правном празнином у погледу институције конкурса која није регулисана Законом о раду, тако да послодавци често не оглашавају слободна радна мјеста, напосто доводе своје људе, чиме обесправљују све друге незапослене да на легалан и легитиман начин додју до

радног мјеста и остваре основно људско право на рад. Тиме послодавци крше основно људско право на рад и радно мјесто, које је гарантовано свим најважнијим актима: Декларацијом о правима човјека, Међународним пактом о економским, социјалним и културним правима, Европском конвенцијом, Уставом БиХ и Уставом Републике Српске.

Кршењем основног права на рад, због правне празнине у Закону о раду, или због незнања да се Закон о запошљавању и Закон о раду у Републици Српској кумулативно примјењују, **долази до корупције приликом запошљавања**, која влада приликом запошљавања, **а корумпирани начини се користе као замјена за правну празнину** или незнање послодаваца да су обавезни примјенити оба закона. Такав начин **незапослена лица доводи у неравноправну позицију** да као незапослени немају ни основну информацију о упражњеном радном мјесту на којем би могли остварити своје основно људско право на рад. Незапослена лица **не могу чак ни заштитити своје основно право на рад**, иако постоје међународни механизми и инструменти, инкорпорирани и у највише уставне норме у БиХ, преко којих би ефикасно заштитили ово основно егзистенцијално право. Међутим, кршењем неког другог људског права - права да буду информисани, крши се друго људско право и онда настаје зачарани круг због којег се не може остварити основно људско право на рад, **а тиме ублажили незапосленост**, која се јавља као посљедица и овог озбиљног проблема да се не поштују закони.

Са наведеног примјера може са сасвим основано констатовати да је у таквим околностима правне празнине, незнања у погледу кумулативне примјене закона, корупције којој погодују такве нормативне околности, **немогуће остварити судску заштиту или отворити било какав поступак којим би се незапослена лица могла заштити од елементарног и масовног кршења основног људског права - права на рад.**

Колико такве околности утичу на остваривање ефикасне правне заштите која је предуслов за остваривање основних људских права не треба ни истицати. Истаћи ћемо само то да у Републици Српској постоји општа појава - **недостатак културе поштовање закона.**

Кроз конкретан примјер непримјењивања Закона о запошљавању и Закона о раду, кумулативно, приликом запошљавања, од стране многобројних послодаваца, који у општем смислу, да ли свјесно или несвјесно, немилице крше основно људско право на рад загарантовано Декларацијом о правима човјека, међународним конвенцијама, уговорима и пактовима продубљују се проблем незапослености, који је горући, актуелни проблем и овог правног и стварног простора у Републици Српској.

На крају, на жалост, морамо констатовати, по практичном дејству, Декларација о основним правима човјека је мртво слово на папиру у околностима на које смо се осврнули.

О Декларацији о правима човјека у БиХ се може говорити само са аспекта једног од многих морално-етичких постулата, као и већина докумената међународних организација, што јесте посљедица истакнутог раскорака

измедју нормативне пројекције и фактичког стања људских права чије остваривање се на најразличитије начине онемогућује.

Поред наведене сасвим очигледне везе измедју **незапослености и остваривања права на рад** гарантованог Универзалном декларацијом о правима човјека, из којег права произилази и **заштита од незапослености**, проблем **незапослености остаје рак рана**, не само друштвене стварности у Републици Српској већ и на подручју цијеле Босне и Херцеговине.

ПРИЈЕДЛОГ ЗАКОНОДАВНОЈ ВЛАСТИ ЗА НОРМАТИВНИ ОТКЛОН ПРОБЛЕМА НЕЗАПОСЛЕНОСТИ

Са изнијетих правних и стварних чињеница несумљиво је да и нормативни недостатци - као што је правна празнина у Закону о раду у Републици Српској у вези института конкурса утичу на генерисање проблема незапослености чиме се индиректно умањују шансе свим незапосленим лицима да се на легалан и легитиман начин запосле. Ово је нарочито проблематично код послодаваца који у радни однос примају пензионере или лица која већ негдје имају радни однос са пуним радним временом тако да законска могућност из члана 53. Закона о раду која допушта могућност за запослење за још једну половину пуног радног времена, код другог послодавца увећава број незапослених.

Стога предлажемо законодавној власти да елиминше правну празнину и реафирмише институцију конкурса у Закону о раду Републике Српске и на други начин разријеша питање допунског рада.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Генерална скупштина ОУН: *Општа декларација о правима човјека*, 10. децембар 1948. године;
2. *Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода*, Рим 1950. године;
3. *Закон о раду*, Службени гласник Републике Српске, број 55/07;

САВЈЕТИ ЗА ПОДРШКУ ПРИ ЗАПОШЉАВАЊУ И ЈАВНО ЗАГОВАРАЊЕ

Стручни рад

УДК 331.5.024.5

Обрен Бјелошевић¹
Центри цивилних иницијатива
Бања Лука

Abstract: *The unemployment problem has its roots in the inadequate planning of authorised institutions for employment and poor performance of municipal administrations, and the bad communication between the unemployed and employers. It is necessary to organize the support councils for of employment, and councils of unemployed with university education, at local levels. Use advocacy campaigns to encourage citizens to become an active part of society to which they belong, and demand from the local administration representatives in work and servitude towards the population. Reduce social segregation and strengthen professional equality and cooperation between the organized interest groups of citizens and institutions.*

Key words: *unemployment, communication, information, councils, advocacy, segregation, institutions, citizens.*

Апстракт: *Проблем незапослености има своје корјене у неадекватном планирању надлежних институција за запошљавање и лошем раду општинских администрација, те у укупно лошој комуникацији између незапослених и послодаваца. Потребно је организовати савјете за запошљавање и савјете незапослених са високом стручном спремом, на локалним нивоима. Кампањама јавног заговарања охрабрити грађане да постану активан дио друштва којем припадају, а од представника локалних управа захтијевати професионализам у раду и услужни однос према становништву. Смањивати друштвену сеграгацију и јачати професионалну равно-*

¹ Дипломирао на ФФБЛ 2007. године на одсеку за филозофију и социологију. Тренутно запослен као приправник у Центрима цивилних иницијатива у Бањој Луци.

правност и сарадњу између организованих интересних група грађана и институција.

Кључне ријечи: *незапосленост, комуникација, информација, савјети, јавно заговарање, сегрегација, институције, грађани.*

УВОД

Незапосленост представља једна од највећих проблема у БиХ и Републици Српској, јер је много људи без посла. Узроци незапослености су бројни, а као битније издвајамо непостојање довољно инвестиција, те неадекватну комуникацију и лошу размјену корисних информација између незапослених и надлежних институција и организација. Неагтивне посљедице незапослености су материјалне и психолошке природе. Посљедице материјалне природе се манифестују се као низак стандард живота, што обухвата проблеме обезбјеђивања стамбеног простора, могућност путовања, облачења, школовања, а све више и исхране. Психолошке посљедице су у вези с материјалним, јер незапослено лице првенствено, а и његова породица, постају изоловани, пасивни, стичу осјећај мање вриједности и губе иницијативу, постају пасивни а долази и до аномије или осјећаја да живот нема смисла. Овакво стање је основа за све облике девијација и деликвентности. Нереализован живот у контексту основног културног стандарда времена изазива негативна расположења која се манифестују у широком спектру, од бунтовништва и насиља усмјереног из себе према другима, до оног које је окренуто ка самом себи. Овакву исфрустрираност и начин на који се манифестује прате алкохолизам, криминал, наркоманија, морална декаденција и сл. Људска особина је испољавање и дјеловање, те уколико не постоји култивисаност овакве интенције, онда на сцену ступа деструктивност.

Из тог разлога је неопходно формирати идентитет незапослених који ће почивати на њиховом удруживању и заједничким напорима да промијену стање у којем се налазе, и то би била полазна основа у циљу рјешавања проблема. Тренутно имамо много незапослених, али сви они нису организовани нити подстакнути да дјелују конструктивно на превазилажењу постојеће лоше ситуације. У Републици Српској преко 70% незапослених чека на запослење више од годину дана, а много је оних који чекају пет и више година. Зато је потребно створити услове да се ови људи окупљају на локалним нивоима при Заводима за запошљавање, да разговарају о свом проблему незапослености, предлажу рјешења и остваре активну комуникацију са институцијама и послодавцима. Такође је битно да буду упућени у законске оквири и планове који постоје у вези са запошљавањем и да тако преузму дио одговорности на себе а истовремено захтијевају одговорност надлежних лица и установа. Организована интересна група овог типа ће бити у стању да води кампање јавног заговарања у сарадњи с медијима на остваривању својих циљева. Овакав начин поступања може знатно олакшати рад над-

лежних институција ејр добијају важног партнера у рјешавању проблема незапослености.

СТАТИСТИКА НЕЗАПОСЛЕНОСТИ

Административна стопа незапослености у Републици Српској, према подацима Завода за запошљавање Републике Српске², за мјесец март 2010. године је 38,26% што представља изузетно високу незапосленост.

Број регистрованих незапослених лица за наведени мјесец је 149.687, док је број запослених радника у истом периоду био 241.517.

Из ових података израчунавамо административну стопу незапослености на следећи начин:

$$149.687 / (149.687 + 241.517) \times 100 = 38,26\%$$

Активно становништво или радну снагу чине запослена и незапослена лица. Завод за статистику Републике Српске спровео је анкету о радној снази у 2010. години у РС. Према подацима спроведене анкете:

Анкетна стопа незапослености износи 23,60%

С друге стране, спроведена анкета о активности и неактивности становништва показује да је у 2010. години 52,1% неактивног становништва, од чега 42,3% су мушкарци и 64,1% жене.

Овакво стање показује да је институционално мјерљива неактивност велика (52,1%) али да алтернативна активност постоји (76,4%), што даље значи да је лоша сарадња између становништва и институција.

Незапосленост у ФБиХ је још и већа, тако да је административна стопа незапослености износила 46,18% по подацима Завода за запошљавање Федерације Босне и Херцеговине³ за јули мјесец 2010. године. Број регистрованих лица која траже запослење износио је 363.537, док је број регистрованих запослених лица био 423.735.

Квалификациона структура незапослених лица у БиХ, према подацима Агенције за рад и запошљавање⁴ Босне и Херцеговине, закључно са 31.08.2010. године: Највећи број евидентиране незапослености су лица са трећим степеном образовања (КВ радници) којих је евидентирано 183.316 или 35,42%, затим НКВ радници чији је број 159.929 или 30,90%. Од укупног броја регистроване незапослености, лица са факултетским образовањем (ВСС и ВШС) чине 29.508 или 5,70%. Од укупног броја лица која траже

2 Погледати: www.zzrs.org/statistika/statistika.asp

3 Погледати: www.fzzz.ba/

4 Погледати: <http://arz.gov.ba/srpski/statistike.html>

запослење, њих 261.172 или 50,47% су жене. Важно је напоменути и то да у периоду од 2008-2010 биљежимо раст незапослености на нивоу БиХ за 3,5%.

САВЈЕТИ ЗА ПОДРШКУ ЗАПОШЉАВАЊУ И САРАДЊА СА ЛОКАЛНОМ УПРАВОМ

Комуникација и адекватно информисање представљају полазну основу за превазилажење било којег проблема, у конкретном случају то је незапосленост. Из тог разлога неопходно је оснивати савјете за запошљавање на локаним нивоима које би требало да сачињавају локални привредници, удружења грађана, представници општинске управе, представници Завода за запошљавање и млади незапослени људи са ВСС које треба такође организовати у посебан савјет незапослених. Савјети овог типа би се бавили информацијама које се тичу привредних потенцијала једног краја, броја незапослених људи, квалификационе структуре и сличним релевантним информацијама. Са резултатима анализа и закључцима са састанака савјета за запошљавање би требало редовно упознавати јавности. Посебно је важно да ученици основних и средњих школа и њихови родитељи буду упознати са стањем на тржишту рада. На темељу тих сазнања ученици ће са већом извијесношћу бирати своје даље школовање и будућу професију, што ће допринијети већем запошљавању по завршетку школовања. Исто тако је важно да садашњи кадрови без посла буду упознати са перспективама дошколовања као и могућностима преквалификације у циљу што бржег и успјешнијег запослења. Дакле, савјети за запошљавање би требали да обезбиједу квалитетне информације које би служиле онима који тек треба да одаберу будуће занимање, онима који су стекли одређено образовање а које би уз одређено дошколовање и преквалификацију могли боље искористити и запослити се.

Потребно је такође формирати савјете младих незапослених лица, који би били у стању да изграде своју мрежу у цијелој РС с циљем упућивања јасних иницијатива везаних за своје стање и могућности, на адресе надлежних институција. У РС је регистровано више од шест хиљада незапослених са високом стручном спремом. Ово је податак Завода за запошљавање, а односи се на активне незапослене, дакле оне људе који се редовно јављају на Биро-е. Није добро ако се не препозна у овим људима потенцијал и снага коју треба артикулисати у систем активне комуникације и ангажовати на рјешавању незапослености, развоју општина, смањењу корупције, повећању отвореног протока информација везаних за буџетска сретства и планиране инвестиције. Овај број високообразованих младих људи треба помоћи од стране локалних управа и Завода за запошљавање да се организују и као такве прихватити кроз партнерску сарадњу на изградњи друштва и искористити њихово стечено знање на факултетима.

Важно је да будући савјети незапослених имају активан однос и са локалним медијима да непрестано воде кампање јавног заговарања, да везују уз себе и активирају и друге слојеве незапосленог становништва у циљу рјешавања постојећих проблема. Генерално, проблем који имамо је пасивност незапослених, али и пасивност институција која је узрокована недовољном и нејасном комуникацији између њих.

КАМПАЊЕ ЈАВНИХ ЗАГОВАРАЊА

Кампање јавних заговарања треба да постану начин дјеловања организованих интересних група, а за посљедицу да имају позитивне друштвене промјене. У овом тексту говоримо о групи незапослених чији је интерес да се што скорије запосле. Да би се то догодило, потребно је да незапослени буду укључени у поступак рјешавања проблема. Поготово када је ријеч о високообразованим људима који имају довољан ниво општег и професионалног знања да могу разумјети начине организовања, радити на развоју специфичних области везаних за својоу струку, и тако бити добар партнер институцијама које се баве запошљавањем. Да би се овакав активизам пренио и на остале незапослене неопходна је стална комуникација и сарадња и са локалним медијима. Значај оваквих кампања је у томе да захтијевају одговорност надлежних институција и да подстакну оптимизам и иницијативу код неактивног и „разочараног“ становништва. То је могуће постићи уколико имамо отворен приступ информацијама и увиде у све о шта се дешава на територији једне општине. Једнако је важно да и запослени и незапослени буду обавијештени о стању на терену, јер је евидентно неповјерење грађана у институције које може бити превладано једином „укључивањем“ становништва у активан живот своје заједнице и резултатима институција у рјешавању проблема грађана. У вези с темом коју обрађујемо, најбитније је повећавати интерес грађана у правцу рјешавања проблема незапослености, а то је могуће отвореном комуникацијом, јасно дефинисаним одговорностима, разумљиво постављеним циљевима и објашњеним корацима остварења тих циља, те недвосмислено омогућеним увидом у финансијске токове када је у питању трошење новца из општинског буџета.

На овај начин зауставићемо и друштвену сеграгацију засновану на малверзацијама и злоупотреби овлашћења. Све већи јаз се ствара између „богатих“ и „сиромашних“ и с тим у вези стварају се два менталитета, оба негативна. С једне стране, корумпирани појединци и групе на положајима одлучивања мисле да су привилеговани располагати временом, новцем и будућношћу грађана који чекају на њихове повољне одлуке, без икакве одговорности за то, а с друге стране цијела популација добија лик немоћног појединца, који није дио управљачке структуре и као такав не може ништа да промијени. Такав однос легитимише постојеће стање.

У прилог реченом споменућу нека истраживања из домена запошљавања:

Опште је мишљење да се мало тога може промијенити и да су локалне и ентитетске политичко-управне структуре свијет за себе а да се запослење добија искључиво „преко везе“. Истраживање које су обавиле три агенције за запошљавање у Босни и Херцеговини, Србији и Хрватској показује да 80% испитаника мисли да се посао добија искључиво преко везе.⁵ Посебно је велико неповјерење у погледу објективности код запошљавања према домаћим компанијама и институцијама, посебно државним, јер 55% испитаника сматра да је основна компетенција за посао „веза“ док за стране фирме које послују код нас нико не мисли да запошљавају преко везе.

Промијенити пасивно стање свијести и увјерење да се ништа не може промијенити је веома битно за унапређење и развој функционалности нашег друштва. Ангажовањем медија, активном улогом што већег броја грађана треба формирати исправно мишљење у јавности о локалној управи чији је задатак да добрим управљањем служи грађанима и која је одговорна за квалитет живота грађана. У тај квалитет живота спада и степен запослености, односно незапослености. Плаћајући порез грађани, између осталог, обезбјеђују средства за плате професионалцима који ће бринути о развоју друштва. Смисао сваке организације, па тако и општине и државе јесте општа корист (добро). Порез се плаћа а се обезбиједи функционалност државне општине. Зато је потребно градити такав однос између грађана и институција који ће гарантовати људско достојанство и институционалну сврховитост. Циљ је да се сваки појединац осјећа дијелом своје заједнице, да буде функционални дио исте и да ужива благодати таквог поретка, а не да буде жртва неких неодговорних чиновника који су користећи досадашњу неуређеност система обезбиједили за себе позицију моћи. Дакле, сасвим поједностављено, локална управа није владар над становништвом, већ служба у интересу стабилнијег и квалитетнијег живота.

Истичемо још и то да Центри цивилних иницијатива (ЦЦИ) до краја 2011. године планирају реализовати неколико кампања јавног заговарања у циљу охрабривања грађана да се укључе у рјешавање проблема који су евидентни у областима запошљавања, здравства и комуналних услуга. Наше активности сматрамо успјелим ако изградимо мрежу подршке свих релевантних институција и удружења кроз партнерску сарадњу и тиме побољшамо квалитет живота сваког појединачног грађанина.

ЗАКЉУЧАК

Рјешење проблема незапослености између осталог укључује и активну улогу незапослених. Да би се подстакнуо активизам потребно је развијати

⁵ Видјети: „Регионално тржиште рада“ на: www.posao.ba/downloads/VDKZ_Istrazivanje_trziste_rada.pdf

културу јавног дијалога и пружити могућност свима да буди дио конструктивног и доброг рјешења. Потребно помоћи удруживање незапослених лица и обезбиједити њихово учествовање у комуникацији и размјени информација са надлежним институцијама и предузећима. Посебно је у овом тренутку важно искористити потенцијал високообразованих незапослених особа.

Исто тако потреба за формирањем савјета за запошљавање је очигледна. Заводи за запошљавање нису до сада посредовали у запошљавању на довољно добар начин. Много је пропуста учињено када је у питању координација између тржишта рада, уписне политике средњих школа и факултета, савјетовања у циљу што бржег запошљавања, уклањања формалних препрека у запошљавању (конкурсне процедуре). Исто тако видљиви су проблеми по питању отварања нових предузећа и сигурности инвестирања новца, као и то да наши производи немају обезбијеђене стандарде квалитета за извоз, а истовремено смо отворени за увоз производа сумљивог квалитета који обарају цијену наших производа и на нашем тржишту. Све су ово питања које не требају заобићи ни запослене ни незапослене, било да су радници, привредници, научници, државни службеници или било шта друго. Зато још једном подвлачимо потребу за организовањем људи према њиховим интересним сферама и активном комуникацијом са надлежним институцијама, за отвореним приступом информацијама, за иницијативама у правцу нуђења бољих рјешења, за одговорношћу свих у складу са послом који обављају, за активном улогом медија у креирању слободе говора и у циљу свеукупно боље координације и функционисања друштва.

Парафразирајући Маркса закључујемо, умјесто да пасивно и отуђено тумачимо постојеће стање, хајде да активно и здружено радимо на изградњи праведнијег друштва.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Злокапа, З., *Начелник и локална самоуправа: лидерство, демократија развој*, Центри цивилних иницијатива, Бања Лука, децембар 2009. /рад истраживачког тима/
2. Бравдић, С./Алвић, Д., *Јавно заговарање*, BOSPO – Тузла, јуни 2001.
3. Бернарди, Б., *Демократија, (Избор текстова и коментари)*, Библиотека Campus, Сарајево, 2003.
4. Вебер, М., *Политика као позив*, Јесенски и Турк, Загреб, 2006.
5. Данрутер, Ч., *Политика запошљавања Европске уније*, (Dr Charles Danpreuther) ЕРИС, 2007.
6. Влада Републике Српске, *Стратегија запошљавања Републике Српске (НАЦРТ)*, Бања Лука, фебруар 2010.

7. Завод за запошљавање Републике Српске, *Истраживање тржишта рада у Републици Српској - Потребe у запошљавању у 2010. години*, Источно Сарајево – Пале, март 2010.

Интернет странице (Websites):

1. www.vladars.net (*Влада Републике Српске*)
2. <http://arz.gov.ba/> (*Агенција за рад и запошљавање БиХ*)
3. www.narodnaskupstinars.net (*Народна скупштина Републике Српске*)
4. www.zzrs.org (*Завод за запошљавање Републике Српске*)
5. www.yep.mojakarijera.com (*Пројекат запошљавања младих – ГОРА*)
6. www.posao.ba (*Web-portal за запошљавање у БиХ*)
7. www.epp.eurostat.ec.europa.eu (*Euro stat – Европски статистички завод*)

АКТУЕЛНО СТАЊЕ И ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Приказ

УДК 331.5.024.5(497.6 Република Српска)

Борђе Марчета
Завод за запошљавање Републике Српске
Пале

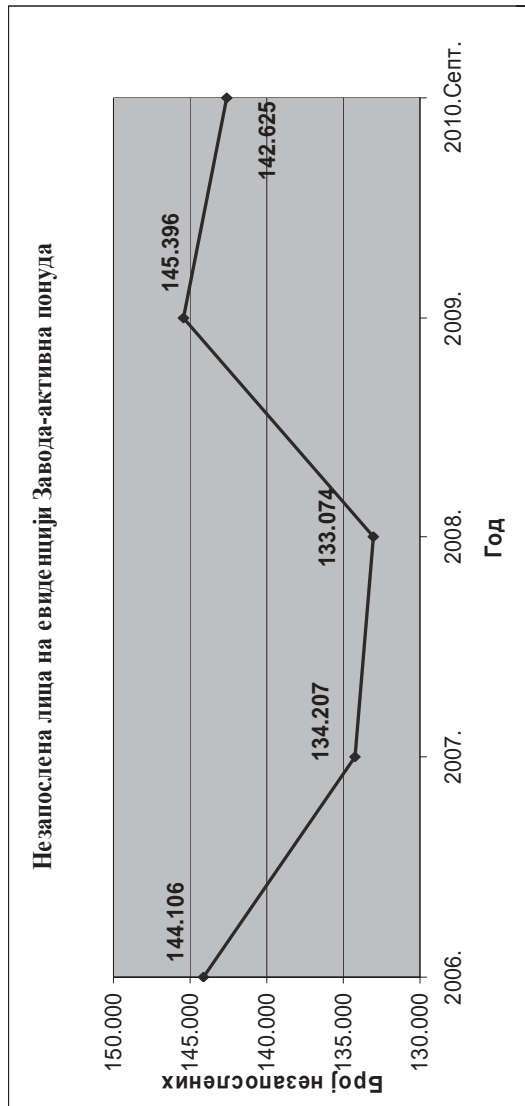

ОСНОВНИ ПОДАЦИ О ТРЖИШТУ РАДА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

- актуелно стање -

	<u>2010.година</u>	<u>2009.година</u>
регистрована запосленост (III мјесец)	241.517	252.026
регистрована незапосленост (XI мјесец)	143.265	143.305
стопа незапослености – административна	38,26%	35,88%
стопа незапослености – анкетна	23,6%	21,4%
запошљавање са евиденције (XI мјесец)	23.576	21.077

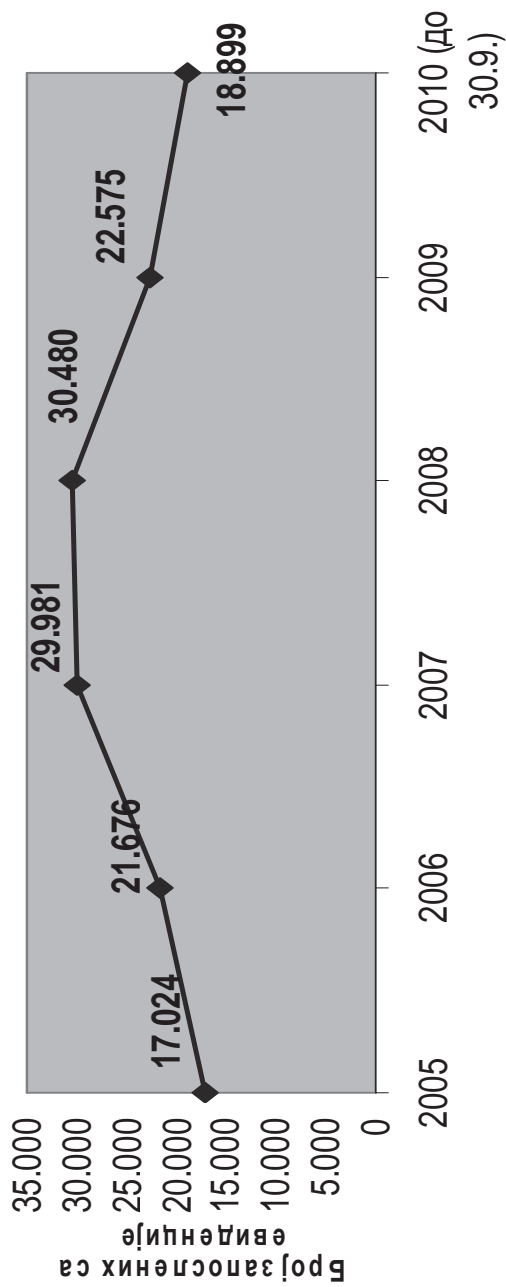
**КРЕТАЊЕ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ У ПЕРИОДУ
ОД 2006. ДО СЕПТЕМБРА 2010. ГОДИНЕ**

**КВАЛИФИКАЦИОНА СТРУКТУРА НЕЗАПОСЛЕНИХ У
ПЕРИОДУ ОД 2006. ДО СЕПТЕМБРА 2010. ГОДИНЕ**

Степен.образ	2006		2007		2008		2009		2010 Септ.	
	Број	% од ук.	Број	% од ук.	Број	% од ук.	Број	% од ук.	Број	% од ук.
НК	41.838	29,0%	39.387	29,3%	39.273	29,5%	41.077	28,3%	39.292	27,5%
ПК	4.424	3,1%	4.137	3,1%	4.124	3,1%	4.207	2,9%	3.917	2,7%
КВ	55.272	38,4%	50.872	37,9%	49.539	37,2%	54.483	37,5%	53.117	37,2%
ВКВ	2.171	1,5%	1.924	1,4%	1.734	1,3%	1.806	1,2%	1.699	1,2%
ССС	34.944	24,2%	32.560	24,3%	32.799	24,6%	35.951	24,7%	36.380	25,5%
ВШС	2.722	1,9%	2.565	1,9%	2.491	1,9%	2.623	1,8%	2.414	1,7%
ВСС	2.719	1,9%	2.742	2,0%	3.090	2,3%	5.198	3,6%	5.712	4,0%
Магистри	14	0,0%	20	0,0%	23	0,0%	50	0,0%	91	0,1%
Доктори	2	0,0%	0	0,0%	1	0,0%	1	0,0%	3	0,0%
Укупно	144.106		134.207		133.074		145.396		142.625	

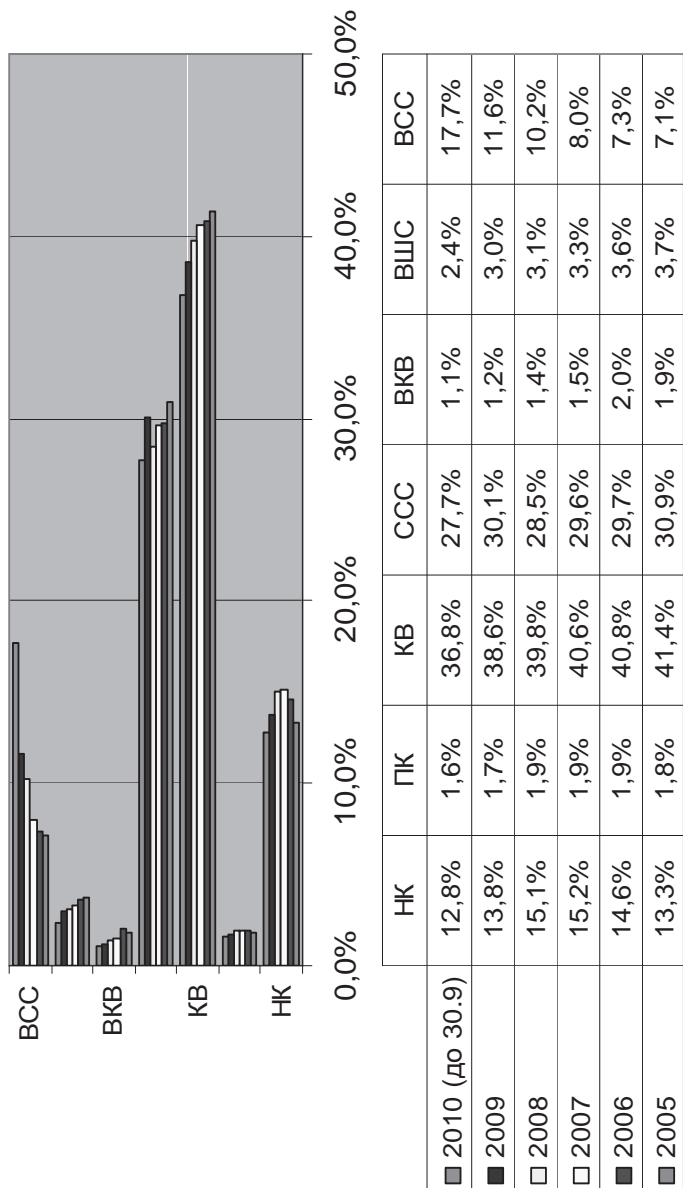
Кретање броја запослених са евиденције по годинама

**УПОРЕДНИ ПРЕГЛЕД СТРУКТУРЕ ЗАПОСЛЕНИХ
ПО СТЕПЕНИМА СТРУЧНЕ СПРЕМЕ**

Година	КВАЛИФИКАЦИОНА СТРУКТУРА								УКУПНО
	НК	ПК	КВ	ССС	ВКВ	ВШС	ВСС		
2005	2.265	303	7.045	5.256	315	630	1.210		17.024
2006	3.170	414	8.849	6.441	432	787	1.583		21.676
2007	4.543	565	12.169	8.881	437	995	2.391		29.981
2008	4.594	591	12.136	8.690	426	931	3.112		30.480
2009	3.113	390	8.712	6.793	274	675	2.618		22.575
2010 (до 30.9)	2.410	293	6.958	5.239	205	447	3.347		18.899

Процентуални удио степена стр. спреме у укупном броју запослених по годинама

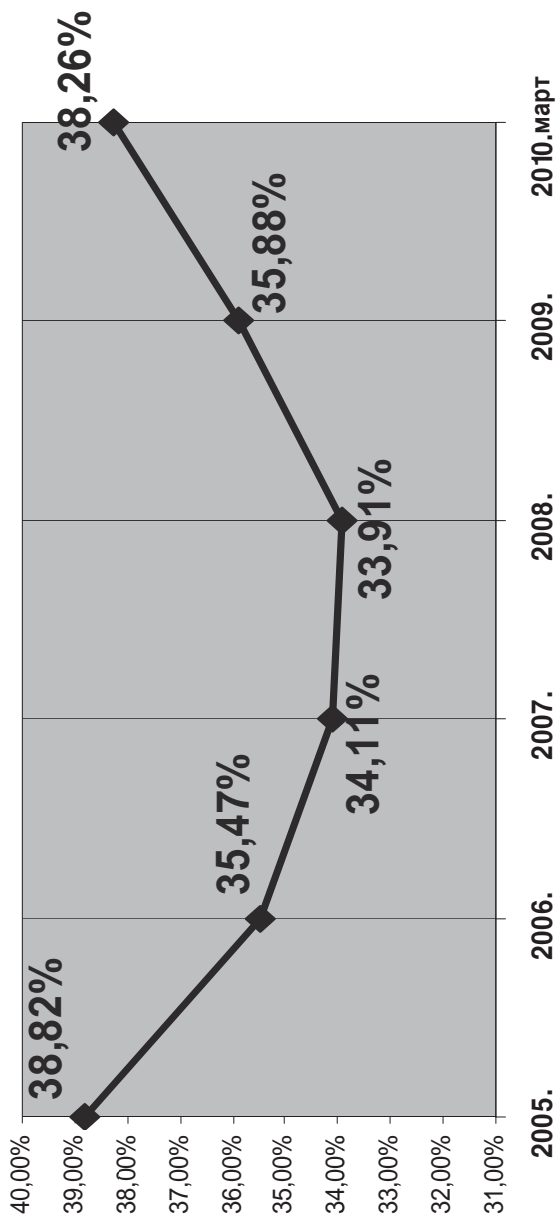
УПОРЕДНИ ПРЕГЛЕД ЗАПОШЉАВАЊА ПО ДЕЛАТНОСТИМА

Дејелност	2006. г	%	2007. г	%	2008. г	%	2009. г	%	2010. г (9 м.)	%
A	990	4,60%	871	2,90%	946	3,10%	679	3,00%	604	3,20%
B	24	0,10%	51	0,20%	44	0,10%	55	0,20%	25	0,13%
C	276	1,30%	388	1,30%	327	1,10%	381	1,70%	324	1,71%
D	5.820	26,80%	8.578	28,60%	8.041	26,40%	5.768	25,60%	4.668	24,17%
E	270	1,20%	398	1,30%	361	1,20%	213	0,90%	265	1,40%
F	2.189	10,10%	2.935	9,80%	3.346	11,00%	2.164	9,60%	2.142	11,33%
G	4.401	20,30%	6.624	22,10%	6.441	21,10%	4.552	20,20%	3.337	17,66%
H	1.703	7,90%	2.433	8,10%	2.357	7,70%	2.141	9,50%	1.411	7,47%
I	984	4,50%	854	2,80%	1.161	3,80%	709	3,10%	662	3,50%
J	282	1,30%	476	1,60%	485	1,60%	265	1,20%	243	1,29%
K	389	1,80%	555	1,90%	660	2,20%	506	2,20%	421	2,23%
L	575	2,70%	942	3,10%	1.333	4,40%	900	4,00%	1.057	5,59%
M	1.156	5,30%	1.391	4,60%	1.635	5,40%	1.494	6,60%	1.240	6,56%
N	591	2,70%	744	2,50%	689	2,30%	795	3,50%	768	4,06%
O	1.452	6,70%	1.995	6,70%	2.182	7,20%	1.702	7,50%	1.653	8,76%
P	1	0,00%	2	0,00%	1	0,00%	2	0,00%	0	0,00%
Q	33	0,20%	22	0,10%	14	0,00%	15	0,10%	9	0,05%
0	540	2,50%	722	2,40%	437	1,40%	234	1,00%	170	0,90%
Σ	21.676	100,00%	29.981	100,00%	30.480	100,00%	22.575	100,00%	18.899	100,00%

Легенда

A – Полимерна, лоз и шумаство	J – Финансијско посредвање
B – Рибарство	K – Посредвање недвижности, изnajmljivање и посредвање услуге
C – Рударство	L – Давана урбава и одржава; обавезно социјално осигурање
D – Производствена индустрија	M – Образование
E – Службенике електроничкој енергијом, гасом и водом	N – Здравствена и социјална заштита
F – Граѓанство	O – Остале јавне, државне, социјалне и линијски службени делатности
G – Грoвика	P – Дојавна државна служба
H – Училиште	Q – Експлоативне организације и тива
I – Сабрoбјат, сoпoштвене и вазе	0 – oстaтo

СТОПА НЕЗАПОСЛЕНОСТИ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ (по методологији Европске уније)

ДУЖИНА ЧЕКАЊА НА ЕВИДЕНЦИЈИ

Година	Чекање (год)	Године старости					Укупно	% од укупно
		15-29	30-44	45-54	55-65	Укупно		
2006	0-1	18.020	14.016	8.366	2.140	42.542	29,52%	
	1-3	16.133	18.421	10.666	2.172	47.392	32,89%	
	3-5	6.301	9.057	4.394	906	20.658	14,34%	
	5-7	2.383	3.949	1.773	385	8.490	5,89%	
	7-9	1.289	3.898	1.599	382	7.168	4,97%	
	9+	642	10.415	5.579	1.220	17.856	12,39%	
	Укупно	44.768	59.756	32.377	7.205	144.106	100,00%	
2007	0-1	14.896	11.251	7.387	2.199	35.733	26,63%	
	1-3	13.760	15.242	10.019	2.500	41.521	30,94%	
	3-5	6.501	10.662	5.742	1.361	24.266	18,08%	
	5-7	2.248	4.423	2.158	544	9.373	6,98%	
	7-9	1.210	3.227	1.433	361	6.231	4,64%	
	9+	626	9.650	5.450	1.357	17.083	12,73%	
	Укупно	39.241	54.455	32.189	8.322	134.207	100,00%	
2008	0-1	15.807	11.655	6.451	2.004	35.917	26,99%	
	1-3	11.812	12.988	9.201	2.810	36.811	27,66%	
	3-5	6.026	10.550	6.962	1.841	25.379	19,07%	
	5-7	2.614	5.835	3.137	900	12.486	9,38%	
	7-9	1.086	2.639	1.354	394	5.473	4,11%	
	9+	583	9.213	5.637	1.575	17.008	12,78%	
	Укупно	37.928	52.880	32.742	9.524	133.074	100,00%	
2009	0-1	18.711	12.915	7.083	2.268	40.977	28,18%	
	1-3	13.355	13.289	8.558	3.097	38.299	26,34%	
	3-5	5.966	9.705	7.014	2.141	24.826	17,07%	
	5-7	3.101	7.603	4.612	1.463	16.779	11,54%	
	7-9	1.134	3.287	1.786	563	6.770	4,66%	
	9+	623	9.230	6.024	1.868	17.745	12,20%	
	Укупно	42.890	56.029	35.077	11.400	145.396	100,00%	

**УПОРЕДНИ ПОКАЗАТЕЉИ ДУЖИНЕ ЧЕКАЊА ЗА 2005. И 2009.
ПРЕМА СТЕПЕНУ ОБРАЗОВАЊА**

Чеканье 2005 г.	НК	ПК-НСС	КВ	ССС	ВКВ	ВШС	ВСС	УКУПНО	% од УКУПНО
1.до 1 год	11.953	1.186	16.743	10.903	771	939	1.129	43.624	30,6%
2. 1-3 год	14.456	1.431	17.945	10.679	698	770	687	46.666	32,8%
3. 3-5 год	5.157	499	6.417	3.847	262	248	148	16.578	11,6%
4. 5-7 год	3.061	266	3.942	2.461	126	154	59	10.069	7,1%
5. 7-9 год	4.137	323	3.827	2.192	144	128	44	10.795	7,6%
6. преко 9 год	4.405	641	5.460	3.493	343	193	64	14.599	10,3%
УКУПНО	43.169	4.346	54.334	33.575	2.344	2.432	2.131	142.331	100,0%
% од укупно	30,3%	3,1%	38,2%	23,6%	1,6%	1,7%	1,5%	100,0%	
Чеканье 2009 г.	НК	ПК-НСС	КВ	ССС	ВКВ	ВШС	ВСС	УКУПНО	
1.до 1 год	8.651	821	15.866	11.120	482	875	3.162	40.977	28,2%
2. 1-3 год	10.650	1.076	14.346	9.478	447	819	1.483	38.299	26,3%
3. 3-5 год	8.108	862	9.107	5.687	311	391	360	24.826	17,1%
4. 5-7 год	5.890	578	6.070	3.654	223	235	129	16.779	11,5%
5. 7-9 год	2.200	226	2.589	1.536	88	85	46	6.770	4,7%
6. преко 9 год	5.578	644	6.505	4.476	255	218	69	17.745	12,2%
УКУПНО	41.077	4.207	54.483	35.951	1.806	2.623	5.249	145.396	100,0%
% од укупно	28,3%	2,9%	37,5%	24,7%	1,2%	1,8%	3,6%	100,0%	

**ЗАПОШЉАВАЊЕ СА ЕВИДЕНЦИЈЕ НЕЗАПОСЛЕНИХ С ПОСЕБНИМ
ОСВРТОМ НА УДИО МЛАДИХ И КВАЛИФИКАЦИОНУ СТРУКТУРУ
ПО ГОДИНАМА 2005-2010. (септембар)**

Година	КВАЛИФИКАЦИОНА СТРУКТУРА ЗАПОСЛЕНИХ									
	НК	ПК	КВ	ССС	ВКВ	ВШС	ВСС	УКУПНО		
2005	Укупно запосл.	2.265	303	7.045	5.256	315	630	1.210	17.024	
	од тога младих	644	58	3.444	2.568	11	205	678	7.608	
	% младих од укуп.	28%	19%	49%	49%	3%	33%	56%	45%	
2006	Укупно запосл.	3.170	414	8.849	6.441	432	787	1.583	21.676	
	од тога младих	774	80	4.058	2.945	12	289	868	9.026	
	% младих од укуп.	24%	19%	46%	46%	3%	37%	55%	42%	
2007	Укупно запосл.	4.543	565	12.169	8.881	437	995	2.391	29.981	
	од тога младих	1.163	129	5.777	4.182	21	390	1.495	13.157	
	% младих од укуп.	26%	23%	47%	47%	5%	39%	63%	44%	
2008	Укупно запосл.	4.594	591	12.136	8.690	426	931	3.112	30.480	
	од тога младих	1.066	120	5.507	4.165	21	372	2.160	13.411	
	% младих од укуп.	23%	20%	45%	48%	5%	40%	69%	44%	
2009	Укупно запосл.	3.113	390	8.712	6.793	274	675	2.618	22.575	
	од тога младих	741	81	3.875	3.273	20	277	1.764	10.031	
	% младих од укуп.	24%	21%	44%	48%	7%	41%	67%	44%	
2010 (do 30.09.)	Укупно запосл.	2.410	293	6.958	5.239	205	447	3.347	18.899	
	од тога младих	533	47	2.907	2.440	14	181	2.439	8.561	
	% младих од укуп.	22%	16%	42%	47%	7%	40%	73%	45%	

**ПОЛНА СТРУКТУРА ЛИЦА НА ЕВИДЕНЦИЈИ И
ЗАПОСЛЕНИХ СА ЕВИДЕНЦИЈЕ**

Година	Обилежје	Запослено са евиденције	% жена	Стање на евиденцији	% жена
2010. 30.09.	Укупно:	18.899		142.625	
	Од тога жена:	7.857	41,6%	67.812	47,5%
2009.	Укупно:	22.575		145.396	
	Од тога жена:	9.991	44,3%	68.150	46,9%
2008.	Укупно:	30.480		133.074	
	Од тога жена:	12.558	41,2%	63.839	48,0%
2007.	Укупно:	29.981		134.207	
	Од тога жена:	12.693	42,3%	61.323	45,7%
2006.	Укупно:	21.676		144.106	
	Од тога жена:	8.914	41,1%	64.928	45,1%

**ПРЕГЛЕД ИСПЛАЋЕНИХ СРЕДСТАВА ЗАВОДА ЗА НОВЧАНУ
НАКНАДУ И УПЛАТУ ДОПРИНОСА ЗА ПИО У ОДНОСУ НА ПРИХОД
ОД СТОПЕ ДОПРИНОСА (0,7% НА БРУТО ПЛАТЕ)**

ГОДИНА	ПРИХОД	ПИО	НОВЧАНА НАКНАДА	% ОД УКУПНОГ ПРИХОДА
2006	15.429.061	134.101	13.846.425	90,61%
2007	18.685.968	1.169.204	12.936.362	75,48%
2008	23.590.719	2.296.013	14.011.631	69,12%
2009	24.762.753	2.495.782	19.358.238	88,25%
2010-6 мјесеци	11.492.346	1.177.933	9.125.192	89,65%

УПУТСТВО АУТОРИМА

Зборник радова објављује научне чланке (оригиналан научни рад, прегледни рад, кратко или предходно саопштење, научна критика – односно полемика), и стручне чланке (стручни рад, информативни прилог, прикази) итд. и то на српском и апстрактне на енглеском језику. Сви радови подлијежу анонимној рецензији. Програмски и уређивачки одбор се обавезује да ће један примјерак рецензираног рада са примједбама рецензента благовремено послати ауторима на исправке.

Припрема рукописа за штампу је веома важна, зато молимо ауторе и наше сараднике да се придржавају свих упутстава:

- рукопис треба припремити рачунарски у новинском прореду, величина фонта 12, тип слова Times New Roman у ћириличном кодном распореду (не у такозваном YUSCII кодном распореду);
- наслов чланка треба да буде јасан, сажет, да се из њега види основна мисао водиља о којој се расправља;
- уз наслов чланка треба да се наведе име и презиме аутора, научни и стручни степен, научно – наставно, научно – истраживачко, научно или стручно звање, пуни назив установе у којој аутор ради, назив радног мјеста и категоризација чланка: научни чланци (оригиналан научни рад, прегледни рад, кратко или предходно саопштење, научна критика – односно полемика), и стручни чланци (стручни рад, информативни прилог, прикази) итд.;
- уз чланак треба бити приложен апстракт, који треба да садржи кратак пресјек садржаја о којем ће се говорити, као и циљ рада (на српском и енглеском језику);
- текст треба бити лекторски обрађен;
- обим рада треба бити до 10 (десет) куцаних страница;
- рукопис треба предати у два једнака оригинална примјерка, као и у електронском облику.

Програмски и уређивачки одбор зборника има право избора радова и прилога, а у обзир долазе само они текстови који дотад нигдје нису били објављени.